

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
DIPLOMOVÁ PRÁCE

KREV, ČEST A HRŮZA

Reprezentace pevnostní války v obléhacích denících
britských obránců Bergen-op-zoom z roku 1747

Mgr. Petr Wohlmuth
Praha 2015

Vedoucí práce: PhDr. Lucie Storchová, Ph.D.

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a s použitím řádně citovaných a uvedených pramenů a literatury. Práci jsem nevyužil k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím rovněž s tím, aby tato diplomová práce mohla být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK nebo využita jako studijní text.

V Praze, 26. 6. 2015

Petr Wohlmuth

ABSTRAKT

Tato diplomová práce, nazvaná *Krev, čest a hrůza - reprezentace pevnostní války v obléhacích denících britských obránců Bergen-op-zoom z roku 1747*, se hlásí ke specifickému žánru historické antropologie války a vojenství. Její badatelské otázky směřují na analýzu dobové kultury války a jejích proměnných, jejich vzájemného vztahu a jeho rekonfigurace v průběhu boje o pevnost Bergen-op-zoom v kulminačním bodě Války o dědictví rakouské v roce 1747. Smyslem práce je nalézt alternativní způsob práce s prameny a opustit chápání vojenského střetu podle klasických konzervativních šablon vojenské historie jako národních nebo konfesionálních stereotypů vojenství, esenciálních vlastností hlavních aktérů nebo teoretických standardů vojenské vědy. Práce dospívá k závěru, že dobově mimořádný a dramatický boj o pevnost Bergen-op-zoom se odvíjel primárně od zásadního nedorozumění mezi útočníky a obránci ve smyslu kultury války, především otázek vojenské cti a s ní spojených legitimních způsobů vedení boje.

ENGLISH ABSTRACT

This Master's degree thesis, named *Blood, honour and horror. Representations of siege warfare in journals of British defenders of Bergen-op-zoom in 1747*, adheres at specific genre of historical anthropology of war and military. It poses questions regarding analysis of contemporary culture of war and its individual variables, their interdependence and changing configuration during the siege of Bergen-op-zoom in 1747, during culmination point of War of Austrian Succession. Meaning of this text consists of an effort to discover alternative way of treating historical sources and to depart traditional conservative methods of analyzing the war conflict using national or confessional military stereotypes, essential features of key actors or theoretical normative of military science. The text comes to conclusion that most irregular and dramatic character of the siege of Bergen-op-zoom was primarily caused by profound misunderstanding between defenders and attackers regarding culture of war, especially acceptable definition of military honour and of legitimate combat techniques.

PODĚKOVÁNÍ

Tato práce by nikdy nevznikla, pokud by na Fakultě humanitních studií obecně neexistovalo otevřené a intelektuálně podnětné prostředí, které přímo podporuje studující, aby kladli vlastní výzkumné otázky a otvírali netradiční témata. Všem, kteří se podíleli na dosažení takového velmi žádoucího stavu věcí, patří upřímné poděkování.

Vedoucí této práce PhDr. Lucie Storchová, Ph.D. podle mého soudu nepochybně zaujímá přední místo mezi takovými kolegyněmi a kolegy. Její vedení práce bylo velmi inspirativní a pozorné. Musím také zmínit diplomní semináře historické antropologie, na kterých se podílí společně s doc. Pavlem Himlem, Dr. Phil., a bez nichž by tato práce nespátřila světlo světa. Poděkování náleží rozhodně též doc. PhDr. Janu Horskému, Ph.D., jehož skvělé teoretické texty mi byly značnou oporou zejména během úvah o teoreticko - metodologickém modelu práce.

Děkuji Katedře Obecné antropologie za poskytnutí grantů v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu SVV 2013, 2014 a 2015 které mi umožnily navštívit National Archives a British Library v Londýně, prozkoumat příslušné archivní fondy, provést digitalizaci pramenů a získat jinak nedostupnou odbornou literaturu.

Děkuji ing. arch. Lukáši Hudákovi, členovi občanského sdružení Ravelin XIV. - Ochránci památek pevnosti Josefov, za naše průběžné diskuse o teorii a praxi pevnostního stavitelství v raném novověku.

V neposlední řadě náleží upřímné poděkování mé ženě Janě, která s tolerancí sobě vlastní již před slušnou řádkou let porozuměla tomu, že téma vojenské historie a bastionových fortifikací bude tou či onou formou stále přítomné v našem vztahu.

OBSAH

	Čestné prohlášení	
	Abstrakt	
	Abstract	
	Poděkování	
	Balada o dobytí Bergen-op-zoom	8
1	VÁLKA, PEVNOSTI A HISTORIOGRAFIE	9
	Pevnost Bergen-op-zoom	
	Prameny k obléhání pevnosti	
	Historie obléhacího žurnálu	
	Britské obléhací žurnály	
	Aktéři a pisatelé obléhacích žurnálů	
	Pisatelé žurnálů jako vojenská elita	
2	HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE VÁLKY	41
	Konzervativní dějiny války	
	Kulturní dějiny války a další výzvy	
	Historická antropologie války	
	My a oni	
	Vojenská čest	
	Vojenská zdatnost	
	Performativní kvalita násilí	
3	MILITÁRNÍ MECHANIKA A DYNAMIKA	59
	Pěchota	
	Jezdectvo	
	Dělostřelectvo	
	Pevnostní válka	
	Pravidelný útok na pevnost	
4	BOJ O PEVNOST	75
	Hranice a pevnosti	
	Panenské město	
	Systém pevnosti	
	Obléhání začíná	
	Do posledního muže?	
	Zákopy se otevírají	

	Palné zbraně a kultura války	
	Rozžhavené dělové koule	
	Sapéři a dobývání pevnosti	
	Humanitární ohledy a vojenská čest	
	Není se kam ukrýt	
	Podzemí se otevírá	
	Obránci neustupují	
	Rekonfigurace My versus Oni	
	Svátek přerušení palby	
	Závěrečné dějství	
	Pád pevnosti Bergen-op-zoom	
5	MY A ONI	140
	Skotské vzpoury	
	Zvíře na řetězu	
	Britská zkušenost s <i>Highland charge</i>	
6	KREV, ČEST A HRŮZA	148
	Kultura a řád války	
	Kultura války a rekonfigurace proměnných	
	Diference My versus Oni	
	Vojenská čest	
	Vojenská zdatnost	
	Hrůza – performativní kvalita násilí	
	Konzervativní narativ	
	Závěrem	
	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	166
	OBRAZOVÁ A PLÁNOVÁ PŘÍLOHA	173

BALADA O DOBYTÍ BERGEN-OP-ZOOM

Londýn 1747

Známe všichni pevnost slávou ověčenou,
dámou Batávií odedávna drženou,
celých Flander pýchu, půvabem se dmoucí,
Bergen-op-zoom nade všemi stojící.

Šeldu hned spatříš z těch překrásných věží,
však hrabě, když přitáhl, hned si je měří.
Myšlenek těch již se nikdy nezbavil,
aby si sladký Bergen-op-zoom podrobil.

Má krásná Batávie, obrací se směle,
nechci již být Tvým nepřítelem;
nechci svá děla a moždíře nechat promluvit,
abych si Bergen-op-zoom mohl podrobit.

Hřmotnému vojáku staví se dáma,
nevpustím k sobě žádného pána!
Panenskou hlavu do hrobu skládám,
však pevnost vám nevydávám...¹

...

¹ Anon. *Ballad on the taking of Bergen-op-zoom* (M. Cooper: Londýn 1747).

VÁLKA, PEVNOSTI A HISTORIOGRAFIE

Během posledních dvou let se objevily dvě tuzemské odborné publikace, které po dlouhé době hlubším způsobem promýšlejí téma dějin války a vojenství v historiografii. V roce 2013 vyšel péčí Ivo Cermana a Marie Šedivé Koldinské zajímavý sborník *Žákladní problémy studia raného novověku*², obsahující rovněž kapitolu „Raně novověké vojenství“, kterou sestavil vojenský historik Pavel Bělina. Jeho text shrnuje neradostný stav bádání na pomyslném Martově poli v českém prostředí: „*Je smutnou skutečností, že námi sledovaná problematika byla a je kvůli chronickému nedostatku specialistů na dějiny války a vojenství sledována spíše okrajově v rámci výzkumu obecnějších témat*“, píše Bělina.³ V roce 2014 pak spatřil světlo světa teoreticky zaměřený historický sborník *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*⁴ editorky Lucie Storchové, která se také věnovala v samostatné kapitole *Válka* totožnému tématu z hlediska historické proměny konceptualizace války a vojenství. Přestože tento text je strukturován jinak, Storchová a Bělina se shodují ve skeptickém náhledu, že „*vojenské dějiny se ve většině evropských a amerických akademických kultur nacházejí spíše na okraji zájmu*“.⁵

Problém nepřilíš radostného stavu vojenské historie v našich končinách je multikauzální. Důležitý je však podle mého názoru spíše jeden z jeho následků. Metaforicky řečeno, problematika války a vojenství se totiž díky svému nedostatečnému etablování určitým způsobem podobá problému, spojenému s konceptem takzvané *temné hmoty*, s níž pracuje současná teoretická fyzika. Temná hmota tvoří nezanedbatelnou část našeho vesmíru, ale v současné době je velmi nesnadné ji registrovat a pozorovat, takže její existence se projevuje povětšinou v tom, jak *zakřivuje* gravitační pole a radiaci a ovlivňuje strukturu vesmíru. Není vidět, ale působí.

Podobným způsobem podle mého názoru působí i nedostatečně uchopené téma války a vojenství. Jsme si vědomi toho, že pro historiografii obecně nebo specifickěji historickou antropologii nebo sociologii, popřípadě kulturní dějiny, je válka a vojenství významným tématem, ale přesto až příliš často zůstává na okraji jiných dis-

2 Ivo Cerman a Marie Šedivá Koldinská eds., *Žákladní problémy studia raného novověku* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2013).

3 Pavel Bělina, „Raně novověké vojenství,“ in *Žákladní problémy studia raného novověku*, eds. Ivo Cerman a Marie Šedivá Koldinská (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2013), 471.

4 Lucie Storchová, ed., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě* (Praha: Scriptorium, 2014).

5 Storchová, *Koncepty a dějiny*, 283.

ciplín – jejichž poznávací zájem, konceptualizaci a zpracování podle mého soudu zakřivuje a ovlivňuje jako temná hmota – ale sama se nedostává na světlo. Otázkou temné hmoty se dnes již zabývá podstatné množství fyziků a specialistů na kosmologii. Počet vojenských historiků je stále téměř zanedbatelný.

Česká vojenská historie se posledních dvacet pět let může rozvíjet již podstatně svobodněji a ukotvit se ve více paradigmatech, než v předchozích desetiletích, poznamenaných výraznou státní reglementací vědeckého bádání. Zůstává ale podle mého soudu doslova minovým polem. Za prvé je to téma bytostně násilné, často vyloženě brutální a skličující. To by však nemělo být nepřekonatelnou překážkou. Vždyť antropologie nebo sociologie pracuje s mnoha rovnocenně závažnými tématy jako pamětovými studiemi z doby holocaustu, otázkami sociálního vyloučení, rasismu nebo nucené migrace, spojené s válečnými konflikty.

Druhým z důvodů současného stavu, o kterém bych se rád stručně zmínil, je určité propojení odborných aktérů vojenské historie z nejrůznějších prostředí s fenoménem *vojenského re-enactmentu* neboli *vojenskohistorickými kluby*, strukturami dlouhého trvání par excellence, které jsou často výrazně hodnotově zakotvené a nesou nejrůznější konfliktní historizující étos: například legitimistický habsburský, katolicko-konzervativní, nebo legionářský a prvorepublikový. Vstoupit na pole vojenské historie tak znamená rovněž vstoupit na kolbiště, kde dochází k potýkání nejen odbornému.

Já se hlásím k weberiánskému pohledu na konstrukci předmětu historického a společenskovedního bádání a jsem přesvědčen s Janem Horským, že z toho, co označujeme jako zprvu nerozlišitelnou historickou realitu, vyzdvihujeme předmět svého zájmu a stanovujeme hranice své práce právě na základě hodnot.⁶ Myslím, že by tedy bylo v souvislosti se vším výše řečeným vhodné toto stanovení hranic v mém případě alespoň naznačit.

Za prvé obrazně řečeno nemám v šatní skříni žádnou uniformu a historická antropologie vojenství a války je pro mě hodnotově významná právě kvůli své podobnosti s otázkou temné hmoty ve fyzice. Za druhé se můj přístup k tomuto tématu odvíjí od hodnotového zájmu o raně novověké pevnostní stavitelství ve smyslu oceňování snah zachovat a památkově chránit některé významné vojensko-historické stavby, konkrétněji bastionové fortifikace.

Na území České republiky se totiž nachází dvě vrcholové struktury jejich téměř třistaletého vývoje. Bastionové pevnosti se objevily v první polovině 16. století nejprve na italské půdě a jsou podle země svého původu označovány rovněž jako *tracce italiane*. Tento nový druh fortifikací byl vyvinut jako defenzivní reakce na nástup nového dělostřelectva, střílejícího projektily z litého železa. Nová artilérie byla řádově účinnější a rovněž lehčí a mobilnější než starší typy a umožňovala doslova deklasovat stávající opevnění, jak demonstrovala armáda francouzského krále Karla VIII., která v roce 1494 vpadla do Itálie, aby podpořila nároky svého suveréna na Neapolské království.⁷ Fortifikace se následkem toho postupně zcela proměnily. Z vysokých vertikálních

6 Jan Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním* (Praha: Argo 2009) a dále Miloš Havelka, ed., *Max Weber. Metodologie, sociologie a politika* (Praha: Oikoymenh, 2009), zejména 64-110.

7 Geoffrey Hindley, *Medieval Sieges & Siegecraft* (New York: Skyhorse Publishing, 2009), 75-76. Nové dělostřelectvo bylo zkonstruováno díky sérii experimentů a technologických změn během druhé polovi-

kamenných struktur se staly nízké, do terénu zasazené obezděné zemní valy, uspořádané geometricky a stavebně tak, aby z nich mohlo rovněž působit moderní dělostřelectvo. Silné zpevněné zemní valy vykazovaly mnohem větší odolnost vůči dělostřelecké palbě a jako základní stavební prvek opevnění vydržely až do poloviny 19. století.

K obecnému prosazení nového standardu fortifikací došlo ve 30. letech 16. století během takzvaných Římských seminářů, kdy papežský stolec pořádal expertní konference s cílem připravit projekt celkové přestavby římského opevnění, které v roce 1527 nebylo schopno odolat během *Sacco di Roma*, tedy dobytí a vyplnění města vojáky Karla V., kterým velel Karel III. Bourbonský.⁸ Zde v kolegiu dobově nejproslulejších specialistů na vojenskou architekturu jako Francesca de Marchiho, Giacomu Castriotta nebo Antonia Sangalla mladšího vznikl koncept, který se ve vojensko - historické literatuře obvykle označuje jako staroitalská opevňovací škola.

V druhé polovině 18. století bylo bastionové opevnění stále ještě standardním normativem. S původní staroitalskou školou sdílelo všechny výchozí vojensko - inženýrské axiomy, i když existovalo v podobě sofistikovanějších a odolnějších vývojových variant, reagujících na průběžný rozvoj dělostřelectva a dalších útočných zbraní vojenské pyrotechniky. Jedním z dobově nejpokročilejších způsobů opevňování byl takzvaný franko - rakouský styl, uplatněný v rakouských pevnostech Terezín a Josefov (u Jaroměře).⁹ Obě tyto fortifikace představují nejsofistikovanější příklady pozdní bastionové dispozice, nemající srovnatelný zahraniční ekvivalent. Jednalo se o dvě rozsáhlé *pevnosti prvního řádu*, blokující strategické přístupové cesty do Čech: linii Náchodský průsmyk - Jaroměř - Hradec Králové a linii Nakléřovský průsmyk - Ústí nad Labem - Litoměřice. Po nich během Slezkých válek i Sedmileté války několikrát zaútočila pruská armáda.

Obě velké pevnosti však byly postaveny v letech 1780-1790, jen několik málo let předtím, než Napoleonské války proměnily evropskou militární mechaniku a dynamiku tak, že fortifikace rychle ztratily většinu svého strategického významu. Terezín a Josefov tak nakonec nikdy nebyly obléhány a neprokázaly svoje vlastnosti v boji. V pomyslném „moři“ nyní již statisícových masových armád, postavených na občanském a braneckém principu, staré fortifikace představovaly stále méně významné ostrůvky, které polní armády obvykle mohly relativně nekomplikovaně obcházet a blokovat.

V současnosti se obě pevnosti z hlediska památkové ochrany nacházejí navzdory úsilí několika odborných pracovníků obecně v neutěšeném stavu, což se snaží změnit svojí dlouholetou prací také několik dobrovolnických občanských asociací,

ny 15. století, kterým se věnovala zejména rodina Bureau, jejíž členové dlouhodobě sloužili francouzské koruně jako zbrojíři, výrobci děl a dělostřelci. Podrobná analýza je obsažena například v David Potter, *Renaissance France at war. Armies, culture and society ca. 1480-1560* (Woodbridge: Boydell Press, 2008), zejména kapitola 6 „The Artillery Revolution, Fortifications and Siege Warfare“.

8 Horst De La Croix, „Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy,“ *The Art Bulletin* 42 (1960): 277. Dále například Simon Pepper, „Planning versus fortification: Sangallo's project for the defence of Rome,“ *Fort* 2 (1976): 33 nebo Duffy, *The Fortress in the Early Modern World 1494-1660 Vol 1*, 30-36. Období před Římskými semináři je zpracováno například v John Rigby Hale, *Renaissance War Studies* (Londýn: The Hambledon Press, 1983).

9 Tento termín razí britský vojenský historik Christopher Duffy. Viz Christopher Duffy, *Siege Warfare Volume II – The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* (Londýn: Routledge & Kegan Paul, 1985), 131-134.

stavebně zachraňujících nebo rekonstruujících jednotlivé pevnostní prvky.¹⁰ Zahraňiční protějšky Terezína a Josefova, přestože koncepčně a stavebně výrazně skromnější, již delší dobu požívají rozsáhlé památkové ochrany a péče (nejen v rovině deklarací nebo teorie), popřípadě se již staly součástí Světového kulturního dědictví UNESCO jako francouzská Vaubanova pevnost Neuf-Brisach, součást souboru UNESCO *Fortifications de Vauban*.¹¹

Tato disonance tedy stála u zrodu mého odborného zájmu o bastionové pevnosti, který se posléze rozšířil na raně novověké vojenství v Evropě obecně a vedl v důsledku i k sepsání této práce.

Základní badatelské otázky tohoto textu se odvozují od snahy specifickým historicko - antropologickým způsobem přistoupit ke zpracování raně novověké pevnostní války, konkrétněji jednoho obléhání jedné velké bastionové pevnosti prvního řádu, mající vztah k Terezínu a Josefovu (jak podrobněji rozebírám v následujícím oddíle).

Táži se, jak se tento válečný střet vztahoval k dobové kultuře války, chápané analyticky jako soubor vzájemně se ovlivňujících proměnných. Ptám se, jaké tyto proměnné jsou, a snažím se je identifikovat a dále analyzovat skrze historicko - antropologické čtení dostupných pramenných textů. Ptám se, jak souvisí militární mechanika a dynamika pevnostní války na straně jedné a dobová kultura války na straně druhé. Další badatelské otázky směřují na to, jaký vzájemný vztah zaujímají nalezené proměnné dobové kultury války a jak se tento vztah v průběhu konkrétního válečného střetu rekonfiguruje.

Smyslem těchto badatelských otázek je nalézt alternativní způsob práce s prameny a opustit chápání vojenského střetu podle klasických konzervativních šablon vojenské historie - například podle údajných národních nebo konfesionálních stereotypů vojenství (Francouzi versus Angličané, popřípadě protestanti versus katolíci apod.), podle esenciálních vlastností hlavních aktérů tohoto střetu (především vojenských sociálních elit) nebo podle dobových teoretických standardů operačního umění a vojenské vědy (především vojenského inženýrství).

Od těchto badatelských otázek se odvíjí struktura mé práce. V této první kapitole se zabývám vymezením použitých historických pramenů a nastíněním jejich žánru v kontextu evropského raně novověkého vojenství. V následující Kapitole 2 představuji teoretický rámec tohoto textu: to jest historicko - antropologický koncept kultury

10 V případě Josefova se jedná zejména o sdružení Ravelin XIV - Ochránci památek pevnosti Josefov, které rekonstruuje prostor kolem stejnojmenného ravelinu. V Terezíně dlouhou dobu působí Klub vojenské historie - pevnost Terezín.

11 „Fortifications de Vauban,“ navštíveno 14. 5. 2015, <http://whc.unesco.org/fr/list/1283>. Do tohoto souboru patří historické stavební militární památky Arras, Bazoches, Besancon, Blaye, Cussac- Fort Medoc, Briancon, Camaret-sur-mer, Le Palais, Longwy, Mont-Dauphin, Mont-Louis, Neuf-Brisach, Saint-Martin-de-Ré, Saint-Vaast-La-Hogue a Villefrance-de-Conflent. Soubor Fortifications de Vauban je veden pod referenčním číslem UNESCO-1283 a byl zařazen do seznamu světového kulturního dědictví v roce 2008 podle kritérií I, II a IV, zdůrazňujících typický charakter zachovaného autentického bastionového opevnění, významný příspěvek objektů pro obecné dějiny fortifikací a přesah do dějin evropské civilizace. Pevnost Terezín se již déle než 5 let nachází na tzv. *indikativním seznamu* ministerstva kultury, zahrnujícím významné památky, o nichž se uvažuje v souvislosti s nominací pro UNESCO. Samotný proces však nedospěl do fáze nominace a jeho stav je dlouhodobě nejasný. Viz např. Jitka Vlčková a Věra Kučová a Michal Beneš. *Metodické principy přípravy nominací na Seznam světového dědictví UNESCO a zásady uchování hodnot těchto statků* (Praha: Národní památkový ústav, 2011).

války a jejích proměnných. V Kapitole 3 poté analyzuji dobovou militární mechaniku a dynamiku pevnostní války poloviny 18. století. Kapitola 4 je hlavní a nejdelší kapitolou této práce a zabývá se vlastním vojenským střetem. Žánr čtvrté kapitoly se snaží alternovat na straně jedné mezi vojensko - historickou analýzou z hlediska militární mechaniky a dynamiky střetu a na straně druhé mezi historicko - antropologickou analýzou ve smyslu vztahování událostí a jednání a hledisek zúčastněných aktérů ke kultuře války. Kapitola 5 se na menším prostoru zabývá jedním zajímavým druhem aktérů onoho válečného střetu, kategorií skotských vojáků, kteří svým způsobem překračují jednu z proměnných dobové kultury války, konkrétně distinkci my/oni. Poslední Kapitola 6 představuje snahu analyticky shrnout celý text a jeho zjištění.

Pojďme se ale nyní již seznámit s tím, o jaký konkrétní vojenský střet se bude jednat, přesněji řečeno tedy, jaká pevnost „bude“ obléhána.

Pevnost Bergen-op-zoom

Během studia dějin a koncepcí pevností Terezín a Josefov jsem také uvažoval o průběhu jejich možného obléhání ve stylu kontrafaktuální historie. Nebylo to snadné, neboť obě pevnosti jsou ve vojensko - historické literatuře téměř konsensuálně považovány za extrémně silné fortifikace, za vrchol dlouhého vývoje bastionového opevnění.¹² Obě pevnosti kromě tří obranných pásem disponovaly rozsáhlými podzemními protiminovými systémy a v případě pevnosti Terezín jsem rovněž musel uvážit její vyspělé hydrotechnické obranné prostředky, umožňující řízeně zaplavovat rozsáhlé plochy v jejím předpolí i uvnitř obranného systému.

Snažil jsem se proto najít v dějinách raně novověké Evropy analogicky silnou a strukturovanou pevnost a postupně jsem dospěl pouze k jediné velké raně novověké pevnosti a jejímu obležení, které by rozměrem a náročností bylo možné potenciálně komparovat s Terezínem a Josefovem. Touto pevností byl holandský Bergen-op-zoom, položený těsně u státní hranice mezi provinciemi Zeeland a Noord-Brabant asi dvacet kilometrů severně od nyní belgických Antverp. Pevnost Bergen-op-zoom představovala pozdní a nejrozsáhlejší dílo významného holandského vojenského inženýra barona generála Menno van Coehoorna, označovaného jako zakladatele takzvané novoholandské fortifikační školy. Podobně jako pevnosti Terezín a Josefov disponovala moderním a silným třípásmovým obranným systémem, rozsáhlým podzemním protiminovým systémem a také složitými hydrotechnickými prostředky, umožňujícími stejně jako v případě obou rakouských pevností provádět takzvané manévry vodou.

Rozhodnutí dozvědět se více o pevnosti Bergen-op-zoom a její historii stálo u počátku tohoto textu. Ten začal dostávat konkrétnější obrysy poté, co jsem během přípravy své bakalářské práce na FHS UK, zabývajícím se soudobými snahami o záchranu

12 Kromě již několikrát zmíněného Duffyho, viz Duffy, *Siege Warfare Volume II* viz rovněž Andrej Romaňák, *Pevnost Terezín* (Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1972) nebo Vladimír Čtverák a Tomáš Durdík a Michal Lutovský a Eduard Stehlík a Vladimír Kupka, *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Praha: Libri, 2001), popřípadě Vladimír Kupka, *Pevnost Terezín. Kulturní statek České republiky navrhaný k zápisu na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO* (Praha: Národní památkový ústav, 2010).

a rekonstrukci pevnostního města Josefov,¹³ v roce 2010 poprvé náhodou narazil v londýnské British Library na unikátní zachovaný pramen, týkající se obléhání pevnosti Bergen-op-zoom z roku 1747. Toto obléhání bylo v odborné literatuře občas zmiňované, ale nepříliš rozpracované a jeho militární rozměr byl mimořádný. Z hlediska disciplíny raně novověkého vojenského inženýrství se jednalo o přímo paradigmatickou událost. Pevnost Bergen v červenci roku 1747 během flanderského tažení Války o rakouské dědictví oblehla a dobyla francouzská vojska pod velením generálporučíka hraběte Ulricha Woldemara von Löwendahla (1700-1755).

Tato historická událost je podle mého soudu z hlediska vojenské historie, konkrétněji vojenského inženýrství a pevnostní války - vzato z kontrafaktuálního hlediska - jedinou událostí rozměru a závažnosti, srovnatelné s potenciálním útokem na pevnosti Josefov a Terezín.¹⁴

Historická pevnost Bergen-op-zoom je ve své podobě po rozsáhlé přestavbě z přelomu 17. a 18. století v současné vojsko - historické literatuře stále klasifikována jako jedna z nejsilnějších evropských bastionových fortifikací všech dob. Pevnost padla víceméně náhodou až po 64 dnech mimořádně tvrdého boje, který měrou nevídanou frustroval francouzské obléhatele, neboť Coehoornova dispozice se ukázala jako vysoce odolná proti tehdy kanonické metodě obléhání pevnosti, takzvanému pravidelnému Vaubanovu útoku.¹⁵

Obléhání Bergenu hlasitě rezonovalo v odborných vojenských a politických kruzích a stejně tak ve veřejném mínění po západní Evropě mimo jiné proto, že po dobytí pevnosti francouzské jednotky město vypálily a vyplenily a podle soudobých britských a nizozemských relací pobily množství civilních obyvatel a zajatců, což bylo především na anglické straně interpretováno jako nečekané a šokující porušení mezinárodního zvykového válečného práva, jako válečný zločin. Stejně jako v současné době mohl obrazotvornost a údiv milionů televizních diváků vzbudit pád Bagdádu nebo Kábulu v rámci takzvané Války proti terorismu, v roce 1747 se jednalo mimo jiné o Bergen-op-zoom.

Obléhání pevnosti představovalo kulminaci celého čtyřletého flanderského tažení francouzských armád pod velením maršála Maurice de Saxe v rámci Války o dědictví rakouské. Tažení se postupně měnilo v bezprecedentní úspěch. Celé Rakouské (bývalé Španělské) Nizozemí, které se od Devoluční války až do Války o dědictví španělské snažily po téměř 50 let (1667-1714) většinou marně dobývat armády Ludvíka XIV., nyní bylo dobyto za desetinásobně kratší dobu v letech 1744-1748 a de Saxeho vojska chtěla následným pokořením pevnosti Bergen naznačit další postup přímo do nitra Spojených nizozemských provincií. Dalším důvodem byl nátlak na probíhající

13 Petr Wohlmuth, „Pevnost Josefov a soudobé snahy o její záchranu a rekonstrukci“ (Bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011).

14 Na rozdíl od pevností Terezín a Josefov se pevnost Bergen-op-zoom v podstatě vůbec nedochovala. V roce 1867 byla v souvislosti s rychlým industriálním rozvojem města téměř celá asanována. Zachoval se pouze osamocený menší ravelin *Op-de-Zoom* ze severovýchodní fronty pevnosti. Na jednotlivé pevnostní prvky a celky upomínají pouze místní názvy ulic nebo městských parků.

15 Pro analýzu a interpretaci pravidelného Vaubanova útoku na pevnost používám kvůli obtížné dostupnosti původních francouzských manuskriptů jejich velmi věrný plagiát, pocházející zřejmě z majetku sasko - těšínských vévodů, vytvořený mezi léty 1700-1750 a nacházející se ve sbírce rukopisů Vojenského historického archivu Praha jako Sébastien Le Prestre de Vauban, *Atlas des sieges* (Sb. IIR F 372).

mírová jednání v nizozemské Bredě, kde od srpna 1746 francouzští a britští zplnomocněnci zdlouhavě vyjednávali podmínky možného příměří a mezinárodní dohody, která by ukončila války o rakouské dědictví. Závažné ohrožení nebo snad přímo porážka Nizozemí, jedné ze dvou Námořních mocností, by znamenala nebezpečné narušení rovnováhy sil v západní Evropě, zakotvené Utrechtským mírem z roku 1714. Obléhačí tažení, zacílené na pevnost Bergen-op-zoom bylo tedy vojenskou operací prvořadého významu, která byla pozorně sledována v celé západní Evropě.

V letech 1744-1748 francouzská vojska uskutečnila v prostoru Rakouského Nizozemí a Spojených provincií 26 úspěšných obléhačích tažení, završených dobytím nepřátelské fortifikace.¹⁶ Celkem 25 z nich bylo zakončeno „pravidelným“ způsobem, což znamená kapitulací pevnosti za vyjednaných podmínek po 2-6 týdnech tvrdého boje. Pouze jedno obléhání skončilo v případě pevnosti Bergen-op-zoom krvavým závěrečným přímým útokem na pevnost a jejím vydrancováním a vypálením. Obléhání a dobytí Bergenu bylo anomálií, která byla v historické literatuře dosud jen konstatována. Kromě souvislostí s pevnostmi Terezín a Josefov se mi tedy obléhání pevnosti Bergen z roku 1747 začalo jevit jako dosud nevysvětlená záhada. Proč zde věci dospěly až do krajnosti? Proč spolu obě strany na místě nevyjednávaly, jak bylo tehdy běžné?

Prameny k obléhání pevnosti

Postupně se mi podařilo nalézt tři písemné prameny, přímo se zabývající obléháním pevnosti Bergen-op-zoom, mající celkový rozsah přibližně 180 stran, představující texty se silným aktérským prvkem. O jaké texty se jedná? Prameny náleží do žánru takzvaného *obléhačeho deníku* nebo lépe řečeno *žurnálu*. Jedná se o směs chronologicky řazeného ego-dokumentu, přinášejícího den za dnem rozsáhlou reprezentaci pisatelova *point of view* z průběhu obležení pevnosti a na druhé straně také vojensko-inženýrsky relevantní interpretaci boje, se zapojením větší či menší míry expertních znalostí.

Pevnost Bergen bránily početné spojenecké kontingenty *Pragmatické armády* tehdejší habsburské koalice: nizozemské, říšské a také britské. Právě tyto jednotky, pocházející ze Spojeného království, nás budou nejvíce zajímat. Kromě dvou skotských pěších highlanderských pluků – 43. „Black Watch“ (majitel John Lindsay, hrabě z Crawfordu)¹⁷ a 64. „Loudon Highlanders“ (majitel John Campbell, hrabě z Loudonu) – Bergen mimo jiné bránilo také několik členů britské expediční *Inženýrské brigády*¹⁸, složené z řádných i „mimořádných“ vojenských inženýrů, jejich pomocníků a několika

16 Viz podrobný seznam v Anon., *Plans et Journaux des Sieges de la Dernière Guerre de Flandres, Rassemblés Par Deux Capitaines Etrangères Au Service de France* (Štrasburk: Pierre Gosse Jun., 1750).

17 V roce 1748 byl 43. pěší pluk přecíslován na 42. Jedná se o tradiční jednotku, která dodnes existuje jako Black Watch - 3rd Battalion, Royal Regiment of Scotland.

18 V raně novověkém vojenství pojem brigáda v této souvislosti znamená cokoli mezi přibližně 10 až 20 vojenskými inženýry. Britské inženýrské brigády byly ad hoc sestavované jednotky, které v 18. století měly sílu 10-14 mužů. Ve francouzském případě v roce 1697 provedl Vauban finální organizační reformu francouzského vojenského inženýrského sboru a rozdělil jej na územní ředitelství (*directions*), skládající se z několika podřízených ředitelství (*chefferies*). Každé ředitelství pak během válečného konfliktu mělo povinnost vyslat do pole jednu inženýrskou brigádu. Janis Langins, *Conserving the Enlightenment: French Military Engineering from Vauban to the Revolution* (Cambridge, Massachusetts a London: The MIT Press, 2004), 21.

dobrovolníků, kteří po sobě zanechali právě tyto pozoruhodné a ojedinělé písemné prameny žánru obléhacího žurnálu.

První text, který jsem našel ve fondech londýnské British Library, byl pod názvem *An Authentick and Accurate Journal of the Siege of Bergen-op-Zoom with a Plan of Town*¹⁹ vydán stejného roku v Londýně, má anonymního autora a označuji jej jako *Owenův žurnál* podle jeho vydavatele. Zachycuje vcelku podrobně většinu průběhu obléhání pevnosti z perspektivy britského vyššího důstojníka, příslušníka zřejmě některého z britských pěších pluků, nasazených při obraně pevnosti.

Cesta k publikaci tohoto žurnálu byla podle všeho dosti složitá a je přímo zřetelná z textu a jeho vysvětlujících poznámek. První část sepsal na základě každodenních vlastnoručných poznámek autor, označený v textu za vyššího důstojníka. Svoje zápisky zahájil dne 14. července 1747. Poté se podle všeho aktivně účastnil bojů, přičemž 18. srpna byl těžce, téměř smrtelně zraněn střepinou z moždířové bomby, upoután na lůžko a musel se podrobit těžké a bolestivé operaci lebky. Pak se psaní žurnálu chopili jeho blíže neuvedení kolegové důstojníci ze stejné jednotky a on jejich zápisy pouze mírně editoval. Celý text podle všeho poté přepsal do souvislé podoby autorův pobočník²⁰. Autor následně přidává zápis o posledním dnu obléhání (noc z 15. na 16. září) a dobytí města, kdy se jeho zdraví natolik zlepšilo, že byl schopen nejen vnímat a pohybovat se, ale také se účastnit bojů, v nichž utřil další zranění, tentokrát lehčí povahy (průstřel paže).

Výsledný text obdržel nakladatel, kterého autor v předmluvě důvěrně označuje jako svého bratrance (*cousin*)²¹ a vyjadřuje radost, že obléhání vůbec přežil: „*Jsem vskutku naživu, pane... a jistě byste mi poblahopřál, že jsem Vám již bez svého tajemníka schopen dát vědět, jak se mi daří, že mám všechny údy a mé tělo je zdrávo, až na velikou jizvu, kterou mi na vrcholku lebky způsobila střepina moždířové bomby*“.²² Nakladatel žurnálový text zřejmě podrobil ještě jedné redakci a opatřil vysvětlujícím poznámkovým aparátem. Z těchto důvodů jsem dlouho uvažoval nad tím, zdali je texty možné označovat jako deníky a nakonec jsem se přidržel pojmu „žurnál“, který představuje téměř synonymum, ale podle mého soudu určitým způsobem odráží novinářský prvek, podílející se na vzniku finální podoby textu, který je určitou asambláží.

Význam role konečného editora podtrhuje i zajímavá skutečnost, že obrazové a plánové reprezentace města a pevnosti jsou v obou žurnálech zcela nesprávné, přesněji řečeno zastaralé. Jejich textu předchází dispoziční vojensko-inženýrský plán, zachycující pevnost Bergen včetně francouzských obléhacích prací – útočných zákopů – sap a paralel a dělostřeleckých baterií. Inženýrský plán pevnosti však evidentně pochází z výrazně starší předlohy, zachycuje pevnost v podobě kolem roku 1622, kdy byla neúspěšně obležena španělskými silami, kterým velel významný vojenský podnikatel ve

19 Anon., *An Authentick and Accurate Journal of the Siege of Bergen-op-Zoom with a Plan of Town etc.* (W. Owen, Londýn: 1747).

20 Autor svoji předmluvu k žurnálu končí slovy: „*Právě v této chvíli jsem obdržel přepis svého obléhacího žurnálu, který Vám tedy zasílám a na nějž se můžete spolehnout více, než na jakékoli další tiskem vydané texty nebo zprávy z Paříže*“. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 7: „*A Letter From the Author to his Friend in London, in which was enclosed the Journal*“.

21 Mezi pisatelem a vydavatelem zřejmě existoval bližší vztah, předmluva k žurnálu je zakončena rozloučením: „*Žůstávám vašim nejvěrnějším přítelem a druhem*“. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 7.

22 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 1.

službě španělské koruny, vévoda Ambrogio Spinola Doria. Pevnost je na těchto plánech totiž zachycena v původním stavu ve stylu staroholandské školy jako prostý věnec jednoduchých bastionů a kurtin, s mezilehlými malými raveliny a pěti velkými vysunutými rohovými hradbami. Popis pevnosti Bergen (ve stavu z roku 1747) v obou textech je oproti tomu dosti přesný a zcela aktuální a odpovídá pozdější kompletní rekonstrukci pevnosti ze začátku 18. století.²³

Tento rozpor referuje o třech skutečnostech: za prvé o samozřejmém faktu, že aktuální plány hlavních pevností byly nesnadno přístupné kvůli svému obvyklému statusu státního tajemství – a za druhé o tom, že editor konečné podoby obou textů skutečně existoval a za třetí, že postrádal odborné vojensko-inženýrské vzdělání, jinak by si povšiml očividného rozporu plánů s textem. Povšiml by si také rozporu mezi antikvovaným plánem a moderním náčrtem obléhacích prací, které k němu byly nelogicky přikresleny.

Následně se mi podařilo v British Library a sbírce pramenů Eighteenth Century Collections Online (ECCO – Gale Cengage Learning) nalézt ještě další dva prameny, přímo se vztahující k našemu tématu – mající analogický žánr. Jedná se o další obléhací žurnál, který tentokrát sepsal v titulu označený „*anglický dobrovolník, dříve posádkou ve městě*“, přičemž text existuje ve dvou jen zanedbatelně odlišných verzích a byl vydán nejprve v Londýně a posléze v Dublinu stejného roku 1747.²⁴

O původním autorovi dalšího žurnálu rovněž není nic podrobnějšího známo a lze jen dovozovat, že byl pravděpodobně nižším důstojníkem jedné z britských jednotek, účastnících se flanderského tažení v roce 1747 (sám o svém domovském pluku nic neuvádí). Podle záznamů britského vrchního velitele bylo do boje odesláno celkem 5 jízdních dragounských pluků a 17 vyšších pěších jednotek o velikosti praporu nebo pluku.²⁵ K jedné z nich pisatel evidentně patřil.

Žurnál proto dále označuji jako *Griffithův žurnál*, rovněž podle vydavatele. Jeho dublinskou mutaci označuji stejným způsobem jako *Kinneirův žurnál*. Griffithův žurnál má rovněž formu velice podobnou Owenově žurnálu. Zápisky začínají 12. července a tentokrát končí 10. září. Zbytek textu byl sestaven editorem z dostupné korespondence a novinových zpráv. O osudu jeho pisatele se lze jen dohadovat, náhlé přerušení zápis-

23 Stejnou, vcelku běžnou neznalost a nepřístupnost pramenů prozrazují i početné dobové tisky nizozemské proveniencie, kde je pevnost zobrazena velmi rudimentárně. Například Rijksmuseum RP-P-OB-77.489. „Het beleg en bombardement van de stad Bergen op Zoom door het Franse leger onder Löwenthal“ nebo Rijksmuseum RP-P-OB-83.954, „Plattegrond met het beleg van Bergen op Zoom door de Fransen juli-september 1747“, popřípadě Rijksmuseum RP-P-OB-83.945, „Plattegrond van het beleg van Bergen op Zoom door de Fransen, juli-september 1747“.

24 Viz Anon. *An Authentic Journal of the Remarkable and Bloody SIEGE of BERGEN-OP-ZOOM by the FRENCH under M. De LOWENDAHL In the Year 1747 etc.* (R. Griffiths, Londýn: 1747). V podstatě totožný text se stejným titulem vydává také Joshua Kinneir, Dublin 1747.

25 National Archives UK, War Office, Out Letters 4/43/29, 37 – *List of the Several Regiments of Dragoons, Battalions of Guards and Battalions of Foot going to & serving in Flanders etc.* Jednalo se o dragounské pluky Royal Regiment of North British, Rich, Rothes, Queens Royal Regiment a Cumberland. Dále do Flander vyrazily následující pěší jednotky: 2. prapor 1. gardového pluku, 2. prapor 3. pluku, 1. prapor Královského pluku a dále pluky Howard (generálporučík), Wolfe, Pulteney, Howard (generálmajor), Royal North British Fuziliers, Royal Welsh Fuziliers, Crawford (42. „Black Watch“), Bragg (28.), Douglas, Johnson, Fleming, Dejean (37.), Murray a Conway.

ků může znamenat cokoli. Jednalo se o dobrovolníka, který mohl být odvolán zpět k původní jednotce, nebo mohl v boji o pevnost padnout.

Oba dva žurnály, společně čítající 132 stran textu, přestože podle mého názoru představují ojedinělý primární aktérský egodokument, zabývající se válečnictvím v 18. století, zatím nebyly v odborné literatuře, týkající se vojenského inženýrství a vojenství v raném novověku, významněji používány. Pouze v základní práci doyena moderních vojensko - historických fortifikačních studií, britského historika Christophera Duffyho, jsem našel tři rozsáhlejší citace z Owenova žurnálu.²⁶ O existenci Griffithova a Kinneirova žurnálu Duffy pravděpodobně nevěděl.

Ke třem pramenným textům, jejichž interpretace a analýza je vlastním předmětem práce, při plném vědomí jejich odlišného charakteru přidávám ještě další prameny. Důvodem je skutečnost, že struktura této práce a její, v české historické obci nepřiliš frekventované téma si vyžaduje zabývat se také vojenskou a vojensko - inženýrskou stránkou věci a názorně objasnit celou řadu jinak obtížně srozumitelných konceptů.

Za prvé a především se jedná o dobový teoretický vojenský text britského vojenského lékaře a inženýra Charlese Bisseta²⁷, který se obrany Bergenu rovněž účastnil. Bisset byl původně praporčíkem (*ensign*) a posléze poručíkem (*lieutenant*) u zmíněného 43. pěšího pluku, ale během obléhání pevnosti projevil zájem o vojenské inženýrství a dobrovolně se přihlásil k nasazení v první linii. Bisset se během obléhání podle všeho pohyboval přímo po vnějším obranném pásmu, v bojové zóně, a pořídil celou řadu situačních inženýrských nákrešů a plánů, které dále předával veliteli svého pluku. Ten je po několika dnech vždy v souboru poskytoval vévodovi z Cumberlandu, britskému vrchnímu veliteli. Na obraně Bergenu se totiž podíleli pouze 4 britští vojenská inženýři z Inženýrské brigády čítající 14 důstojníků a ti na místo přibyli podle Bisseta 4. srpna. Bisset byl univerzitně vzdělaný vojenský profesionál, podle všeho disponující solidní znalostí matematiky, geometrie a vojenského inženýrství. Jeho schopnosti byly v této situaci velmi žádané. Bisset začal psát podrobný obléhací žurnál na základě rozkazu vévody z Cumberlandu přibližně na začátku srpna 1747²⁸, i když přesná datace je sporná.²⁹

26 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 108-110. Duffy s citací pracuje v oddíle, věnovaném flanderskému tažení Války o rakouské dědictví. Owenův žurnál je označen bez dalších údajů jako „Anon., 1747“. Duffy cituje například ze strany 54 Owenova žurnálu promluvu generála Cronströma, ostře hodnotově dichotomicky vymezující útočníky a obránce pevnosti. Dále cituje například ze strany 68 reprezentace, týkající se skotských vojáků z horalských pluků v anglické službě.

27 Charles Bisset, M.D. (1717-1791) vystudoval lékařství na University of Edinburgh a následně několik let sloužil jako vojenský lékař v Karibiku. V polovině čtyřicátých let se vrací zpět do Británie kvůli zdravotním obtížím. V roce 1746 začíná jeho vojenská kariéra u 43. pěšího pluku a v následujícím roce se účastní nizozemského tažení a obrany Bergenu. Z aktivní služby odchází v roce 1751 a usazuje se v yorkshirském Skeltonu. Ve stejném roce vydává svůj vojensko-inženýrský spis. Jeho lékařské texty byly vydány jako Charles Bisset, *Medical essays and observations*. By Charles Bisset, M.D. (I. Thompson, Edinburgh: 1766).

28 „Žurnál o útoku a obraně Bergen-op-zoom, který jsem měl tu čest psát na základě rozkazů Jeho Královské Výsosti vévody, si vyžadoval moji nejvyšší pozornost ke způsobu vedení obrany a postupu a následkům útoku...“ Charles Bisset. *The Theory and Construction of Fortification, illustrated with several new Designs* (A. Millar, D. Wilson a R. Dodsley, Londýn: 1751), Předmluva, 4.

29 Britský plukovník John Huske, který z Bergenu podával nezávislá hlášení vrchnímu velení, se zmiňuje o příjezdu britských inženýrů se značným zpožděním teprve 13. srpna. Viz John Huske Lordu Chesterfieldovi, Bergen-op-Zoom, 14. srpna 1747: „Jeho Královská Výsost rovněž vyslala několik inženýrů,

Poručík doktor Bisset je pro mne stále mírně enigmatický. Podle mého soudu může být osobou, která sepsala obléhací žurnál, označovaný jako Griffithův. Indicie jsou ovšem pouze nepřímé. Hlavní význam jeho práce spočívá ve zprostředkování pramenů, které mohou významně pomoci při analýze a porozumění takzvané militární mechanice a dynamice obléhání Bergenu (koncept je diskutován v příští kapitole). Samotný text Bissetova žurnálu se ovšem nejspíš nezachoval.

Bisset později své zkušenosti z obléhání Bergenu a následného soustavnějšího studia vojenského inženýrství pod dohledem plukovníka Napiera a podplukovníka Scotta z Inženýrské brigády, shromáždil v titulu *The Theory and Construction of Fortification*, vydaném v roce 1751, který, ačkoli jeho autor prokazatelně nezískal žádné standardní a formálně zakončené vzdělání v oboru, se vyznačuje pozoruhodně vysokou odbornou úrovní.³⁰ Kromě toho šlo o napjatě očekávaný a vojensky velmi významný spis. Jeho zhotovení Bissetovi zadal přímo princ Vilém August, vévoda z Cumberlandu, tehdejší vrchní velitel britské armády, „*kapitán-generál a vrchní velitel všech sil Jeho Veličenstva etc.*“³¹

Na stránkách 16-23 Bissetova spisu se nachází *Seznam předplatitelů*, tedy těch, kteří si knihu objednali a patrně za výtisky i předem zaplatili. Tento seznam se skládá z 210 jmen a vzhledem ke skutečnosti, že Bisset byl pouhý poručík a v oblasti vojenského inženýrství stále v podstatě samouk, je velmi reprezentativní. Na prvním místě najdeme vévodu z Cumberlandu a dále množství vysokých armádních důstojníků v generálských a plukovníckých hodnostech z jeho štábu, soudobé velitele obou skotských pluků, které bránily Bergen (Lord John Murray si předplatil rovnou 6 výtisků knihy), vysoké armádní velitele z Flanderského tažení jako generála Johna Ligoniera, plukovníka Josepha Yorkeho a podplukovníka Johna Huskeho, kteří podávali vlastní zprávy z Bergenu a zajišťovali spojení s vrchním velením; dále je zde velmi reprezentativní soubor jmen vysoké skotské šlechty, mnoho důstojníků prestižních gardových pluků a členů Inženýrské brigády jako řádných inženýrů Patricka McKellara nebo Archibalda Patouna. Bisset byl podle dobových vojenských elit podle všeho kvalifikovaným specialitou, který se k vojensky a politicky velmi citlivé otázce pádu pevnosti Bergen mohl kompetentně vyjadřovat.

Bissetova účast na obraně pevnosti je zmíněna i v oficiálních dějinách Královského vojenského inženýrského sboru. Generál Porter o něm později napsal: „*Charles Bisset, poručík ze 42. highlanderského pluku, se během obléhání aktivně podílel na obraně jako dobrovolný inženýr pobočník a prokázal takovou udatnost a dovednost, že byl posléze povýšen do hodnosti Mimořádný inženýr v Inženýrské brigádě*“.³²

Kromě Bissetovy práce jsem nakonec použil ještě další komplementární prameny. Britské National Archives obsahují fondy *War Office - Out Letters* a také *State Papers - Military Expeditions*, v nichž jsem našel celou řadu podrobných situačních zpráv a plánů z inkriminovaného roku 1747, jejichž autorem je hned několik britských dů-

kterí jsou velmi potřeba, celou jejich rotu z Anglie a včera také dorazilo 30 rakouských minérů ze spojenecké armády.“ National Archives, SP 87/23-145.

30 Charles Bisset. *The Theory and Construction of Fortification, illustrated with several new Designs*. A. Millar, D. Wilson a R. Dodsley, Londýn: 1751.

31 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2.

32 Whitworth Porter, *History of the Corps of Royal Engineers Vol. I*. (Londýn: Longmans, Green & Co., 1889), 164.

stojníků, zejména plukovníci Joseph Yorke a John Huske³³. Po delším pátrání se mi navíc podařilo nalézt dva komentované situační plány, jejichž autorství je možno nade všei pochybnost připsat právě Bissetovi.³⁴

Oba druhy dodatečných pramenů jsou cennými zdroji z hlediska vojensko - historického kontextu práce (militární mechaniky a dynamiky) a kromě toho obsahují další reprezentace kultury války a interpretace boje o pevnost.

Historie obléhacího žurnálu

Tři zmíněné obléhací žurnály jsou pro tuto práci základními prameny pro zkoumání dobové kultury války, čímž se budeme zabývat v následující kapitole. Nyní ovšem nastal čas pokusit se obecněji charakterizovat tento žánr - takzvaný obléhací žurnál - a podat stručný přehled jeho vývoje v raně novověké Evropě, zvláště s ohledem na anglické prostředí.

Jedná se o specifický typ písemného pramenu, objevující se soustavněji od poloviny 16. století v souvislosti s tím, jak se během Italských válek objevily nové mimořádně významné události: obvykle dlouze protahovaná a krvavá obléhání nového typu fortifikací - bastionových pevností. Tyto vojenské operace nového druhu si vyžadovaly takovou úroveň vojenské organizace a mobilizace a tak vysoké finanční náklady, že výrazně proměnily způsob vedení války v západní Evropě. Velmi vysoká defenzivní síla bastionových pevností znamenala, že k jejich dobytí byly potřebné mnohem početnější armády, vybavené moderním dělostřelectvem. Postavení a logické a technologické zabezpečení a vybavení takové armády bylo pro raně novověké, jen velmi pomalu se centralizující monarchie zásadní výzvou, které většina z nich byla schopna dostát jen s krajními obtížemi. Je možné říci, že kolem pevnostní války se obrazně řečeno otáčela kola evropského vojenství až do druhé poloviny 18. století.

Samotný obléhací žurnál má dvě podstatné složky. Za prvé se jedná o vyjadřování autorova hlediska, vztahující se k obecnějším politickým nebo věroučným otázkám, souvisejících s daným konfliktem. Za druhé texty obsahují odborně relevantní komentář k vojenskému průběhu obléhání pevnosti. Ne každé svědectví z obleženého města či pevnosti tedy představuje obléhací žurnál. Ten je amalgámem obou zmíněných složek a historicky se časově a místně proměňuje především v závislosti na vzájemném poměru. Přestože bylo raně novověké vojenství dosti kosmopolitní záležitostí, je tímto způsobem možné vcelku spolehlivě rozpoznávat a klasifikovat jednotlivé druhy obléhacích žurnálů, místně a časově související s různými vojensko-inženýrskými školami a tradicemi.³⁵

33 Mimo jiné i za své služby, prokázané ve flanderském tažení, byl John Huske králem 10. října 1747 povýšen do hodnosti generálporučíka. *The London Gazette. Published by Authority*. From Tuesday October 6, to Saturday October 10, 1747, Numb. 8682, str. 1.

34 Viz „Explanation of Ens. Bissets two Plans“, 31. srpna 1747, National Archives SP 87/23/265, 266 a 267. Plán A pocházel z 31. srpna a Plán B z 3. září 1747.

35 Co se týče dvou složek obléhacího žurnálu, toto rozlišení zhruba odpovídá dvěma různým typům kompetentních aktérů, jaké definuje ve své práci o raně novověkých militárních egodokumentech Harari. Ten rozlišuje „očitého protagonistu“, který je osobním účastníkem a svědkem válečných událostí, a na druhé straně „ústředního protagonistu“, který má význam sám o sobě pro válečnou událost – v našem

Samotný žánr se rodil vcelku pomalu a nesnadno. Z druhé poloviny 16. století a první poloviny 17. století máme většinou k dispozici texty, které jsou sice relativně bohaté na vyjadřování *point of view* aktérů, ale kvalifikované vojensko-inženýrské znalosti v nich často chybí. Souvisí to s obecným vývojem vojenského inženýrství, které se teprve někdy v letech 1580-1610 projevilo na evropském knižním trhu ve formě relativně snadno dostupných vědeckých, didakticky pojatých publikací, odkrývajících a systematicky vykládajících dříve přísně střežené vědění, které kolovalo pouze v rukopisné formě v rámci uzavřených klientelistických sítí, navázaných na jednotlivé, často příbuzensky ukotvené „dynastie“ vojenských inženýrů.³⁶ Počet kvalifikovaných vojenských inženýrů obecně byl navíc stále velmi malý.

V průběhu Italských válek se tak první rozsáhlejší pramen, který lze označit jako obléhací žurnál, objevuje až po více než padesáti letech konfliktu v souvislosti s obléháním Sieny z let 1554-1555. Francouzský maršál Blaise de Monluc se účastnil obrany města a sice se značným zpožděním, ale přesto kolem roku 1570 sepsal své vzpomínky z obléhání, které jsou obsaženy v jeho *Commentaires*.³⁷ Ty ovšem spíše než autobiografický spis představují snahu o žánr odborného militárního pojednání, užitečného pro budoucí generace vojáků.³⁸

Početné texty na pomezí žánru obléhacího žurnálu se zrodily z benátsko – tureckého konfliktu a boje Maltézských rytířů proti Otomanské říši, který v polovině 16. století nabyl s malými přestávkami téměř chronické povahy. Z tureckého neúspěšného obléhání ostrovní pevnosti Malta, konkrétněji hlavního města dnes zvaného La Valetta, které proběhlo mezi květnem a zářím 1565, vzešlo mnoho desítek relací. „*Mezi léty 1565 a 1570 bylo v německém, latinském, francouzském a italském jazyce vydáno více než 70 narácí*“, což je například mnohem více než v případě bitvy u Lepanta.³⁹ V anglickém i říšském prostředí se nejvíce rozšířily různé varianty shrnující práce basilejského univerzitního profesora Caelia Secunda Curia, nazvané *Caelii Secundi Curionis de Bello Melitensi a turcis gesto historia nova*, která byla po roce 1567 mnohokrát přeložena a přetištěna.⁴⁰ Žánru obléhacího žurnálu se zapojením kvalifikované vojensko – inženýrské interpretace bojů se ovšem nejvíce přibližuje kronika obléhání od Pietra Gentile de Vendome, nazvaná *Della Historia di Malta, et successo della guerra seguita tra quei Religiosissimi Cavalieri etc.*, vydaná v roce 1566.⁴¹

případě pevnostní války to jsou například vojenští profesionálové nebo vojenští inženýři. Viz Yuval Noah Harari, *Renaissance Military Memoirs. War, History and Identity, 1450-1600* (Boydell Press: Woodbridge, 2004), 15-17. S použitím Harariho typologie bychom tedy autora obléhacího žurnálu mohli označit za osobu, která byla očitým svědkem daného obléhání a zároveň jeho kvalifikovaným protagonistou.

36 Duffy, *The Fortress in the Early Modern World 1494-1660 Vol 1*, str. 40.

37 Viz např. Alphonse De Ruble, ed., *Commentaires et Lettres de Blaise de Monluc, Maréchal de France* (Paříž: Jules Renouard, 1867).

38 Harari. *Renaissance Military Memoirs*, 32.

39 Bonavita, Helen Vella, „Key to Christendom: The 1565 Siege of Malta. Its Histories and Their Use in Reformation Polemic,“ *The Sixteenth Century Journal* 33/4 (zima 2002): 1026.

40 Bonavita, „Key to Christendom“, 1028.

41 Pietro Gentile de Vendome, *Della Historia di Malta, et successo della guerra seguita tra quei Religiosissimi Cavalieri ed il potentissim gran Turco Sulthan Soliman etc.* (Boloňa: Giovanni Rossi, 1566). Existuje rovněž pozoruhodný egodokument: vydaný deník španělského profesionálního vojáka Francesca Balbiho di Correggio, vedený po celou dobu obležení. Balbi ovšem neměl výraznější vojensko - inženýrské kompetence. Viz Francesco Balbi di Correggio, *La verdadera relacion de todo lo que este año de M.D.LXV.*

Celoevropské proslulosti nabyly žurnály a relace, spojené s obléháním benátských pevností Famagusta a Nicosia během Kyperské války (Čtvrtá benátsko – otomanská válka) v letech 1570-1573. Turecká vojska 9. prosince 1570 dobyla Nicosii a 1. srpna následujícího roku padla Famagusta. Oběti na obou stranách podle žurnálů a diplomatické korespondence čítaly mnoho desítek tisíc, mužská populace Nicosie byla po dobytí města pobita a ženy a děti prodány do otroctví. V žurnálových textech je proto přítomná velmi silná dichotomická rovina *my* versus *oni*. Působivé reprezentace, dotýkající se vojenské cti, se soustřeďovaly na krutou popravu benátského velitele Famagusty Marca Antonia Bragadina, která se podle benátských relací odehrála navzdory čestné dohodě o kapitulaci pevnosti a bezpečném odchodu posádky.

Famagusta v roce 1572 byla pouze částečně přestavěna ve stylu bastionové fortifikace a většina jejího obranného systému představovala pozdně středověké opevnění, zesílené pouze jedním velkým staroitalským bastionem (*Martinengo*) a předsunutou baštou ve tvaru ravelinu (*Ravelin*), chránící bránu.⁴² Dobyť Famagusty ovšem přitáhlo v západní Evropě širokou pozornost i z toho důvodu, že se časově téměř krylo s rozhodující námořní bitvou u Lepanta, kde otomanské síly utrpěly těžkou porážku a ve Středozeří postupně přešly do dlouhodobé defenzívy. Ve Famagustě bylo pořizeno několik obléhacích žurnálů, z nichž nejznámějším se stala relace *L'Assedio et Presa di Famagosta. Dove s'intende tutte le scaramucie, & batterie Mine & assalti dati et essa Fortezza etc.*, sepsaná profesionálním vojákem hrabětem Nestorem Martinengem da Barca (1547-1598), který se podílel na obraně města.⁴³ Martinengův žurnál se dočkal několika dalších vydání, například jako *Il Crudellissimo assedio et nova presa della famosissima Fortezza de Famagosta etc.*, které vyšlo ve stejném roce v Miláně⁴⁴ a *Relatione di Tutto Il Successo di Famagosta etc.*, publikované v Benátkách rovněž v roce 1572.⁴⁵ Martinengův žurnál následně převzalo mnoho dalších vydavatelů a knihkupců (Calepio, Bizarri, Sereno, Figlietta a Graziani) a byl rovněž přeložen do angličtiny, francouzštiny a němčiny. V roce 1572 tak vyšel například v Londýně jako *Report of all the Successes of Famagosta*.⁴⁶

Z obrany Famagusty se však nezachovaly žádné texty, které je možné připsat přímo vojenským inženýrům. Martinengo ve svých seznamech uvádí pouze dva inženýry, kteří byli ve městě přítomni a řídili obranu. Těmi byli Giovanni Mormori,

ha sucedido en la Isla de Malta etc. (Alcalá de Henares: Juan de Villanueva, 1567).

42 Viz Gianni Perbellini, „The Military Architecture of Venetian Famagusta“, in Walsh, Michael J. K.; Edbury, Peter W. A Coureas, Nicholas eds. *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History* (Londýn: Ashgate, 2012), 187-198.

43 Nestore Martinengo da Barca, *L'Assedio et Presa di Famagosta. Dove s'intende tutte le scaramucie, & batterie, Mine, & assalti dati et essa Fortezza etc.* (Verona: Donne a Fratelli, 1572).

44 Nestore Martinengo da Barca, *Il Crudellissimo assedio et nova presa della famosissima Fortezza de Famagosta. Dove s'intende tutte le scaramucie, mine, assalti dati ad essa fortezza de giorno ad giorno etc.* (Miláno: „Con licenza de Superiori“, 1572).

45 Nestore Martinengo da Barca, *Relatione di Tutto Il Successo di Famagosta: Doue s'intende minutissimamente tutte le Scaramucie, Batterie, Mine, & Assalti dati ad essa Fortezza etc.* (Benátky: Giorgio Angelieri, 1572).

46 Claude Delaval Cobham, překl. a ed., *Travels in the Island of Cyprus. Translated from the Italian of Giovanni Mariti... with contemporary accounts of the sieges of Nicosia and Famagusta* (Cambridge: Cambridge University Press, 1909), 164.

který padl v boji a dále Girolamo Maggi d'Anghiari⁴⁷, jedna z nejvýznamnějších postav raně novověkého vojenského inženýrství a autor paradigmatického díla *Della Fortificazione delle Cita Libri III*.⁴⁸ Maggi upadl do tureckého zajetí a byl v Istanbulu stejného roku popraven po opakovaných pokusech o útěk.⁴⁹ Další zachované prameny již nemají žánr obléhacího žurnálu a chybí v nich strukturovanější vojensko - inženýrské podání obléhání. Zachované relace dominikánského mnicha Angela Calepia o pádu Nicosie, benátských vojáků Fabriana Falchettiho a Alessandra Podacatora, nebo dělostřelce Angela Gatta a dalších jsou také relevantní prameny, ale nespádají zcela do záberu této práce.⁵⁰

Další oblastí se zvýšeným výskytem tohoto žánru bylo obojí Nizozemí, zvláště v průběhu Nizozemské války za nezávislost (takzvané Osmdesátileté války), v letech 1568-1648. Zejména v první fázi konfliktu, před nástupem Mořice Nasavského do čela stavovských ozbrojených sil, se zachovalo mnoho písemných relací o dobývání opevněných měst a fortifikací, ale ty vzhledem k vypjatému konfesnímu charakteru konfliktu nesou jen minimum vojensko-inženýrských informací a soustředí se na náboženské stránky konfliktu. Dobytí Mechlinu, Naardenu nebo Maastrichtu španělskými vojsky skončilo všeobecným masakrem obyvatel obleženého města a ve světle této dobově silně prožívané „Španělské hrůzy“ ustoupilo rozebírání odborné vojensko-inženýrské stránky věci do pozadí.⁵¹ V letech 1584-1585 se ze strategického vojenského hlediska významného obležení a dobytí Antverp⁵² španělskou Flanderskou armádou pod velením Alexandra Farnese, vévody z Parmy a Piacenzy, nezachovaly prameny, které je možné označit za obléhací žurnál. Boj o Antverpy byl později podrobně zachycen například v práci italského historika Cesare Campany, který čerpal z blíže neuvedených vojenských

47 Martinengo, *Relatione di Tutto Il Successo di Famagosta*, 21.

48 Girolamo Maggi a Iacomo Castriotto, *Della Fortificazione delle Cita Libri III* (Benátky: Camillo Borgominero, 1564). Jejich práce byla v západní Evropě obecně uznávána jako standard novoitalské fortifikační školy. Zakladatel staroholandské fortifikační školy Simon Stevin například kompletně převzal její geometrické a koncepční normativy a založil na nich novou lokální opevňovací tradici. Viz Simon Stevin, *De Sterctenbouwing Beschreuen door Simon Stevin van Brugghe* (Leiden: Francoys van Ravelinghen, 1594).

49 Co se týče Maggiho podílu na obraně Famagusty viz např. Claude Delaval Cobham, *The Sieges of Nicosia and Famagusta with a Sketch of the earlier History of Cyprus. Edited from Midgley's translation of Bishop Graziani's History of the War of Cyprus* (Londýn: St. Vincent Press, 1899).

50 Cobham, *Travels in the Island of Cyprus*, 164-170. Cobham v této publikaci přináří rozsáhlou přeloženou edici zmíněných pramenů. Viz rovněž Claude Delaval Cobham překl. a ed.. *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908).

51 Viz například Olaf van Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions, 1588-1688* (Toronto: Boydell Press, 2010), 132-144: „Fortifications and Siege Warfare“. Také Elisabeth McGrath, „A Netherlandish History by Joachim Wtewael,“ *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 38 (1975): 182-217, kde se autorka věnuje dobovým rozsáhlým textovým a grafickým reprezentacím tohoto extrémního válečného násilí. Související vojenskou problematiku masakrů obyvatel obléhaných měst v kontextu logistického a finančního rozvratu, panujícího ve španělské armádě rozbírá např. Geoffrey Parker, „Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders 1572-1607,“ *Past & Present* 58 (únor 1973): 38-52.

52 Pád Antverp ve svém důsledku způsobil, že armáda a válečná flotila Spojených provincií po roce 1585 zahájila z pozic na Zeelandu a dobytých Zeelandských Flandrech téměř 200 let trvající blokádu ústí Šeldy do Severního Moře. Tím efektivně odřízla Antverpy od zámořského obchodu a způsobilá jejich hluboký ekonomický a sociální propad, přičemž odpovídajícím způsobem významně posílil Amsterdam. Viz např. Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 116-118.

relací a v roce 1595 vydal s odstupem 10 let titul *Assedio e racquisto d'Anversa* (Obležení a dobytí Antverp).⁵³ V největší známost tehdy vešel podobný spis jezuitského učence Famiana Strady *De Bello Belgico*, který se objevil v mnoha vydáních v Římě od roku 1632 a používal rovněž dobové relace.⁵⁴

Skutečná exploze obléhacího žurnálu jako žánru nastala v letech 1601-1604, kdy Flanderská armáda obléhala strategické přístavní město a pevnost Ostende. Epopej *Nové Tróje*, jak bylo obléhání Ostende metaforicky popisováno v anglických relacích, bylo svého druhu improvizovanou *válečnou univerzitou*, do které docházely stovky a tisíce adeptů válečného umění a řemesla.

Relace z Ostende začaly vycházet ještě v posledním roce obléhání pevnosti. Z roku 1604 máme k dispozici text, který se ve velmi krátké době objevil rovnou ve třech jazykových mutacích. Představuje již takový text, který je možné zařadit do žánru obléhacího žurnálu, to jest je v něm patrná i odborná vojensko - inženýrská rovina. Poprvé byl zaznamenán na knižním veletrhu ve Frankfurtu v roce 1604 jako anonymně, bez jakýchkoli dalších údajů vydaný text pod názvem *Belägerung con Ostende. IOURNAL. Oder eigentlich Taglichs Register von alle ghedenckwürdigste Sachen etc.*⁵⁵ Odsud se bleskově rozšířil do celé západní Evropy. V podstatě totožný text byl ve stejném roce vydán v Paříži francouzsky pod názvem *Histoire Remarquable veritable etc.*⁵⁶ Ještě ve stejném roce 1604 vyšel anglicky v Londýně jako *A True Historie of the Memorable Siege of Ostend etc.*⁵⁷

Další rozsáhlý obléhací deník se objevil v roce 1613 z pera Henricka van Haestense pod názvem „Krvavé a kruté obležení města Ostende...“ (*De Bloedige ende strenge Belegeringhe Der Stadt Oostende, in Vlaenderen*).⁵⁸ Hned následujícího roku vyšlo stejným nákladem druhé vydání a tento text se stal výchozím zdrojem pro mnohá další vydání, která se objevila v následujících deseti letech, například text Philipa Fleminga *Oostende Vermaerde...*⁵⁹ z roku 1621. V roce 1615 byla v Leydenu vydána „na export“ ur-

53 Cesare Campana, *Assedio e racquisto d'Anversa, Fatto dal Sereniss. Alessandro Farnese, Principe di Parma etc.* (Benátky, Giorgio Greco, 1595).

54 Viz Famiano Strada, *Famiani Stradae Romani, é Soc. Ies. De Bello Belgico, decas prima, Ab Excessu Caroli V Imp. Usque ad initia Praefecturae Alexandri Farnesii Parmae Placentiaeque Ducis III.* (Řím: Hermann Scheus, 1643). Dále Famiano Strada, *Famiani Stradae Romani, é Soc. Ies. De Bello Belgico, decas secunda, Ab initio Praefecturae Alexandri Farnesii Parmae Placentiaeque Ducis III.* (Řím: Francesco Corbelletti, 1650).

55 Nejstarším oficiálně dochovaným je výtisk, obsažený v katalogu knihovny Leidenského vysokého učení z roku 1623. Anna E. C. Simoni, *The Ostend Story* (Amsterdam: Hes & De Graaf Publishers BV, 2003), 60.

56 Jérémié Perier, *Histoire remarquable et veritable de ce qui s'est passé par chacun iour au siege de la ville d'Ostende etc.* (Paříž: nákladem autora, 1604).

57 Anon., *A True Historie of the Memorable Siege of Ostend and what passed on either side, from the beginning of the Siege unto the yeelding up of the Towne* (Londýn: Edward Blount, 1604). Anglická účast na obraně Ostende je nejlépe přehledně zpracována v Clements R. Markhan, *The Fighting Veres. Lives of Sir Francis Vere etc. and of Sir Horace Vere etc.* (Londýn: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington Ltd., 1888).

58 Henrick van Haestens, *De Bloedige ende strenge Belegeringhe Der Stadt Oostende, in Vlaenderen* (Leiden: Henrick van Haestens, 1613). Ihned v dalším roce následovalo druhé vydání pod mírně odlišným názvem *De bloedighe Belegeringhe Der Stadt Oostende in Vlaenderen etc.* (Leiden: Henrick Haestens, 1614), označené jako druhé přehlédnuté, doplněné a vylepšené vydání „*De tweede Editie met vlijt oversien, vergroot ende verbeterd, door H. L. Van Haestens*“.

59 Philip Fleming, *Oostende Vermaerde... lackduyryghe, edne bloedighe Belegeringhe etc.* (Den Haag: Gert Meuris, 1621).

čená francouzská verze Haestensova textu pod názvem *La Nouvelle Troye ou Memorable histoire du Siege d'Ostende*.⁶⁰

Ostendské deníky se staly na dlouhou dobu uznávanou klasikou svého žánru a doznaly obrovského rozšíření v mnoha vydáních. Ukotvily podobu obléhačích žurnálů jako textu, který přináší kulturní reprezentace války a válečného násilí a na druhé straně také vojensko-inženýrské analýzy a interpretace boje.

Dalším epickým obležením v nizozemském prostoru byl celkově již třetí útok na samotný Bergen-op-Zoom z roku 1622, který blíže analyzujeme v třetí kapitole. Patrně nejrozšířenějším textem, pocházejícím z tohoto roku, je francouzsky vydaný obléhačích žurnál *Bergues sur le Soom assiegée le 18 de Juillet 1622 etc.*, publikovaný následujícího roku v holandském Middelbourgu.⁶¹ Významnější texty ze španělské strany absentují.⁶² Máme je k dispozici až z roku 1624, kdy byla Flanderská armáda znovu nasazena do obléhačích tažení, tentokrát proti hlavní rodové državě Nasavských, městu a pevnosti Breda. Odtud se podle všeho nedochoval přímo obléhačích žurnál, ale z podobného pramene evidentně čerpal jezuita Hermann Hugo, kaplan velitele španělských sil Ambrogia Spinoly, který o dva roky později v Antverpách vydal knihu podobného žánru, vojensko-historický spis o obležení Bredy, nazvaný *Obsidio bredana armis Philippi IIII, auspiciis Isabellae ductu Ambr. Spinolae perfecta*.⁶³ Tato práce, jejíž odborná stránka je relevantní pro vojenské inženýrství, byla krátce poté přeložena do francouzštiny a angličtiny a dále publikována.⁶⁴ Převážně z ní čerpal také Jacques Callot, autor nejrozšířenějšího tisku, zobrazujícího obležení Bredy. Callotův tisk, vydaný přímo podle zadání Ambrogia Spinoly v roce 1628, byl de facto menší publikací. Tvořilo jej celkem šest skládaných propojených rytin a byla k němu přiložena brožura s vojensko-inženýrským komentářem, jehož spoluautorem byl podle všeho Spinolův italský vojenský inženýr Giovanni Francesco Cantagallina, který se účastnil celého obležení.⁶⁵ Hugova publikace také sloužila jako pramen pro divadelní komedii *El Sitio de Bredá*, kterou v roce 1628 uvedl Pedro Calderón de la Barca.⁶⁶

Obléhačích žurnály z doby Třicetileté války jsou relativně nepočtené. Jedním z důvodů je skutečnost, že území Říše (a zejména její východní část) nebylo zdaleka tak hustě pokryto moderními fortifikacemi jako Lombardie nebo obojí Nizozemí. Obléhání většiny soudobých říšských pevností a opevněných měst tak představovalo méně náročné vojenské operace než v případě Nizozemí, Lombardie nebo severní

60 Van Haestensův text byl velice vlivný a byl apropriován a přetištěn na mnoha místech. Tomuto tématu se věnuje zejména Simoni, viz Simoni, *The Ostend Story*, 15.

61 Lambertus de Rijcke, *Bergues sur le Soom assiegée le 18 de Juillet 1622, et des-assiegée le 3 d'Octobre ensuivant. Selon la description faite par les trois pasteurs de l'église d'icelle* (Middelbourg: Jean van der Hellen, 1623).

62 Porážka před Bergenem byla přirozeně zachycena ve vojenské a panovnické korespondenci. Viz Fernando Gonzalez de León, *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders 1567-1659* (Leiden a Boston: Brill, 2009), 145.

63 Hermannus Hugo, *Obsidio bredana armis Philippi IIII, auspiciis Isabellae ductu Ambr. Spinolae perfecta* (Antverpy: Officina Plantiniana, 1626).

64 Anthony Bailey, *Velázquez and The Surrender of Breda: The Making of a Masterpiece* (Londýn: Maxmillan, 2011), 99.

65 Simone Zurawski, „New Sources for Jacques Callot's Map of the Siege of Breda,“ *The Art Bulletin* 70/4 (prosinec 1988): 621.

66 Shirley B. Whitaker, „The First Performance of Calderón's El sitio de Bredá,“ *Renaissance Quarterly* 31/4 (zima 1978): 515-531.

Francie. Kvalifikovaných vojenských inženýrů v Říši působilo rovněž výrazně méně. Když v roce 1634 císařská a ligistická vojska oblehla švédskou posádkou držžený Augšpurk, obléhání se protáhlo až do následujícího roku a k dispozici je poměrně značné množství memoárů, ale žádný klasický obléhací žurnál.⁶⁷

Mezi listopadem 1630 a květnem 1631 byl císařskými a ligistickými oddíly obléhán a nakonec dobyt, vypleněn a vypálen Magdeburk. Stejně jako v řadě jiných případů se zachovalo značné množství pramenů, zachycujících *point of view* účastníků, ale žádný z nich není možné označit jako obléhací žurnál kvůli absenci sofistikovanějšího podání obležení města.

Pro žánr obléhacího žurnálu v druhé polovině 17. století byly významné dvě události – takzvaná Candijská válka, kdy otomanské síly na Benátkách finálně dobyly Krétu, a posléze neúspěšné turecké obležení Vídně v roce 1683. Z činnosti francouzského kontingentu se dochovala například *Histoire curieuse du Siege de Candie*, představující kompilaci vzpomínek a vojenských zápisků vojenského inženýra Antoine de Ville a několika dalších vojáků.⁶⁸

Obléhání Vídně je ve formě textu, naplňujícího žánr obléhacího žurnálu, nejlépe zachyceno v práci vojenského inženýra a geografa Daniela Suttingera, popisující život a smrt (během obrany Vídně) císařského vrchního inženýra Georga Rimplera, který vedl obranu habsburské metropole. Obléhací žurnál *Der In Wien todte etc.*⁶⁹ byl vydán v roce 1687 v Lipsku. Řada kratších dobových německy psaných textů, vydaných ještě téhož roku ve Vídni z hlediska vojensko-inženýrské roviny pokulhává a pohybuje se spíše na okraji žánru obléhacího žurnálu.⁷⁰

Do anglického prostředí ovšem rovnou v několika vydáních pronikl výrazně kvalitnější text císařského důstojníka Jana Pietera von Vaelckeren, zachycující obranu města formou obléhacího žurnálu, nazvaný *A relation or diary of the siege of Vienna etc.*⁷¹ Chtěl bych ještě poznamenat, že druhého tureckého obležení Vídně se týká i jeden z nemnoha českých odborných textů, které se podobně jako tento text hlásí k teoretickým východiskům historické antropologie. Jedná se o kvalifikační práci Romana Punčocháře. Dochované relace Jiřího Vojtěcha Felixe Novodvorského však v praxi

67 Lauro Martines, *Furies: War in Europe 1450-1700* (Londýn: Bloomsbury Press, 2013), 135-140.

68 Viz Francois Savinien D'Alquie, *Histoire curieuse du siege de Candie, comprenant tout ce qui s'est passé etc.* (Amsterdam: Henry a Theodore Boge, 1671).

69 Daniel Suttinger, *Des ... Ober-Ingenieur G. Rimpler Herausgegebener Befestigten Festung Entsatz. und Contra-Attaque Auf Des Herrn J.J. Werdmüllers Probier-Stein Der Ingenieure, Hervor Gebracht Von D.S.* (Lipsko: Michael Günthern, 1687)

70 Například Anon., *Glaubwürdiges Diarium dessen was Zeit wehrender Türkischen Belagerung der Stadt Wien vorgegangen: Wobey eine Erzählung welcher gestalt G. F. Koltschitzky sich aus Wien durch das Türkische Lager gewagt* (Videň 1683).

71 John Peter a Valcaren, *A relation or diary of the siege of Vienna Written by John Peter a Valcaren, Judge-Advocate of the Imperial Army. Drawn from the original by His Majestic command* (Londýn: William Nott a George Wells, 1684). Stejný text byl vydán v totožném roce jinými nakladateli v anglickém jazyce jako Anon., *Journal: or. A most particular account of all that passed in the late siege of Vienna, written by a principal officer, who was in the town during the whole time of the siege etc.* (Londýn: H. Rogers a M. Gylliflower, 1684). Zdrojem pro všechna tato vydání byla původní práce Jan Pieter van Vaelckeren, *Vien-na a Turcis obsessa a Christianis eliberata, sive Diarium obsidionis Viennensis* (Brusel: Lambert Marchant, 1684). Tento původně latinsky psaný obléhací žurnál byl mnohonásobně přeložen a apropriván mimo jiné ve francouzském a německém jazyce. Viz např. Andrew Wheatcroft, *Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe* (New York: Basic Books, 2009).

analyzuje výrazně odlišným způsobem a samotné pramenné texty není možné pokládat za žánr obléhacího žurnálu.⁷²

Obléhací žurnál jako svébytný žánr následně v druhé polovině 17. století na francouzské půdě prochází poměrně výraznou metamorfózou. Zde se vojenské inženýrství poprvé v Evropě dostává pod kontrolu státní vojenské byrokracie, Královského vojenského inženýrského sboru, v jejímž rámci se exaktně a profesionálně vedené žurnály stávají jedním ze standardně produkováných a archivovaných dokumentů.

Obléhacích žurnálů, zachycujících mnohá obléhání Francouzských válek v letech 1667-1714, bylo vydáno relativně značné množství. Jejich produkce již není příležitostná, ale po inženýrech přímo vyžadována nadřízenými. Janis Langins odhaduje, že povinnost vést během každého obléhání podrobný žurnál přesně stanoveného formátu byla francouzským vojenským inženýrům uložena někdy na konci 60. let 17. století, a to přímo ministrem války Louvoisem na Vaubanův popud: „*Tyto žurnály byly nepochybně určeny pro archivaci a zachování zkušeností z obléhací války pro účely vzdělávání budoucích vojenských inženýrů*“.⁷³ Jejich kvalita závisela na schopnostech daného hlavního inženýra, vedoucího obléhání. První soustavný žurnál této oficiální provenience se kompletně zachoval z roku 1691, kdy byl pořízen během obléhání španělské pevnosti Mons. Znamenal jej a editoval francouzský vojenský inženýr Senneton de Chermont.

Tento žurnál založil francouzskou podobu žánru, která přetrvala i do období námi sledované Války o dědictví rakouské. Ve srovnání s předešlými žurnály z benátské nebo nizozemské produkce se jedná o text zcela jiného charakteru. Text se snaží být v maximální míře stručný, srozumitelný a racionálně strukturovaný, klade velký důraz na exaktní záznam bojových operací, shrnuje postup obléhacích prací, vynaložené náklady a materiál, utrpené ztráty a v ideálním případě se vyhýbá jakémukoli výraznějšímu hodnocení nebo přinášení vlastního hlediska svého autora. To by bylo ve francouzském institucionálním kontextu chápáno jako v podstatě neprofesionální a nežádoucí. Harari v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že ve francouzských žurnálech výrazně ustoupily do pozadí všechny autobiografické memoárové rysy tohoto typu vojenské literatury. Autor neměl být v textu téměř vůbec patrný, jeho „*jedinečnost a autonomie*“ byla nežádoucí.⁷⁴

Texty nepřinášejí ani žádné shrnující analýzy nebo interpretace útoku na konkrétní pevnost. Poznatky tohoto druhu byly nyní na francouzské půdě považovány za přísně střežené vojenské tajemství a objevovaly se pouze v úředních *memorandech* a tajných zprávách, které kolovaly pouze mezi příslušníky sboru za účelem jejich vzdělávání. V pramenech proto panuje relativní nedostatek odborně zajímavých žurnálů francouzské provenience.

Z hlediska vojenské historie je nejcitovanější francouzskou prací tohoto typu re-lace vojenského inženýra Louisa Goulona (*Memoirs of monsieur Goulon etc.*) o francouz-

72 Roman Punčochář, „Turecké obléhání Vídně a každodenní život v metropoli habsburského soustátí roku 1683 očima Jiřího Vojtěcha Felixe Novodvorského“ (Bakalářská práce Historického ústavu, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2013. Práce si klade odlišné badatelské otázky, neanalyzuje kulturu války a nesoustředí se na vojensko-historickou stránku obležení Vídně. Rovněž její uchopení militární mechaniky obležení je v tomto smyslu okrajové.

73 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 113.

74 Harari, *Renaissance Military Memoirs*, 44.

ském obléhání španělské pevnosti Ath v roce 1697,⁷⁵ která se dočkala i anglického překladu a vydání.

Britské obléhací žurnály

Specifický žánr, typický pro anglické bergenské žurnály, se v anglickém prostředí upevňuje během Devítileté války a Války o dědictví španělské. Ihned od počátku se ukazuje, že anglické žurnály budou vykazovat odlišný charakter ve srovnání s žurnály francouzskými. Důvod byl zřejmý. Ze zmíněného úvodního období máme k dispozici několik pramenů, které nejen že přinášejí vojensko-inženýrské zachycení boje ve francouzském stylu, ale na rozdíl od žurnálů francouzských také ve stále vyšší míře vyjadřují i pisatelovo hledisko.

To je hlavní rozdíl mezi francouzskými a anglickými žurnály a můžeme říci, že specifický typ anglického obléhacího žurnálu se rodí právě tehdy – jako projev určitého doplnění a rozšíření francouzského vaubanovského typu textu o rozsáhlé reprezentace *point of view* pisatelů. Anglické žurnály představují určitou korekci francouzského typu směrem zpátky k žurnálům benátské, nizozemské nebo říšské provenience. Znovu se v nich objevují rozsáhlé kulturní reprezentace války.

Prvním výraznějším textem tohoto charakteru disponujeme z roku 1695, kdy spojenecká armáda dobyla na francouzské straně zpět pevnost a citadelu Namur. Tehdy se v rámci našeho žánru zachovala v podstatě rozsáhlá a vysoce relevantní publikace: *An exact Account of the Siege of Namur: with a perfect Diary of the Campaign in Flanders etc.*, obléhací žurnál, sepsaný evidentně vyšším britským štábním důstojníkem.⁷⁶ Dalším dochovaným obléhacím žurnálem z tohoto období je text, zachycující obléhání francouzskými silami držené Barcelony *An Exact and Full Account of the Siege of Barcelona, By way of Journal* z roku 1706.⁷⁷

Obléhání Bergenu se svým rozměrem a vojenskou tvrdostí ovšem blížila spíše tři velká obléhání: jednak francouzský debakl před savojským Turínem z roku 1706 a pak další dvě francouzské prohry: pád hlavních prvoliniových Vaubanových pevností na severu Francie z let 1708 a 1709 – Lille a Tournai. Z těchto obléhání se pro historiky bohužel nezachovaly žádné anglicky psané kvalitní texty žánru obléhacího žurnálu. V anglickém jazyce se následně objevuje až ze čtyřicátých let z Války o rakouské dědictví text, zachycující francouzské obležení, dobytí a následné vyklizení Prahy. To bylo v oblasti anglické žurnálové produkce reprezentováno rovněž jednou publikací, a to *Exact Account of all that passed at Prague... By an Engineer in the French Army in Prague etc.*⁷⁸

75 Louis Goulon, *Memoirs of monsieur Goulon being a Treatise on the Attack and Defence of a Place. To Which is added a Journal of the Siege of Ath in the Year 1697* (Londýn: C. Bathurst a A. Milan, 1745).

76 Anon., *An exact Account of the Siege of Namur: with a perfect Diary of the Campaign in Flanders, from The King's departure from Kensington... to his Return to London etc.* (Londýn: Timothy Godwin, 1695).

77 Anon., *An Exact and Full Account of the Siege of Barcelona, By way of Journal etc.* (Londýn: Benjamin Braggs, 1706).

78 Anon., *Exact Account of all that passed at Prague from the French Army's Flight thither, after the Battle between the King of Prussia and Prince Charles of Lorraine, down to the raising of the Siege etc.* (Londýn: D. Donnelley a J. Duncan, 1743).

Bohatý a vysoce reprezentativní soubor v anglickém jazyce vydaných obléhacích žurnálů, zahrnující mimo jiné období, které je pro nás podstatné, to jest první polovinu 18. století, se nacházel (a stále nachází) v Knihovně královského dělostřeleckého sboru ve vojenské akademii v britském Woolwichi.⁷⁹ Soubor historicky zachycuje obléhání od nizozemské Osmdesátileté války za nezávislost, během tureckých válek na Balkáně i ve východním Středomoří až do francouzských revolučních válek na přelomu 18. a 19. století a Napoleonských válek.⁸⁰

Z námi zkoumaného období Války o dědictví rakouské přináší dvě monotematické francouzské žurnálové relace o obléhání Bergen-op-zoomu a třetí publikaci, přinášející celý soubor vojensko-inženýrských deníků z Války o rakouské dědictví z let 1744-1748, zahrnující kromě 25 dalších pevností rovněž Bergen.⁸¹ Jedná se mimochodem o další odkaz na dominanci pevnostní války v raně novověkých konfliktech. Ve stejné době se na identickém válčišti odehrály pouze 3 velké polní bitvy (Fontenoy, Rocoux a Lauffeld), což představuje poměr necelých 9 obléhacích kampaní ku 1 polní bitvě.

V knihovně se rovněž nacházely početné překlady, například práce francouzského akademika, encyklopedisty, matematika a rovněž vojenského teoretika Guillaume Le Blonda z roku 1769, nazvaná *The Military Engineer: or, A Treatise on the Attack and Defence Of all Kinds of Fortified Places etc.*, obsahující v dodatku podrobný žurnál z obléhání Bergenu, psaný z francouzské perspektivy.⁸²

Další soubor obléhacích žurnálů přinesla Sedmiletá válka na území Severní Ameriky. Touto formou bylo zachyceno dobytí francouzského města Louisbourg v Novém Skotsku v roce 1758 britskými jednotkami, kterým velel generál Jeffrey Amherst.⁸³ Následujícího roku 1759 svedla britská armáda těžký boj o hlavní město francouzských kolonií Quebec. Z toho obléhání se zachoval a byl vydán další obléhací žurnál, *An accurate and authentic Journal of the Siege of Quebec 1759*.⁸⁴ Obléhání Quebecu se týkal také další deník, vytvořený jedním z britských velících důstojníků generálem Jamesem Murrayem,⁸⁵ který byl podle všeho sepsán s ambicí na vydání, k čemuž ale nedošlo.

79 Anon., *A Catalogue of the Library of the Royal Artillery at Woolwich, Instituted November 1st, 1806* (Woolwich: M. Coleman, 1825).

80 Anon., *A Catalogue of the Library of the Royal Artillery at Woolwich*, 110-115.

81 Anon. *Plans et Journaux des Sieges de la Derniere Guerre de Flandres, Rassemblés Par Deux Capitaines Etrangers Au Service de France* (Štrasburk: Pierre Gosse Jun., 1750). Publikace je ve Woolwichské knihovně obsažena i v německém překladu, viz Anon., *Plans und Journals Von denen Belagerungen Des Letzteren Kriegs in Flandern, Zusammen getragen Von Žwoeyen ausländischen Kapitainen in Französischen Diensten* (Štrasburk: Melchior Pauschinger, 1750). Jednalo se o Menin, Ypary, Fort La Knoque, Furnes, Tournai - město, Tournai - citadela, Oudenarde, Dendermonde, Ostende, Nieuport, Ath, Brusel, Anvers, Mons, St. Guilain, Charleroi, Namur - město, Namur - citadela, L'Ecluse, Sas de Gand, Philipine, Hulst, Axel, Bergen-op-zoom, Lillo a Maastricht.

82 Guillaume Le Blond, *The Military Engineer: or, A Treatise on the Attack and Defence Of all Kinds of Fortified Places etc.* (Londýn: J. Nourse, 1769), 225-255. Žurnál je velice podrobný a technicky zasvěcený, ale v textu se neuvádí vůbec nic o jeho autorovi či autorech. Le Blond se k autorství textu explicitně nehlásí.

83 Anon., *An Authentic Account of the Reduction of Louisbourg, in June and July 1758. By a Spectator* (Londýn: W. Owen, 1758).

84 Anon., *An Accurate and Authentic Journal of the Siege of Quebec 1759. By a Gentleman in an eminent Station on the Spot* (J. Robinson, Londýn: 1759).

85 James Murray, *Manuscript related to the Early History of Canada. Journal of the Siege of Quebec 1760* (Que-

Z druhé poloviny 18. století je známý také obléhačův žurnál, zachycující blokádu a obléhání britské pevnosti Gibraltar v letech 1779-1783, *A Journal of the Blockade and Siege of Gibraltar from the Twelfth of September, 1779 to the Tenth of March, 1783 etc.*⁸⁶

Aktéři a pisatelé obléhačův žurnálů

Předchozí stránky představují pouze stručný úvod do historie obléhačův žurnálu v raném novověku. Je vhodné zopakovat, že v polovině 18. století představuje britský typ obléhačův žurnálu určitou antitezi žurnálů francouzské provenience a vlivu. Francouzskou normou je v podstatě – jde-li o pisatelovo hledisko - relativně odtažitý a stručný text typu vojenského hlášení, soustřeďující se na podstatné rysy vaubanovské militární mechaniky a dynamiky daných obléhání: počet a rozložení jednotek a dělostřeleckých baterií, postup jednotlivých útočných zákopů a bojové události daného dne. Jen výjimečně se rozebírá stav zásobování, vybírání kontribucí a ještě výjimečněji například bojová morálka posádky, problémy opilství nebo rabování atd. Britské dobové žurnály jsou jiné. Mnohem výrazněji reflektují hledisko pisatelů.

Neměli bychom ale podléhat pohledu, vycházejícímu ze současné kultury války. Obléhačův žurnál byl v raném novověku i ve své strohé francouzské podobě široce vnímán jako vše, jen ne faktograficky suchá a odtažitá četba. Byl vyhledávanou četbou už jen proto, že kvazi-vědeckou, ale každopádně vojensky zasvěcenou formou vystavoval na odív moc a sílu pevnostního stavitelství a obléhačův artilérie (a obecně vojenské pyrotechniky). Obléhačův žurnály tehdejší čtenářům přibližovaly hrůznou stránku dobové kultury války, zabývaly se nejtvrďší formou boje, v němž pálily stovky děl, vybuchovaly ohromné nálože střelného prachu, umíraly desítky tisíc vojáků a často se rozhodovalo o budoucnosti celých teritorií nebo korun.

Všechny tři žurnály, jejichž analýzou a interpretací se zabývá tato práce, to jest bergenské žurnály Griffithův, Owenův i Kinneirův z poloviny 18. století, jsou něčím pozoruhodné. Velmi silně vyjadřují pisatelovo hledisko, a to nejen ve srovnání se staršími britskými žurnály z období Války augšpurské ligy nebo Války o dědictví španělské, nebo francouzskými dobovými žurnály. Pokud bychom je srovnali právě s francouzskými žurnály, týkajícími se stejné události, tato jejich vlastnost silně vystoupí do popředí. Z francouzských ekvivalentů, vzniklých během obléhání Bergenu, je nejpodrobnější a z vojensko-historického hlediska rozhodně nejvýznamnější publikací žurnál, vydaný v roce 1750 jako *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII Redige Par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire De L'Armée des Assiegeans*.⁸⁷ Jeho autorem podle všeho byl původem švédsko-livonský voják a vojenský inženýr, člen Švédské krá-

bec: Literary and Historical Society, 1871).

86 Samuel Ancell, *A Journal of the Blockade and Siege of Gibraltar from the Twelfth of September, 1779 to the Tenth of March, 1783 etc.* (Londýn: A. Edwards, 1793).

87 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII Redige Par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire De L'Armée des Assiegeans* (Amsterdam a Lipsko: Arkstee & Merkus, 1750). Po dvaceti letech se objevilo ještě druhé, až na drobné detaily totožné vydání, viz Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redigé par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire de L'armée des Assiegeans... Nouvelle Edition* (Amsterdam a Lipsko: Arkstee & Merkus, 1770).

lovské akademie věd, plukovník Jacob von Eggers (1704-1773)⁸⁸, který byl od 20. let 18. století aktivní postupně ve švédské, sasko-polské a později také francouzské službě.

Jedná se o publikaci téměř pětinasobného rozsahu ve srovnání s Griffithovým žurnálem, která je strukturována precizně podle Vaubanova normativního návodu – metodicky sleduje především postup obláhatelů. Jediná stručná reprezentace pisatelova hlediska nachází v předmluvě k žurnálu, má rozsah pouhých několika odstavců a rekapituluje postoj francouzského velení. Zbytek textu zabírá nesmírně podrobný rozpis pravidelného vaubanovského útoku na pevnost, den po dni zachycený v množství detailů, například délce nově vykopaných útočných zákopů, rozpisu službu konajících jednotek, přehledu odpálených min a protimin, objemu dělostřelecké palby, utrpených ztrát na obou stranách, rozepsaných podle kategorií důstojníků, inženýrů a mužstva apod.

Stejně tak další žurnál, obsažený ve zmíněném Le Blondově vojensko-inženýrském teoretickém spisu z roku 1769, se nese ve stejném duchu. Přináší velké množství detailů, pečlivé rozpisy denního postupu, jednotlivých fází minové války, ale reprezentace, týkající se kultury války, v něm absentují.

Co způsobilo tuto výjimečnost, takto výraznou odchylku od v zásadě dominantního francouzského stylu obláhačích žurnálů ve zkoumaném období? Interpretovat tuto situaci je složité a jsem přesvědčen, že důvody byly mnohé.

Obrana Bergenu byla prvním, řekněme prubířským kamenem stále ještě rozvíjejícího se britského vojensko-inženýrského sboru. Ten byl ve srovnání s francouzským v podstatě marginální. Britský Královský vojensko-inženýrský sbor vznikl někdy kolem roku 1689 na základě najaté skupiny zahraničních specialistů, pocházejících z Nizozemí, a když v roce 1697 Ryjswický mír ukončil Válku velké aliance, měl tento sbor pouze deset příslušníků: „*Poté, co skončila válka, všechny inženýrské jednotky byly rozpuštěny a bylo propuštěno mnoho inženýrů, kteří sloužili v mnoha taženích. Místo nich byla v roce 1698 vytvořena mírová inženýrská jednotka... se šesti (řádnými) inženýry... a čtyřmi pomocnými inženýry.*“⁸⁹ Na francouzské straně přitom v této době působily již téměř tři stovky řádných vojenských inženýrů, standardně vyškolených ve Vaubanově Královském vojenském inženýrském sboru.

V roce 1702 byly vydány rozkazy pro sestavení inženýrské brigády, která by sloužila s britskými jednotkami ve Flanderské kampani nově rozpoutané Války o španělské dědictví. Na holandské válčičtější se vydala pod velením plukovníka Holcrofta Blooda brigáda složená z pouhých 12 inženýrů, která byla podřízena holandskému vrchnímu inženýrovi generálu Coehoornovi (projektantovi a staviteli pevnosti Bergen)

88 „Eggers Jacob von... Arméofficer, Fortifikationsofficer“, Riksarkivet, sbírka 12/1949/201 viz „<http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=16644>“, navštíveno 28. 11. 2014. Von Eggers shrnul své vojenské zkušenosti do dvousvazkového slovníku vojenského inženýrství a dělostřelectva, který vyšel v roce 1757. Viz Jacob von Eggers, *Neues Kriegs – Ingenieur – Artillerie – See und Ritter Lexicon etc.* (Drážďany: George Conrad Walther 1757). Bohužel příslušná hesla jako *Belagerung* nebo *Ingenieur/Kriegsbaumeister* ad. neobsahují žádné dodatečné informace ani odkazy.

89 Porter, *History of the Corps of Royal Engineers*, 60-61. Samotný anglický vojenský inženýrský sbor byl importem z Nizozemí. Když se v roce 1688 po *Glorious Revolution* stal britským monarchou nizozemský stadtholder Vilém III. z Orange-Nassau, přivedl s sebou skupinu 28 vojenských inženýrů, většinou francouzských hugenotských emigrantů, kteří se stali první generací sboru. Jamel Ostwald, *Vauban under Siege: Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of Spanish Succession* (Boston a Leiden: Brill, 2006), 132-134.

a navíc dostala na starosti řízení armádního dělostřelectva. Po návratu do Británie zůstal inženýrský sbor stále v této, téměř zárodečné podobě.

V průběhu Války o dědictví rakouské byla nová ad hoc sestavená *Inženýrská brigáda* vyslána do boje se značným časovým odstupem až na základě rozkazu ze 3. února 1747, vydaného vrchním velitelem vévodou z Cumberlandu. Kontrast s francouzským vojenským inženýrským sborem nemohl být výraznější. Po více než třiceti letech vedení Claude-Francoise Bidala, markýze d'Asfeld, se z francouzského sboru definitivně stala rozsáhlá státní vojenská byrokracie. Inženýři již v roce 1732 odložili obvyklý civilní oděv, oblékli uniformy a začali se podrobovat standardní vojenské disciplíně. Od konce Války o španělské dědictví přijímací řízení do sboru úspěšně absolvovalo celkem 309 nových vojenských inženýrů.⁹⁰ V roce 1744, před zahájením Flanderského tažení, jich bylo ve sboru aktivních přesně 226.⁹¹

Britská inženýrská brigáda byla sice početnější než v minulé válce, ale byla pouze jedna a skládala se v roce 1747 z nepatrného počtu 14 mužů: hlavního inženýra Dougala Campbella, pěti řádných inženýrů a osmi mimořádných inženýrů. Společně s nimi do boje odjela rota minérů, složená ze dvou poručíků, šesti poddůstojníků a 34 minérů.⁹² Obrany Bergenu se mimo dalších vojáků a dobrovolníků zúčastnili pouze 4 britští inženýři, kteří na místo dorazili až 4. srpna. Proti nim stály v řadách obléhatelů celkem 4 francouzské inženýrské brigády s více než 30 inženýry.⁹³ Nepoměr sil byl očividný.

Tito inženýři s pomocí řady dobrovolníků typu Charlese Bisseta nebo žurnálových autorů podle všeho podali velmi solidní bojový výkon, ale pevnost přesto padla, jak později uvidíme, spíše kvůli nedůslednosti velitele a přehnané sebedůvěře holandských vojenských inženýrů než čemu jinému. Obléhání pevnosti bylo ještě mnohem tvrdší a vojensky náročnější, než prvotní britské zkušenosti s obléháním velkých Vaubanových pevností Tournai a Lille z let 1708-1710 během Války o španělské dědictví.

Zvláštní a mnohem „otevřenější“ charakter žurnálových textů mohl v prvním plánu pramenit ze skutečnosti, že britské vojenské inženýrství ještě nebylo řízeno žádnou stabilní státní vojenskou byrokratickou institucí, která by podobně jako ve francouzském případě obléhací žurnál pojímala jako výlučně technický žánr, jako specifický typ vojenského hlášení, majícího předepsanou standardní strukturu a obsah.

Jiným důvodem mohla být i frustrace britských vojenských inženýrů a vojáků z překvapivé porážky, která přišla dosti nečekaně. Obrana pevnosti Bergen-op-zoom se britským aktérům, kteří sepisovali námi zkoumané obléhací žurnály, až do poslední chvíle jevila jako sice mimořádně tvrdá, ale přesto potenciálně vítězná bojová zkušenost. Britští inženýři a autoři žurnálů cítili, že by se mohli stát výjimkou a pevnost vůči francouzskému inženýrskému sboru – tehdy bezkonkurenčně nejmocnějšímu a nejkvalifikovanějšímu v Evropě – úspěšně ubránit. Předchozích 23 francouzských obléhání během Flanderské kampaně Války o rakouské dědictví od roku 1744 totiž bez

90 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 87.

91 Antoine-Marie Augoyat, *Apercu Historique sur les fortifications les ingénieurs et sur le corps du génie en France. Tome deuxième* (Paříž: Ch. Tanera a J. Dumaine, 1862), 390.

92 Porter, *History of the Corps of Royal Engineers*, 162-163.

93 Augoyat, *Apercu Historique*, 417.

výjimky skončilo francouzským vítězstvím a dobytím pevnosti. Bergen se mohl stát výjimkou, zářným příkladem, že je možné ubránit pevnost vůči tak rozhodnému a masivnímu útoku a ještě nepříteli uštvět obrovské ztráty. Takový vývoj událostí by všem významnějším účastníkům připsal obrovský kapitál vojenské cti a zdatnosti.

Pak ale přišel náhlý a dramatický pád pevnosti, interpretovaný jako vážná a zahanbující vojenská porážka. Možná proto bylo tak důležité zaplnit oba žurnály množstvím reprezentací vojenské cti a zdatnosti, možná proto bylo tak naléhavé podat skrze tyto žurnály doklad o tom, že pevnost byla bráněna tvrdě a důsledně.

Žádná pevnost se navíc Francouzům nedokázala během Války o rakouské dědictví bránit takto dlouho a nade vši pochybnost podle aktérů přímo brutálně, jak později uvidíme v textech. Městská fortifikace a citadela v Tournai se bránila celkem 41 dní od 30. srpna 1745, Maastricht odolával 18 dní od 15. dubna 1748, Mons se od 14. července 1746 bránil 16 dní. Celkových 64 dní obrany Bergenu tedy samo o sobě představovalo pozoruhodný bojový výkon, ale autoři žurnálových relací soudili, že mělo být korunováno vítězstvím a odražením Löwendahlova sboru.⁹⁴

Po dobytí pevnosti se navíc v žurnálech zrcadlí podezření z holandské zrady a celkově nečestného přístupu k britským spojencům.

Pisatelé žurnálů jako vojenská elita

Zbývá se ještě krátce zastavit u jedné otázky, významné pro kontext tohoto textu. Kdo psal obléhací žurnály v raném novověku? Naprostá většina vojenské žurnálové produkce pochází od autorů, které lze sociálně zařadit mezi profesionální vojenskou elitu: důstojníky nebo vojenské specialisty – to jest převážně vojenské inženýry. Naše obléhací žurnály nejsou výjimkou. Nalézt z raného novověku žánr vojenských memoárů nebo deníkových zápisů z produkce řadových vojáků nebo sapérů či minérů je téměř nemožné.

Vojenské inženýrství bylo již od poloviny 16. století nutně záležitostí vzdělaneckých vrstev. Sociální skupina vojenských inženýrů se postupně a nesnadno vytvořila během několika desetiletí, následujících po již zmíněných Římských seminářích z let 1534-1537, kdy papežský stolec do Věčného města svolal autoritativní kolegium specialistů na pevnostní válku a vojenskou architekturu, kteří měli kolektivně vypracovat nový fortifikační projekt Říma, který by nedovolil opakování jeho vydrancování vojáky Karla V. během neslavného *Sacco di Roma* z roku 1527. Kolem roku 1550 se rozpojuje původně jednotná kvalifikace vojenských a civilních architektů a po roce 1560 začínají vycházet první paradigmatické knižní publikace, zakotvující vojenské inženýrství jako exaktní matematickou vědu. Od počátku byl obor zaplněn univerzitně vzdělanými jedinci, kteří aspirovali na to stát se novým druhem vojenských elit a přisvojit si ekvivalentní kapitál vojenské cti a sociální status jako aristokracie⁹⁵. Významné

94 Anon., *Plans et Journaux des Sieges de la Dernière Guerre de Flandres, Rassemblés Par Deux Capitaines Etrangères Au Service de France*, „Table“, 16-17.

95 Diskuse o nástupu nových vojenských elit v raném novověku viz Stephen Morillo a Jeremy Black a Paul Lococo, *War in World History. Society, Technology and War from Ancient Times to the Present. Vol. II. Since 1500* (New York: McGraw - Hill - Higher Education, 2009). Zvláště kapitola 16 „The European Transformaion: Western Europe, 1450-1720“.

osobnosti tohoto období jako Nicolo Tartaglia, Girolamo Maggi, Giacomo Castriotto, Francesco di Marchi nebo Simon Stevin, byly většinou zároveň vojáky i univerzitními vzdělanci nebo pedagogy.⁹⁶ „Nejvyšší jistota, dosažitelná v opevňování i kdekoli jinde... obecně pochází z matematiky a zvláště geometrie... přístup byl jasný: opevňování je matematická věda, schopná dosáhnout geometrické prokazatelnosti a jistoty“, píše Janis Langins o zřejmě nejvlivnějším dobovém díle Giacoma Lanteriho, *Delle Fortezze Secondo Euclide*.⁹⁷ Vojenský inženýr musel být všestranně vzdělaný jedinec, ovládající architekturu jako teorii a stavitelství jako řemeslo, dále dělostřeleckou balistiku a vojenskou pyrotechniku, matematiku a geometrii a také umění perspektivní projekce a kresby (*disegno*). Vojenský inženýr musel umět ovládat celou řadu dobově nejvyspělejších přístrojů (především tzv. dělostřelecký kompas), být schopen projektového řízení na místě stavby a kromě toho mít pokud možno bohaté vojenské zkušenosti z pole.

Na přelomu 16. a 17. století byla vojensko-inženýrská profese upevněna skrze rozsáhlé publikování odborných prací, které disciplínu definovaly především jako vojenskou matematickou vědu. Těmto knižním dílům se podařilo legitimizovat disciplínu, a také rozšířit vojensko-inženýrské kompetence do širšího okruhu profesionálních vojáků a aristokratů. Náročnost tohoto vědění se však průběžně prohlubovala, což se odrazilo rovněž v sociálním složení aktérů, kteří se na toto téma kompetentně písemně vyjadřovali.⁹⁸ Základem obléhacích žurnálů se tak v zásadě bez výjimky stávaly písemné relace, vyhotovené vojenskými inženýry a profesionály. Proč tomu tak bylo a proč nemáme k dispozici relace z obléhání, jejichž autorem byl někdo jiný?

Koncept vojenských elit ve vztahu k řadovým vojákům, který byl zcela dominantní v raně novověké kultuře války v západní Evropě, byl vyjádřen zřejmě nejotevřeněji v Montecucoliho spisu *Sue Battaglie*, představujícím v polovině 18. století stále široce čtenou a oceňovanou autoritativní klasiku. Habsburský generál zde používá metaforu duality duše a těla: „Vztah nejvyššího velitele vzhledem k jeho podřízeným se musí podobat vztahu duše ke svému tělu“,⁹⁹ přičemž duše má přirozeně vyšší hierarchické posta-

96 Ohledně zmíněných Římských seminářů a procesu vymezování a ustavování sociální skupiny vojenského inženýrství viz např. Horst De La Croix, „Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy“, *The Art Bulletin* 42/4 (1960): 263-290 nebo Horst De La Croix, *Military Considerations in City Planning: Fortifications* (New York: George Brazillier, 1972), popřípadě John Rigby Hale, *Renaissance War Studies* (Londýn: The Hambledon Press, 1983). Klasickou publikací je stále Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494–1660* (Londýn a New York: Routledge, 1979).

97 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 24. Viz Giacomo Lanteri, *Due dialoghi di M. Iacomo de Lanteri da paratico, Bresciano etc. Del modo di disegnare le piante delle fortezze secondo Euclide* (Benátky: Baltasare Cosantini, 1557).

98 Kromě profesionální aktérů v raném novověku existovala rovněž vrstva převážně aristokratických amatérů, kteří se na důležité a módní téma fortifikací často nekompetentně vyjadřovali a publikovali z hlediska dobových vojenských inženýrských elit v podstatě bezcenné práce, stojící na pomezí architektonických fantazií a vojenské vědy. Tito autoři však byli schopni čas od času vyprovokovat vojenské inženýry k hlubšímu polemickému zamyšlení o problémech soudobých fortifikací. Viz například Langins, *Conserving the Enlightenment*. Autor zde rozebírá patrně největší konflikt etablovaného vojenského inženýrského sboru s amatérským kritikem zavedených způsobů fortifikace, takzvanou debatu Ramecourt versus Montalembert z druhé poloviny 18. století. V delší historické perspektivě byla tato debata skutečně plodná, protože Montalembertovy teoretické návrhy nakonec inspirovaly takzvaný polygonální způsob opevňování, uplatňovaný později v 19. století.

99 Yuval Noah Harrari, *The Ultimate Experience. Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture 1450-2000* (Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan, 2008), 98.

vení a musí tělo pevně ovládat. Odpovídalo to silnému vlivu, který na Raimonda Montecucoliho vykazovala neostoická filosofie Justa Lipsia, důležitá inspirace většiny modernizačních vojenských snah od konce 16. století.¹⁰⁰

Řadoví vojáci byli v rámci tohoto konceptu běžně nazíráni pouze jako svaly a výkonná poslušná těla¹⁰¹. Sociálně byli svými veliteli obecně pokládáni za podřadné, za „výkaly země“, „špínu“, která musí být vojenskou disciplínou uhnětena do podoby užitečného jednotlivce.¹⁰² Uvažovanou výjimkou byli z pohledu sociálních vojenských elit (velitelského sboru) pouze vojáci, kteří se prokazatelně individuálně projeví jako mimořádně stateční nebo čestní, nebo byli zařazeni ke specializovaným (a obávaným) jednotkám, jako například minérům, dělostřelcům nebo v žurnálech mnohokrát zmíněným granátníkům, elitním pěším oddílům. Pokud se iniciativy chopili obyčejní řadoví pěšáci a projeví vojenskou čest a zdatnost, pak to velitelé obvykle hodnotili jako něco vysoce chvályhodného, ale v zásadě neočekávaného.¹⁰³

Když bylo potřeba pobídnout řadové vojáky k osobní iniciativě a intenzivnímu bojovému nasazení - což je v žurnálech očividně patrné - v pravou chvíli jim byly nabídnuty vysoké peněžní odměny ve zlatě za nezvyklé a nebezpečné úkoly, vyžadující osobní iniciativu. Až do druhé poloviny 18. století v evropském vojenství obecně neexistovala vyznamenání, udělovaná řadovým vojákům, prvořadě to symbolické doklady vojenské cti, a vojákům se místo toho prostě a jednoduše dávaly hotové peníze.¹⁰⁴

Ideál řadových vojáků jako automatů a univerzálně poslušných těl, která jsou vycvičená a zaměnitelná a o nichž vlastně ani není možné vypovědět něco individuálního, co by stálo za zapsání, se v raně novověké západní kultuře války ukotvuje v průbě-

100 Azar Gat, *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 17. Montecucoli z Lipsia rozsáhle cituje, především z jeho *Šesti knih o politice*. Co se týče „podstaty a politického kontextu války“, je to jeho hlavní a téměř jediný zdroj. Tamtéž, str. 21.

101 Zde citovaný Harrariho výklad vychází z jeho konceptualizace širšího historického kontextu vývoje vojenské disciplíny v evropském raném novověku. Ve svém klasickém a v této souvislosti často citovaném díle *Dohlížet a trestat* zasazuje Michel Foucault nástup nového typu vojenské disciplíny až do obecné změny sociálního disciplinačního paradigmatu v 18. století a opomíjí širší historickou sociální genezi nového typu vojenské disciplíny, související s dlouhodobým vývojovým procesem vojenské revoluce. „V druhé polovině 18. století se voják stává věcí, která se vyrábí...“, píše Foucault. Tento disciplinační koncept však historicky vznikl v Nizozemí již během armádních reforem v 80. a 90. letech 16. století, představujících jednu z hlavních uvažovaných komponent dlouhodobého vývojového procesu vojenské revoluce, zejména v Robertsově konceptualizaci. Viz dále Michel Foucault, *Dohlížet a trestat*. (Praha: Dauphin, 2000), zejména Část III – Disciplína, Kapitola 1 „Poslušná těla“, str. 199-226. Souvislost s vývojovým procesem vojenské revoluce viz např. Clifford J. Rogers, ed., *The Military Revolution Debate. Readings on the military transformation of Early Modern Europe* (Oxford: Westview Press, 1995).

102 Christopher Duffy, *Military Experience in the Age of Reason* (Londýn a New York: Routledge & Kegan Paul, 1987), 67.

103 Harrari, *The Ultimate Experience*, 113.

104 Podíváme-li se například na historii francouzských vojenských řádů a vyznamenání, tak v historické perspektivě vidíme, že jako první byl Ludvíkem XIV. roku 1693 zřízen Královský a vojenský řád Svätého Ludvíka (*Ordre Royal et Militaire de Saint-Louis*), který byl ve třech stupních (rytíř, komandér a velkokříž) udělován profesionálním armádním důstojníkům katolické víry, nikoli nutně šlechtického původu. Teprve v roce 1759 založil Ludvík XV. ekvivalentní Vojenský záslužný řád (*Institution du Mérite militaire*), který byl udělován profesionálním důstojníkům nekatolického vyznání (smyslem řádu bylo odměnit především švýcarské a skotské důstojníky v královské službě). Až v roce 1771 byla znovu Ludvíkem XV. vytvořena Medaile zkřížených mečů (*Médaillon Des Deux Épées*), která se udělovala za 24 let vojenské služby poddůstojníkům i řadovým vojákům. Další vyznamenání, udělovaná rovněž řadovým vojákům, byla zřizována až po roce 1815.

hu nizozemských vojenských reform v poslední dekádě 16. století. Poté, co byl v roce 1587 jmenován kapitánem-generálem, vrchním velitelem pozemního vojska, nizozemský šlechtic Mořic Nasavský společně se svými bratrance Vilémem Ludvíkem z Nassau-Dillenburg a Johannem z Nassau-Siegen, iniciuje dlouhodobé a složité experimentování a studium antických bojových zkušeností s cílem hluboké reformy armády, která by se stala spolehlivým nástrojem státní politiky a mohla se v poli postavit dosud neporažené španělské Flanderské armádě.¹⁰⁵

Harari nám nabízí následující kulturně-historické vysvětlení: „*Proto, aby potlačil mysl prostých vojáků, Mořic a jeho kolegové analyzovali jednotlivé dovednosti vojenského řemesla jako pochod, postoje, zacházení se zbraní, nabíjení a odpalování zbraně – a rozčlenili je do sérií mnoha desítek přesných pohybů, kterým byly přiřazeny příslušné povely. Vojenský výcvik pak spočíval nejprve v tom, že se vojáci naučili tyto pohyby a povely odděleně a pak je propojili skrze nekonečné opakování, dokud na vyslovený povel nebyly prováděny žádoucí sekvence pohybů*“ (bez přemýšlení).¹⁰⁶ Vojenský dril pak byl ideálním a hlavním prostředkem výcviku řadových vojáků. Ti se učili jak v jednotce, tak ve formaci naslouchat rozkazům, předávaným hlasem, bubnováním nebo jinými signály. Vojáková mysl měla být v ideálním případě pouhým prostředkem, médiem.

Nasavští ve své režii postavili rozsáhlou pěchotní jednotku, takzvaný Fríský pluk o dvojnásobné velikosti (přibližně 2700 mužů) a s ním od roku 1592 neúnavně experimentovali a nacvičovali pěchotní dril, používání různých druhů zbraní a manévry ve formacích. V únoru 1599 pak vydávají své definitivní *Pěchotní vojenské řády*,¹⁰⁷ představující úvodní historický pramen k této nastupující nové kultuře vojenství. V roce 1607 byla vojenská reformní disciplinační tradice shrnuta v obecném praktickém vojenském manuálu *Wapenhandelinge van roers, musquetten ende spiessen, neboli Zacházení s arkebuzou, mušketou a píkou*, bohatě ilustrovaném rytcem Jacobem van Gheynem, který přinášel podrobný rozpis všech manévrů, pohybů a povelů.¹⁰⁸ V období Třicetileté války se pak nová takzvaná *Nizozemská ordonance* stala integrální součástí

105 Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 85-150.

106 Harrari, *The Ultimate Experience*, 114. Takové je Harariho čistě kulturně - historické vysvětlení. Já jej pokládám za nutné doplnit důvody, plynoucími z konceptu takzvané militární mechaniky a dynamiky, jak ji vysvětluji v příští kapitole. Motivací Mořice Nasavského spíše bylo vyvinout sociálně - disciplinační techniky pro spolehlivou, mobilní a devastující palebnou sílu pozemních jednotek na bojišti. Ta byla potřeba proto, aby se stavovské nizozemské ozbrojené síly mohly postavit španělské Flanderské armádě, která ještě bojovala víceméně tradičním způsobem a kladla velký důraz na agresivní boj zblízka za použití chladných zbraní. Mořicovská armáda se naproti tomu spoléhala spíše na boj na distanc s pomocí palných zbraní, v případě pěchoty převážně mušket nebo lehčích arkebuz. Pikenýři, tolik prominentní ve španělských terciích, byli v rámci této nové takzvané *Holandské ordonance* pouze podpůrnou jednotkou pro případ odražení jízdního útoku.

107 Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 91. Jednalo se o *Ordre op de waapeninge van het voetvolk*.

108 Používám komentovaný reprint původního vydání viz David J. Blackmore a Jacob De Gheyn, *The Renaissance Drill Book* (Londýn: Greenhill Books, 1986). Tento vojenský manuál spustil doslova lavinu svých překladů, reprintů a apropriací a do konce 17. století se dočkal mnoha desítek vydání. Z De Gheyna bohatě čerpal Johann Jacobi von Wallhausen, bývalý ředitel mořicovské *Kriegsschule* v městě Siegen, jehož dvě hlavní práce byly důležitými vojenskými manuály po zbytek století. Viz Johann Jacobi von Wallhausen, *Kriegskunst zu Fuß, zu hochnöhthigstem Nutzen und Besten nicht allein allen ankommenden Soldaten etc.* (Oppenheim: Hieronymus Gallero, 1615). Rovněž Johann Jacobi van Wallhausen, *Kriegskunst zu Pferd. Darinnen gelehrt werden die initia und fundamenta der Cavallerie, aller vier Theylen etc.* (Frankfurt: Paul Jacobi, 1616).

kultury války v podstatě v celé západní Evropě. Jedním z jejích následků ovšem byl již zmiňovaný obecný koncept, definující řadového vojáka jako člověka, jehož úkolem není myslet, rozvažovat a volit mezi různými variantami sociálního jednání. Voják měl být automat, reflexivně vykonávající série manévřů, pohybů a bojových technik, který o válečné zkušenosti hlouběji neuvažuje a nedává najevo svoje hledisko. Voják poslušně mlčí nejen ve službě, ale po většinu doby i v dějinách. Mlčení je projevem subordinace, která je nedílnou součástí vojenské disciplíny.

Geoff Mortimer ve své práci, zaměřující se na fenomén, který nazývá *očitými svědectvími* o Třicetileté válce, zmiňuje celkem 237 dosud bibliograficky podchycených textů, které lze charakterizovat jako prameny osobní povahy, zachycující přímou válečnou zkušenost z období tohoto konfliktu.¹⁰⁹ Materiály, které by bylo možné připsat řadovým vojákům, nikoli vojenským elitám, zde téměř absentují. Výjimečným textem je deník německého žoldnéře Petera Hagendorfa, zachycující období 1625-1649. Hagendorf byl ale poddůstojníkem a posléze dosáhl hodnosti praporčíka nebo poručíka. Mortimer tak pracuje převážně s prameny nepřímé povahy, zachycující válečnou zkušenost vzdělaneckých vrstev, například luteránských pastorů. Nejbohatší jím využívané prameny jsou paměti významných vojenských profesionálů, například memoáry bavorského plukovníka Augustina von Fritsche¹¹⁰ nebo skotského vojenského podnikatele plukovníka Roberta Monroa, detailně zachycující jeho velitelské působení v dánské a posléze švédské službě v letech 1626-1634.¹¹¹

Ani z Války o španělské dědictví z let 1701-1713, která byla velmi bohatá na obléhací tažení, nemáme v podstatě žádné takové prameny. Jedna z autoritativních publikací na toto téma, *Marlborough's Wars – Eyewitness Accounts* britského vojenského historika Jamese Falknera, pracuje s několika desítkami pramenů, kde je sociálně nejnižší postaveným aktérem profesionální voják v hodnosti kapitána.¹¹²

Změna se začala projevovat až v námi sledované době. Čtyřicátá léta 18. století, v nichž se odehrálo obléhání Bergenu, byla historickou dobou, kdy se v kontextu osvícenského myšlení objevila idea *mechanistického* světového názoru, výmluvně demonstrovaného zejména v mezinárodně skandální a proslulé knize Julianna Offray de la Mettrieho, nazvané *Člověk - stroj (L'Homme-machine)*. Její autor většinu Války o dědictví rakouské, včetně roku 1747, kdy proběhla bergenská kampaň, sloužil ve francouzské armádě.

Navzdory lákavé možnosti interpretovat jeho ideje, o kterých se jako o politickém dynamitu vedla rozprava ve vzdělaných vojenských kruzích na Západě, jako potvrzující ideu vojáků coby pouhých automatů a strojů, La Mettrie ve svých komentářích prosazuje zcela opačný koncept. Podle něj řadoví vojáci také mohou pociťovat a rozvažovat, vojáci „si rovněž mohou nárokovat autoritu zkušeností“.¹¹³ Jeho materialistické názory nivelizovaly generála i řadového vojáka. Všichni se skládají ze hmoty,

109 Geoff Mortimer, *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618-48* (Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan, 2002), 15.

110 Mortimer, *Eyewitness Accounts*, 140-151.

111 Robert Monro, *Monro. His Expedition With the Worthy Scots Regiment (called Mac-Keyes Regiment) levied in August 1626 etc.* (Londýn: William Jones, 1637).

112 James Falkner, *Marlboroughs' Wars. Eyewitness Accounts 1702-1713* (Barnsley: Pen and Sword, 2005).

113 Harrari, *The Ultimate Experience*, 133.

mající jisté bazální kvality, které se rovnocenně vztahují na vrchního velitele i posledního vojína.

La Mettrieho ideje poměrně rychle pronikly do francouzského důstojnického i velitelského sboru v souvislosti s velmi kritickým zhodnocením výkonu francouzské armády ve Válce o rakouské dědictví, který byl paradoxně vyhodnocen jako neuspokojivý ve srovnání například s posledními válkami Ludvíka XIV. Bylo dosaženo pozoruhodných úspěchů, ale za cenu obrovských ztrát. „*Průlomové ideje, týkající se důležitosti individuální a skupinové psychologie, nově zdůrazňované otázky zájmu a motivace a detailní analýzy významu individuální a kolektivní identity ve vztahu k morálce a celkovému bojovému výkonu armády vystoupily do popředí se zcela nevídanou důkladností a důrazem*“, píše Christy Pichichero, zabývající se francouzskou kulturou vojenství v raném novověku.¹¹⁴ Snaha reformovat francouzské ozbrojené síly přinesla i snahu změnit zažitý pohled na řadové vojáky, jejichž bojové výkony, založené na konceptu disciplinovaný voják-automat, přestaly postačovat. V souvislosti s tím celá generace vlivných francouzských reformátorů jako vévoda Choiseul nebo především hrabě Guibert¹¹⁵ začala považovat za žádoucí, aby i řadoví vojáci rozvažovali a projevovali na určité úrovni iniciativu.

Reformní ideje se ovšem setkaly se značným odporem konzervativních důstojníků. Z roku 1742 se zachoval dobově intenzivně diskutovaný dopis, adresovaný Královské vojenské škole, jehož autorem byl anonymní důstojník v hodnosti podplukovníka, který zdůrazňoval, že „*francouzští vojáci musí být vedeni*“ a důstojníci musí „*přimět své muže k nejhlubší poslušnosti a proměnit i ty nejméně učenlivé muže ve stroje, které jsou uváděny v pohyb pouze hlasem, kterým jejich důstojník vyřkne povely*“.¹¹⁶ Historicky ale byl tento tradiční „pruský“ postoj pomalu opouštěn.

Vývoj, odehrávající se v námi zkoumané době, představoval předeheru a jeden z mnoha kulturních posunů směrem k tomu, aby se na historické scéně objevily jedny z následků tohoto posunu, to jest dostupné písemné prameny, které lze připsat řadovým vojákům. K tomu začíná docházet až v druhé polovině 18. století. Do značné míry nevíme, jestli aktéři z nižších vojenských vrstev tak činili ve větší míře i předtím – každopádně dostupné prameny tohoto typu jsou zcela unikátní.

Další otázkou rovněž zůstává, do jaké míry byli řadoví vojáci vyloučeni z kultury vojenské cti, typické pro raně novověké důstojnické sbory a specifičtěji britský důstojnický sbor v době Války o dědictví rakouské. „*Neexistují téměř žádné prameny, nasvědčující, že by řadoví vojáci přijali za svou kulturu (vojenskou) cti*“, píše Armstrong Starkey.¹¹⁷ V našich pramenných žurnálových textech se nachází celá řada zmínek o osobní statečnosti a vysoké vojenské zdatnosti jednotlivých řadových vojáků nebo poddůstojníků. Vojenská čest jako taková se ale v souvislosti s nimi nikde nezmiňuje.

114 Christy Pichichero, „Le Soldat Sensible: Military Psychology and Social Egalitarianism in the Enlightenment French Army,“ *French Historical Studies* 31/4/2008: 557.

115 Jejich ideje byly široce imitovány a v druhé polovině 18. století začaly v západní Evropě postupně nahrazovat původní dominantní pruský koncept.

116 David. D. Bien, „The Army in the French Enlightenment: Reform, Reaction and Revolution,“ *Past & Present* 85/listopad 1979: 70. Rezistence vůči „moderním“ názorům na řadové vojáky, zdůrazňujícím jejich individualitu, schopnost poučeného rozvažování a možnou participaci na kultuře vojenské cti, byla značná. Bien zmiňuje, že ještě v roce 1786 armádní inspektor baron Besenval ve svých zprávách bez výjimky prosazoval „starý“ model vztahu důstojníků k řadovým vojákům.

117 Armstrong Starkey, *War in the Age of Enlightenment* (Westport, Connecticut a Londýn: Praeger, 2003), 92.

Navzdory nepochybně existující sociální distinkci nebo snad přímo dualitě mezi důstojníky a specialisty na jedné straně a na straně druhé řadovými vojáky a poddůstojníky jsem ovšem přesvědčen, že všechny tři námi zkoumané deníky jsou zcela relevantním pramenem, především z toho důvodu, že oba dva jejich původní pisatelé a aktéři se obléhání Bergenu účastnili „zepředu“, oba dva se účastnili bojů, jejichž drastičnost sami každodenně prožívali a jeden z nich ostatně utrpěl dvě zranění, z toho jedno téměř smrtelné. Jednalo se o přímé aktéry, což je podstatné. Kromě toho koncept velení v raném novověku spočíval na osobním příkladu a osobní angažovanosti velitelů, kteří byli běžně až do hodností podplukovníků přítomni v první linii bojů. Ostatně během 18. století je v pramenech doložena celá řada zmínek o vyšších důstojnících, kteří padli v boji, když se chopili velení menších jednotek, snažili se uspořádat ustupující a prchající jednotky, chtěli projevit osobní iniciativu, nebo byli zasaženi dělostřelbou.

Z českých dějin této doby například vyčnívá jméno pruského maršála Kurta Christopa hraběte Schwerina, který padl spolu s několika dalšími důstojníky v generálních hodnotestech 6. května 1757 v bitvě u Štěrbohol. Zabily ho kartáčové dělostřelecké projektily v čele vlastního pluku IR24 Schwerin, když se chopil bojové zástavy a hodlal uspořádat ustupující a váhající jednotky. Pokud bychom se detailněji zaměřili na námi zkoumané téma, uvidíme, že během bitvy u Lauffeldu, přímo předcházející obležení Bergenu, dne 2. července 1747 málem zahynul i britský vrchní velitel vévoda z Cumberlandu, který se v jedné fázi střetu ocitl na bojišti zcela sám a mylně pokládal vojáky jakobitského pluku Dillon z Irské brigády (*Brigade Irlandaise*) ve francouzské službě za vlastní jednotky kvůli jejich červeným kabátům.

Vojenští inženýři byli nebezpečím boje vystaveni ještě mnohem více. Kvůli svému expertnímu statusu a zmíněné dominantní dualitě velitelský sbor versus řadoví vojáci řídili inženýři obléhání vždy z první linie, kde neustále instruovali a kontrolovali dělostřelce v palebných postaveních (bateriích), sapéry v útočných zákopech, minéry v podzemních minových chodbách a vojáky v zákopech. Jejich ztráty tak byly vysoké. Ještě během obléhání španělské pevnosti Ath v roce 1697 strávil na závěr své kariéry velitel francouzského inženýrského sboru maršál Vauban ve věku 64 let navzdory královskému zakazu většinu doby přímo v útočných zákopech, osobně prováděl průzkum a instruoval podřízené inženýry, dělostřelce a sapéry podle neustále modifikovaného plánu útoku.¹¹⁸ Utržil přitom těžké zranění po zásahu projektilem z muškety do ramene a málem padl.

Inženýři museli neustále z první linie vizualizovat a zakreslovat bojovou situaci, provádět výpočty a stanovovat další postup obléhání. Právě oni usuzovali na aktuální stav militární mechaniky a dynamiky na bojišti a například autorizovali nebo naopak odkládali přímé závěrečné masové útoky pěchoty na jednotlivé pevnostní prvky. Zejména před útokem na krytou cestu, zahajující třetí, poslední fázi obléhání, museli vojenští inženýři stát v čele. Jejich ztráty se velmi často pohybovaly na úrovni 25-30%, což byl poměr výrazně vyšší než v případě pěchoty nebo dělostřelců. Během obležení Barcelony v roce 1697 bylo nasazeno 48 francouzských vojenských inženýrů, z čehož 12 padlo a 22 bylo zraněno.

118 Ostwald, *Vauban under Siege*, 70 a 142.

Když v roce 1706 spojenci dobývali nyní francouzskou pevnost Ath, nasadili 34 inženýrů a během 12 dnů jich 20 padlo nebo bylo těžce zraněno.¹¹⁹ Obzvláště vysoké ztráty utrpěli spojenečtí inženýři obecně v pozdní fázi Války o španělské dědictví.

V roce 1708 jich během 62 dnů obležení pevnosti Lille padlo 20 a 45 bylo zraněno.¹²⁰ Když 15. září 1708 spojenci uspořádali předčasný akcelerovaný útok na krytou cestu před Vodní bránou, stálo je to 3.000 mrtvých, včetně 10 vojenských inženýrů najednou.¹²¹ Příští rok před citadelou Tournai dokonce padl velitel holandského inženýrského sboru Augustus Du Mée po zásahu mušketou do hlavy a jeho zástupce Guillaume le Vasseur Des Rocques byl těžce zraněn.¹²² Pravidelně v zákopech umírali i vrchní velitelé inženýrských sborů a v roce 1712 byl například před pevností Douai zabit i Louis-Joseph de Villars-Lugein, francouzský brigádní generál a hlavní vojenský inženýr, jeden z posledních Vaubanových žáků.¹²³

Profese vojenského inženýra nepochybně byla elitní a výrazně se odlišovala od ostatních vojáků, zejména řadových účastníků boje. Ve vztahu k pevnostní válce však byli vojenští inženýři přímí účastníci bojových akcí v první linii.

Pro účely této práce je důležité, že texty žánru obléhacího žurnálu, psané vojenskými inženýry a důstojníky s touto kompetencí, byly produkovány lidmi, kteří obvykle byli nasazeni přímo na útočném (obránném) úseku, obléhací války se s nemalým rizikem osobně zúčastňovali a s válečným násilím tohoto specifického typu měli přímou zkušenost.

Vojenští inženýři a dobrovolníci z řad armádních důstojníků, kteří se k nim příležitostně přidávali, byli zataženi přímo do středu pevnostní války a nesli značné riziko. Vojenská dráha většiny z nich byla krátká a tragicky zakončená. Vauban byl během své kariéry více než desetkrát zraněn v boji a o životní dráze vojenského inženýra napsal: „*Dříve nebylo ve Francii nic vzácnějšího, než příslušníci této profese... a těch několik málo přežovalo jen velmi krátce, takže ti, kteří přečkali pět nebo šest obléhání, byli ještě vzácnější a nakonec nejvzácnější byli ti, kteří přitom neutrpěli početná zranění, která je vyřadila z boje na začátku nebo uprostřed obléhání a znemožnila jim, aby se stali svědky jeho zakončení a následně se z něj poučili....*“¹²⁴

119 Ostwald, *Vauban under Siege*, 140.

120 Falkner, *Marlboroughs' Wars*, 142-145.

121 James Falkner, *Marlboroughs' Sieges* (Brimstone: Spellmount, 2007), 143-144. Nepoučení touto zkušeností, spojenci 20. září zaútočili znovu stejným způsobem a ztratili dalších 2.000 mužů a několik vojenských inženýrů. Teprve 4. října uspěli napotřetí.

122 Ostwald, *Vauban under Siege*, 144.

123 Ostwald, *Vauban under Siege*, 138.

124 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 24. Rochas d'Aiglun 1910, sv. 1, str. 237 cituje z rukopisného pojednání *L'Attaque des places*, předloženého dauphinovi, vévodovi z Bourgogne v roce 1705. Pokud by obvyklý průběh kariéry vojenského inženýra odpovídal Vaubanově zkušenosti, čekala by většinu inženýrů smrt během 5-6 let aktivní služby v poli.

KAPITOLA 2

HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE VÁLKY

„*The past is a foreign country: they do things differently there*“.

L. P. Hartley¹²⁵

Minulost je cizí země, v níž se věci dějí odlišně. Touto poetickou metaforou začíná román L. P. Hartleyho *The Go-Between*, vydaný v roce 1953, který podle mého soudu vyjadřuje historicko - antropologický epistemologický postoj k minulosti. Minulost je pro historického antropologa problém stejně jako pro sociálního antropologa je v Geertzově podání kultura spíše něčím problematickým a záhadným, něčím, co je třeba namáhavě číst jako zprvu nesrozumitelný rukopis.¹²⁶ Podobně podle Darntona je výchozí epistemologickou situací historické antropologie situace „*kulturní distance*“, odstupu od minulosti, střetnutí s významovým systémem, který je „*cizí*“ a zprvu nepochopitelný.¹²⁷

Hartleyho pohled na minulost je možné rozvinout ještě pomocí předpokladu, že pokud máme k minulosti přistupovat skutečně jako k cizokrajné zemi, pak přece tato země není homogenní a musíme předpokládat nikoli jednu, ale rovnou celý zástup cizích zemí¹²⁸, rozrůzněných nejen geograficky, ale i časově. Minulost tedy není jednolitou cizí zemí, ale rovnou celým různorodým a v čase proměnlivým kontinentem. Z hlediska historické antropologie je pro nás tento světadíl svého druhu *terra incognita*. Z hlediska našeho poznávacího zájmu je klíčové předpokládat, že minulosti spíše nerozumíme. Možná zdůraznění takového vědomí a metaforická zkratka epistemologického zakotvení historické antropologie je dobrým úvodem k vymezení této práce.

125 L. P. Hartley, *The Go-Between* (Londýn: Hamish Hamilton, 1953).

126 Clifford Geertz, *Interpretace kultur. Vybrané eseje* (Praha: Sociologické nakladatelství – SLON, 2000), 15.

127 Robert Darnton, „Workers Revolt: The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Séverin“, in *The Great Cat Massacre... and other episodes in French cultural history* (New York: Basic Books - Perseus Books Group, 1999), 77-78. Dále Robert Darnton, „The symbolic element in history,“ *Journal of Modern History* 58(1): 218-234.

128 Tohoto způsobu rozvinutí Hartleyho metafory se dotýká C. S. Goto - Jones, „If the Past is Different Country, are Different Countries in the Past?“ *Philosophy* 80/311 (2005): 29-51.

Jak jsme se již zmínili v předchozí kapitole, následující text je snahou o žánr historické antropologie války a vojenství. Ihned na počátku pokládám za nutné vymezit se ve vztahu k tomu, co bývá v rámci historiografie chápáno pod pojmem *vojenská historie*. Tato práce vychází ze základní teoretické antropologické pozice, to jest nejen z toho, že minulost je třeba chápat antropologicky, jako v podstatě neprobádanou krajinu a zatím ne zcela srozumitelnou kulturu, ale také z pozice, že válka, chápaná coby kolektivní organizované násilí, se odehrává v rámci nějaké, v dějinách proměnlivé *kultury války*. Tu podle Clifforda Geertze chápu jako vzájemně působící specifický a interpretovatelný symbolický systém.¹²⁹ V minulosti (v našem případě v raném novověku) existovala kultura války výrazně odlišná od té současné. Věci se měly a válka se vedla jinak. Proto přistupujeme k této otázce antropologicky a budeme se snažit pojmut zkoumání této raně novověké kultury války jako cestu do nové a neznámé země. Co to znamená?

Budeme se snažit vyhnout popisnému, pozorovacímu způsobu práce a pracovat naopak interpretativně, snažit se určit sociální příčiny a významy daných kódů v této kultuře.¹³⁰ Znamená to snažit se překročit rovinu, která je ve vojenské historii, zvláště pak tuzemské, stále dosti významná, a to rovinu takzvané událostní historie, která se často spoléhá na „*prostý faktografický popis jednotlivých událostí*“, opírající se o tradiční narativní struktury velkých bitev a velkých vojevůdců.¹³¹ Co tím mám na mysli? Budu se totiž zabývat tím, co se popisuje pojmem *kultura války*.

Konzervativní dějiny války

Způsob, jakým se produkovaly historiografické práce na téma válka a vojenství, je sám o sobě historizovaným fenoménem poměrně značné složitosti. V 19. století se jako historicky první postupně ukotvuje takzvané *konzervativní pojetí dějin války*.¹³² Má svůj počátek ve vojenských odborných vzdělávacích institucích, vzniklých většinou v 18. století. Jeho typickými znaky jsou zejména neproblematické chápání války a vojenství jako přirozené součásti uskutečňování státní a veřejné moci, která vojenství spolu s diplomacií užívá jako své hlavní nástroje. Byl tak studován abstraktní státní zájem, údajně stojící za všemi podstatnými konflikty a rozebíralo se operační umění vojenských sociálních elit – generálů a posléze generálních štábů, které byly chápány jako účelově racionálně se rozhodující aktéři, v rámci možností přísně respektující dostupné vojenské teoretické doktríny a postupy.

129 Jako symbol v tomto smyslu chápu podle Jana Horského „*vše, co vystoupí ze své pouhé fakticity a je užito k tomu, aby našim zkušenostem dávalo smysl/význam*“. Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 110. V pojetí kultury jako symbolického systému se hlásím k tzv. hodnotově racionálnímu pojetí kultury, které chápe kulturu ne jako prvořadě nebo téměř výlučně „*kulturu vysokou (elitní)... jako svébytný předmět bádání, jenž stojí vedle předmětů jiných (například politiky, ekonomiky či společnosti)*“, ale jako cosi obecného, co „*souvisí se specifickými lidskými schopnostmi... všechny významy a všechna jednání*“. Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 107.

130 Geertz, *Interpretace kultur*, 14.

131 Jan Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii. K vývoji pojmu kultura v dějepisectví 20. století,“ in *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Eds. Lucie Storchová a Jan Horský a kol. (Ústí nad Labem: Albis International 2009), 6.

132 Storchová, *Koncepty a dějiny*, 283.

Dalším výrazným znakem tohoto pojetí je stereotypizující přístup, zalidňující pomyslné historiografické bitevní pole celou řadou esenciálních stereotypických obecnin. V případě našeho tématu například *Francouzi versus Britové, katolíci versus protestanti*, popřípadě *velitel pevnosti generál Cronström versus velitel obléhatelů generál Löwendahl* apod. V takto pojatých historických pracích se často „*nestřetávali konkrétní historičtí aktéři, ale esencionalizované národní charaktery, typy civilizací apod.*“¹³³ a bitevní pole zalidňovala celá řada nacionalistických a rasových stereotypů, a to zejména od druhé poloviny 19. století.

Třetím výrazným znakem konzervativního pojetí militárních dějin je přeceňování teoretických standardů soudobého vojenství, o nichž se velmi často uvažuje jako o konceptech, které navzdory celé řadě nepříznivých faktorů obecně přecházely do praxe a byly rutinně normativně uplatňovány. Zejména vojensko - historická literatura, zabývající se vojenským inženýrstvím a fortifikacemi, v podstatě téměř celá oplývá teoreticky spíše nereflektovaně zkonstruovanými kategoriemi, které se nazývají *opevňovací školy*, rozdělené podle národních kategorií na například novoitalskou, novoholandskou, popřípadě staroněmeckou opevňovací školu. Ke každé takové škole se pak váže zavedený způsob analýzy kladů a záporů pevnosti, zkonstruované podle jednoho z těchto normativů. Hypotetická příslušnost k určité opevňovací škole v historickém výkladu automaticky vykazuje významný kauzační vliv například na uvažovanou odolnost pevnosti proti obléhání.¹³⁴ Každé této škole jsou pak přiřazeni určití autoři vojensko - inženýrských spisů. Vojenské inženýrství daného teritoria a období je tak jasně definováno. Každá opevňovací škola je rovněž stereotypně graficky reprezentována schematickými náčrtly své základní *bastionové fronty* (prostor, vymezený dvěma bastiony a mezilehlým ravelinem). Takový stylově čistý prototyp je ovšem v pramenech velmi obtížné nalézt.

Na podkladě podobných teoreticko - metodologických postupů pak konzervativní vojenská historiografie vznášela a často ještě vznáší nárok na exaktní a realistické podání války a vojenství. Její konceptualizace přesahuje hranice odborné disciplíny a je téměř zcela dominantní na poli populárně - naučné literatury s militární tematikou.

¹³³ Storchová, *Koncepty a dějiny*, 283.

¹³⁴ Teorie „opevňovacích škol“ je dosti diskutabilní, avšak ve vojensko-historické literatuře pevně zakotvená. Podle mého soudu představuje příklad konzervativního pojetí militárních dějin. V českém prostředí je prezentována například v pracích Vladimíra Kupky, významného soudobého autora fortifikační literatury. Například Vladimír Kupka, *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností* (Praha: Libri, 2005). Dále Vladimír Kupka, *Pražská opevnění* (Praha: Libri, 2008) nebo Vladimír Kupka, „Obecný vývoj fortifikačního umění od 16. do 18. století,“ *Historie a vojenství* 1995/5: 3-37. Podle mého názoru tato teorie historicky vznikla spíše přejímáním v pracovních komparativních konceptů, které ve svých pracích charakteru používali někteří vojenští inženýři na přelomu 17. a 18. století, snažící se srovnávat jednotlivé typy opevnění co do jejich odolnosti, například Leonhard Christoph Sturm. Ideálně - typických čistých slohových vzorů jednotlivých škol existovalo velmi málo a většina kvalitních projektů se významně přizpůsobovala terénu dané lokality a čerpala z mnoha inspirativních zdrojů. Historici, respektující teorii opevňovacích škol, podle mého soudu přehnaně zdůrazňují základní teoretický rozdíl mezi jednotlivými druhy bastionového opevnění, podle toho, jak se v daném systému řešila vzájemná krycí palba základních pevnostních prvků - bastionů, takzvané *flankování*. Přitom se jedná spíše o teoretický polemický prostředek, mající ve vojensko - inženýrské literatuře poloviny 16. století dokazovat nadřazenost a vyšší sofistikovanost bastionového způsobu opevňování nad staršími systémy. V praxi byla po rozhodující část obležení mnohem důležitější schopnost efektivní protibaterijní palby směrem do předpolí.

Odsud často a velmi silně proniká do dalších žánrů, například kinematografie. Britský vojenský historik John Keegan byl jeden z prvních, kdo upozornil na to, že základní nárok konzervativních militárních dějin je přinejmenším pochybný. „*Spatřil jsem značný počet minulých bitev na filmovém plátně, některé z nich se zdály být přesvědčivě autentické, jiné zase byly filmově zinscenované... stejně tak jako nespočet fotografií... různě realistické úrovně. Rostl však ve mně pocit, že nemám téměř žádné ponětí o tom, čím opravdu může být bitva*“, píše ve své práci *The Face of Battle*.¹³⁵

Pokud jsem v úvodu této kapitoly použil metaforu o historii jako cizí zemi a pokud zdůrazňuji snahu číst historické prameny historicko - antropologicky, tedy v podstatě etnograficky, neznamená to přirozeně, že bych byl schopen se důsledně oprostít od jakéhokoli předchozího vědění nebo historického školení v průběhu vlastních studií a přistupovat k obléhání pevnosti Bergen-op-zoom v roce 1747 jako ke zcela cizí kultuře. Použití historicko - antropologický přístup v této situaci podle mě znamená dvě věci: za prvé přistupovat ke zmíněným pramenným textům jako k problému, a za druhé se při jejich analýze a interpretaci vědomě oprostít od typické teoreticko - metodologické výbavy konzervativního pojetí vojenské historie. To znamená nesnažit se rozumět obléhání pevnosti Bergen-op-zoom podle stereotypních obecnin a takzvaných národních typů vojenství, esenciálních vlastností hlavních aktérů, nebo teoretických dobových standardů operačního umění a vojenského inženýrství.

Použijeme-li uvedený příklad teorie opevňovacích škol, potom se tedy historicko - antropologický přístup opírá o nutnost oprostít se od této ve vojenské historii výrazně dominantní teoretické šablony a zkoumat dané válečné konflikty a události při plném vědomí nejen kosmopolitního charakteru dobové kultury války, ale také jejich aktérů. Mnoho důležitých aktérů obléhání Bergenu, jak uvidíme, se rozhodně vymykalo národním stereotypům a představovalo původem různorodou evropskou vojenskou kosmopolitní elitu, kterou není možné předem naplňovat významy, pocházejícími z období integrálního nacionalismu 19. století. Válečný konflikt a událost se v našem historicko - antropologickém chápání řídí především interakcí jednotlivých lidí, aktérů, kteří jsou různě a často konfliktně nebo vzájemně nesrozumitelně enkulturováni v dobové kultuře války a jejichž konceptuální světy jsou průsečíkem neredukovatelně složitě množství vlivů.¹³⁶ Rozhodně tak nelze například tvrdit, že u pevnosti Bergen se střetlo francouzské vojenské inženýrství s nizozemským a britským. Teoretické vzdělávací standardy a tradice této disciplíny jsou jedna věc, ale to, jak jim jednotliví aktéři porozumí, jak je pro sebe interpretují a jak je jsou schopni převést do praxe, je něco zcela jiného.

Kulturní dějiny války a další výzvy

Konzervativnímu pojetí militárních dějin postupně vyrostla kritická konkurence, přinášející nejrůznější teoreticko - metodologické výzvy. Od 90. let minulého století se ve-

¹³⁵ John Keegan, *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*. (Londýn: Penguin Books, 1983), 6.

¹³⁶ V této otázce se znovu s odkazem na Jana Horského hlásím k teoretické představě historického sociálního světa jako takzvaného *heterogenního kontinua*. Viz Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 107-108.

dle něj rozvíjí proud, označovaný jako *kulturní dějiny války*, který přináší například mikrohistorickou perspektivu, použití metod *oral history*, tematizaci každodennosti řadových vojáků nebo jejich kontakty s civilisty a zkušenost války z hlediska nebojících skupin obyvatelstva v zázemí, popřípadě genderovou analýzu, zkoumající vztah vojenství a konstrukce mužství a genderové ideologie v moderních konfliktech.¹³⁷ Tyto přístupy se ovšem prosazují jen pomalu a s velkými obtížemi. Obecně se v oblasti militárních dějin objevují teoretické reflexe a výzvy relativně zřídka. V českém prostředí až na několik málo výjimek v podstatě absentují.

Tato práce se snaží překročit zmíněné výzvy a polemizovat s konzervativním pojetím militárních dějin svým vlastním způsobem. Co se týče jejího časového záběru, zabývá se pouhými šedesáti čtyřmi dny z dlouhého 18. století (od 14. července až do 16. září roku 1747), které bývá v klasické konzervativní vojenské historii chápáno jako období, kdy do vojenství pronikly osvícenské ideje. V tomto období se intenzivně konceptualizovala a racionalizovala vojenská věda a generace velkých reformátorů jako Friedrich Veliký, Lichtenstein, Gribeauval nebo Guibert připravila cestu pro velký průlom ve vojenské strategii a taktice, který přinesly války, typicky označované po svém největším protagonistovi jako Napoleonské války.

Z tohoto důvodu se tato práce nemůže a také nebude teoreticky opírat ani o další výzvu konzervativnímu pojetí dějin války v podobě takzvané teorie Vojenské revoluce. Ta byla od 50. do 90. let minulého století zformulována a postupně rozpracována zejména historiky Michaelem Robertsem, Geoffreyem Parkerem a Jeremy Blackem.¹³⁸ Autoři, hlásící se k teoretickému konceptu Vojenské revoluce, zkoumají v diachronní perspektivě struktury vývoje evropského způsobu vedení války od konce 15. do poloviny 18. století, kdy posléze došlo k postupnému předpokládanému přechodu k válce *moderního* typu. V případě obléhání pevnosti Bergen-op-zoom by použití této teorie bylo možné, neboť jedním z hlavních témat teorie vojenské revoluce je zkoumání proměnlivého poměru síly v útoku a obraně během 16. až 18. století, nicméně tato práce se bude hlásit k jinému teoretickému modelu.

Obléhání pevnosti Bergen-op-zoom mělo rovněž přímo globální souvislosti, neboť představovalo součást Války o rakouské dědictví. Tento konflikt s malou přestávkou trval v podobě navazující Sedmileté války až do roku 1763 a zasáhl téměř veškerý tehdejší svět v dosahu evropských armád, od severoamerických kolonií, přes nám dobře známé Slezsko (takzvaná Třetí slezská válka, ve které habsburská monarchie definitivně ztratila naději na znovupřipojení Země slezské), až po Indii.

Epizoda u Bergenu z roku 1747, která vojensky a diplomaticky vykazala dalekosáhlé následky, předcházela vyjednání Cášského míru¹³⁹ z následujícího roku a způsobila odklon Anglie od koalice, nás nebude zajímat ani z jiného hlediska, které bývá v historiografii uplatňováno, to jest ambice na podání „*podobenství celé epochy*“, a nebudeme hledat žádné specifické prvky, schopné podat v „*symbolické zkratce povahu celé kul-*

137 Storchová, *Koncepty a dějiny*, 286-289.

138 Dlouholetá diskuse o problematice vojenské revoluce v raném novověku je nejlépe shrnuta ve sborníku amerického vojenského historika Clifforda J. Rogerse, viz Rogers, *The Military Revolution Debate*.

139 V anglické i francouzské odborné literatuře označovaný jako Mír z Aix-la-Chapelle.

turní epochy“.¹⁴⁰ Nehlásíme se ani k sociálněhistorickému pojetí války, které by analyzovalo spíše politické a sociální procesy, které ovlivňují vznik a průběh válek.

K čemu se tedy konkrétně hlásíme?

Historická antropologie války

Vedení války pro nás není otázkou, redukovatelnou pouze na elitní aktéry, vojenskou strategii, taktiku, operační umění a technologii, popřípadě na hledání historických sociálních vývojových struktur, v nichž se tyto faktory proměňovaly. Vedení války prvořadě chápeme antropologicky jako soubor veřejného symbolického jednání¹⁴¹, vždy majícího nějaký význam a na tento význam orientovaného. Ve své práci se tedy budu snažit poznat daný *svět představ*, v němž jsou v pramenech zobrazovaným konkrétním válečným aktům skrze konkrétní znaky přisuzovány specifické významy. K tomuto světu představ se budu snažit dostat skrze geertzovský koncept zhuštěného popisu, který se snaží odhalit hierarchii významových struktur.¹⁴²

Nebudu tedy například ve srovnání s konzervativní vojenskou historií zcela důsledně zkoumat, zdali a do jaké míry obléhání pevnosti Bergen-op-zoom sledovalo tehdy obecně respektovaný obléhací „manuál“, vypracovaný maršálem Vaubanem. Pro historického antropologa nejsou samy o sobě primárně podstatné prameny, které by sledovaly, zdali byly paralely, na nichž stály dělostřelecké baterie, neustále pálící na pevnost – nebo klikaté sapy, přibližující se k pevnosti, aby mohla být blíže ní postavena další paralela – vyměřeny precizně a včas. Pokud by tomu tak bylo, pracovali bychom prvořadě se žurnály francouzské provenience, dotýkajícími se obléhání pevnosti Bergen-op-zoom, jak jsme je prezentovali a analyzovali v předchozí kapitole.

Dovedeme-li historicko-antropologický přístup do krajnosti, nezajímalo by nás primárně ani to, jestli pevnost vůbec padla, nebo se uhájila. To je však již určitá nadřazenost.

Princip zhuštěného popisu, aplikovaný na historické prameny, znamená, že historickou antropologii zajímá taková práce s prameny (v tom smyslu, v jakém je Geertz přesvědčen o tom, že antropologova práce „*se podobá práci šifřanta*“),¹⁴³ která nám umožní interpretativně proniknout do *symbolického systému* dobové¹⁴⁴ kultury války, jak

140 Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 6.

141 Ve smyslu geertzovského odmítání teorie privátnosti významu.

142 Kromě základního Geertzova díla *Interpretace kultur* v tomto smyslu odkazují zejména na zmíněné texty Roberta Darntona, např. Darnton, „Workers Revolt“ a dále na Darnton, „The Symbolic Element in History“. V nich autor používá prostředky symbolické historické antropologie, soustředěné na dešifrování významu veřejného jednání vzhledem ke kultuře, pojeté jako symbolický systém.

143 Geertz, *Interpretace kultur*, 19.

144 Tato dobová kultura války podle mého soudu úzce souvisela s tím, co řada autorů spíše nereflektovaně označuje jako západní, okcidentální kulturu války, propojenou s militární mechanikou a dynamikou západoevropského typu (ve weberovském smyslu). Mám tím na mysli kulturu války, která se jako systém specifických proměnných historicky vyvíjí v mnoha variantách především v prostoru evropského Západu od přelomu 15. a 16. století. V militárních dějinách je ponejvíce chybně a omezeně ztotožňována pouze s nizozemsko - švédskou vojenskou tradicí. Viz Max Weber, „Předznamenání k Sebraným statím k sociologii náboženství“ v Havelka, *Max Weber*, 169-181. Viz například diskuse in Robert I. Frost, *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721* (Londýn a

byla aktérsky prožívána během obléhání Bergen-op-zoom. Odtud se odvíjí význam oněch zmíněných obléhacích deníků, které po sobě zanechali britští obránci. Při jejich zkoumání se pak budu snažit orientovat na objasňování smyslu, hledat cesty, jak „snížit záhadnost otázky“, pojící se s konkrétní podobou válečné praxe během konfliktu, který je tématem práce.¹⁴⁵ Jde o to pokusit se porozumět *konceptuálnímu světu*, ve kterém žili obránci pevnosti, i ti, kteří se ji snažili dobýt – tak, jak je reprezentován v pramenných textech. Toto porozumění je podstatné pro historickou antropologii. Hlásím se zde k Horského rozlišení takzvaného Weberova a Geertzova rozumění. Jan Horský „*kulturně – antropologické*“ rozumění Geertzova typu definuje jako snahu zkoumat veřejný smysl, který je kolektivně sdílený, daný „*kompetencí (či naopak konfúzností) tohoto jednání v rámci příslušné kultury*“.¹⁴⁶

Nikoli pouhá faktografie, ne zkoumání počtu a druhu nasazených kanónů, nikoli detailní rozebírání taktických fines dobývání pevnosti Bergen-op-zoom, nebo vojenské inženýrské zrádnosti jejího obranného systému, stvořeného dobově vysoce respektovaným pevnostním teoretikem i profesionálním vojákem a dobyvatelem, baronem Menno van Coehoornem.

Určitým způsobem nás ale vše zmíněné zajímat bude a v příslušné militární tematicke se musíme dobře zorientovat. Proč a jak? Hovoří-li Geertz o antropologické práci jako dešifrovací aktivitě, je třeba si uvědomit, že v souvislosti s raně novověkým vojenstvím má tato aktivita nejméně tři roviny. Jedním z důvodů je skutečnost, že antropologie se jako disciplína bytostně pohybuje v určité polaritě mezi empirií a interpretací¹⁴⁷ a bez určitého empirického uchopení vojenského inženýrství jako klíčové součásti raně novověké vojenské vědy není v tomto případě příliš možné snížit onu záhadnost, o které hovoří Geertz. V tento moment je podle mne nutné spolehnout se spíše na weberovské takzvané racionální vysvětlení a hledat „*racionální evidenci porozumění*“ ve smyslu vojenského inženýrství jako vojenské matematické vědy, takto provozované současníky.¹⁴⁸

V tomto smyslu je třeba se seznámit s konceptem a konkrétním projektem pevnosti Bergen-op-zoom a porozumět, jakou militární dynamiku a mechaniku pomáhal nastolovat v průběhu boje o pevnost, jaké technologické prostředky k tomu byly použity a jak s touto rovinou souvisely konkrétní bojové situace. Musíme do určité míry pevnost *proměřit* i tímto způsobem. Musíme obsáhnout teoretické i praktické základy dobového vojenského inženýrství a porozumět koncepci stavitele pevnosti Menno van Coehoorna. V ideálním případě by bylo vhodné zachovanou pevnost osobně prozkoumat s pomocí historických pramenů jako vojensko - inženýrských plánů. To

New York: Longman, 2000), zejména 16-19 nebo Brian J. Davies, ed., *Warfare in Eastern Europe 1500-1800* (Leiden a Boston, Brill: 2012), zejména 1-18. Otázka vztahu dobové kultury války, jak byla aktérsky prožívána před pevností Bergen-op-zoom, ke zmíněnému širšímu konceptu okcidentální kultury války, v této práci není tematizována. Takové teoretické otázky zatím nejsou v odborné literatuře detailněji rozpracovány a vyžádaly by si rozsáhlý doplňující výzkum.

145 Geertz, *Interpretace kultur*, 8.

146 Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 41.

147 Jan Horský a Linda Hroníková a Marco Stella eds. *Natura et Cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací* (Praha: Togga, 2014).

148 Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 42.

však v případě Bergen-op-zoomu již není možné a jak jsem uvedl, z celé fortifikace se zachoval pouze jeden malý ravelin.

Tím do našich teoretických úvah vstupuje další prvek: takzvaný koncept militární mechaniky a dynamiky. Vojenské inženýrství na konci 17. století a v první polovině 18. století podle mého soudu postupně prošlo několika takzvanými *kritickými prahy*, které přidaly do jeho arzenálu množství nových bojových prostředků a rekonfigurovaly způsob vedení obléhací války.¹⁴⁹ Detailněji se jim budeme věnovat v následující kapitole. Této transformaci je rovněž nutno alespoň základním způsobem porozumět.

Koncept militární mechaniky a dynamiky jako novou analytickou kategorii ve vojenské historiografii postupně etabloval britský historik John Keegan, jedna z předních postav takzvané Nové vojenské historie (*New Military History*), který se na přelomu 70. a 80. let minulého století kriticky postavil k převládajícímu konzervativnímu pojetí militárních dějin. Keegan je zajímavý především svou antropologizující a vlivnou prací *The Face of Battle*, která se snaží opustit tradiční narativy a vidět válku zdola, očima jejích přímých aktérů.¹⁵⁰ Militární mechanika v jeho pojetí znamená koncept, zahrnující studium a analýzu použitých typů zbraní nebo vojenských technologií a operačních postupů, ale nejen to. Keegan totiž zkoumá jejich přesah do „*chování vojáků v bitvě... prožívání a mentální stratifikace rizik bojujících skupin*“, vzhledem „*k faktorům, daným militární mechanikou, jako jsou hluk, viditelnost či možnost pohybu, pokouší pojmenovat motivy individuálního a kolektivního chování vojáků a jejich pocitů*“.¹⁵¹ Ze svého pohledu tento koncept označují jako militární mechaniku a dynamiku, čímž naznačují neustále se vyvíjející a plynoucí charakter vojenské technologie i kontextu jejího užívání.

Přestože militární mechanice a dynamice pevnostní války a obležení Bergenu se budeme věnovat v samostatné kapitole, chtěl bych již nyní dodat, že v rámci této práce má militární mechanika a dynamika ještě jeden rozměr. Kultura války v raném novověku se mohla podle mého názoru konkrétně projevit pouze skrze určitý rastr této militární dynamiky a mechaniky, kterou zpětně ovlivňovala, a jednalo se o interdependentní fenomény. V následujícím textu se budu snažit vyložit jednotlivé proměnné kultury války, tohoto konceptuálního světa aktérů. Tyto proměnné je však možné smysluplně vnímat pouze v konkrétních historických konfiguracích, v podmínkách vždy existující nějaké konkrétní a historicky proměnlivé militární mechaniky a

149 V tomto případě používám vlastní koncepci sedmi kritických prahů vývoje raně novověkého vojenského inženýrství, kterou jsem zpracoval ve své magisterské práci, viz Petr Wohlmuth, „Význam bastionových fortifikací ve vývojovém procesu vojenské revoluce“ (Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, 2013). Jednalo se o 1) počáteční nástup převahy útoku skrze nový typ dělostřelectva v tažení Karla VIII. z roku 1494, 2) obecné přijetí bastionového způsobu opevnování jako nové fortifikační normy a návrat převahy obrany, 3) první Vaubanovu systemizaci útoku na pevnost (pravidelné obléhání), 4) Vaubanovu institucionalizaci vojenského inženýrství do podoby státní vojenské byrokracie, 5) výrazné zvýšení palebné síly dělostřelectva skrze nové typy zbraní a pokroky ve vojenské pyrotechnice, 6) Vaubanův vynález ricochetovací palby a završení jeho systematizace pravidelného útoku na pevnost a 7) nástup permanentních podzemních protiminových systémů, které se snaží znovu zvrátit převahu na stranu obrany. Viz tamtéž především kapitola 4 „Prolnutí a kompozitní charakter aktérství v procesu“.

150 Keegan. *The Face of Battle*.

151 Storchová, *Koncepty a dějiny*, 285-286.

dynamiky. Troufám si tvrdit, že kultuře války není možné porozumět bez předchozího porozumění tomuto pomyslnému dodatečnému „filtru“ nebo „rastru“. V našem případě tento rastr definovalo několik faktorů.

Za prvé to byl zejména konkrétní fortifikační projekt a charakter dané pevnosti. Jinak řečeno: způsob, jakým byla pevnost Bergen-op-zoom vyprojektována a postavena, odvíjející se od konkrétní koncepce vojenského inženýrství, do značné míry předurčoval jisté bojové situace a ovlivňoval možnosti aktérů se k nim určitým způsobem stavět. Zde mohou mít velký význam i na první pohled nepodstatné detaily v koncepci a stavbě jednotlivých pevnostních prvků. Jejich velikost, tvar a uspořádání do značné míry například předurčovaly, co mohli ze své perspektivy spatřit jednotliví aktéři, jaký mohli mít obraz o průběhu obléhání, jaké chování mohli v dané chvíli pokládat za bezpečné nebo naopak riskantní apod. Zvláště v případě, pokud jsou našimi primárními prameny výrazně aktérské egodokumenty jako obléhací žurnály, je podle mého soudu nutné zabývat se militární dynamikou a mechanikou ve zmíněném smyslu tak, že poskytovala motivy chování aktérů a ovlivňovala jejich vnímání jednotlivých proměnných kultury války.

Za druhé se jedná o uplatněnou bojovou taktiku pevnostní války – způsob takzvaného pravidelného útoku na pevnost.

Za třetí se jedná o konkrétní uplatnění dobových technologických prostředků již zcela dominantních palných zbraní (dělostřelectvo apod.) a obecně vojenské pyrotechniky.

Na tomto pozadí se pak nejprve snažíme ve třech vzájemně se prolínajících rovinách dešifrovat, jak kultuře války jako určitému konceptuálnímu světu a mapě rozuměli aktéři obléhání. V druhé rovině se poté pokoušíme dešifrovat, jak jí rozuměli autoři obléhacích žurnálů a jejich pozdější editoři. Konečně ve třetí rovině dešifrujeme, jak jí jsme schopni rozumět my dnes.

Co je ovšem ještě možné říci o pojmu kultura války? Nejedná se o kulturu vojevůdcovství nebo samotného vedení války, tento pojem znamená uchopit válku a vojenství jako kulturu.

Již jsem napsal, že historickou antropologii chápu jako především historiografii, která je ovšem silně inspirována antropologickou teorií a metodologií. Na tomto místě je dobré se z teoretického hlediska vyjádřit, k jakému typu chápání pojmu kultura ve vztahu k historiografii se přikláním. Jan Horský ideálnětypicky rozlišuje dvojí dominantní chápání pojmu kultura v historiografii. Jedním z nich je koncepce Chrise Lorenze, označovaná jako takzvaný *analytický přístup* (*Variablen-Ansatz*), který „*explicitně vymezuje studované proměnné*“ kultury. Druhý obvyklý přístup je označován jako *holistický*. Ten by kulturu války chápal jako určitou celistvou souvislost, kterou nelze dělit na jednotlivé prvky.¹⁵² Já se v této práci hlásím k prvnímu, tzv. analytickému přístupu.

V tomto případě to bude mít za následek chápání kultury války jako komplexu specifických proměnných.¹⁵³ V průběhu antropologického čtení a analýzy pramenných textů jsem postupně identifikoval jednotlivé proměnné kultury války, jak se objevují ve všech třech obléhacích žurnálech, a to zejména čtyři zcela markantní proměnné:

¹⁵² Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 6.

¹⁵³ Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 8.

a) *rozlišení my/oni*, na kterém je v žurnálových textech značnou měrou postaveno chápání sebe sama i nepřátel,

b) *vojenská čest*, která nejenže zesiluje aktérské prožívání první proměnné, ale vstupuje jako korektiv a konfliktní prvek do třetí proměnné, kterou je

c) *vojenská zdatnost* ve smyslu schopnosti efektivně vést válku a ovládat vojenské techniky. Tato proměnná se v žurnálových textech nachází ve složitém interdependentním vztahu s poslední proměnnou, kterou je

d) *performativní kvalita násilí* ve smyslu schopnosti násilí efektivně působit skrze čas a prostor mimo svůj původní omezený kontext.¹⁵⁴

Kulturu války v raném novověku tedy pokládám za komplex specifických proměnných a budu tak zkoumat vztahy mezi těmito proměnnými v rámci Horským vymezeného analytického přístupu. Zkoumaným pramenům, obléhacím žurnálům a dalším dokumentům v duchu prvního přístupu rozumím tak, že představují „*indicie či indikátory právě určitého stavu těchto proměnných*“.¹⁵⁵ Tento stav se pak v časovém průběhu obléhání proměňuje a jejich vztah rekonfiguruje.

Hlásím se tedy k pojetí kultury jako analytické kategorie a respektuji její ideálně - typickou, nominalistickou povahu ve smyslu vztahování pojmu kultura k výseku toho, co jsem se rozhodl studovat. Nechápu kulturu holisticky jako svého druhu Ricoeurovu kvazipostavu. Nehlásím se ovšem ani ke krajně nominalistickému stanovisku, které by pojmy, počínaje naším hlavním pojmem *kultura války* a pak pojmy jednotlivých jejích proměnných, například *vojenská čest*, chápalo jako svého druhu utopie. Naopak, předpokládám a snažím se číst prameny v tom smyslu, že existuje určitý vztah mezi dějinami a těmito pojmy, že tyto pojmy nejsou badatelsky arbitrární ve vztahu k dějinám. Důvodem je přesvědčení, že námi zkoumané prameny, nahlížené ve smyslu kultury války a jejích proměnných, jsou zkoumány pomocí zpětně vykazatelných a rekonstruovatelných pojmů. Zároveň jsem si vědom jejich určité difuznosti a překrývání se, jak tuto vlastnost vysvětluje Vašíček.¹⁵⁶

Takto pojatou kulturu války jsem zkoumal především pomocí zmíněných pramenů, obléhacích deníků. V nich jsou podle mého názoru obsaženy reprezentace pevnostní války a obecně i kultury války v raném novověku. Tyto prameny jako reprezentace vyslovovaly cosi smysluplného pro své publikum, čtenáře v Anglii, na téma světa za hranicemi země, na téma válečných událostí. Skrze tyto reprezentace se především „*produkuje a vyměňuje smysl mezi členy jedné kultury*“ skrze jazyk, znaky a obrazy, v našem případě ve vztahu k válce.¹⁵⁷ Obléhací žurnály reprezentovaly to, co je válka, popisovaly a symbolizovaly ji a opíraly se o určitý soubor mentálních reprezentací, určitý systém, spojující všechny objekty a subjekty, který zajišťuje, že čtenáři chápali, co a kdo je to voják (skrze diferenční pojetí významu přítel/nepřítel) a co je to vojáková čest a zdatnost a jaký druh násilí se odehrával během obléhání pevnosti.

Obléhací žurnály se tak obracejí na „*sdílený smysl... sdílené konceptuální mapy*“ pomocí oboustranně srozumitelného jazyka, který se opírá o určitý kód, systém repre-

154 Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 8.

155 Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 8.

156 Horský, „Od rétorické figury k analytické kategorii“, 14.

157 Stuart Hall, ed., *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (Londýn: Sage, 2003),

17.

zentace, který fixuje význam a který čtenářům bez dlouhého vysvětlování například sdělí, že střílet rozžhavenými dělovými koulemi do obléhaného města je projev francouzské perfidnosti a bezectnosti a nikoli vynalézavé vojenské zdatnosti.¹⁵⁸ Aby byla kultura vedení války přístupná svým aktérům, musí tedy spočívat na obecně sdílené konceptuální mapě, jazykovém systému a nakonec kódu reprezentace, a to především ve vztahu ke svým čtyřem hlavními proměnným.

Reprezentace v pramenných textech používá materiální předměty a situace z obléhání pevnosti, ale pracuje s nimi vysoce symbolicky. Zkoumání pramenů se tak soustřeďuje především na tuto rovinu. Stavíme se kriticky k stále ještě přítomnému přístupu vojenské historie konzervativního ražení, který vidí prameny jako především něco, co vcelku neproblematicky odráží minulý svět, co s ním přímo koresponduje.¹⁵⁹ My budeme zkoumat to, co tyto prameny reprezentují: jestliže je například pro Halla „*akt malování zvýznamňovací praxí*“, což dokládá složitou analýzou Velazquezova obrazu, pak je akt psaní, redigování a publikování obléhacího žurnálu bytostně zvýznamňovací praxí vzhledem k tomu, co je to válka pro její aktéry, zpravodaje a čtenáře.

Tolik tedy k tomu, co chápou pod pojmem *kultura vedení války*. Nyní bych rád základním způsobem vymezil její čtyři hlavní proměnné.

My a oni

Dělení my/oni, různý stupeň in/out distinkce, který je v pramenech zřetelný, se logicky odvíjí od bazálního rozlišení přítel/nepřítel, které podle mého soudu stojí v základech každé kultury války v každé dosud známé historické době. Začíná se problematizovat pouze v rozměru soudobých dějin války v souvislosti s konceptem takzvané hybridní války, jejíž strategie většinou úmyslně pracuje se stíráním rozdílů mezi bojujícími a nebojujícími.¹⁶⁰

Dělení my/oni bychom měli ale ještě předřadit jedno důležité dělení, a to jest rozdělení na vojáky a nevojáky. Tato práce se bude zabývat situacemi, týkajícími se v převážné většině pouze vojáků, příslušníků vojenského stavu nejrůznějšího stupně. Raně novověké zvykové válečné právo během pravidelného obléhání pevnosti vyloženě zapovídalo nasazení civilního obyvatelstva,¹⁶¹ což bylo podle pramenů i literatury v prostoru Západní Evropy obvykle dodržováno. Pokud pevnost oblehla takzvaná královská armáda, tedy pravidelné ozbrojené síly, mohl velitel pevnosti buď civilisty nechat evakuovat, nebo je držet stranou bojových akcí. Jejich nasazování například na sapérské práce bylo chápáno jako neregulární a mohlo mít neblahé následky na status posádky a jejího velitele (vojenského guvernéra města) například během pozdějšího vyjednávání o podmínkách kapitulace. V případě obléhání pevnosti Bergen-op-zoom tak došlo k poměrně brzké evakuaci v podstatě všech civilních obyvatel města.

¹⁵⁸ Hall, *Representation*, 18.

¹⁵⁹ Podle rozlišení Miloše Havelky by takový konzervativní přístup k vojenské historii bylo možné zahrnout do jeho prvního, takzvaného ontologického paradigmatu historické vědy.

¹⁶⁰ Např. Peter R. Mansoor a Murray Williamson, eds., *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

¹⁶¹ John W. Wright, „Sieges and Customs of War at the Opening of the Eighteenth Century,“ *The American Historical Review* 4/39 (1934): 629.

V pramenných textech se v případě dělení my/oni jedná především o rozlišení v rámci vojenského stavu mezi Spojenci versus Francouzi, které je reprezentováno především tím, že u obou stran se různými způsoby konstruuje a vnímá jejich vojenská čest a jejich úroveň vojenské zdatnosti. Spojenecká strana je analyticky zajímavější v tom, že obsahuje ještě třetí prvek, který je co do konstrukce vojenské cti a zdatnosti dosti svébytný a představuje svého druhu přetrvávající prvek předchozí, termíny soudobé vojenské historie řečeno *tradiční* nebo *předmoderní* kultury vedení války. Tímto prvkem jsou vojáci dvou skotských pluků v britské službě, 43. pluku Crawford a 64. pluku Loudon. Ti se vyznačovali velmi specifickými prvky skotského horalského vedení války, mezi které patří i tradiční důraz na chladné zbraně, fyzický kontakt a tvrdý střetný individuální boj zblízka. Zkoumání první proměnné tedy bude trojstrannou analýzou Francouzů, Britů a Skotů jako v pramenech konstruovaných určitých specifických typů vojáka.

Vojenská čest

Kulturu války, tak, jak se projevovala v aktérském prožívání během dobývání pevnosti Bergen-op-zoom, lze podle mého názoru analyzovat mimo jiné pomocí další teoretické koncepce středního dosahu, čímž se otevřou další způsoby zkoumání jejích jednotlivých proměnných. Koncept *vojenské cti* chápu v raně novověké okcidentální kultuře války jako velmi podstatnou proměnnou.

Vojenská čest je ve všech žurnálových textech reprezentována v aktérském prožívání tak, že v podstatě odpovídá Robinsonovu pojetí cti a kapitálu cti jako neoddělitelného od způsobu vedení války. Každý voják tak nutně musel obtížně udržovat rovnováhu svého interního a externího zdroje cti.¹⁶² Profesionální vojáci v raném novověku byli podle Robinsona stav, nadaný specifickým druhem cti. Potýkali se za prvé s externím zdrojem cti ve smyslu prestiže, přisuzované jejich jednání ostatními. Za druhé se jednalo o interní zdroj cti, představovaný jejich vnitřní integritou svědomí. Tyto dva zdroje cti se často nacházely v konfliktním interdependentním vztahu a v rámci kultury vedení války byly často přímo protikladné. Ve zkoumaných pramenech se objevuje coby zdroj konfliktů proměnných kultury vedení války zejména důraz hlavní normy, regulující chování důstojníků i mužstva, v *Articles of War* z roku 1737, na obecnou gentlemanskou zdrženlivost a schopnost střízlivého úsudku v každé situaci na bojišti.

Externí čest byla synonymem význačnosti a pozoruhodnosti v bojovém výkonu a sama o sobě generovala sociálně konfliktní násilné jednání, protože reakcí na její snížení a napadení bylo symbolické nebo skutečné násilí ve snaze utvrdit se ve své cti. V tomto smyslu byla vojenská čest především „*právem na respekt*“, v raném novověku v různé míře kulturně ukotveným.¹⁶³ Toto právo na respekt se ve vztahu k vojenství v textech jasně objevuje jako výsledek násilné nebo symbolické konfrontace nejenom se svými spolubojovníky, ale především s nepřítelem.

162 Paul Robinson, *Military Honour and the Conduct of War. From Ancient Greece to Iraq* (Routledge, Londýn a New York, 2006), 2.

163 Robinson, *Military Honour and the Conduct of War*, 3.

Proto je důležité analyzovat mimo jiné to, jak se významově konstruovaly obrazy nepřítele v pramenných textech a jak se s nimi pracovalo v souvislosti se ctí. Vojenská čest se musela získat v praxi, tedy v boji, nebyla automaticky přisuzována podle sociálního statusu.

Vojenská čest jako taková není v raném novověku chápána jako esenciální kvalita, „na rozdíl od peněz, čest není vlastnictvím člověka“, píše Harari.¹⁶⁴ Vojenská čest je stavem, neustále ohrožovaným z mnoha stran, a její úroveň sice může být velmi vysoká, ale je nutné ji neustále bránit a rozšiřovat. Důležitou součástí externího druhu cti bylo v raném novověku přijímání nebezpečných dobrovolných úkolů ve smyslu obětování se pro jednotku a spolubojovníky, nebo rovněž ostentativní přehlížení a bagatelizace bojových zranění, jak je v našich pramenných textech také patrné. „*Bytostnou součástí identity vojáka byly jízvy, které mu dovolovaly promlouvat*“ se ctí a čest také vyžadovat.¹⁶⁵

Armstrong Starkey ve své práci zdůrazňuje svého druhu křehkost a složitost uchování osobní vojenské cti, zvláště pro důstojníky a specialisty jako vojenské inženýry. Jednou ztracená vojenská čest znamenala stěží nahraditelnou ztrátu zmíněného práva na respekt, byla to „*po případné ztrátě již nenahraditelná hodnota*“.¹⁶⁶ Důstojník, který v očích kolegů pozbyl vojenské cti, se ocitl v sociálně téměř neřešitelné situaci.

Častým průvodním znakem sporů o vojenskou čest byly souboje. V námi zkoumaném období poloviny 18. století již většina západoevropských armád duely oficiálně postavila mimo zákon a spory o vojenskou čest měly řešit plukovní čestné soudy. Existuje však mnoho dochovaných britských dobových pramenů, zmiňujících důstojníky, kteří byli propuštěni z armády nebo válečného námořnictva svými veliteli poté, co odmítli bránit svoji čest v souboji na pistole nebo chladné zbraně.¹⁶⁷

Raně novověká vojenská kultura cti, doložitelná v britských ozbrojených silách tak představovala svého druhu „*korporátní kulturu, která mohla asimilovat i muže nearistokratického původu, ale jejíž standardy byly aristokratické a muži museli být připraveni neustále bránit svoji čest s nasazením vlastního života. Právě na základě kultury cti jako hlavního rozlišovacího znaku nového sociálního statusu důstojnický sbor představoval prostředek sociální mobility pro mnoho lidí*“.¹⁶⁸ Ve srovnání se situací ve francouzském důstojnickém sboru, který byl od poloviny 18. století výlučnou doménou aristokracie a uchazeči museli doložit čtyři generace šlechtických předků, se jednalo o kulturně odlišné prostředí.

Dodnes pokračuje rozsáhlá odborná diskuse o tom, do jaké míry se koncept vojenské cti vztahoval na řadové vojáky a poddůstojníky. V dobových pramenech se nacházejí názory vojenských profesionálů a teoretiků rozepjaté od jedné krajní pozice k druhé. V pruské tradici se koncept cti řadového vojáka soustřeďoval na jeho oddanou službu panovníkovi a dále na neohrožené bránění a uctívání hlavních symbolů jeho pluku – hlavně plukovní bojové zástavy. Duffy, Starkey i Black docházejí k závě-

164 Harrari, *The Ultimate Experience*, 102.

165 Harrari, *The Ultimate Experience*, 108. Podobné úvahy předkládá Starkey, viz Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 79-82.

166 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 69.

167 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 73-74. Starkey stopuje a bohatě dokládá tuto praxi u dobového anglického a francouzského důstojnického sboru. Zvyková plukovní pravidla v této době měla ještě velmi často navrch nad vojenským zákonodárstvím.

168 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 75-76.

ru, že řadoví vojáci byli víceméně vyloučeni z „důstojnického“ konceptu vojenské cti a mohli na něm participovat v jednom jediném případě: když sami iniciativně podali excelentní bojový výkon, který je odlišil od ostatních, a následně byli obvykle přímo v poli povýšeni, většinou rovněž finančně odměněni¹⁶⁹ a jejich sociální status se okamžitě změnil. Několik takových situací je zachyceno i v našich obléhacích žurnálech.

Pro řadové vojáky byla obvykle vojenská služba východiskem z krizové sociální situace. Přestože řadový voják disponoval v námi sledovaném období nevelkým kapitálem cti, jeho osoba byla chápána jako reprezentace panovnické moci a nezanedbatelným zdrojem prestiže nebo závidění v očích obyvatel měst i vesnic byly například vojenské uniformy, které svým krejčovským standardem, zdobností, často s použitím stříbrných nebo zlatých výšivek a distinkcí výrazně zastíňovaly obvyklé oděvy neprivilegovaných vrstev obyvatelstva.¹⁷⁰

Reprezentace vojenské cti, odvozující se od vydobytého respektu ostatních vojáků a rovněž od podávání neohroženého bojového výkonu, sebezapření, obětování se, statečnosti a fyzické výdrže jsou ve všech třech pramenných textech velmi výrazné, zvláště v napojení na další proměnnou kultury války – vojenskou zdatnost.

Vojenská zdatnost

Zkoumání vojenské zdatnosti, neboli jinými slovy vojenské profesionality, chápané jako schopnost efektivně ovládat a aplikovat vojenské techniky, v rámci této práce v žádném případě nebudu omezovat na technikálie a faktografii. Přestože vojenská historie pevnostní války jako něčeho, co spočívá na racionalizující se vojensko - inženýrské vědě, přímo svádí zabřednout do složité snahy zcela detailně porozumět principům pevnostní války a proměnlivého poměru síly v obraně a útoku na pozadí vývoje vojenských technologií, nám půjde o něco jiného. Vojenskou zdatnost totiž lze do značné míry popsat během analýzy militární mechaniky a dynamiky. V tuto chvíli půjde především o vztah proměnné vojenské zdatnosti k ostatním – hlavně k vojenské cti a performativní kvalitě násilí. Dovolíme si na objasnění jednu interpretaci tohoto vztahu.

V pramenech se v tomto smyslu objevuje mnoho konfliktních situací, kdy je například rozvažováno, zdali je v dané situaci vojensky a takticky výhodné usmrcení nepřítele – například raněných, rozestých kolem čela přibližujících se obléhacích zákopů – nebo naopak jeho ponechání v mučivé agónii na dohled svých spolubojovníků, kteří by se nesmírně ohrozili, pokud by mu vyrazili na pomoc v prostoru, pokrytém několika směry křížové palby obránců. Úvahy v pramenech obsažené pomocí tohoto a podobných příkladů bohatě dokládají konfliktní vztah vojenské cti a vojenské zdatnosti.

169 Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 97. V pramenech se objevuje několik typických situací, v nichž jsou oceňováni řadoví vojáci – jmenovitě snaha ochránit plukovní standartu, pomoc zraněným a ohroženým důstojníkům, útěk ze zajetí a návrat k pluku, včetně odmítání přestoupit do cizí služby.

170 Bělina, „Raně novověké vojenství“, 490. Analogické úvahy jsou obsaženy i ve Starkey. *War in the Age of Enlightenment*, 70-75 nebo Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, zvláště kapitola 3 „The private soldier“.

Ve zkoumaných pramenech se objevuje celá řada interpretací, z nichž jasně vyplývá, že vojenská zdatnost neznamená maximálně efektivní, účelově racionální a bezohlednou aplikaci naučených bojových technik a postupů. Právě naopak. Vojenská zdatnost je v interdependentním vztahu s vojenskou ctí, s níž se musí nalézat ve vzájemném souladu. Jinak se aktéřské prožívání obou proměnných kultury války výrazně zkomplikuje a zdramatizuje.

V historické literatuře nejčastěji diskutovanou, i když takto historicko - antropologicky neinterpretovanou situací, kdy se vojenská zdatnost konfliktně vymezuje ve vztahu k vojenské cti, je jedna ze situací z hlavní polní bitvy Války o rakouské dědictví, bitvy u Fontenoy. Ta se odehrála 11. května 1745 a představovala jednu z takzvaně *rozhodujících bitev*. O jakou událost jde a jaké reprezentace vojenské cti a zdatnosti se k ní váží?

Krátce po zahájení bitvy vyrazila do útoku spojenecká pěchota v mase 16.000 mužů, uspořádaná do několika kolon. Během svého útočného postupu pomalu dospěla až na vrchol hřebenu Fontenoy, přibližně jeden kilometr od svých výchozích pozic. V pozdějších úvahách francouzského vrchního velitele Maurice de Saxe na téma umění války se píše: „*Spojenci se na vrcholu hřebene krátce zastavili, aby postupně znovu uspořádali své linie, které se zkracovaly tak, jak pluky na okrajích tlačily dovnitř, aby se vyhnuly nepřátelské dělostřelbě. Pak ale ze svého postavení na odvrácené straně hřebene pomalu vyrazila francouzská pěchota a Francouzská garda a Britská garda se nečekaně střetly tváří v tvář ve vzdálenosti pouze asi třiceti metrů... legenda pak říká, že kapitán Lord Charles Hay, poručík prvního praporu granátnické gardy, sňal zdvořile svůj klobouk... a zvolal směrem k markýzovi d’Auterocheovi, který ze zvědavosti vystoupil před své linie: ‘Pane, střílejte prosím první’. Markýz odpověděl: ‘Nikoli pane, my nikdy nestřílíme první’.*“¹⁷¹ Britský důstojník s mnoha projevy zdvořilosti přijal to, čemu obě strany aktéřsky rozuměly jako nabízené poctě. Následovala hromadná palba v salvách podle rot, která v okamžiku zabila více než 750 mužů a 30 důstojníků francouzských praporů v první linii. Nastala kritická situace, do níž musel intervenovat riskantní osobní přítomností v první linii francouzský velitel.¹⁷²

Vojenská historie se již od počátku zabývá faktografickou a událostní rovinou této *legandy* a vede na pozadí kritiky pramenů spory o tom, zdali a do jaké míry je *prav-*

171 Maurice de Saxe, *Reveries on the Art of War* (Mineola, New York: Dover Publications, 2007), 5-9. V anglických i francouzských dobových pramenech je tento maršál ve francouzské službě označován jako Maurice de Saxe (1696-1750). Během obléhání Bergenu se jednalo o přímého nadřízeného hraběte Löwendahla, velícího obléhání pevnosti. Hrabě Hermann Mořic von Sachsen byl nemanželským synem saského kurfiřta a zároveň polského krále Fridricha Augusta II. Silného. Na vojenské inženýrství kladl velký důraz. Jeho osobním učitelem fortifikačního umění byl původem braniborský vojenský teoretik a vojevůdce, maršál Johann Matthias von der Schulenburg (1661-1747), který se významně zasloužil ve Vládkách o dědictví španělské pod velením Evžena Savojského a později ve službách Benátské republiky. Schulenburg byl vysoce kvalifikovaným vojenským inženýrem a v roce 1716 velel úspěšné obraně pevnosti Korfu, obležené otomanskou armádou. Antonio Vivaldi Schulenburga oslavil ve svém oratoriu *Juditha triumphans devicta Holofernis barbarie - sacrum militare oratorium* (RV 644) ze stejného roku. Pro vojenské dějiny raného novověku jsou velmi podstatné Schulenburgovy relace ze spojeneckého obléhání pevnosti Tournai z roku 1709, kdy velel útoku na Mesgrignyho citadelu, nejsilnější část fortifikace (z těchto relací jsem rovněž čerpal). Falkner, *Marlboroughs’ Sieges*, 176.

172 Tuto tradici založila autoritativní publikace Francis Henry Skrine, *Fontenoy and Great Britain’s Share in the War of Austrian Succession 1741-1748* (Edinburgh a Londýn: William Blackwood and sons, 1906). Příběh od Fontenoy se stal široce používanou reprezentací projevu vysoké francouzské vojenské cti a galantnosti, ve Voltairově podání se stal celoevropsky tradovanou anekdotou (tamtéž, 170-173).

divá, zdali se *skutečně stala*. Nás ale bude zajímat něco jiného, nikoli z našeho hlediska stejně nemožná „objektivní“ pravdivost či nepravdivost této situace. Čemu se tedy budeme věnovat?

Podíváme se teoretickými prostředky historické antropologie na ekvivalentní situace, které vyvstaly ve zkoumaných pramenech, a budeme se snažit porozumět smyslu, jaký taková situace měla v rámci dobové kultury vedení války a vztahu jejích proměnných – v tomto případě vojenské cti a vojenské zdatnosti. Takové situace v pramenech jsou cenné v tom smyslu, že umožňují analyticky zkoumat samotnou kulturu vedení války. Událost u Fontenoy by tedy pro nás byla převelice významná z pohledu toho, jak objasňuje vzájemnou provázanost proměnných kultury války, a to vojenské cti a vojenské zdatnosti. Pro francouzské velitele bylo v takové situaci nepřijatelné provést překvapivou střelbu salvou na nepřipraveného nepřítele, jakkoli se nám takový postup může zdát absurdní například z hlediska současné kultury války.

Performativní kvalita násilí

Druhým teoretickým zdrojem středního dosahu je koncepce *performativní kvality násilí*, se kterou pracují Ingo W. Schröder a Bettina E. Schmidt v rámci své antropologie násilí a konfliktu.¹⁷³ Ti uvádějí ve vztahu ke konstruování významu násilí v kulturně utvářeném vedení války, že nepochybně „*násilí bez obecnstva je stále schopno pobíjet lidi, ale je sociálně bez významu. Násilné činy jsou efektivní kvůli svému zinscenování moci a legitimacy, pravděpodobně z tohoto důvodu mnohem výrazněji, než kvůli svým skutečným fyzickým následkům*“.¹⁷⁴ Nikoli jen skutečná fyzická destrukce, ale silná performativní hrůzná rovina násilných, v tomto případě válečných aktů je podle autorů podstatou schopnosti násilí působit napříč časem a prostorem a uložit se v kolektivní paměti společnosti v kulturně zprostředkované podobě, například ve zkoumaných pramenných textech.¹⁷⁵

Bastionové pevnosti jako jedny z klíčových prvků procesu vojenské revoluce¹⁷⁶ byly nejen nesmírně nákladné co do projekční doby, výstavby, kapitálu, technologie i dnešními slovy lidských zdrojů, ale byly dobově interpretovány i jako výrazná reprezentace moci¹⁷⁷, jako uzlové body a výkladní skříně raně novověkých absolutizujících se států. Historicky je bohatě doloženo, jakou důslednou pozornost Ludvík XIV. vě-

173 Ingo W. Schröder a Bettina E. Schmidt, eds., *Anthropology of Violence and Conflict* (Routledge, Londýn a New York, 2001), 5-6.

174 Schröder a Schmidt, *Anthropology of Violence and Conflict*, 6.

175 V pramenných textech se jedná například o symbolický konflikt spojený se sporem o čestné vedení boje mezi velitelem pevnosti a velitelem obléhatelů. Jedním z jeho v pramenech silně reflektovaných performativních následků bylo odepírání obléhatelům možnosti řádně sbírat raněné a pohřbívat mrtvé. Kvůli tomu byla v evropském raně novověkém vojenství vcelku běžně a pravidelně vyhlášována krátká příměří.

176 Vývoj technologie evropských fortifikací v 16.-18. století jako hlavní kauzační sílu procesu vojenské revoluce vidí zejména Geoffrey Parker. Více v Rogers, *The Military Revolution Debate*.

177 Tímto tématem se dlouhodobě nejvýznamněji zabývá historička Martha A. Pollak. Viz její základní práce Martha D. Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010). Martha D. Pollak, „From Castrum to Capital: Autograph Plans and Planning Studies of Turin, 1615-1673,“ *Journal of the Society of Architectural Historians* 47 (1988): 263–280 a nakonec Martha D. Pollak, *Turin 1564-1680: Urban design, military culture and creation of the absolutist capital* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

noval své rozsáhlé sbírce celkem 101 skutečně sofistikovaných a detailních reliéfních modelů všech důležitých královských fortifikací. Ztráta některých významných, největších pevností v prostoru Flander, o které se v podstatě od Devolučních válek¹⁷⁸ až do Války o rakouské dědictví s malými přestávkami déle než 100 let neustále bojovalo (jako Lille, Tournai, Ath, Bois le Duc, Maastricht nebo Bergen-op-zoom) byla obvykle interpretována jako značná rána prestiži daného panovníka.¹⁷⁹

Dobývání velké raně novověké dělostřelecké fortifikace mělo silnou a v pramenných textech zachycenou performativní rovinu i z toho důvodu, že bastionové pevnosti byly v raném novověku strukturou, jejíž násilné dobytí si vyžadovalo krajní vypětí schopností kolektivního násilí, kapitalizace a mobilizace lidských i materiálních zdrojů. Byly to první situace kolektivního násilí, kdy byl jednotlivec již v zásadě zcela marginálním faktorem a bojiště již definitivně ovládaly hromadně nasazované palné zbraně a vojenské technologie. Tato stránka raně novověkého pevnostního válečnictví byla také podle mého soudu hlavním faktorem, proč byl v úvodní kapitole diskutovaný žánr obléhačích žurnálů tak populární.

Pevnostní válka se v této rovině postupně historicky zintenzivňovala již od poloviny 14. století, kdy začaly být postupně nasazovány zprvu dosti jednoduché dělostřelecké zbraně ve snaze narušit výraznou převahu defenzivních taktik nad útočnými. Po nástupu bastionových fortifikací na počátku 16. století se militární mechanika a dynamika pevnostní války z hlediska aktérského prožívání průběžně vyostřovala až do druhé poloviny 18. století, kdy tento způsob pevnostní války narazil na své technologické a taktické limity.¹⁸⁰

Sociální význam dobývání velkých fortifikací jako násilných, válečných aktů je podle mého názoru konstruován i pomocí tištěných médií, různého druhu periodického i neperiodického tisku, včetně žánru obléhačích žurnálů. Proto je pro mě koncepce performativní kvality násilí důležitá v případě těchto pramenných textů. V tuto chvíli je podle mého soudu také již patrné, jak úzce jsou propojeny všechny čtyři hlavní proměnné, které se objevují ve zkoumaných pramenech.

Význam performativní kvality násilí vystoupí do popředí již v úvodních částech žurnálů. Kvalita válečného násilí během obléhání velké bastionové fortifikace je taková, že autor Owenova žurnálu pokládá za nutné seznámit s ní čtenáře ještě před začátkem samotných žurnálových zápisů. Autor tak vytváří svého druhu předmluvu pro čtenáře, kde navzdory mocné síle této proměnné kultury války se jen obtížně snaží udržet si přece jen určitou reflexivní distanci, typickou pro normativně požadovaný důstojnický habitus této doby. Owenův žurnál tak začíná následujícími slovy:

178 Sbíрка byla založena roku 1668.

179 Základní informace viz George A. Rothrock, „The Musee des Plains-Reliefs,“ *French Historical Studies* 6/2 (podzim 1969): 253-256. Modely pevností a opevněných měst byly vyhotoveny obvykle v měřítku 1:600.

180 Co se týče pevnostní války v pozdním středověku a její transformace v 16. století, viz např. Geoffrey Hindley, *Medieval Sieges & Siegecraft* (New York: Skyhorse Publishing, 2009), zejména kapitola 12 „The Horrors of Total War“, diskutující problém hrůzného „totalizace“ bojového střetu během dobývání velkých fortifikací. Technologický vývoj produkce dělostřeleckých zbraní v této přechodové době velmi detailně analyzuje např. John Francis Guilmartin, *Gunpowder and Galleys. Changing technology & Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century* (Londýn: Conway Maritime Press, 2003), zejména Doplněk 3: „The Design and Construction of Bronze Cannon in the Sixteenth Century“, 305-313.

„Rovněž jsem pochopil, že jste zvědaví dozvědět se, jak se mají věci mezi útočníky a obránci. Popravdě řečeno, naskytne se vám pohled, z něhož by se vám brzy udělalo nevolno, a já, který se zde nacházím od samého začátku, nemohu jinak než s hrůzou vzpomenout na strašlivé následky masakru z jedné jediné noci. Zde můžete vidět zbytky lidských ostatků tak rozbitých, že veškerá podobnost k našemu božskému obrazu je ztracena, sežehnutá, zčernalá a rozdrčená tak děsuplným způsobem, že snad i kus koňské mršiny, měsíc tlející v příkopu u silnice, by vyhlížel lépe. Na jiném místě zase spatříte nebožáka, v němž ještě doutnají zbytky života skrze jeho zmučeného ducha, jehož vnitřnosti jsou rozházené v okruhu několika metrů, vedle leží jeho vlastní noha a zbytek jeho ubohých údů je rozbit na kusy, takže pokud by vám svědomí nesdělovalo, že by to byl hřích, jste v pokušení mu zasadit ránu z milosti. Vidíte celé houfy lidí napůl pohřbených v zemi po výbuchu miny a vše, co zůstalo nahoře, je strašlivým způsobem pokryto krví, mozky a roztrhanými vnitřnostmi; krátce řečeno, toto místo se neproměnilo v nic jiného než místo, kde se vám nabízejí jen ty nejstrašnější pohledy. Všechny války mají ve své povaze něco nesmírně mocného, ale takto neúnavně vedené obléhání a takto neústupná obrana představuje nahromadění tolika nejružnějších hrůz, že i ta nejkrvavější bitva, v níž jsem kdy byl, nikdy nepřinesla nic ani vzdáleně srovnatelného s tím, nač zde dennodenně hledím.“¹⁸¹

Prostor obléhání velké bastionové pevnosti je prostorem, kde se performuje dobově nejintenzivnější a z hlediska aktérů a pisatelů našich žurnálů nejohrovnější kolektivní válečné násilí, jehož rozměr a intenzita ve svých extrémech přesahují chápání účastníků války, jednotlivých aktérů.

Síla moderních palných zbraní a vojenské pyrotechniky zde demonstrují, jak píše autor Owenova žurnálu, že polní bitva může být hrozná, ale pevnostní válka je kvalitativně nejhorším způsobem vedení boje, který historicky nemá obdobu.

181 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 2.

KAPITOLA 3

MILITÁRNÍ MECHANIKA A DYNAMIKA

*Fer galeam Bellona mihi, nexusque rotarum,
Tēde Pavor, fraenet celeres Formido jugalet.*

*My Helmet let Bellona bring; Terror my Traces sit,
And pannic Fear, do thou, the rapid Driver sit.*¹⁸²

Kultura války je fenomén historický, což znamená, že jej lze uchopit pouze historizovaně, v jeho proměnlivosti v čase a také skrze rovněž historicky proměnlivý rastr militární mechaniky a dynamiky. V záhlaví této kapitoly citované *Velké umění dělostřelecké* Casimira Simienowicze, které do anglického vojenského odborného prostředí vstupuje roku 1729, představuje jednu z prací, naznačujících probíhající transformaci evropské militární mechaniky a dynamiky. Časově do tohoto procesu náleží také války o rakouské dědictví a francouzské flanderské tažení, které vyvrcholilo pádem Bergenu.

Militární mechanika a dynamika představuje určitou konstelaci sociálních, technologických, geografických a dalších faktorů, zahrnutých v pojmu *vojenství* a s kulturou války tvoří podle mne nerozlučnou dvojici v tom smyslu, že není možné je vůbec rozlišovat nebo analyzovat jednu bez druhé. Jsou to interdependentní kategorie. Na jejich průsečíku pak stojí rozvažující a jednající aktér, člověk jako účastník války.

Kultura války, jak jsme vyložili v předchozí kapitole, má v teoretickém záběru této práce čtyři hlavní interdependentní proměnné, které se vzájemně neustále rekonfigurují: distinkci my/oni, vojenskou čest, vojenskou zdatnost a performativní kvalitu násilí (hrůzu). Militární mechanika a dynamika je historicky proměnná a stejně tak se tedy mění konkrétní pojetí například vojenské zdatnosti, nahlížené skrze proměnlivou militární mechaniku a dynamiku.

Budu klást důraz převážně na to, jak militární mechaniku a dynamiku původně uchopil John Keegan – jako na něco, co nám umožňuje lépe porozumět jednání aktérů. To závisí jak na dobové kultuře války, tak na dobové militární mechanice a dynamice.

¹⁸² Casimir Simienowicz, *The Great Art of Artillery, translated from the French by George Shelwocke*, Jun. Gent. (Londýn: J. Tonson: 1729). Citace pochází z Claudius Claudianus, *In Rufinum*, 342, viz např. A. J. Valpy, ed., *Claudii Claudiani opera omnia etc.* (Londýn: A. J. Valpy: 1821).

Armády jsou v této době stále klasicky rozděleny na pěchotu, jezdecko, dělostřelectvo, vojenské inženýrství a pomocné služby jako logistiku, rodící se zdravotnickou službu apod. Jak zdůrazňuje Jeremy Black, „*stále se bojuje zblízka: probíhá výměna palby na vcelku krátkou vzdálenost, méně často se bojuje muž proti muži a každopádně boj obvykle probíhal na dohled prostým okem*“.¹⁸³ Na zemi artilérie pálí přímou i nepřímou palbou: dolní skupinou úhlů (náměr 45 stupňů a méně) pomocí děl a houfnic a horní skupinou úhlů pomocí moždířů.

Pěchota

V polovině 18. století je pěchota již vybavena standardní univerzální křesadlovou mušketa s bajonetem, který umožňuje střelbu i při jeho nasazení. Během Války o dědictví rakouské to ve srovnání s předešlým celoevropským konfliktem – Válkou o dědictví španělské, kdy se ještě u pěchoty používaly píky a existovali pikenýři – umožnilo výrazný nárůst palebné síly i defenzivní schopnosti pěchoty, která tvořila většinu pozemního vojska.

Pěchota bojovala v takzvané *lineární formaci*, nejvíce 4 řady hluboké, tak, aby mohla co nejrychleji uvolňovat co největší objem palebné síly z ručních zbraní a doprovodných lehkých děl. Bojišti začaly dominovat jednoznačně palné zbraně a „*ve většině bitev osmnáctého století byla většina zranění již způsobena palnými a nikoli chladnými zbraněmi*“.¹⁸⁴ Skutečností nicméně zůstává, že úroveň střeleckého výcviku řadových vojáků byla obvykle nevalná.¹⁸⁵

Pěchota používá jako svoji hlavní zbraň křesadlovou hladkohlavňovou mušketu, opatřenou bajonetem,¹⁸⁶ která postupně nahradila předchozí muškety s doutňákovým zámkem, nebo přechodnými typy zámků, označovanými jako *snaplock* nebo *snapphance*. Její efektivní dostřel v poli nepřesahuje 100 metrů¹⁸⁷ a během bitvy do sebe

183 Jeremy Black, *European Warfare 1660-1815* (Londýn: UCL Press, 1994), 38.

184 Black. *European Warfare 1660-1815*, 39.

185 Bělina, „Raně novověké vojenství“, 491.

186 V této době již existují pokročilejší muškety s drážkovanou hlavní, takzvané *rifles*, které jsou však ještě nákladnější a povětšinou se jejich nasazení omezuje na elitní lehké pěší jednotky, takzvané polní myslivce (*marksmen*, *Jäger* nebo *Chasseurs*). Přesností a dostřelem tyto nové zbraně zcela deklasují starší hladkohlavňové muškety. Existovaly i ojedinělé aplikované vynálezy téměř z kategorie vědeckofantastické literatury, jako například rakouská bezhluchá puška - *větrovka* systému Girardoni (*Die Windbüsche*), která k pohonu střel nepoužívala energii expandujících plynů, vzniklých spálením prachové složky, ale stlačený vzduch. Girardonky měly trubicový zásobník na 30 ran a efektivní dostřel asi 150 metrů. Jejich zavedení bránila jejich ve srovnání s hladkohlavňovou mušketa již zcela astronomická cena a nutnost velmi zkušených a kvalifikovaných střelců, schopných udržovat v dobrém stavu zbraň její složitě příslušenství. Rakouská armáda od roku 1779 nakoupila asi 1.500 těchto zbraní a vybavila jimi několik jednotek polních myslivců.

187 Duffy zmiňuje pokusy, které činila pruská armáda v roce 1813 s hromadnou palbou z mušket. Na zhruba 100 metrů jen polovina projektilů zasáhla monolitickou dřevěnou ohradu, mající symbolizovat pěší formaci. Z tohoto objemu by podle praktických zkušeností další polovina neškodně prošla mezi vojáky, nebo je zasáhla pouze do šatů. Viz Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 153., autor diskutuje De Ligneho a Scharnhorstovy experimenty. Ranivý nebo smrtící účinek tak potenciálně měla pouhá čtvrtina projektilů, vypálených za ideálních, klidných podmínek, kdy vojáci nemuseli čelit nárokovům bitevního pole a stresu reálného vojenského střetu.

pěchotní lineární formace obvykle pálí na vzdálenost, nepřesahující 50-75 metrů. Během obléhání pevnosti jsou tyto hodnoty poněkud příznivější, neboť je možné zbraň opírat o povrch pevnostních valů a spolehlivěji mířit přibližně na vzdálenost 300 kroků, tedy přibližně 225 metrů. Muškety s křesadlovým zámkem se jako standard prosadily pomalu kvůli své vyšší ceně. V nizozemské armádě se poprvé masově objevily v roce 1674, kdy 20 mužů z každé roty dostalo muškety s křesadlovým zámkem, neboť Státní rada předchozího roku objednala v Lutychu 6.000 kusů těchto moderních zbraní, přičemž přezbrojení bylo pomalé a bylo dokončeno až roku 1701.¹⁸⁸

Pěchota začala také používat předem připravené papírové nábojnice (prachová slož a olověná kulka v jednom balení), které zrychlily její palbu na úroveň až třech ran za minutu. Křesadlová mušketa byla relativně drahá zbraň a jen samotný křesadlový zámek měl obvykle hodnotu větší než několikaměsíční žold řadového vojáka. Přestože její efektivitu někdy snižovalo špatné počasí, jednalo se o řádově účinnější zbraň. Zformovaná pěchota s dobrým velením tak již byla na bojišti prakticky imunní před přímým útokem jezdeckta.

Významnou inovací byl zmíněný bajonet, původně zátkového typu, zasouvaného přímo do hlavně, ale později tulejový, nasazovaný na objímku s „bajonetovým“ zámkem, což způsobilo postupné vyřazení píky z arzenálu raně novověkých armád.¹⁸⁹ Moderní typ bajonetu se objevuje v pramenech kolem roku 1700. Francouzská armáda následně v roce 1703 zrušila jednotky pikenýrů, anglická o rok později, habsburská armáda v roce 1705 a konečně v roce 1708 byli pikenýři rozpuštěni i v nizozemské armádě.¹⁹⁰

Lineární taktika a důraz na palebnou sílu také zvýšily důraz na disciplinační techniky ve vojenství. V evropském vojenství v duchu nizozemsko - švédsko - pruské reformní tradice obecně převládal normativ dobrého řadového vojáka jako nadri-lovaného nemyslicího automatu, od něhož se samostatné rozvažování a iniciativa vyžaduje jen výjimečně. Black v této souvislosti podotýká, že přesně v tomto duchu se od pěchoty v rámci lineární taktiky vyžadoval spíše objem palby určitým směrem, nikoli ostrostřelecké dovednosti.¹⁹¹

*„Jedním z nejdůležitějších poznatků antického válečného umění, které byly během osmnáctého století znovu objeveny, byla praxe používání těsných bojových formací, přesouvajících se spořádaně pořadovým krokem“.*¹⁹² Vojenská zdatnost a čest se tak u dobové pěchoty váže na schopnost rutinně až mechanizovaně na povel obsluhovat ruční palné zbraně, pálit v salvách a poslušně až stoicky bez ohledu na okolní hrozby stát na svém místě ve formaci. Jinými slovy potlačit svůj pud sebezáchovy, nekryt se a střílet na povel, naučit se přebývat v prostoru, nasyceném palbou a zvládnout nároky bitevního pole, stát se mechanickou součástí sofistikovaného kolektivního hierarchického sociálního jednání. Pěšáci museli vykazovat značnou fyzickou a psychickou odolnost a museli být také schopni bojovat zblízka s pomocí bajonetu, i když tato situace příliš často nenastávala. Efektivní dobový výcvik pěšáka obvykle zabral dva až tři roky.

188 Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 399-400.

189 Bělina, „Raně novověké vojenství,“ 491.

190 Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 404.

191 Black. *European Warfare 1660-1815*, 40.

192 Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 82.

Většina řadových vojáků v námi zkoumané době byli stále dobrovolníci, procházející během základního výcviku poměrně přísným výběrem, neboť podle důstojníků a profesionálů byla jejich kvalita většinou pochybná. Jednalo se o muže, kteří „*velmi často narukovali, neboť nemohli nalézt jiné zaměstnání, nebo přechali před civilní justici. Mnoho armád přímo rekrutovalo mezi odsouzcenci... jako hesenskými uvězněnými vrahy a zloději, kteří odešli do pruského pěšího pluku IR45 Hessen-Kassel*“, píše Duffy.¹⁹³ Dobová britská justice například často používala nucené odvody jako alternativu jiných trestů.

Jezdectvo

Vzhledem k tomu, že tématem této práce je dobývání pevnosti, v níž kavalérie hrála druhořadou roli, není nutné tento druh zbraně podrobněji rozebírat. Elitní těžké jezdectvo bylo stále prestižním druhem zbraně kvůli „*tradiční asociaci aristokracie a koně jako symbolu její moci a distinkce*“.¹⁹⁴ Co se týče polních bitev, jezdectvo i zde obvykle hrálo pouze podpůrnou roli a bylo připraveno zejména na pronásledování poraženého protivníka nebo překvapivé útoky na křídlech.¹⁹⁵

V rámci pevnostní války bylo lehké jezdectvo (husaři, švališěři) používáno pouze pro počáteční odříznutí pevnosti od okolního světa a následně bylo v pohotovosti pro případ nutnosti odrazet nepřátelské snahy o překvapivý průnik do obležené pevnosti se zásobami. Jen málokdy však jezdectvo dokázalo skutečně dynamizovat bojovou situaci, protože palebná síla disciplinované pěchoty byla ve 40. letech 18. století již jednoznačná.

Dělostřelectvo

Dělostřelectvo bylo jedním z hlavních protagonistů pevnostní války a pomalu nastupovalo do pozice krále evropských bojišť, přičemž pomyslnou korunovaci provedly o půlstoletí později Napoleonské války. Nejde však jen o dělostřelectvo, ale obecně o úzce související minérské umění, o vojenskou pyrotechniku jako takovou. Militární mechanika a dynamika, tvořící určitý rastr, v němž se projevuje kultura války, prodělávala v první polovině 18. století další období zrychleného vývoje, ještě zdůrazňující dominanci palných zbraní.

V úvodu této kapitoly jsem zmínil Simienowiczův spis, který byl v britském prostředí široce používán. Autor svůj spis strukturuje přísně racionálně ve snaze o empirickou exaktní vojenskou vědu. Víme tak, že po roce 1730 již bylo rutinně možné konstruovat a bezpečně odlévat děla přesně podle žádaného kalibru a dostřelu. Rozvíjející se vojenská aritmetika, geometrie i metalurgie učinila z dělostřeleckého i minérského umění ve srovnání s vojenskou praxí například Třicetileté války cosi již do značné míry racionálně kalkulovatelného – ale také řádově účinnějšího. Děla střílela rychleji, přesněji a s delším dostřelem. Simienowicz ve své knize popisuje dobově

193 Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 66.

194 Black. *European Warfare 1660-1815*, 51.

195 Bělina, „Raně novověké vojenství“, 492.

pokročilé manufakturní metody vojenské pyrotechniky, schopné konstruovat výbušné, zápalné, dýmové nebo oslepující granáty. Zvláštní roli v pevnostní válce hrály pyrotechnické protipěchotní nebo zápalné nálože se směrovým účinkem, takzvané *fugas*, připravené v předem vykopaných a zaměřených podpovrchových tunelových štolách, které představovaly pravý postrach všech jednotek, útočících na nějaký pevnostní prvek.¹⁹⁶ Jednalo se zejména o takzvané granátové fugasy, v nichž na prachové složi spočívalo množství výbušných granátů, které byly kalkulovaně vymrštěny na značnou plochu, kterou pak zdevastovaly jejich výbuchy a střepinový účinek ve stylu soudobé kontejnerové munice.

V dobových pramenech je tak patrný stále rostoucí děs a vysoký respekt před dělostřelectvem ovládanou válkou jako elementární, božskou a všeničivou hrůzoplnou silou. Začteme-li se do Simienowicze, objevíme jednu z reprezentací postupné změny kultury vedení války v raně novověké Evropě.

V průběhu prvních 20 let 18. století prošlo dělostřelectvo sérií inkrementálních inovací, které v souběhu výrazně zvýšily jeho mobilitu a účinnost. Kolem roku 1720 švýcarský zbrojař Johan Maritz vynalezl nový způsob odlévání bronzových děl do plných forem, z nichž pak byly horizontálně soustruženy finální zbraně. Nový způsob lití zvýšil hustotu materiálu v nejméně namáhané části a umožnil používat vyšší prachové slože.¹⁹⁷ Maritzova metoda byla během 30. let 18. století nasazena ve francouzských zbrojních manufakturách a rozšířila se po celé západní Evropě. Dělostřelecká balistika se však rozvíjela dosti pomalu a jak zdůrazňuje Black, ve většině evropských manufakturních center, produkujících zbraně, stále převládal tradicionalistický řemeslnický duch a inovace se prosazovaly obtížně. Teprve v 50. a 60. letech se prosadily jednotné normované systémy armádního dělostřelectva (rakouský Lichtenstein a později Gribeauval, ruský Šuvalov), které exaktně stanovily jednotlivé typy děl a jejich výrobní provedení.¹⁹⁸

Dělostřelectvo se stávalo stále smrtonosnější zbraní. Většina polních děl během bitvy i obléhání pálila plné projektily z litého železa a výbušné granáty, takzvané šrapnely, byly poprvé nasazeny až v závěrečné fázi Napoleonských válek o více než 65 let později. Na bojišti se jako vysoce efektivní v boji zblízka ukázala palba kartáčovým střelivem, v podstatě hromadnými náboji, obsahujícími větší množství menších projektilů.¹⁹⁹ Tato palebná technika měnila děla na svého druhu obří brokovnice a před-

196 Simienowicz, *The Great Art of Artillery*, zejména celá druhá část čtvrté knihy, 209-307. Intenzivní používání fugasů na straně obránců je bohatě dokumentováno například ve francouzském Von Eggertově obléhacím žurnálu, zachycujícím boj o pevnost Bergen-op-zoom.

197 Black. *European Warfare 1660-1815*, 44. Co se týče velmi komplikovaného a pomalého rozvoje evropského zbrojířského řemesla a obecně militární metalurgie ve středověku a raném novověku viz např. Allan Williams, *The Knight and the Blast Furnace. A History of the Metallurgy of Armour in the Middle Ages & the Early Modern Period* (Leiden a Boston: Brill, 2003) zejména Kapitola 7 „Palné zbraně“ a Kapitola 8 „Výroba“.

198 Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 172.

199 V české vojenské terminologii neznáme přesné rozlišení mezi dvěma druhy kartáčové munice, které například v této době používala britská armáda - takzvaný *canister shot* nebo *partridge shot*, naplněný kulkami do mušket, popřípadě sekaným olovem nebo drobným kamením, poté *round shot* nebo *grape shot*, naplněný menším množstvím větších projektilů. Takto je rozlišuje například Simienowicz, viz Simienowicz, *The Great Art of Artillery*, kapitola XVIII „Of Pyrotechnic Hail, by which are meant Case Shot, or Cartouch Shot, Partridge Shot and Grape Shot“, 306-307.

stavovala smrtelné nebezpečí pro nekrytou pěchotu. V pevnostní válce se na krátké vzdálenosti kartáčová palba používala velmi často.

Soudobé těžké dělostřelectvo mělo efektivní dostřel 500-600 metrů. Pokud pádilo takzvaně na odraz (ricochetovací palba), odrážející se projektily mohly nepřítele ohrožovat až na vzdálenost přesahující jeden kilometr. Schopnost vydržet dělostřeleckou palbu a zůstat na pozici nebo ve formaci byla dalším faktorem, podle kterého se dobově – i v našich pramenných textech – usuzovalo na vojenskou čest a zdatnost jednotlivých aktérů.

Pevnostní válka

Existovaly tři základní druhy pozemního boje, nejprve takzvaná malá neboli nepravidelná válka, vedená lehkými jednotkami. Poté polní tažení, zacílené obvykle na svedení polní bitvy za výhodných podmínek, a nakonec obléhací tažení, polní operace, završená snahou oblehnout a dobýt nepřátelskou pevnost. Náš text se zabývá právě takovou operací a bude tedy přínosné zaměřit se více na militární mechaniku a dynamiku pevnostní války.

V urbanizovaných regionech byla v polovině 18. století stále dominantní pevnostní válka. V námi zkoumaném flanderském tažení francouzské armády v rámci Války o dědictví rakouské proběhlo v letech 1744-1748 celkem 26 obléhání pevností, ale pouze tři velké polní bitvy (Fontenoy 1745, Rocoux 1746 a Lauffeld 1747).

Robert Frost definuje ve své práci tři „*kultury vedení války*“ v tomto období, ale jeho kategorizace do značné míry odpovídá Keeganově konceptu militární dynamiky a mechaniky.²⁰⁰ Podle Frosta existovala nejprve západní (okcidentální), za druhé otomanská a za třetí východní (polsko/litevsko-ruská).²⁰¹

Obléhání pevnosti Bergen bylo součástí flanderského tažení Války o rakouské dědictví, která spadá na tomto bojišti výlučně do západní militární mechaniky a dynamiky. Jejím dominantním faktorem v raně novověké Evropě až do poloviny 18. století zůstávala přítomnost či nepřítomnost velkých bastionových fortifikací v daném prostoru. Ty samy o sobě stanovovaly hlavní způsoby vedení války. Důvod byl prostý. V této fázi vývoje evropského vojenství ještě nebylo možné pevnosti obcházet či jen blokovat, jak se stalo normou v napoleonských válkách. Velikost armád a jejich nálehavé logistické potřeby diktovaly nutnost pevnosti na hlavním směru tažení všechny postupně

²⁰⁰ Frost, *The Northern Wars*, 16-19.

²⁰¹ Frostovu kategorizaci lze podle mého soudu v podstatě přijmout. V nejnovější literatuře se však objevilo ještě jedno poněkud jemnější analytické rozlišení. Východní kultura války se zvláště ve vztahu k západoevropskému vojenství člení na dvě odlišná válčiště: nejprve *Baltské válčiště* jako prostor, kde se po několik století prolínala a střetávala západní a východní kultura války. Tento uvažovaný prostor se rozprostíral „od Oresundu až k Ingrii a Karelii a odsud od Scanie směrem na jih až do středního Polska a ke smolenské cestě směrem na Moskvu.“ Zde byla hustota osídlení výrazně vyšší, než v jižních oblastech, takzvaném *Pontském válčišti* a Baltské moře bylo ostatně lemováno starými a bohatými původně hanzovními obchodními městy, které pro bojující strany představovaly strategické cíle. Západní kultura války do této oblasti pronikala od 30. let 17. století, kdy Rzeczpospolita i Rusko začaly najímat rozsáhlé západoevropské profesionální kontingenty (tzv. *najomniki* nebo *inostrannyj stroj, cudzoziemski autorament*). Více viz Brian J. Davies, ed., *Warfare in Eastern Europe 1500-1800* (Leiden a Boston: Brill, 2012), 1-18.

dobýt. V opačném případě by jejich posádky podnikaly výpady, během nichž by vážně narušovaly zásobovací linie polních armád a ohrožovaly jejich týl.

Téměř všechny regiony, o něž se vedly v první polovině 18. století hlavní vojenské konflikty, se vyznačovaly hustou sítí bastionových fortifikací. Severní části Francie a rozhraní se Španělským, později Rakouským Nizozemím, byly pevnostmi doslova posety. Na francouzské straně stály téměř tři desítky pevností Vaubanova velkolepého projektu *pré carré*. Lombardie a savojské državy byly zajištěny řadou velkých fortifikací jako Verrua nebo Turín. Stejně tak Katalánsko po Pyrenejském míru z roku 1659. V Livonsku bylo fortifikovaných míst již méně, ale přesto silné švédské pevnosti jako Riga nebo Poltava výrazně ovlivňovaly charakter Velké severní války v letech 1700-1721. Stejně tak habsbursko – otomanský konflikt na Balkáně se vojensky často otáčel kolem hlavních fortifikací jako Bělehradu, Petrovaradína, Karlsburgu nebo Aradu. Jedině habsburské Slezsko a Země koruny české, hlavní předmět sporu během Slezských válek, byly z hlediska fortifikačního zajištění beznadějně zanedbané, což představuje jeden z opomíjených faktorů úspěchu pruské armády, která sice byla téměř neporazitelná v poli, ale v oblasti vojenského inženýrství pravidelně selhávala. Neexistovala téměř žádná domácí tradice a najatí zahraniční specialisté nestáli za mnoho. Příkladem budiž pruský debakl při obléhání Olomouce v roce 1757,²⁰² který této fázi konfliktu následně vtiskl zcela jinou dynamiku.

Pevnostní válka se do značné míry vyznačovala výrazně odlišnou militární mechanikou a dynamikou, než polní bitva, nebo nepravidelná válka. Pro polní bitvu byl typický důraz na pravidelně uvolňovaný objem disciplinované palebné síly na krátkou vzdálenost a intenzivní dělostřelecké palby na plošné cíle. Celá akce měla relativně fluidní, až chaotický průběh. Naopak v obléhání byl kladen důraz na přesnou palbu s dobrým načasováním a zacílením a předem stanovený metodický postup.

Přesněji řečeno, první klíčovou složkou militární dynamiky a mechaniky pevnostní války ve zkoumané době je palebná síla dělostřelectva a ručních zbraní a síla vojenské pyrotechniky obecně s důrazem na jejich vysoce kvalifikovanou, profesionální obsluhu. Důležité bylo přesné stanovení cílů, vyměření palebných pozic a kontrola palebných metod.

V pevnostní válce se používalo několik základních druhů zbraní – klasické hladkohlavňové kanóny nejrůznější ráže – od lehkých dvouliberních, přes poměrně časté šesti- a dvanáctiliberní, až po těžká čtyřřadvacetiliberní děla, používaná pro závěrečnou průlomovou palbu. Pěchota byla vybavena klasickými křesadlovými mušketa-mi. Určitý mezistupeň představovaly takzvané valové pušky, v podstatě těžké muškety ráže kolem 25mm, které se během střelby fixovaly k pevnostnímu valu pomocí háku pod hlavní. Zejména z valových pušek se vedla neustálá rušivá palba z pevnosti na čela

²⁰² Viz Miloslav Kuch-Breburda a Vladimír Kupka, *Pevnost Olomouc* (Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2003). Pruské obléhací práce zprvu řídil dosti nekompetentní najatý italský inženýr Alessandro Balbi. Poté co zasadil první paralelu s dělostřeleckými bateriemi tak daleko od pevnosti, že ji dopadající projektily nedokázaly ohrozit, se řízení chopil osobně panovník Friedrich II. I on se však podle většiny pozdějších analýz dopustil hrubé chyby. Vedl totiž hlavní směr obléhání tak, že pruské zákopové práce a baterie byly pod neustálou boční enfilovací palbou z vysunutých částí olomoucké pevnosti, takzvaných Vodních pevnůstek a Salzerovy reduty. To v konečném důsledku zvýšilo pruské ztráty, protáhlo dobu obléhání a nakonec umožnilo rakouské Daunově polní armádě přitáhnout k Olomouci a manévrem donutit pruské síly obléhání předčasně ukončit.

útočných zákopů. Jestliže dělostřelectvo zahájilo svůj palebný duel už po zbudování první paralely ve vzdálenosti 500-600 metrů, od přibližně 300 metrů se přidala relativně přesná a smrtící palba valových pušek. Muškety pak efektivně nastoupily ve vzdálenosti kolem 150-200 metrů.

Palebná síla dělostřelectva v polovině 18. století díky pokračujícímu technologickému vývoji a racionalizaci dospěla do okamžiku, kdy byla schopna spolu s ostatními palnými zbraněmi zcela dominovat bojišti. Pevnostní válka v 17. století zrodila fenomén války totální, v pramenech se objevují prožitky a interpretace pevnostní války jako něčeho, co začíná definitivně jednotlivce proměňovat do podoby pouhého přívažku síly tak mocné, že je schopna navodit stav, který aktéři označují jako *peklo* na zemi, jak později uvidíme v pramenných textech.

Stále racionalizovanější a technologicky vyspělejší a systematicky nasazovanější dělostřelectvo a s ním v rámci pevnostní války propojené sapérské a minérské techniky boje pomocí dělostřeleckých min – velkých demoličních náloží střelného prachu – v 18. století generovalo stále intenzivnější prožívání strachu a hrůzy z toho stát tvář v tvář síle tak strašné, že jakkoli statečný voják byl vůči ní coby jednatel bezmocný. Bojiště již bylo běžně přesyceno bezpočtem bojových situací, jejichž militární mechanika a dynamika zcela překračovala jednotlivce a jeho schopnosti a možnosti. V žurnálových textech se reprezentace této zkušenosti objevují na mnoha místech.

V žurnálových textech nalezneme mnoho reprezentací toho, že palba na útočném úseku byla tak hustá, že i pouhé vyhlédnutí přes pevnostní valy bylo vysoce riskantní. Zejména řadoví vojáci, kteří neměli k dispozici žádnou optickou pomůcku, během obléhání pevnosti od určité vzdálenosti trpěli něčím jako „militární slepotou“, jejich vizuální vjemy byly prudce omezeny na prostor útočného zákopu nebo paralely. Tato „slepota“ se zhoršovala, jak se útočné zákopy blížily směrem k pevnosti. Od vzdálenosti přibližně 200 metrů od hrany kryté cesty dosahovala palba svého maxima.

Vojáci na obou stranách se museli mít na pozoru zejména před palbou zbraní, využívajících horní skupinou úhlů, to jest moždířů. Jejich projektily neměly vysokou ústovou rychlost a byly za letu viditelné. Během obléhání byli obvykle vyčleněni vojáci, kteří je sledovali, průběžně varovali a vyhlašovali poplach na ohrožených úsecích.²⁰³

Druhým navazujícím faktorem je zvláštní kruciální status a význam vojenského odborného vědění během obléhání velkých moderních bastionových fortifikací. Důvodem je jejich vojensko - inženýrská sofistikovanost a častá záludnost a enigmatičnost jejich obranného systému, který nesměl být pro útočníka předem dobře „čitelný“. Pro úspěšné obléhání velké bastionové fortifikace, které by neskončilo disproporčně velkými ztrátami na straně útočníka, byli zapotřebí kvalifikovaní profesionálové v podobě vojenských inženýrů.

S tímto problémem souvisí také význam schopnosti vizuálního průzkumu bojiště a obecně jeho strukturovaného uchopení. Během polních bitev panovala obecně slabá viditelnost a po zahájení rozsáhlejšího boje bylo téměř nemožné vykonávat efektivní velitelskou kontrolu. Objem palby v případě obléhání na relativně malém prostoru ještě výrazněji znesnadňoval kontrolu bojiště. Obvyklý útočný sektor během obléhání bastionové pevnosti lze vymezit nanejvýš obdélníkem o stranách 1.500 x 600 metrů. Na tomto prostoru často působilo více než 200 děl a několik tisíc mušket a

203 Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, 216.

valových pušek najednou. Jediným pomocníkem tehdejších důstojníků a vojenských inženýrů přitom byly trubicové dalekohledy, které tehdejší optika konstruovala s nanejvýš desetinásobným zvětšením. Jejich čočky stále trpěly chromatickou aberací, která zkreslovala výsledný obraz.²⁰⁴ Pevnosti navíc nebylo možné žádným jiným prostředkem prozkoumat ze vzduchu nebo na dálku. Proto měly takový význam dostupné modely a makety pevností, nebo jejich zpravodajskou cestou získané špiónážní plány. O použití trubicových dalekohledů se žurnály zmiňují na několika místech. Autor Owenova žurnálu prvního dne obléhání činí poznámku, že nepřítel „*jsem ihned ráno pozoroval svým dalekohledem*“ a zdůrazňuje jeho špatné zobrazovací vlastnosti za svítání a soumraku.²⁰⁵

Obtíže s vizuální kontrolou bojiště během obléhání pevnosti a současně nutnost vést obléhací práce pokud možno exaktně podle předem stanoveného normativu vyústily do tlaku na mnohem intenzivnější a důraznější velitelskou kontrolu a komunikaci. Během obléhání bylo možné tuto komunikaci udržovat pomocí pobočníků a posílů, nebylo nutné se jako v bitvě často spoléhat na signály například trubkou. Pevnostní válka proto do značné míry spoléhala na výměnu včas a rychle předaných vysoce kvalifikovaných informací, které mohly ovlivnit další vývoj bojové situace. V tom se výrazně lišila od polní bitvy. Řadoví aktéři pevnostní války neměli šanci se sami kvalifikovaně orientovat a průběh obléhání bastionové pevnosti pro ně byl z hlediska své militární mechaniky často dosti enigmatický.

Třetím faktorem je průběžně rostoucí státní byrokratická kontrola nad vojenstvím. Ta souvisí nejen se schopností efektivně ovládat bojiště pevnostní války, extrahovat z něho vojensky relevantní informace a ty předávat v rámci fungující státně-vojenské byrokracie – tedy nějakého vojenského inženýrského sboru. Armády také musely být během velkých a dlouhotrvajících obléhání organizačně a logisticky schopné přepravovat, uskladňovat a nasazovat velké objemy válečného materiálu – střelného prachu, střeliva do děl a ručních zbraní, granátů, potravin, ošacení apod. Soudobá britská autorita v oblasti vojenského inženýrství, John Muller, ve své vojensko - inženýrské práci shrnuje, že pro pouhý jeden měsíc obléhání velké bastionové fortifikace, které se nijak nezkomplikuje, bude potřeba mimo jiných položek nejméně 900.000 liber střelného prachu, 26.000 dělostřeleckých projektilů, 140 děl, 48 moždířů, 16.000 výbušných bomb do moždířů, 40.000 ručních granátů, 180.000 liber olova na kulky do mušket, 100.000 křesacích kamínků do mušket nebo 40.000 kusů ručního nářadí pro sapéry a minéry.²⁰⁶ Připomeňme si, že obléhání pevnosti Bergen-op-zoom trvalo 64 dnů a z vojenského hlediska bylo mimořádně komplikované, jak později uvidíme.

²⁰⁴ Viz např. Albert van Helden a Sven Dupré a Rob van Gent a Huib Zuidervaart, *The origins of the telescope* (Amsterdam: KNAW Press – Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2010). Velmi náročné bylo zejména zdlouhavé ruční broušení a leštění čoček. Přesné používání clony, schopné zredukovat chromatickou aberaci, ještě v námi zkoumaném období zdaleka nebylo známo, přestože o problému chromatické aberace uvažoval již Galileo Galilei a snažil se jej neúspěšně vyřešit. Kvalitní dalekohledy byly navíc velmi drahé, na přelomu 17. a 18. století na amsterodamském trhu jejich cena dosahovala asi 100 guldenů, ekvivalent průměrné řemeslnické mzdy za celý rok.

²⁰⁵ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 12.

²⁰⁶ John Muller, *The attac and Defence of Fortified Places. In three parts... The Second Edition, Corrected and very much Enlarged etc.* (Londýn: J. Millan, 1757), 10-11.

Pevnostní válka má ve vztahu k jejím řadovým aktérům jednu podstatou vlastnost. V jejím rámci se po nich požaduje do značné míry odlišný typ bojového nasazení, než k jakému jsou enkulturováni během vojenského výcviku. Obléhání má více méně statický, poziční charakter, který svým způsobem zintenzivňuje a znásobuje nároky, kladené na aktéry polní bitvy. Na mnohem menší ploše je zde koncentrována ničivá palebná síla, k níž se přidávají účinky vojenské pyrotechniky (odpalování velkých podzemních i pozemních směřovaných náloží). Do popředí také vyvstává význam odborných vojensko-inženýrských znalostí a permanentní potřeby detailního řízení operací zepředu, ze zóny střetu. Nakonec přichází nutnost zajistit velký objem potřebného válečného materiálu. V neposlední řadě pevnostní válka znamená také vážné narušení obvyklé posádkové nebo polní rutiny: operace zde neustávají ani v noci, kdy se prostor mezi zákopy obléhatelů a přední linií opevnění stává bojištěm, kde se střetávají menší oddíly během výpadů. Pevnostní válka 18. století má tendenci klást na aktéry větší nároky než polní tažení, její charakter je naznačeným způsobem téměř *holistický*, totální.

V naší kulturní paměti je fenomén války jako něčeho hrůzoplňně totálního a lidmi již téměř nekontrolovatelného spjat s bahnem zákopů I. světové války, nebo s leteckou válkou, zosobněnou například svržením atomových bomb na japonská města, popřípadě apokalyptickými umělými ohnivými bouřemi, *Feuerstürme*, vytvořenými kobercovým bombardováním v Hamburku nebo Drážďanech v letech 1943 a 1945.

Prvotními historickými fenomény, spadajícími do této kategorie v rámci dějin války a vojenství, však podle mého soudu nepochybně jsou velká obléhací tažení, namířená na klíčové bastionové fortifikace v západní Evropě raného novověku. Jednalo se například o tříleté obléhání nizozemského Ostende španělskou Flanderskou armádou v letech 1601-1604, boje o francouzské pevnosti prvního řádu Lille a Tournai v letech 1708 a 1709, nebo boj o Bergen-op-zoom v roce 1747.

V druhé polovině 17. století dochází k razantnímu zvýšení moci a síly vojenské pyrotechniky během válek Ludvíka XIV. Jeho vojenský inženýrský sbor pod velením maršála Vaubana tuto vojenskou sílu byrokraticky ovládl, zakotvil do institucí a proměnil na rutinní řemeslo, ale především ji podřídil vědecko-inženýrskému kultu efektivity, snaže dosáhnout co nejvíce při vynaložení co nejmenší síly. *Vaubanovská* pevnostní válka pak vydržela jako nepsaná norma až do počátku 19. století.

Pravidelný útok na pevnost

Maršál Sebastien Le Prestre de Vauban, který zahájil svoji kariéru jako francouzský královský vojenský inženýr roku 1655, byl prvním, který jako první provedl obecnou analýzu soudobého stavu vojenského inženýrství, jejímž výsledkem byly postupně zaváděné praktické racionalizované inovace zejména v postupu obléhání pevnosti. Vauban nebyl fortifikační teoretik, ale spíše „vojenský řemeslník“ ve smyslu zkušeného vojenského veterána a praktika, který většinu zkušeností získal přímo v poli. Jeho příspěvek doslova zrevolucionarizoval raně novověké vedení války v západní Evropě.²⁰⁷

²⁰⁷ Kromě Ostwaldova soudobého zpracování je nejlepší soudobou prací zřejmě James Falkner, *Marshal Vauban and the Defence of Louis XIV's France* (Barnsley: Pen and Sword, 2011).

Hlavním cílem vojenského inženýrství podle Vaubana bylo strukturovat útok na pevnost tak, aby obléhání bylo co nejkratší, co nejracionálněji vedené a vyžádalo si co nejmenší ztráty, neboť „*dovednost je jistá, ale síla naopak nejistá a většinou mnohé riskuje*“.²⁰⁸ Z jeho úvah, vyjádřených v jeho koncepčních spisech i později vydaných pamětech a memorandech, vystupuje na prvním místě účelově racionální koncept pevnostní války. Vauban jako první autor systematicky analyzoval obléhací žurnály a dostupné informace nejen z nizozemské Osmdesátileté války s cílem identifikovat hlavní faktory neúspěšnosti obležení a snažit se vytvořit syntetické koncepty, které by je překonaly a ukončily tak dobovou výraznou nadvládu defenzivních technik. Podle mého soudu bude srozumitelnější tyto koncepty s pomocí ilustrací z Vaubanových rukopisů vykládat v příští kapitole krok za krokem souběžně s postupem záznamů o obléhání a finálním dobytí pevnosti. Nyní se ale pojďme seznámit alespoň s hlavními zásadami Vaubanových konceptů.

Největším nebezpečím, které Vauban rozpoznal, byly koordinované výpady posádky na čela útočných zákopů, pomalu se přibližujících k pevnosti. Sapéři a dělníci v zásadě vždy uprchli a v úzkých zákopech, obvykle zodolněných jen několika zemními prvky malých polních opevnění, nebylo možné mít k dispozici dostatek podpůrných jednotek. Pravidelné výpady obležené posádky tedy byly poměrně efektivní metodou, jak významně zdržovat obléhání. V roce 1673 po delších úvahách demonstroval Vauban metodu, jak do značné míry omezit nebezpečí výpadů z pevnosti během obléhání nizozemského Maastrichtu, kterému velel.

Přichází první Vaubanova inovace, takzvané pravidelné obléhání pomocí geometrického systému útočných zákopů – paralel a sap. Poté, co byl vybrán útočný úsek, vymezený takzvanou frontou dvou bastionů a mezi nimi se nacházejícího ravelinu, je vykopána ve vzdálenosti účinného dostřelu děl nejdříve první paralela – široký zákop s valem směrem k nepříteli ve tvaru pomyslné kruhové výseče, mající osu totožnou s osou hlavního útoku. Před touto první paralelou jsou postaveny první dělostřelecké baterie útočníků, vedoucí palbu na pevnostní prvky vnějšího a středního obranného pásma – krytou cestu a objekty na ní a na ravelinu.

Z první paralely jsou následně ve směru na osy obou bastionů a ravelinu kopány směrem k pevnosti útočné přibližovací zákopy, takzvané sapy. Vždy po několika desítkách metrů jsou střídavě lomené na obě strany, aby se obráncům pevnosti zabránilo do nich přímo pálit z děl. Každému takovému úseku, zvanému útok, velí brigáda vojenských inženýrů v počtu obvykle šesti mužů – vrchní inženýr, jeho zástupce a čtyři další inženýři.

Přibližně 200 metrů od vnější linie pevnosti je stejným způsobem vykopána paralela druhá. Na ní jsou postaveny další dělostřelecké a moždířové baterie. Z ní jsou znovu stejnými směry vedeny další sapy směrem k pevnosti. Těsně pod hranou pevnostního glacisu je vykopána paralela třetí, která se stává východiskem závěrečné fáze útoku na pevnost.

Přestože z historie obléhací války již máme v pramenech doložené návrhy na podobně uspořádanou strukturu útočných zákopů, ve Vaubanově případě se jednalo o vůbec první systematizaci (snahu maximalizovat efektivitu) dříve roztroušených a ne-

²⁰⁸ Ostwald, *Vauban under Siege*, 50-51.

propojených poznatků a návrhů.²⁰⁹ Z prostorných paralel a na nich umístěných postavení se mohli útočníci mnohem lépe bránit výpadům pevnostní posádky a chránit vlastní dělostřelecké baterie. Celý postup kopání první až třetí paralely a celkem devíti úseků klikatých sap směrem k pevnosti, byl pochopitelně prováděn pod těžkou obrannou palbou a bylo důležité, aby dělostřelecké baterie útočníka dokázaly v podstatné míře umlčet dělostřelecké baterie i pěchotní palebná postavení obránců. Pokud to možné nebylo, obléhání se protahovalo.

Když se pomocí systému paralela/sapa útočníci snáze dostali na okraj glacisu, druhým hlavním problémem bylo dobytí kryté cesty. Její obránci, pokud byla krytá cesta vybavena traverzami a palisádou, byli relativně dobře chráněni před palbou útočníka. Vauban proto konceptualizoval takzvané zákopové kavalíry (*cavaliers de tranchées*), jednoduše řečeno uměle navýšené půlměsíkové valy, zhotovené před každým saillantem (vystupujícím úhlem) kryté cesty. Na nich měli být umístěni mušketyři a s převahou výšky palbou vytlačit obránce kryté cesty.

Poslední, třetí inovace, byla produktem dlouhého experimentování. Takzvaná palba na odraz, neboli *ricochet*, představovala dělostřeleckou techniku, zaměřenou na likvidaci defenzivních postavení obránců na dlouhých lících pevnostních prvků – bastionů, ravelinů a kryté cesty. Jednalo se o nabíjení děl menších kalibrů (6-12 liber) sníženou dávkou střelného prachu a jejich zaměřování tak, aby menší rychlostí putující projektily dopadly na povrch pevnostního prvku, odrážely se jako žabky na vodě a ničily zejména dělostřelecká postavení obránců. Charles Bisset problematiku palby na odraz popisuje následujícími slovy: „*Metoda palby dělem nebo houfnicí, nejprve praktikovaná maršálem Vaubanem, spočívající z nastavení... elevace asi dvanácti stupňů a nabití děla malou dávkou prachu, tak, aby projektil nebo granát sotva přeletěl přes hranu pevnostního valu... projektil narazí na povrch v malém úhlu a ve stejném úhlu se zase odrazí a skáče tak po valech a ničí děla, vyhání obránce z jejich pozic... a stejně tak likviduje palisády na kryté cestě... úspěšně pálit na odraz ovšem vyžaduje veškerou pozornost a dovednost těch nejlepších dělostřelců.*“²¹⁰

V závěrečné fázi obléhání provedli útočníci takzvané korunování kryté cesty, to jest uchytili se na její hraně v dalším vlastním zákopu, sledujícím její linii. Zde pak byly postaveny takzvané průlomové dělostřelecké baterie, které začaly zblízka pálit do zdiva ravelinu a obou bastionů na útočném směru. Případně mohlo dojít k takzvanému sestoupení do příkopu, kdy byly směrem na špičky ravelinu a bastionů vedeny podzemní chodby nebo další útočné zákopy s cílem je podminovat a vyhodit do vzduchu. Svažující se hromady trosek, vytvořené takto dělostřelbou nebo náložemi střelného prachu, se nazývaly průlomky a po jejich povrchu už mohla v rámci finálního útoku na pevnost zaútočit pěchota. Velitelé pevností obvykle přistoupili na vyjednávání o kapitulaci ve chvíli, kdy byly patrné již schůdné průlomky.

Vauban tak postupně vytvořil metodu takzvaného *pravidelného útoku na pevnost*, postavenou na třech hlavních inovacích: geometrickém systému útočných zákopů – paralel a sap, kryjících nově racionálně rozmístěné dělostřelecké baterie, dále nové dě-

²⁰⁹ Ostwald zmiňuje, že již kolem roku 1645 se objevují v anglickém prostředí návrhy na kopání takových „*engirting circulatory trenches*“ (paralel) během obléhání pevností, ale tyto koncepty nepřekročily teoretickou rovinu. Ostwald, *Vauban under Siege*, 60.

²¹⁰ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2.

lostřelecké technice palby na odraz, takzvaného *ricochetu*, a nakonec *zákopových kavalírech*, zvláštním typu polního opevnění, které výrazně zjednodušilo jednu ze závěrečných fází dobytí pevnosti – obsazení kryté cesty. Kromě toho Vauban vypracoval hlavní zásady velitelského řízení obléhání pevnosti, zdůrazňující například dostatečnou inventarizaci a pečlivé nahromadění zásob předem, rozdělení jednotlivých útočných směrů (podle sap), přidělení jasných pravomocí a také zodpovědnosti konkrétních velitelů, rotaci jednotek v zákopech apod. „*Vauban přinesl celou řadu konkrétních zásad, které celou věc posunuly na zcela novou úroveň*“, píše Ostwald.²¹¹

Pod Vaubanovým vedením se poměr síly v útoku a obraně během francouzských válek prudce rekonfiguroval ve prospěch útoku. Jeho techniky se ukázaly jako fenomenálně úspěšné a obrana pevností se velmi zkomplikovala. Po roce 1673, kdy byl poprvé před pevností Maastricht demonstrován systém pravidelného Vaubanova útoku, dobyla až do roku 1706 francouzská armáda téměř bez výjimek všechny pevnosti, na které zaútočila. Její útočná síla se ještě zvýšila poté, co byly v roce 1691 poprvé v Evropě veškeré zdroje a instituce vojenského inženýrství sjednoceny do nové byrokratické instituce *Département des Fortifications des Places de Terre et de Mer*, v jehož čele nominálně stál Michel le Peletier, ale de facto hlavní autoritou byl Vauban.²¹² V roce 1696 bylo pod Vaubanovým vedením ve službě již 280 vyškolených profesionálních vojenských inženýrů ovládajících Vaubanovu techniku pravidelného útoku. „*Nemělo by proto být překvapivé, že dnes se pevnosti vzdávají mnohem rychleji než v dřívějších dnech... neboť útok je dnes mnohem účinnější a... není snad jediné posádky, která by jednala tak neuváženě a postavila se na odpor do posledního muže a téměř zcela jistě by byla poražena a rozsekána na kusy*“, napsal Vauban v prvním vydání svého hlavního koncepčního spisu *Traité des Siéges* z roku 1704.²¹³

Zároveň, jak uvidíme v příští kapitole, na základě královských rozkazů Vauban postupně vyprojektoval na severních hranicích Francie dvojitou pevnostní bariéru, takzvané *pré carré*, která efektivně chránila jižní stranu tohoto strategického bojiště Evropy.

Mezinárodně široce diskutovaným symbolem Vaubanova vojensko - inženýrského umění a převahy francouzské armády se v roce 1697 stává dobytí velké španělské pevnosti Ath, která se vzdává již po pouhých 20 dnech aplikace pravidelného Vaubanova útoku, který si vyžádal neobvykle nízké náklady a téměř žádné oběti na straně útočníka. Svědky obléhání navíc byla řada zahraničních vojenských inženýrů. Současný stav bádání však tento symbol efektivity a moci Vaubanova normativu umístil do kritického kontextu, když autoři jako Jamel Ostwald poukázali na obrovskou převahu obléhatelů, slabost posádky (3.600 mužů) a nedostatek obranného dělostřelectva (32 děl menších ráží). Velitel pevnosti nicméně požádal o podmínky čestné kapitulace po 20 dnech boje a před Ath padlo pouze 60 francouzských vojáků a 250 jich bylo zraněno a padli rovněž 2 vojenští inženýři ze 62 nasazených.²¹⁴

Vaubanova metoda se stává obecně respektovanou a všeobecně kopírovanou. Ještě v námi studovaném období konce 40. let 18. století ji britské vojenské inženýrství

211 Ostwald, *Vauban under Siege*, 68.

212 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 75. Historie francouzského vojenského inženýrského sboru až do roku 1789 je obsáhle zpracována v Langins, *Conserving the Enlightenment*.

213 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 81.

214 Ostwald, *Vauban under Siege*, 36.

uznávalo jako v hlavních zásadách zcela nezpochybnitelnou normu. „*Maršál Vauban nám poskytl úplný a skvělý spis o útoku (na pevnost), s výjimkou jen několika chyb, které se však v zásadě neprojeví, neboť ty z nich, které se týkají stavby (pevnosti), nejsou přítomny v nejlepších a nejdokonalejších skutečných projektech pana Vaubana*“, píše aktér obléhání Bergenu Charles Bisset v roce 1751 ve svém vojensko-inženýrském spise.²¹⁵ Tehdejší profesor dělostřelectva a vojenského inženýrství na Královské vojenské akademii ve Woolwichi John Muller, jehož spisy byly standardní britskou učebnicí fortifikačního umění až do poloviny 19. století, se o Vaubanově díle vyjadřuje ještě uctivěji: „*Slavný Vauban byl prvním, kdo významnějším způsobem takto pozvedl Umění války a nejenom obecně popsal způsob útoku na pevnost, ale také se zabýval i těmi nejpodrobnějšími detaily, které se mohou přihodit během celého průběhu obléhání v závislosti na nejrůznějších okolnostech, čase a příležitostech*“.²¹⁶ Sám Muller, z jehož učebnic se povinně připravovali všichni britští vojenští inženýři od 40. let 18. století až hluboko do století následujícího, svoje práce skromně označoval pouze jako určitou parafrázi na Vaubanovy rukopisy, které si dovolil jen částečně vylepšit, co se týče některých koncepčních chyb v konstrukci pevnosti, o nichž budeme hovořit později během analýzy obranného systému pevnosti Bergen.

Vaubanův útok ale nebyl pravidelný jen z hlediska militárních technik. Byla s ním spojena i silná tradice vojenské kurtoazie. Vauban se snažil v racionalizujícím inženýrském duchu zabraňovat k tomu, aby docházelo k boji až do krajnosti. Byl proto známým a důsledným proponentem dodržování humanitárních ohledů ve vojenství. V rámci své velitelské pravomoce odmítal například vést účinnou, ale brutální a žhářskou palbu rozžhavenými dělovými koulemi do obleženého města, uznával výměny zajatců, nařizoval standardní péči o nepřátelské raněné a byl ochoten nabízet podmínky čestné kapitulace, nebo poskytnout pasy a právo bezpečného odchodu pro ženy vyšších stavů, aby mohly odejít z obležené pevnosti do zázemí.

Vaubanem standardizovaná a konceptualizovaná pevnostní válka ovládala bojiště západní Evropy po téměř 40 let. Situace se ovšem pro dobrého pozorovatele nebo historika výrazně mění v letech 1706-1711. Během Války o španělské dědictví na scénu pevnostní války přichází další aktér, další technologická inovace, která přímo reaguje na fenomenální úspěšnost Vaubanovy techniky pravidelného útoku na pevnost. Touto inovací jsou permanentní protiminové systémy. Rozumí se tím často několikapatrová síť podzemních chodeb, vojenskými inženýry připravená na úsecích, odkud se očekával útok nepřítele na pevnost. Jakmile se neúprosně se přibližující sapy a paralely vaubanovského útoku dostaly na jeho hranici, začaly těsně pod nimi v podzemí vybuchovat velké nálože střelného prachu, takzvané demoliční miny. Chodby protiminového systému se také mohly stát východiskem ražení dalších chodeb s cílem podminat a vyhodit do vzduchu nepřátelské dělostřelecké baterie.

Pomineme nyní v pramenech mnohokrát doloženou výraznou úspěšnost této nové defenzivní techniky. Co to vše znamenalo z hlediska militární mechaniky a dynamiky pro historické aktéry, pro jednotlivé vojáky? Smrt již byla přítomna všude. Na povrchu střílela děla. Horní skupinou úhlů střílely moždíře. Pod povrchem se v temném podzemí vedla minérská válka. Voják, kterému dříve přinášely relativní ochranu

215 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2.

216 Muller, *The attack and Defence of Fortified Places*, ix.

zákopy, se během útoku na pevnost již neměl kam skrýt. Smrt byla všude. Pod zemí, na zemi i ve vzduchu.

Především díky permanentnímu protiminovému systému, kterým byla vybavena citadela, se v roce 1706 ubránila savojská pevnost Turín proti velkému francouzskému útoku. Poprvé po 30 letech naprosté dominance útoku. Obránci dokázali pod útočícími francouzskými jednotkami odpálit několik desítek protimin a zlikvidovat takto i průlomové dělostřelecké baterie. K Turínu nakonec dorazila vyprošťovací armáda pod velením Evžena Savojského a savojského vévody Viktora Amadea, která výrazně oslabené francouzské oddíly rozdrtila v polní bitvě.²¹⁷

V roce 1709 způsobil protiminový systém před citadelou pevnosti Tournai útočícím spojeneckým vojskům obrovské ztráty a pevnost, která měla kalkulovaně padnout do tří týdnů, se držela 69 dní. V roce 1710 se stejné zkušenosti dostalo vojskům Evžena Savojského a vévody Marlborougha před další francouzskou pevností Lille. Permanentní protiminové systémy způsobily další změnu militární mechaniky a dynamiky pevnostní války. Pokud jimi byla pevnost opatřena, mohl se klasický vaubanovský pravidelný útok fatálně zadržnout.

Pevnost Bergen-op-zoom, přestavená a zmodernizovaná na přelomu 17. a 18. století, měla ve srovnání se třemi zmíněnými fortifikacemi protiminový systém mnohem rozsáhlejší a dále vysunutý do předpolí. Coehoorn pevnost postavil tak, aby obléhateli nabídl v podstatě jen jeden úsek, na který se dalo zaútočit pravidelným, vaubanovským stylem. Jiné úseky byly kryty inundacemi nebo bažinatým terénem a otevření pravidelného útoku zde bylo prakticky nemožné. Jediný zmíněný úsek, umožňující vaubanovský útok, přibližně vymezený kapitálami bastionů Pucelle a Coehoorn, byl celý protkán podzemními chodbami a podminovaný.

Bergen-op-zoom byla nejen moderní pevnost, odpovídající nejvyšším dobovým standardům vojenského inženýrství. Byla to ve své době zdaleka nejsilnější fortifikace v celé Evropě. Byla strukturovaná tak, aby nepříteli, vedoucího útok podle standardního Vaubanova manuálu, přivedla do předem připravené smrtící pasti.

Pevnost Bergen tak byla jednou z mála fortifikačních staveb, které se mohly postavit výrazně zesílené artilérii, která byla schopná v polovině 18. století deklasovat drtivou většinu stávajících fortifikací. Dokladem toho jsou již zmíněné skvělé výsledky francouzského vojenského inženýrského sboru ve flanderské kampani z let 1744-1748 (i když vykoupené velmi vysokými ztrátami).

Švédský vojenský inženýr Johan Bernhard Virgin se francouzského flanderského tažení účastnil podobně jako jeho kolega Jacob von Eggers coby vojenský pozorovatel a dobrovolník. Ve své svém později vydané odborné fortifikační práci *La défense des places* vzpomíná na nízkou odolnost, kterou ve 40. letech podle klasického Vaubanova modifikovaného novoitalského normativu stavěné francouzské a rakouské pevnosti byly schopny vykázat tváří v tvář pravidelnému útoku za podpory silného dělostřelectva.²¹⁸ Na flanderském bojišti uspěly a těžké chvíle útočníkovi připravily jen

²¹⁷ Obležení a obrana Turína je nejlépe zpracována viz Giovanni Cerino Badone, 1706. *Le Aquile i Gigli. Una Storia mai Scritta* (Turín: Omega Edizioni, 2007).

²¹⁸ Viz Johan Bernhard Virgin, *La défense des places, mise en équilibre avec les attaques savantes et furieuses d'aujourd'hui: contenant, dans la première partie: une exposition des défauts & de l'insuffisance de la fortification moderne etc.* (Stockholm, Pierre Hesselberg, 1781). Virgin obecně upozorňuje na nutnost především krýt palebné prostředky obránců před ricochetovací palbou a zásahy moždířových bomb.

velké pevnosti prvního řádu, které prošly modernizací, byly dobře zásobené a obsazené silnou posádkou a především konstrukčně byly specificky uzpůsobeny pro odolávání pravidelnému Vaubanovu útoku.²¹⁹ Během flanderského tažení se delší dobu dokázaly držet pouze dvě fortifikace. Za prvé to byla pevnost a citadela v Tournai, postavená Jeanem de Mesgrigny v netradiční odolné kombinaci novoitalského a novoholandského stylu. Druhou pevností byl Bergen-op-zoom.

Dále zdůrazňuje výhodnost umístování děl do chráněných kasematových prostor a nutnost koncepčně vyřešit palbu proti průlomovým bateriím útočníka v závěrečné fázi obléhání.

219 Charles Bisset později ve svém vojensko - inženýrském spise velmi pozitivně zhodnotil Coehoornův projekt pevnosti Bergen-op-zoom, který se ukázal jako velmi odolný proti tehdy obvyklé snaze urychlovat dobývání pevnosti skrze nasazení disproporčně mohutné palebné síly, zejména co se týče palby horní skupinou úhlů s použitím výbušných bomb z moždířů. Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 61-62.

KAPITOLA 4

BOJ O PEVNOST

*„Under ground they fought in dismel Shade,
Infernal noise! War seem´d a Civil Game
to this Uproar; horrid Confusion heap´d
Upon Confusion rose“.²²⁰*

Kinneirův bergenský žurnál je uvozen dramatickým dvojverším, které zní jako velmi příhodný epitet obléhací války: *V podzemí pak bojovali v pochmurných stínech. Jak strašné zvuky! Válka se zdála být dětskou hrou ve srovnání s touto vřavou, kde jen hrozné zmatení se vršilo a rostlo.* Nejedná se však o nic, co by pocházelo z hájemství vojenské literatury. Jsou to verše z šesté knihy Miltonova *Ztraceného ráje*, invokující obraz černobílého, dichotomického boje: Ježíš s archanděly zápasí se Satanem a nakonec jsou síly zla zahrnány do předem připraveného pekla.

Již úvodní odstavce žurnálových zápisů odhalují na první pohled patrnou vlastnost textu, kterou je dichotomické vymezování válčících stran. Boj o pevnost je charakteristický uzavřením obránců do permanentní fortifikace, kterou se skupina útočníků snaží dobýt, a vymezení my versus oni je zde na první pohled patrné a silné. Toto vymezování však představuje jen úvodní prostředek, pomocí něhož jsou v žurnálech reprezentovány proměnné kultury války.

Nejprve je však třeba se věnovat základním otázkám militární mechaniky a dynamiky místa. Proti jaké pevnosti francouzská vojska vlastně stála? Této otázce je nutno věnovat určitý prostor. Dekódování vojensko - inženýrské roviny problému z hlediska konceptu militární mechaniky a dynamiky představuje jednu z rovin obecně historicko - antropologického přístupu. Je totiž nutné alespoň základním způsobem porozumět místu, kde se odehrával předmět této práce, neboť pevnost Bergen-op-

²²⁰ Kinneirův žurnál, titulní strana. John Milton, *Paradise Lost* (Londýn: Barnes & Noble Classics, 2004). Miltonův *Ztracený ráj* byl v 18. století poměrně často používaným britským zdrojem metafor ve vztahu k zobrazování války a zejména přímého boje během polní bitvy nebo obléhání pevnosti. Viz např. John Richardson, „Imagining Military Conflict during the Seven Years’ War,“ *Studies in English Literature, 1500-1900* 48/3 (Restoration and Eighteenth Century), 2008: 588. V roce 1760 bylo takto přímo specificky miltonovsky zachyceno formou obléhacího žurnálu obležení a dobytí Quebecu, hlavního města francouzských kolonií v Severní Americe. Viz Anon., *Quebec: a poetical essay in imitation of the Miltonic stile, being a regular narrative of the proceedings and capital transactions performed by the British forces etc.* (Londýn: P. Whitridge a T. Becket, 1760).

zoom byla z vojensko – inženýrského hlediska vyprojektována a postavena velmi složitě. Pojdme se tedy seznámit s koncepcí raně novověké bastionové pevnosti Bergen-op-zoom, která bývá tradiční vojenskou historií řazena k takzvané novoholandské opevnovací škole.

Projektantem i stavitelem pevnosti Bergen-op-zoom byl holandský vojenský inženýr, generál baron Menno van Coehoorn. Ve vojensko-historické literatuře je jeho význam podtrháván pomocí přezdívky „holandský Vauban“ a zdůrazňováním jeho originálního příspěvku fortifikačnímu umění, který se přinejmenším vyrovnal dominantní francouzské tradici.²²¹ Podstatný rozdíl mezi oběma osobnostmi i tradicemi ovšem spočíval ve skutečnosti, že zatímco Vaubanovi se podařilo vojenské inženýrství stabilně institucionalizovat do podoby respektované státně-vojenské byrokracie, nadané mnoha pravomocemi, vychovat své nástupce a založit životaschopnou tradici, zůstal Coehoorn vždy relativně osamoceným aktérem. Holandský vojenský inženýrský sbor se musel spoléhat na jeho osobní prerogativy a po Coehoornově odchodu byl výrazně oslaben.

Coehoornovo pojetí vojenského inženýrství představovalo průsečík mnoha tradic a vlivů, především fortifikační tradice, která začala leidským univerzitním profesorem Simonem Stevinem v druhé polovině 16. století. Tato tradice především efektivně využila aktérství v Nizozemí všudypřítomného vodního živlu a koncepčně navazovala na soudobé pokročilé italské vzory.

Coehoorn sám začal vojenskou kariéru běžným způsobem jako důstojník pěchoty a poprvé se vyznamenal až při obraně Maastrichtu proti Vaubanově útoku v roce 1673. Jeho cesta k vojenskému inženýrství byla složitá. Jeho první vojensko-inženýrský spis, *Nieuwe Vestingbouw, Op een natte of lage Horisont*,²²² neboli *Nové pevnostní stavitelství pro zavodněný a nízký terén*, vychází pro Coehoorna v nešťastném roce 1685. Francouzský panovník Ludvík XIV. revokoval Edikt nantský a postavil mimo zákon nekatolické konfese, takže do Nizozemí začali ve velkém proudit francouzští emigranti. Mezi nimi se nacházelo rovněž několik desítek hugenotských vojenských inženýrů. Ti se snažili hromadně vstoupit do nizozemské služby a Coehoornově práci i osobě se tak nedostalo očekávané pozornosti. Coehoorn musel s francouzskými inženýry neustále profesně soupeřit, přičemž jejich kompetence podle jeho názoru nebyly zdaleka na potřebné výši. Přicházeli však z „Vaubanovy“ Francie, což jim v očích nizozemské Státní rady zajišťovalo podle Coehoorna nezaslouženou prestiž.

Přestože se z odstupu i z pohledu dobové kritiky jednalo o dílo přehnaně teoretické, až utopické a jeho navrhované pevnostní koncepce byly prakticky nerealizovatelné, tato kniha Coehoornovi získala pozornost *stadtholdera* Viléma III. Oranžského.²²³ Coehoornova kniha byla také rozsáhle překládána a vydávána v zahraničí. Brzy

221 Tuto přezdívku používají v zásadě všichni přední historičtí i soudobí autoři, Georg Rothrock, Christopher Duffy, James Falkner, Jamel Ostwald nebo čeští autoři jako Andrej Romaňák nebo Vladimír Kupka.

222 Menno van Coehoorn, *Nieuwe Vestingbouw, Op een natte of lage Horisont* (Leeuwarden: Hendrik Rintjes, 1685).

223 Podrobná vojensko - inženýrská analýza téměř utopického charakteru prvotních Coehoornových projektů viz např. Leonhard Christoph Sturm, *Architectura militaris hypothetico-electica, oder Gründliche Anleitung zu der Kriegs-Baukunst : aus den Hypothesibus und Erfindungen der meisten und besten Ingenieurs dargestellt* (Norimberk: Peter Conrad Monath, 1736), 25-30.

se objevily její německé, francouzské, anglické a ruské verze.²²⁴ Na první šanci musel Coehoorn nicméně počkat až do roku 1691, kdy mu Vilém III. světil značné prostředky na rekonstrukci citadely pevnosti Namur.²²⁵ Hned příštího roku byl Namur dobyt Vaubanem, ale Coehoornem řízená obrana byla vysoce kvalifikovaná a nečekaně tvrdá.

Poté, co během Devítileté války byl v roce 1695 Namur dobyt zpět pod jeho osobním velením, byl Coehoorn povýšen do hodnosti generálmajora a dočkal se také jmenování do funkce *Ingenieur-General der fortificatiewerken* (Generální pevnostní inženýr), poté, co dosavadní generální inženýr, hugenotský emigrant Charles Du Puy de L'Espinasse, následoval po roce 1689 Viléma III. do Anglie v souvislosti s jeho nástupem na anglický trůn.²²⁶ Přesto až do své smrti v boji v roce 1709 další původem francouzský inženýr Augustus Du Mée a jeho zástupce Guillaume le Vasseur Des Rocques Coehoornovi velitelsky podléhali jen výjimečně.²²⁷ K definitivnímu vymezení pravomocí v polních taženích nikdy nedošlo a Coehoornovo velitelské postavení nebylo stejně nezpochybnitelné jako Vaubanovo.

V letech 1696-1698 Coehoorn na základě pověření stadtholdera zpracoval obecnou koncepci zesílení fortifikačního zajištění země a navrhl rekonstrukci pevností na jižních hranicích Bergen-op-zoom a Breda a šesti dalších na severu a východě.²²⁸ V listopadu 1697 pak tento nákladný projekt v ceně 4 miliony dukátů schválily Generální stavy a přestavba pevností se začala okamžitě realizovat.²²⁹

224 Viz např. Menno van Coehoorn, *Nouvelle fortification, tant pour un terrain bas et humide, que sec et élevé, représentée en trois manières sur le contenu intérieur de l'exagone à la françoise etc.* (Haag: Henry van Bulderen, 1706). Stejnou publikaci znovu vydal v Utrechtu roku 1741 Etienne Neaulme. Německé vydání viz např. Menno von Coehoorn, *Neuer Vestungs-Bau, welcher auff dreyerley Manier die inwendige Grösse des Französischen Royalen Sechsecks auff einen nassen oder niedrigen Horizont zu fortificiren vorstellet und worin die Stärcke der heutigen sowohl nassen als truckenen Gräben gezeiget wird etc.* (Düsseldorf: Jacob von Wesel, 1709). Stejný nakladatel roku 1718 vydává reprint. První ruské vydání se objevilo v roce 1709, viz. Menno fon Kugorn, *Novoe krepostnoe stroenie na mokrom ili nizkom gorizont . . . gospodina barona fon Kugorna etc.* (Moskva: Jakov Brius, 1709). V roce 1710 následovala reedice, znovu ve vysokém nákladu 1000 kusů. Ohledně značného vlivu Coehoornových koncepcí na počátky ruského vojenského inženýrství viz např. James Cracraft, *The Petrine Revolution in Russian Culture* (Harvard University Press: Cambridge a Londýn, 2004), 135-140. Anglické vydání se objevilo v roce 1705 jako Minno Baron of Koehoorn, *The New Method of Fortification. Translated from the Original Dutch etc.* (Londýn: Daniel Midwinter, 1705).

225 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 63.

226 Gosewijn Theodor Baron van Coehoorn a J. W. Van Sypesteyn, *Het leven van Menno baron van Coehoorn* (Leeuwarden: G. T. N. Suringar, 1860), 113.

227 Přestože Coehoorn i podle mínění svého největšího nepřátelského rivala maršála Vaubana tyto francouzské hugenotské kolegy svými kompetencemi nebetyčně převyšoval, nikdy se nestal jejich přímým nadřízeným v poli během obléhacího tažení, nebo obrany pevnosti. Až do Coehoornovy smrti byla pozice Françoise Du Puy a Charlese Du Puy de L'Espinasse, které poté nahradil další tandem Lucas Du Mée a Guillaume le Vasseur Des Rocques, stále velmi silná. Co se týče jejich historického zpracování, nikdo z nich si obrazně řečeno nevysloužil žádné ostruhy a v dobové i současné odborné literatuře se jedná o druhořadé postavy. Des Rocques byl opakovaně dobovými autoritami kritizován za nedostatek kompetencí a jejich nahrazování zbytečnými a krvavými masovými útoky pěchoty na krytou cestu ve snaze urychlit obléhání. Navzdory vši kritice nakonec Des Rocques vydržel dlouhá léta v holandské službě a ještě v roce 1727 byl povýšen na generálmajora. Ostwald, *Vauban under Siege*, 130 a 207-209.

228 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 64.

229 Gosewijn Theodor, *Het leven van Menno baron van Coehoorn*, 114. V tuto chvíli se Coehoornovi dostalo konečně i satisfakce ve smyslu velitelské pravomocí, neboť jeho projekt přestavby pevnosti Bergen

V roce 1701 prezentoval Coehoorn svoji významnou vojensko-technickou inovaci, nový typ zbraně, takzvaný *Coehoornův moždíř*, neboli železnou dělostřeleckou zbraň pro palbu vrchní skupinou úhlů. Tento moždíř měl střední ráži asi pěti palců a byl vylehčen tak, aby jej mohli přenášet a obsluhovat pouze dva vojáci. Tato zbraň, technický předchůdce dnešních minometů, okamžitě výrazně proměnila militární dynamiku a mechaniku pevnostní války. Coehoornova taktika dobývání pevnosti se následně odlišovala od Vaubanovy a představovala k ní určité alternativní paradigma. Coehoorn se nespolehal jako Vauban primárně na ricochetovací palbu klasickými děly a pomalý metodický jistý postup skrze útočné zákopy (sapy a paralely), ale naopak, nasazoval často masovou palbu výbušnými projektily vrchní skupinou úhlů cílenou na likvidaci obsluhy obranného dělostřelectva a následně prováděl důrazné přímé útoky na jednotlivé pevnostní prvky. V roce 1702 tak proti Francouzi držené pevnosti Venlo nasadil 125 zmíněných malých moždířů a příštího roku proti pevnosti Bonn již 250.²³⁰

Pro naši práci jsou ovšem důležitější Coehoornovy inovace v oblasti obrany pevnosti, nikoli ve smyslu útoku a dobývání. Coehoorn již ve své první práci z roku 1685 objevil a implicitně vyložil tři budoucí hlavní zásady své fortifikační koncepce, která se v důsledku stala mocnou výzvou francouzskému standardnímu útoku na bastionovou pevnost, Vaubanovu útok, rozebíranému v předchozí kapitole.

První touto zásadou je na svoji dobu nestandardní důraz na co nejsilnější *aktivní obranu*, založenou na silném vnějším obranném pásmu (glacis, krytá cesta a do ní vetknuté objekty). Coehoornova krytá cesta je řádově silnější než v případě standardních francouzských Vaubanových projektů. Aktivní obrana znamenala především neustále pořádané noční výpady proti obléhacím pracím útočnicků, zajišťované a kryté právě silným vnějším pásmem.

Druhou zásadou je mimořádné zesílení bastionu jako základního prvku bastionové pevnosti a jeho sofistikované provedení, obvykle s dvoupatrovými etážovými traditory, případně takzvanými „nepravými boky“ a baterií opatřeným retranchementem.

Takové bastiony jsou schopné vést silnou dalekou protibaterijní palbu do předpolí a aktivně soupeřit s nepřátelskými obléhacími bateriemi. Na blízko pak v závěrečné fázi obléhání poskytují masivní flankovací palbu, která může nepříteli zcela znemožnit budování průlomových baterií na dobyté kryté cestě²³¹. Coehoorn pokládal souboj obranného a útočného dělostřelectva za možný. V rámci vlastní koncepce obrany pevnosti na rozdíl od ostatních dobových autorit předpokládal vítězství obránců.

Vauban oproti tomu tento souboj pokládal předem za prohraný, jeho bastiony byly skromnější a jejich nižší schopnost protibaterijní a flankovací palby byla předmětem koncepční kritiky již za jeho života. Coehoornovy bergenské bastiony poskytovaly oproti Vaubanovým téměř trojnásobně hustší boční palbu – jednak z dvoupatrového etážového recesovaného boku a pak z dodatečného „nepravého“ boku.

pod jeho velením realizovali nejen domácí inženýři Balthasar Hazard, Abraham Gerardin a Marten Longuehaye, ale také dva vysoce postavení francouzští specialisté Lucas du Mée a Guillaume le Vasseur des Rocques. Tamtéž, str. 116.

²³⁰ Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 65.

²³¹ Na rozdíl od Vaubanových bastionů, které obvykle byly zkonstruovány v jedné výškové úrovni, byly Coehoornovy bastiony výškově členité. Boční baterie za orillonem byly vyprojektovány níže než líce bastionu a byly tak téměř zcela dokonale kryty před palbou z předpolí. Zranitelné byly teprve v závěrečné fázi obléhání palbou moždířových baterií nablízko. Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 67.

Třetí Coehoornovou zásadou je komplexní využívání spodní vody a působení vody jako živlu a objektu. Coehoornovy stavby jsou zasazeny těsně na hranici spodní vody, což činí útok na takovou pevnost velmi obtížným kvůli pronikání vody do útočných zákopů. Do projektu pak Coehoorn obvykle zapracoval řadu vodotechnických zařízení jako různých kanálů, hrází a propustí, s jejichž pomocí bylo možné provádět takzvané manévry vodou a řízeně zaplavovat různé úseky pevnosti.

Coehoornova koncepce se viditelně lišila od koncepce nejuznávanější dobové autority v oblasti pevnostní války, Sebastiana Le Prestre, maršála Vaubana. Ten koncepčně chápal fortifikaci jako prostor, kalkulovaný pro obranu předem odhadnutelné omezené délky. Jako autor efektivních útočných technik nepředpokládal nedobytnost pevnosti, ale to, že fortifikace způsobí útočníkovi nepoměrně vysoké ztráty a významně zdrží jeho postup. Proto měl Vauban v oblíbě hluboká členitá obranná pásma, a proto například používal komplexní rohové a korunní hradby se samostatnými raveliny a krytými cestami, předsunuté před vlastní bastiony. Coehoorn oproti tomu dospěl ke zcela jiné koncepci. Jeho pevnosti byly většinou striktně jednoduché třípásmové a vyznačovaly se snahou o maximální zesílení těchto třech základních pásem.

Zdálo by se, že vaubanovská pevnost je stavěna s ohledem na odolnost, ale v zásadě se počítá s tím, že v době dominance standardního vaubanovského útoku na pevnost a jeho efektivních technik je její dobytí vždy jen otázkou času. Coehoornovy pevnosti oproti tomu představují výzvu této představě o dominanci útočných technik nad obrannými.²³²

Historické představy o nadřazenosti Vaubana a pevností, postavených školou francouzského vojenského inženýrství vplynuly mimo jiné z toho, že Vauban po velkou většinu své kariéry bojoval na severních a východních hranicích Francie, které postupně pokryl mnoha desítkami svých projektů, které vešly v obecnou známost. Nejdůležitější je patrně jeho citadela v Lille, představující další inkarnaci „vzorové“ ideální pentagonální citadely Francesca Paciottiho, určitého matematického, ale i estetického „pravzoru“ mnoha projektů raně novověkého vojenského inženýrství.²³³

Pevnosti na francouzsko – nizozemském pomezí od Devoluční války až po Válku o španělské dědictví postupně přecházely z jedné rukou do druhé a v situaci, kdy francouzský vojensko-inženýrský sbor byl jediný, který kompetentně ovládl

232 Pro diskusi na toto téma viz zejména John Muller, *The attack and defence of fortified places. In three parts... To which are added, Belidor's new method of mining and De la Valliere's treatise on countermines*. Londýn: 1791. Dále Muller, John. *A treatise containing the elementary part of fortification, regular and irregular. With remarks on the constructions of the most celebrated authors, particularly of Marshal De Vauban and Baron Coehoorn* (Londýn, 1799) nebo Ostwald. *Vauban under Siege*.

233 Francesco Paciotti z Urbina, jedna z nejvlivnějších postav raně novověkého vojenského inženýrství, dominantní autor takzvané novoitalské školy, v roce 1564 pro savojského vévodu Emanuela Filiberta postavil v Turíně svého druhu prototypovou pentagonální citadelu, na které se snažil demonstrovat dokonalost vojenského inženýrství jako matematické vědy. Paciottiho citadela se stala obdivovaným a napodobovaným vzorem a postupně vznikly její přesné kopie v Antverpách, Parmě, Ferrarě, Modeně, Messině, Pamploně a Jace a zbudování dalších v holandském Coevordenu a Groningenu zabránily jen válečné okolnosti. Poslední z těchto kopií byla postavena ještě v roce 1682 (Messina). Vauban tvaroslovím své velké citadely v Lille zřetelně cituje Paciottiho a citadelu metaforicky označoval za „svoji nejstarší dceru“. Viz John. A. Lynn, *Giant of the Grand Siecle. The French Army 1610-1715* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 561. Vaubanova citadela v Lille tak byla dlouhou dobu vnímána jako další etalon kvality soudobých fortifikací.

Vaubanovu složitou metodickou útočnou techniku, bylo vlastně nežádoucí, aby Vauban stavěl pevnosti potenciálně schopné odolat svému vlastnímu útoku.

Je zajímavé, že vojensko-historická literatura se zatím v podstatě vůbec nevěnovala této dichotomii, tomuto bytostnému rozpolcení vojenských inženýrů, kteří byli přinuceni být zároveň staviteli i dobyvateli a častokrát stáli před pevností, kterou sami projektovali.

Hranice a pevnosti

Co se týče geografické polohy, tažení, které vyvrcholilo obležením a dobytím Bergenu, se odehrávalo na strategickém evropském válčišti 16. až 18. století, v oblasti dnešní Belgie. Toto teritorium bylo v raném novověku nejprve součástí burgundských držav a poté přešlo do habsburských rukou, konkrétně pod vládu španělské větve rodu. Po vypuknutí nizozemské Osmdesátileté války za nezávislost a svržení španělské svrchovanosti v severní části Nizozemí se od roku 1648 jako Španělské Nizozemí označovaly jižní části tohoto teritoria, rozepínající se kolem pomyslného čtyřúhelníku, jehož vrcholy by se daly přibližně vymezit významnými opevněnými městy Ostende, Namur, Antverpy a Lucemburk.

Jaký měla tato oblast význam? Již od 15. století se jednalo patrně s výjimkou Lombardie o demograficky a ekonomicky zdaleka nejsilnější evropské teritorium²³⁴. Podle mnohých autorů se právě zde zrodil evropský kapitalismus a oblast byla stejně jako nezávislé Spojené provincie na severu celoevropským finančním, obchodním a loďařským centrem. Společně se sousedícími oblastmi Porýní se také jednalo o evropské centrum zbrojní výroby a metalurgie. Obě Nizozemí byla pomyslnou slepicí, snášející zlatá vejce.

Španělské Nizozemí bylo od druhé poloviny 16. století centrem jedné ze tří hlavních evropských vojensko - podnikatelských sítí. Jednalo se o síť španělsko - habsburskou, která soupeřila především se sítí nizozemsko/švédskou (v 17. století ovládanou především rodinami De Geer a Trip). Později se k nim během Třicetileté války přidala další síť De Witte - Valdštejn a několik dalších méně významných Finanční, úvěrové a clearingové bankovní centrum sítě se nacházelo v Antverpách. Zbrojní výroba pak byla koncentrována v okolí Tournai, Monsu a Namuru. Luty ch sloužil jako hlavní *Musterplatz*, kde se předávalo a platilo zboží a vyzbrojovaly a vystrojovaly jednotky například španělské Flanderské armády, nejsilnější tradiční profesionální vojenské formace raného novověku.²³⁵ Od 20. let 17. století byla obě Nizozemí místem, kde se objednávaly desetitisícové kompletní soupravy zbraní a výstroje pro celé jednotky.

Po zhroutilí systému De Witte - Valdštejn a násilné smrti obou jeho hlavních protagonistů v 30. letech 17. století, se hlavním a v zásadě jediným konkurentem sítě

²³⁴ Jádrem území byla jeho západní část, hrabství Flandry, Artois, Hainault, Brabant, Cambrai a Namur.

Východní část, za državami okněžněného biskupství lutyšského a opatství Stavelot – Malmédy, jejímž jádrem bylo dnešní Lucemburk, neměla ze strategického hlediska takový význam.

²³⁵ David Parrott, *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 212-219.

španělsko - habsburské stala síť nizozemská s finančním centrem v Amsterdamu a zbrojní výrobou soustředěnou v Utrechtu, Goudě a Dordrechtu – krytá mimo jiné pevností Bergen.²³⁶

Poté, co v druhé polovině 17. století krok za krokem mizí vojensko-podnikatelské systémy a vojenství se postupně stává záležitostí státních militárních byrokracií, zmíněný charakter výroby a ekonomické činnosti se v oblasti udržel a dále rozvinul, zejména skrze napojení na metalurgickou a zbrojařskou výrobu v Porýní. Zbrojní průmysl průběžně rostl a expandoval a rozšiřoval své trhy, zejména díky obrovským dodávkám pro Nizozemskou Východoindickou a Západoindickou společnost a tradiční odběratele jako Benátskou republiku, Polsko nebo Rusko. V Nizozemí se tak například masově používaly polotovary čepelí chladných zbraní nebo hroty pík z řemeslnických dílen ze Solingenu, Lutych byl zase centrem výroby doutnákových a kolečkových zámků pro muškety a pistole, vyžadujících jemnou, téměř hodinářskou práci.²³⁷

V 60. letech 17. století se na Španělské Nizozemí zaměřil strategický zájem francouzské koruny. Ludvík XIV. v roce 1667 zahájil takzvanou Devoluční válku, první z konfliktů, jejichž primárním cílem bylo trvale se zmocnit tohoto teritoria, poté co na základě Pyrenejského míru z roku 1659 získala koruna první ze zdejších opevněných měst.²³⁸ V oblasti obou Nizozemí tak v roce 1667 začala série válečných konfliktů, které s malými přestávkami trvaly až do poloviny 18. století. Obléhání Bergenu z roku 1747 představuje jednu z mnoha kapitol příběhu, který se začal psát již před osmdesáti lety.

Francouzské hranice byly po kompromisním Utrechtském a Raststattsckém míru z let 1713 a 1714, zakončujícím Válku o španělské dědictví a celkově i sérii téměř čtyřicet let trvajících Francouzských válek, potvrzeny přibližně na linii Nieuport - Menin - Mons - Charleroi. Francouzská strana přitom byla patrně nejsilněji fortifikovanou oblastí Evropy. Opírala se o hlavní a celoživotní dílo maršála Vaubana, dvojitou pevnostní bariéru, takzvané *pré carré*. Ta rozdělovala historická území původních burgundských hrabství Artois a Hainault, tak jak byla separována „frontovou“ linií z roku 1713.

Na francouzské straně v první linii Vaubanova opevněného pásma stálo od Dunkerque až k Dinantu 14 velkých pevností, takzvaných *grandes places*, zajišťovaných

²³⁶ Stojí za to poznamenat, že v podstatě veškerý vojenský průmysl v Evropě tehdy závisel mimo jiné na švédských měděných a železných dolech. Zdroje v okolí Nory, Lindesbergu a Österby si nejprve kolem roku 1620 od švédské koruny pronajala lutyšská bankovní rodina De Besche, náležející k síti španělsko/habsburské. Později se doly dostaly pod kontrolu nizozemského finančně - obchodního konsorcia De Geer – Trip. Kov i hotová děla se poté dovážela především do Amsterdamu, odkud se navzdory válečnému stavu často dostávaly i do Antverp, kde byly obchodovány v rámci konkurenční vojensko - podnikatelské sítě.

²³⁷ Hans Vogel, „Arms production and exports in the Dutch Republic“, in Marco van der Hoeven, ed., *Exercise of Arms. Warfare in Netherlands 1568 – 1648* (Leiden, New York a Kolín nad Rýnem: Brill, 1997), 199. Byl to mimořádně lukrativní obchod. Například během v druhé polovině 17. století mušketa stála na amsterodamském trhu v průměru šest dukátů a základní jezdecké kyrysnické brnění pět dukátů. V první polovině 18. století jen Holandská Východoindická společnost ve svém účetnictví od roku 1700 uváděla náklady na zbraně, válečný materiál a vojenskou výstroj v průměrné výši 4 miliony guldenů ročně. Tyto peníze byly téměř všechny utraceny v Nizozemí. Tamtéž, str. 206.

²³⁸ V roce 1667 se Francie zmocnila prvních čtyř významnějších měst, vybavených bastionovou fortifikací: Bergues, Furnes, Tournai a Lille, na jejichž rozsáhlé přestavbě okamžitě začal pracovat Vauban. Byl tak položen základ budoucího *pré carré*. Paret, *Makes of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, 75.

na linii Gravelines – Rocroi druhou řadou středně silných fortifikací, *places*. Všechny pevnosti byly propojeny vojenskými silnicemi a množstvím plavebních kanálů. Strategie, stojící v pozadí tohoto grandiózního projektu, který si svým rozsahem nijak nezadá s pozdější koncepcí Maginotovy linie, byla příkladem dobové dominantní strategie tzv. opotřebovací války. *Pré carré* mělo útočníka unavit a vtáhnout do série vyčerpávajících obléhání, neboť pevnostní soustavu nebylo možné s polní armádou prostě obejít. Posádky by následně sérií výpadů zablokovaly zásobovací trasy, což by útočníka přivedlo do mimořádně obtížné situace.

Bylo tedy lhostejné, padne-li několik pevností v první linii *pré carré*, protože před nimi měl útočník předpokládaně utrpět takové ztráty, že boj o druhou linii již měl být logisticky a vojensky nezvládnutelný. Nejednalo se však pouze o defenzivní projekt. Všechny pevnosti byly zároveň vojenskými sklady a armádními posádkami. Mohly dobře posloužit také jako odrazový můstek pro útok velké polní armády severním směrem.

Státní rada Spojených provincií si byla dlouhodobě dobře vědoma hrozivého nebezpečí, představovaného Vaubanovou pevnostní linií. Na rozdíl od francouzské koruny si ale nic takového dovolit nemohla. Geograficky, finančně i vojensky musela jižní hranice zajistit jinak. Tato snaha měla dvě hlavní fáze a prvky.

Nejprve v závěrečné fázi a těsně po skončení Války o španělské dědictví, si Spojené provincie vymohly uzavření celkem tří takzvaných *Bariérových smluv* s habsburskou monarchií, Spojeným královstvím a Pruským královstvím, podepsaných v konečném znění v roce 1715. Smlouvy zakotvily právo Nizozemské republiky umístit vlastní vojenské posádky v celkové síle 22.000 mužů do řetězce 6 původně španělských pevností na území nyní Rakouského Nizozemí od Veurne až po Namur.²³⁹ Tento řetězec se měl stát ekvivalentem Vaubanova *pré carré*, zajistit jižní hranice a stabilizovat strategickou vojenskou situaci v tomto neuralgickém západoevropském regionu.²⁴⁰ Důvodem byla značná nekompetentnost spojeneckých habsburských ozbrojených sil v oblasti pevnostní války. Rakouská armáda by nebyla schopna pevnosti v oblasti nyní Rakouského Nizozemí patřičně vojensky zajistit. Nizozemská státní rada také podporovala koncepci Rakouského Nizozemí jako nárazníkového teritoria, chránícího republiku před budoucí francouzskou agresí.

Tato snaha se ale nezdařila. Kvalita zmíněných pevností totiž byla až na dvě výjimky (Tournai a Namur) nedostatečná. Když se v první polovině 18. století, jak jsme viděli v předchozí kapitole, ještě výrazněji proměnila militární mechanika a dynamika v evropském prostoru ve prospěch palebné síly jako hlavního prvku, rozhodujícího o výsledku střetnutí, nizozemské bariérové pevnosti tváří v tvář stále silnějšímu a technologicky dokonalejšímu obléhacímu dělostřelectvu postupně beznadějně zastaraly a staly se nevýznamnými. Ostatně již během svého života Vauban většinu těchto pevností pokládal za druhořadé a označoval je jako „zapadákovy“ nebo „brlohy“ (*bicoque*),

239 Etienne Rooms, „Renouveau de l'architecture militaire dans les Pay-Bas autrichiens“, in Harald Heppner a Wolfgang Schmale, eds., *Festung und Innovation - Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich Band 20* (Vídeň: Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, 2005) 105. Jednalo se o pevnosti Veurne, Ypry, Warneton, Menin, Tournai a Namur.

240 Spojené provincie se zavázaly podporovat Hanoverskou dynastii na trůně Spojeného království, které výměnou za to diplomaticky přimělo habsburskou monarchii, aby vyhověla nizozemským požadavkům.

kteře často nevyžadují ani útok ve stylu pravidelného obléhání: „*nebylo by vůbec rozumné připravovat se na ně příliš důkladně*“.²⁴¹ Některé z těchto pevností „*by možná vyžadovaly pravidelné obléhání, ale neočekávalo se, že vydrží dlouho*“.²⁴²

Nizozemské stavy navíc odmítaly investovat nemalé prostředky do modernizace šesti víceméně druhořadých pevností, které de facto nebyly jejich majetkem a které jim byly v roce 1715 předány ve špatném stavu, poté co velmi utrpěly více než dvanáct let trvajícím intenzivním válečným střetem. Nicméně v průběhu a po skončení Války o dědictví rakouské byly pevnosti postupně zrekonstruovány, zesíleny a zásobeny. Když je po svém nástupu k moci v roce 1782 nechal téměř všechny odzbrojit, asanovat a demilitarizovat císař Josef II., byl jeho krok dobovými vojenskými autoritami hodnocen jako uspěchaný projev svévole a šokující vojenské neznalosti a „*když o několik let později vypukly války s revoluční Francií, Rakušané Josefovo rozhodnutí hořce oplakali*“, shrnuje Langins.²⁴³ Po Josefově demoličním zásahu bariérové pevnosti v zásadě zmizely z bojiště, s výjimkou citadel v Namuru, Antverpách a Lucemburku – a jižní přístup do Rakouského Nizozemí – tradiční francouzská invazní cesta do severní Evropy – se zcela odkryl.²⁴⁴

Defenzivní koncepce Spojených provincií se nicméně již dlouhodobě opírala o něco úplně jiného. Tímto druhým prvkem byly vlastní fortifikace na jižních hranicích, procházející v letech 1700-1720 rozsáhlým rekonstrukčním programem. Ty byly vyprojektovány koncepčně jiným způsobem než pevnosti francouzské. Jednalo se o silné „solitérní“ pevnosti, neintegrováné do širšího dvoupásmového obranného systému, který měl k dispozici Ludvík XIV. v podobě Vaubanova *pré carré*, ale často opatřené „liniemi“, neboli navazujícím systémem menších fortů a polo-permanentních a polních opevnění.

Úkolem těchto pevností bylo připoutat k sobě na dostatečně dlouhou dobu co nejpočetnější nepřátelské síly a nechat je doslova vykrváct během dlouhého obléhání. Na oslabeného nepřítele by následně zaútočila manévrovací polní armáda s podporou spojenců, která by si vytvořila operačně příhodné podmínky například pomocí taktického zapojení takzvaného manévru vodou – řízeného zaplavlávání rozsáhlých území pomocí systému vodních cest a hrází, na nizozemském území všudypřítomného a přizpůsobeného vojenským účelům.

Na jižních hranicích Spojených provincií tak na začátku flanderské kampaně Války o dědictví rakouské obvyklou invazní cestu blokovaly „pouze“ čtyři velké pevnosti: Bergen-op-zoom, Breda, s’Hertogenbosch (*Bois-le-duc*) a Nijmegen. Není náhodou, že na ně se na přelomu 17. a 18. století prioritně zaměřil rozsáhlý modernizační program, jehož řízením byl stavy pověřen právě Menno van Coehoorn. Ten stihl před svou náhlou smrtí v roce 1704 vypracovat obecnou koncepci i projektové vojensko-inženýrské plány pro všechny zesilované pevnosti.

Bergen-op-zoom tak byla strategickou pevnostní uzávěrou, střežící přístup do jižní části Nizozemí, na hranicích nizozemského Stavovského Brabantu (*Staats-*

²⁴¹ Ostwald, *Vauban under Siege*, 106.

²⁴² Ostwald, *Vauban under Siege*, 105.

²⁴³ Langins, *Conserving the Enlightenment*, 130.

²⁴⁴ Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 166.

Brabant) a Španělského Brabantu²⁴⁵. Pevnost Bergen-op-zoom byla dveřmi do celé země. Pokud měla francouzská armáda znovu zaútočit na Spojené provincie, musela tak učinit z jihu, musela protáhnout Brabantem, zastavit se před Bergenem – a nalézt klíč, kterým by odemkla jeho obranný systém. „*Toto město je hradbou Holandska, klíčem k Zeelandu a má pro spojence nejvyšší důležitost a když o tom uvažují, nemohu nestanout v úžas, že lidé v Londýně jsou tak lhostejní k průběhu jeho obléhání*“, napsal autor Owenova žurnálu.²⁴⁶

Panenské město

Obranný systém pevnosti Bergen-op-zoom chránil kromě samotného města také něco, co bylo pro spojeneckou a zejména holandskou stranu nejen podstatné z vojenského operačního hlediska, ale rovněž symbolicky velmi významné. V éře, kdy vojenství dominovala pevnostní válka a na pomezí obou Nizozemí stály desítky velkých pevností, které v sérii španělských a francouzských válek přecházely z jedné rukou do druhé, byla dosud nikdy nedobytá pevnost zdrojem vysoké vojenské cti. Vymykala se dosud panujícímu paradigmatu vaubanovské pevnostní války, předpokládající v konečném důsledku vždy převahu útočných technik nad obrannými.

Bergen-op-zoom je v žurnálových textech ihned od počátku symbolizována silně specificky genderově, jako *panenská pevnost*, představována jako ještě *nedobytá dívka*. Autor Owenova žurnálu tak svůj text a relaci o zahájení boje o pevnost uvozuje promluvou velitele pevnosti generála Cronströma, který se na své shromážděné důstojníky podle žurnálu obrátil následujícími slovy: „*Jeden z důstojníků Cronströmovi sdělil své obavy, že město se dlouho neudrží. Nato Cronström odpověděl: Jsem jen obyčejný člověk, ale pokud bych našel padesát statečných, kteří by při mně zůstali, tak město udržím, nebo ho proměním na trosky. Pokud Francouzi prostřelí průlom, tak je v boji zblízka nebo střelbou z hradeb nebo lstí porazím a pokud se mi to nezdaří, budu se bránit v kostele, pokud jej dobudou, budu se bránit v paláci a pokud mě vyženou i odtamtud, budu proti nim bojovat dům od domu a když už nebude nic jiného možné, tak město i se sebou samým vyhodím do povětří; neboť Bergen-op-zoom je Panna a zemře jako dcera hrdého starého Římana Virginia, než by měla být znečištěna a uchváčena bezbožnými Galy*“.²⁴⁷

Pevnost Bergen vykazovala takovou vojenskou historii, že podobné symbolické reprezentace byly v souvislosti s ní skutečně silné. Ve své historii odrazila celkem tři velká a dlouhá obležení strategického významu. Pevnost přitahovala takovou pozornost, protože zaujímala skutečně neuralgickou pozici necelých třicet kilometrů severně od Antverp, hlavního města Španělského, později Rakouského Nizozemí.

²⁴⁵ Stavovský Brabant byla jižní pohraniční oblast, součást takzvaných *Generaliteitslanded*, tedy území, ležících mimo původních Sedm provincií a spravovaných centrálně. Stavovský Brabant byl postupně dobyt v průběhu Osmdesátileté války za nezávislost a jeho držení bylo potvrzeno a legalizováno až ustanoveními Vestfálského míru v roce 1648.

²⁴⁶ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 6.

²⁴⁷ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 54. Na tomto a ještě na jednom dalším místě se v textu Owenova žurnálu nachází zajímavý alteritní prvek, používající pro vymezení bojujících stran de facto dichotomii římské civilizace versus barbarského národa. Toto srovnání však není v dalším textu použito v žádném dalším případě. V Griffithově nebo Kinneirově žurnálu se toto srovnání neobjevuje.

Krátce po zahájení Osmdesátileté války, kdy se jednalo o město s asi 5.000 obyvateli,²⁴⁸ je v roce 1574 marně obléhala španělská královská vojska pod velením tehdejšího guvernéra Louise de Requesens. V roce 1588 obdobně neuspěla armáda, které velel budoucí nizozemský guvernér Alexandr Farnese, vévoda z Parmy a Piacenzy a Bergen se ubránil za takticky velmi obtížné situace, kdy město hájilo také 1.750 vojáků spojeneckých anglických pluků.²⁴⁹

V roce 1622 Flanderská armáda ve snaze získat operační iniciativu po ukončení Dvanáctiletého míru (1609-1621)²⁵⁰ město oblehla znovu, pod velením markýze Ambrogia Spinoly, markýze z Balbases, který „pokud se nemýlím, přijal přísahu, že město dobude nebo nechá spálit na popel“.²⁵¹ Toto obležení se proměnilo v krvavou opotřebovovací bitvu stejného typu, jako bylo již zmíněné španělské obležení Ostende z let 1601-1604. Ostende bylo draze zaplaceným španělským Pyrrhovým, ale přesto vítězstvím. U Bergenu byla situace horší.

Španělské síly v roce 1622 do třetice neuspěly, i když byly velmi početné,²⁵² a před Bergemem tentokrát utrpěly skutečně katastrofální porážku. Obléhání začalo 18. července 1622 a za velkých ztrát muselo být po více než osmdesáti dnech ukončeno 2. října, kdy před Bergem dorazila vyprošťovací armáda pod velením nizozemského kapitána - generála Mořice Nasavského a hraběte Ernsta Mansfelda. Kontingent Flanderské armády se před Bergemem téměř rozpustil: z původního počtu 20.000 vojáků téměř 7.000 padlo, 2.500 dezertovalo a 8.000 těžce zraněných a vážně nemocných bylo odsunuto do vojenských nemocnic v Antverpách a Bruselu. Posádka přítom na počátku čítala jen 19 pěších rot, 2.300 mužů.²⁵³

Armáda Ambrogia Spinoly, stejně jako v roce 1747 vojsko hraběte Löwendahla, nedokázala přerušit námořní spojení, které posloužilo k průběžnému doplňování zásob a válečného materiálu a evakuaci zraněných. Kromě toho posádka sousedící pevnosti Breda svými výpady těžce narušovala španělské zásobování.²⁵⁴ Svoji roli, stejně jako později v roce 1747, sehrál také obtížný terén plný mokřadů a bažin, s vysokou hladinou spodní vody.

Toto třetí, spektakulárně neúspěšné obležení Bergenu, zasadilo španělským polním silám takovou ránu, že celý následující rok 1623 nepodnikly žádnou útočnou akci.²⁵⁵ Nás však budou zajímat ještě další následky.

248 Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 309.

249 Israel, *The Dutch Republic*, 234 a 238.

250 Jonathan I. Israel, *Conflicts of Empires. Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy 1585-1713* (Londýn a Rio Grande: The Hambledon Press, 1997), 45. Jednalo se technicky vzato a rovněž *de iure* spíše o příměří nebo dočasný klid zbraní. De facto ovšem Dvanáctiletý mír znamenal španělské uznání nezávislosti povstaleckých nizozemských provincií. Holandská strana se jej před vypršením marně snažila prodloužit.

251 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 8.

252 Spinolovy síly byly posíleny ještě dalšími 14.000 vojáky polní armády pod velením Fernándeze de Cordoba, který 29. srpna utrpěl porážku od holandských a říšských protestantských sil u Fleurusu a poté přispěchal Spinolovi na pomoc. Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 208.

253 Israel. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806*, str. 264.

254 Nimwegen, *The Dutch Army and Military Revolutions*, 207.

255 De León, *The Road to Rocroi*, 145.

Z hlediska historické antropologie války bylo obležení z roku 1622 především událostí, která stála u zrodu rozsáhlé metaforické symbolizace města a pevnosti jako nedobytné ctnostné dívky, *panny*.²⁵⁶ Pevnost, která v raném novověku přečkala tři velká obléhání takového rozsahu, byla něčím zcela neobvyklým. Přibližně do poloviny 70. let 17. století trvala obecně převaha obranných technik nad útočnými. Znamenalo to ovšem, že pevnosti většinou stejně dobyty byly, ovšem za disproporčně dlouhou dobu a početných obětí na straně útočníka. Většinou padly prostřednictvím blokády nebo vyhladovění města a posádky.

Autor Owenova žurnálu shrnuje: „*Poloha města je nejvýhodnější, jakou si jen lze představit, neboť se rozkládá na pomezí Zeelandu, Brabantu, Hollandu a Flander. Ze své podstaty je téměř nedobytné kvůli charakteru svého okolí, mohu-li tak říci, složeného z bažin a mokřin. Jeho obyvatelé navíc mají plnou moc otevřít hráze a zaplavit veškerou okolní půdu... toto místo se stalo mistrovským dílem vojenské architektury*“.²⁵⁷ Po roce 1622 Bergen-op-zoom dostal všeobecně používanou přezdívku *La Pucelle*, neboli *Panna*, která do třetice odolala symbolickému znásilnění cizími vojsky.

Když po roce 1700 prováděl Menno van Coehoorn zásadní přestavbu pevnosti, jeden z velkých bastionů na jižní frontě pevnosti byl pojmenován právě Panna - *Pucelle*. Jediný úsek, na který se v roce 1747 dalo pravidelně útočit bez nutnosti překónávat rozsáhlé řízeně zaplavované plochy, byl vymezen dvěma bastiony, jejichž jména byla významně symbolická: *Panna* a samotný *Coehoorn*.

Když autor Owenova žurnálu poprvé vkročil do města, byl jím podle textu nadšen a uchvácen. Ihned si ale v předtuše francouzského útoku položil otázku, zdali jej válka nakonec nezohyzdí, a ihned začal používat jeho panenskou symbolizaci: „*Město je stále panenské, ale nemohu si pomoci a myslím na panenské jeptišky z Glastonbury, které si raději samy uřízly nosy, aby se vyhnuly zneuctění...*“²⁵⁸, přičemž si autor bolestně uvědomuje, že navzdory všem krásám města i geometrické dokonalosti jeho pevnostního krunýře platí, že město je především pevností, protože „*největší díly jeho vnější krásy a jeho ornamenty jsou přece jen znaky násilí...*“²⁵⁹

Pojďme nyní krátce analyzovat, jakými fortifikačními *ornamenty* tedy třikrát ubráněná městská pevnost disponovala.

System pevnosti

Pevnost Bergen-op-zoom po velké Coehoornově přestavbě na počátku 18. století v roce 1747 nejen v každém případě snesla srovnání s největšími pevnostmi zmíněného

²⁵⁶ Obrana města byla reprezentována na množství dobových tisků a pamfletů, například Např. *Beleg van Bergen op Zoom, 1622. Eigentliche warhafftige Erzählung dess gantzen Verlauffs / so bey dero noch wehrenden Belägerung Bergen uffm Soom vom 18. Julij biss auff den 27. Augusti 1622. Jahrs beyderseit vorgangen etc.* Rijksmuseum RP-P-OB-80.998 nebo *Beleg van Bergen op Zoom, 1622. Nieuwe gecorrigeerde en verbeterde Caerte / van 't beleg der Stadt Berghen op Zoom / belegert op den 18. Julij / Anno 1622.* Rijksmuseum RP-P-OB-80.997.

²⁵⁷ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 10.

²⁵⁸ Jedná se o narážku na historickou legendu o anglosaské abatyši sv. Aebbě mladší z Coldinghamu, která si v roce 870 údajně tvář v tvář vikingským nájezdníkům břitvou uřízla nos, aby jim znechutila možné znásilnění, což napodobily ostatní jeptišky.

²⁵⁹ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 10.

Vaubanova *pré carré*, ale v mnoha ohledech je výrazně překonávala. Nechme ale na úvod znovu promluvit účastníka její obrany Charlese Bisseta: „*Metoda generála Coehoorna u několika fortifikačních front v Bergen-op-zoom, zejména té mezi bastionem napravo od Antverpské brány a bastionem nalevo od Wou Port a liniemi Halterin a Kykinpot, se více než jakákoli jiná dosud vynalezená přibližuje nejvyššímu stupni dokonalosti, která je cílem každé metody, neboli konkrétního uspořádání obranných pevnostních prvků, a vyznačuje se silou a jednoduchostí v nejvyšším stupni, v jakém mohou být dosaženy společně s vynaložením jakéhokoli úsilí*“.²⁶⁰ Bisset vysoce oceňuje Coehoornovu důmyslnou volbu typologie, umístění a vzájemného sestavení pevnostních prvků.

Bergen-op-zoom byla pevnost tehdy obvyklého protáhlého oválného tvaru²⁶¹, ovšem na první pohled nestandardní, nepravidelné bastionová dispozice, mající jako svůj základ souvislou frontu pětibokých bastionů, propojených mezilehlými hradbami – kurtinami, doplněnou na několika místech prvky takzvaného klešťového způsobu opevňování. V duchu Coehoornovy koncepce měl její systém tři základní vrstvy – pásma.

Rozdíl oproti klasickým Vaubanovým pevnostem však začínal již u vnějšího obranného pásma – toho, s nímž se útočník musel potýkat jako s první překážkou. Vnější obranné pásmo se skládalo především z kompletně podminovaného a sítí podzemních chodeb protkaného *glacisu*, mírně se svažujícího širokého valu, zbaveného všech překážek a porostu, aby byl zcela pokryt palbou. Z pohledu útočníka mohl takový glacis vyhlížet jen jako prostá zatravněná terénní nerovnost.

Na jeho vnitřní hraně se nacházela tradiční krytá cesta, v podstatě palisádou chráněné palebné postavení pro pěchotu. Na ní byly (po obou stranách líců ravelinů) netradičně umístěné velké lunety s blockhausem, „*jejichž síla je skutečně značná, což se do určité míry projevilo přímo ve zmíněném obléhání a ještě více v jeho pozdějším zhodnocení*“.²⁶²

Coehoornovo vnější obranné pásmo bylo těmito lunetami zesíleno do té míry, že překonávalo všechny Vaubanovy koncepce. Jak zdůrazňuje Bisset, útočníci se před vlastním postupem proti vnitřní obranné linii museli nutně zmocnit nejen obou lunet před ravelinem, v jehož kapitále byla hlavní osa útoku, ale rovněž dvou dalších sousedících lunet, které byly zkonstruovány tak, že představovaly vlastně jediné místo, kde mohl nepřítel zbudovat průlomové baterie ve výrazně nevýhodném postavení.²⁶³ Lune-

²⁶⁰ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 1-2.

²⁶¹ Během raného novověku se ve vojenském inženýrství postupně prosadily tři základní obecné *gestalty* bastionových pevností: nejprve čtvercový nebo obdélníkový tvar, vycházející z již existujících urbánních celků typu římského *castrum*. Ten byl však vyhodnocen jako nevhodný kvůli obtížnému skloubení palebných sektorů a dosažení vzájemného krytí sousedících objektů. Na konci 16. století pak na italské půdě došlo k fúzi autoritativní tradice vojenského inženýrství a renesančního utopické urbanistické projekce a jako univerzální norma, uplatňovaná bez ohledu na okolnosti většinou „na zelené louce“, se prosadila radiální dispozice - do kruhu vetknutý sedmi až jedenáctiúhelník. Nakonec se na konci 17. století postupně pod Vaubanovým vlivem prosadil tvar oválný až nepravidelný a především důraz na jeho taktické zasazení do terénu a využívání výhodných vlastností konkrétního místa. Coehoornova koncepce byla i v tomto ohledu na výši dobových znalostí. Viz např. De La Croix, „*Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy*“, nebo De La Croix, *Military Considerations in City Planning: Fortifications*.

²⁶² Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2. Lunety na útočném úseku, kryjící líce ravelinu Didem, byly pojmenovány Utrecht a Zeeland. V britských žurnálech se nachází označení „Zeeland“. V této práci používám původní holandský název Zeeland.

²⁶³ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 8.

ty disponovaly navíc další třípásmovou obranou: kromě obou líců byly navíc opatřeny zděnými traverzami, vnitřními obrannými valy a v jejich hrdle se kromě toho nacházel zděný kulatý blockhaus, neboli *tambour*, nízká bašta, opatřená střílnami.²⁶⁴ O 10 let později John Muller ve své učebnici vojenského inženýrství popisuje Coehoornův koncept těmito slovy: „*Tyto prvky jsou schopné poskytnout odolnou obranu, protože jsou sobě navzájem velmi blízko, takže obránce může nejen z ravelinu kdykoli vyrazit do výpadu, zaútočit na nepřátelské sapéry před lunetami, vyhnat je, zničit jejich dílo a pak se bezpečně navrátit, a to lze činit tak dlouho, dokud je ravelin v držení obránců...*“²⁶⁵

Bisset zdůrazňuje, že obléhatelé neporozuměli významu těchto netradičních prvků, pro které ve francouzské fortifikační tradici neexistoval ekvivalent, a dostali se tak ve střední fázi obléhání do těžké situace a utrpěli zbytečně vysoké ztráty.²⁶⁶ Lunety byly totiž zkonstruovány tak dovedně a přizpůsobené terénu, že při pohledu z předpolí, ze strany útočníka, jejich rozměry i umístění byly dlouhou dobu jen nejasně patrné. Jejich klíčový význam pro střední a závěrečnou fázi obléhání se útočníkovi ozřejmil teprve tehdy, když se za cenu těžkých ztrát dostal na jejich okraj a uvědomil si, že nyní bude kvůli nim potřeba opustit klasický Vaubanův normativní plán obléhání a vypracovat novou útočnou taktiku – to jest zmocnit se nejprve těchto dvou objektů, nebo je celé zničit.

Jednou z hlavních zásad raně novověkého pevnostního stavitelství, která byla již v polovině 17. století obecně uznávanou, byla konstrukce pevnosti podle takzvané palebné linie (*visier-linie*). Štrasburský vojenský inženýr Daniel Specklin (Speckle) v roce 1599 ve svém hlavním díle *Architectura von Vestungen* poprvé vyložil později obecně uznávaný základní princip, podle kterého výšková úroveň pevnostních prvků v jednotlivých pásmech (vnitřní, střední, vnější), musí být plynule uspořádána a stoupat směrem dovnitř tak, aby bylo možné pohodlně a bezpečně vést palbu z výše postavených pevnostních prvků do předpolí přes prvky níže postavené.²⁶⁷ Specklin dále vysvětluje, že tento žádoucí efekt lze ještě zesílit tím, že zeminou valů níže postavených prvků bychom měli vzhledem k pohledu z předpolí zastírat zdivo výše postavených prvků. To mělo nepříteli výrazně znesnadnit pochopení skutečné struktury pevnosti. Speckle tak vlastně vykládá další metodu, jak znesnadnit obléhání: jisté objekty je tímto způsobem možné skrýt před zraky nepřítele tak, že jejich valy budou viditelné pouze nepatrně, nebo budou zapuštěné do terénu pod úroveň palebné linie, která byla zároveň i pohledovou linií útočníka z předpolí. Pokud na těchto objektech není potřeba umístit dělostřelectvo, pak se jedná o snadno proveditelný koncept.

Coehoornovy lunety ve vnějším pásmu bergenské pevnosti byly demonstrací právě tohoto principu. Konstrukčně byly sofistikované a do pevnosti byly zasazeny,

²⁶⁴ Bisset popisuje *tambour* v lunetách následujícími slovy: „*Okrouhlá kasematová věž se schodištěm, kterým je propojena s hlavní galerií v kontreskarpě...*“ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 10.

²⁶⁵ Muller, *The Attack and Defence of Fortified Places*, 87.

²⁶⁶ „*Velké armované lunety... ve vstupujících úhlech kryté cesty jsou nepochybně zcela mistrovským a nejefektivnějším prokem v této pevnosti... jsou obdivuhodně dobře kalkulovány pro obranu glacisu a kryté cesty... nemohou být dobyty přímým útokem a jen s nejuvyššími obtížemi pokořeny pomocí sap*“ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 8 a 12.

²⁶⁷ Daniel Specklin, *Architectura von Vestungen, wie die zu unsern Zeiten, an Stätten, Schlössern und Claussen, zu Wasser, Land, Berg und Thal mit ihren Bollwercken, Cavaliren, Streichen, Gräben und Läuften mögen erbawet*. (Štrasburk: Lazarus Zetzner, 1599). Tato problematika je vykládána v kapitole 12, 24-25 a rozkreslena zejména na plánu 6.

snad bychom mohli říci, až zákeřně. Francouzští vojenští inženýři si této jejich vlastnosti zřejmě nebyli vědomi a pokládali je za prosté lunety, chránící shromaždiště na kryté cestě, a o jejich skutečném charakteru si učinili obrázek až po dobytí pevnosti.²⁶⁸ Celkově Charles Bisset hodnotil výškové zasazení bergenské pevnosti jako mistrovské a poskytující obráncům na bastionech přehledné palebné pole do celého předpolí.²⁶⁹

Následujícímu střednímu obrannému pásmu pak dominovaly velké raveliny s recesovanými boky, v nichž se skrývaly kasematové dělostřelecké baterie. Na lících ravelinů také byla umístěna dělostřelecká postavení pro palbu do předpolí. Baterie v jejich bocích byly namířeny přímo do předpokládaného místa v lících bastionů, kde by nepřítel patrně střílel průlomy, což byl další případ ukázkové aplikace hlavní zásady bastionového opevnění, to jest vzájemné obrany sousedících pevnostních prvků.²⁷⁰

Střední pásmo bylo dále opatřeno podle Bisseta mistrovsky dimenzovaným hlavním zavodněným příkopem, opatřeným na kontreskarpové (vnější) straně takzvanou hlavní neboli kapitální galerií, vyzděnou chodbou se střílnami, směřujícími dovnitř do příkopu pro jeho obranu. Z hlavní galerie také pod glacis vyrážely podzemní protiminové chodby.

Vnitřní obranné pásmo pevnosti se skládalo z různě strukturované linie bastionů a mezilehlých hradeb, takzvaných kurtin. Pětiúhelníkové bastiony byly hlavními prvky každé pevnosti a měly dvojí roli. Jednak ze svých boků poskytovaly zblízka takzvanou flankovací (boční) palbu, kterou kryly sousedící pevnostní prvky (bastiony, raveliny a části kryté cesty). Za druhé z prostoru svých líců a vnitřní plochy (*terreplein*) poskytovaly dalekou palbu do předpolí, zaměřenou obvykle na nepřátelské dělostřelecké baterie a čela přibližujících se útočných zákopů (*sap*). Bastiony byly pomyslnými pilíři obrany pevnosti a délka možné obrany obvykle závisela na jejich kvalitě, zejména co se týče dělostřeleckých baterií v jejich bocích. „*Boky bastionů jsou nepochybně nejzákladnějším prvkem obranné fronty a tehdy ve všech systémech by měly být co nejdelší to bude možné*“, píše později Charles Bisset²⁷¹ a dodává, že Coehoornovy bastiony patřily k naprosté špičce. Proč?

Jak vidíme na dobovém situačním plánu z roku 1751, Coehoornovy bastiony byly mimořádně složitě konstruované a sofistikované a překonávaly vše z francouzských Vaubanových koncepcí²⁷². Bisset zejména oceňuje jejich dvoupátrové (*etážové*) konkávní boky, kryté vystupujícím orillonem, posílené ještě dodatečným „nepravým“ bokem, umístěným výše a blíže špičce bastionu. Zde umístěné silné dělostřelecké baterie byly díky svému výškovému zasazení bezpečně kryté proti přímé palbě z předpolí²⁷³ a mohly pohodlně ostřelovat hrdla (zadní části) „*ravelinu a také vysunutých lunet a také*

²⁶⁸ Augoyat, *Apercu Historique*, 415.

²⁶⁹ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 18.

²⁷⁰ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 6.

²⁷¹ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 72.

²⁷² National Archives UK, Maps and Plans MR 1/164/13. Jedná se o dispoziční plán z roku 1751, zachycující útočný sektor z obléhání roku 1747 po jeho opravě a rekonstrukci do původní podoby. Bissetovy plány i bojové situační nákresy jsou obsahově identické, viz National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/268, 269.

²⁷³ Coehoorn je zasadil tak, aby se nedaly s největší pravděpodobností z předpolí přímo zasáhnout po balistické křivce ani kanónem, ani houfnicí. Viz Bissetovy úvahy, Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 5-6.

kontreskarpu před líci sousedního bastionu“.²⁷⁴ Opačně, velké raveliny v příkopu, mohly ze zmíněných kasematových baterií v recesovaných bocích krýt palbou líce sousedících bastionů. Mimořádně silné etážové boky a obecně palebná postavení oceňuje též jedna z význačných dobových autorit, říšský vojenský inženýr Leonhard Christoph Sturm v roce 1718 ve své komparativní analýze francouzského, staroněmeckého a holandského způsobu opevňování a zdůrazňuje také Coehoornovu důslednou snahu krýt palebná postavení ve středním pásmu a umísťovat je do kasemat („*Cannon-Keller*“).²⁷⁵

V kurtině, bezprostředně sousedící s bokem bastionu, navíc podle Sturma umístil Coehoorn velmi dovedně vždy dvě nízká kasematová palebná postavení („*Schieß-Löcher*“) pro speciální děla na námořních lafetách, šikmo namířená přímo do prostoru hrdla (zadní části) lunet na kryté cestě, tedy prostoru, kde se bude obléhatel snažit umístit průlomové baterie v závěrečné fázi boje.²⁷⁶ Tato palebná postavení jsou viditelná na Bissetových plánech, kde je z nich naznačena palba do Sturmem předpokládaných prostorů.²⁷⁷

Coehoornovy bastiony byly rovněž velmi dobře výškově zasazené do terénu, byly dostatečně nízké, aby jejich tvary a detaily nebyly z předpolí příliš viditelné. Jejich obrannou hodnotu zdůraznil i Sturm, Coehoornovy bastiony, neboli „*Haupt-Bollwercks*“ podle starší terminologie, byly podle jeho soudu pevnými pilíři obrany a rozhodně překonávaly francouzské typy.²⁷⁸

Jinými slovy: francouzští obléhatelé stáli před pevností, která představovala vrchol soudobého fortifikačního umění a navíc byla dobře zásobená a obsazená početnou posádkou. Její projektant ji zkonstruoval při vědomí, že proti ní bude s největší pravděpodobností veden standardní Vaubanův útok, přizpůsobil pevnostní projekt tomuto předpokladu a nastražil na útočníka koncepční past ihned na okraji vnějšího obranného pásma (v podobě zmíněných atypicky umístěných a extrémně silných lunet na kryté cestě). V roce 1747 si patrně nelze představit obtížnější úkol, který by bylo možné postavit před jakéhokoli velitele.

Charles Bisset ve své pozdější analýze struktury pevnosti i jejího obležení svoje dlouhé analytické zhodnocení Coehoornovy koncepce popsal následujícími slovy: „*Síla a vynikající charakter zmíněných pevnostních úseků opevnění Bergen-op-zoom vyvěrá z blízkého umístění jednotlivých pevnostních prvků, takže bastionové fronty jsou následkem toho vhodně krátké... dále z úzkých příkopů, pečlivého utváření a rozmístění jednotlivých objektů a jejich rozměrů... ze správného výškového členění, dodržovaného u všech objektů, což má za ná-*

274 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2. Bisset velmi pochvalně kvituje toto uspořádání, kdy baterie dvou děl v „nepravých“ bocích obou bastionů v útočném úseku velmi efektivně ostřelovaly nepřátelské průlomové baterie, působící proti pravému líci bastionu Pucelle a také postavení nepřítele na dobyté kryté cestě před levou líci bastionu Coehoorn.

275 Leonhard Christoph Sturm, *Freundlicher Wett-Streit Der Französischen/Hollandischen und Teutschen Krieges-Bau-Kunst* (Augsburg: Jeremiáš Wolffens, 1718) 32. Coehoorn byl pro Sturma nejlepší vojenský inženýr a stavitel pevností a Sturm neustále zdůrazňuje Coehoornovy značné schopnosti a zkušenosti: „... die grosse Capacitaet und Erfahrung des Herrn von Coehoorn...“, tamtéž, 37. Je mu věnován stejný prostor jako Vaubanovi, celý čtvrtý oddíl knihy, *Das vierte Haupt-Stück. Beschreibung der besten Manier des Herrn von Coehoorn aus Seinem Niewe Vestung Bow in das Teutsche verkläret*, tamtéž, 28-46.

276 Sturm, *Freundlicher Wett-Streit*, 31-32.

277 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 237, Plan I. Dále také National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/269.

278 Sturm, *Freundlicher Wett-Streit*, 29-30.

sledek, že vnitřní objekty převyšují ty vnější a nejsou tak vystaveny palbě z předpolí... z propočítané hloubky hlavního příkopu a příkopu ravelinu ve vztahu k hladině podzemní vody a z výhod, plynoucích z existence hlavní galerie v kontreskarpě.²⁷⁹

Existence zmíněných třech pevnostních pásem (vnějšího, středního a vnitřního) se pak následně promítla do zřetelného rozdělení obležení pevnosti do třech fází:

- *úvodní fáze* od takzvaného *otevření zákopů*, až po začátek minové války o vnější obranné pásmo. Oba žurnály toto období vymezují nocí z 13. na 14. července až dnem 5. srpna – jedná se o necelé tři týdny.

- *boj o vnější obranné pásmo*, vedený především o velké lunety na kryté cestě, vedený převážně prostředky minové války a pěchotních ztečí, protiztečí a nočních výpadů. Tato prostřední fáze byla nejtvrděší, oběti na obou stranách byly nejpočetnější a trvala od 6. srpna do 8. září, tedy déle než měsíc. Zcela to odpovídá Coehoornově důrazu na aktivní obranu pevnosti, mající těžiště na vnějším okraji fortifikace.

- *finální fáze boje* od korunování kryté cesty, postavení průlomových baterií až po závěrečný úspěšný generální útok na město. Oba žurnály znovu toto období datují od 9. do 16. září, tedy osm dní.

Obléhání tím pádem trvalo přibližně 64 dnů.

Obléhání začíná

Obléhání města ovšem rozhodně nepřišlo jako blesk z čistého nebe. Útok na pevnost byl vždy součástí širších vojenských operací v rámci určité strategie. V této fázi Války o rakouské dědictví se francouzské síly pod velením Maurice de Saxe snažily vynutit přístup do Nizozemí z jihu. Dne 2. července se jim podařilo po dlouhém manévrování přimět spojenecké síly pod velením vévody z Cumberlandu ke svedení velké polní bitvy u Lauffeldu (Valu) nedaleko Maastrichtu, kde spojenci utrpěli těžkou porážku a stáhli se. Francouzská armáda chvíli manévrovala v prostoru, možná „*v naději zmocnit se Maastrichtu překvapivým útokem*“.²⁸⁰ Owenův žurnál uvádí, že Francouzi se snažili zmást nepřátelský průzkum a postupně namířili na Bredu a Lillo. Nakonec se jim podařilo ovládnout pole, zatlačit spojenecké průzkumné lehké jezdecké jednotky, s hlavní částí armády vyrazit kamsi severozápadním směrem do Stavovského Brabantu a oddělit samostatný třicetitisícový sbor pod velením generálporučíka Ulricha Woldemara, hraběte Löwendahla, určený pro obležení Bergenu.

Již dvanáctého července 1747 tak do Bergenu dorazila vojenská depeše od nizozemské Státní rady s informací, že po bitvě u Lauffeldu „*Francouzi nasměřovali značný počet jednotek na Antverpy a lze je tedy důvodně podezřívat, že se zamýšlí zmocnit Bredy nebo Bergen-op-zoomu*“²⁸¹. Spojenci následně vysílají posily sboru pod velením prince Saxe-Hildburghausen, který zaujal postavení v opevněných liniích nedaleko města.²⁸² Město se začíná připravovat na obléhání, *armovat*. Jsou otevřeny hráze v okolí města, v okruhu přibližně jednoho kilometru se kácí stromy a podtínají křoviny, začíná se na-

279 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 18-19.

280 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 11.

281 Anon. *An Authentic Journal*, 9.

282 Tento sbor o síle asi osmnácti tisíc mužů do bojů překvapivě nijak podstatněji nezasáhl. Viz rovněž „*the corps... make up eighteen thousand effective Men*“, Anon. *An Authentic Journal*, 11.

pouštět voda do předem připravených rozsáhlých *inundačních kotlin*, ze kterých vznikají bažinaté neprostupné plochy, bránící přiblížování nepříteli.

Pevnost Bergen-op-zoom měla de facto dva velitele – guvernéra města a ještě velitele pevnosti jako takové a rovněž vojenské posádky. Probíhající armovací opatření spadaly pod pravomoc jejího vojenského velitele.

Velitelem pevnosti, který tedy měl výlučnou autoritu nad vojenskou stránkou obrany Bergenu, byl generál kavalérie baron Isaac Kock Cronström (1661-1751), dlouholetý úspěšný a oceňovaný vojenský profesionál švédského původu. Cronström sociálně náležel do evropské vzdělané kosmopolitní vojenské elity 17. a 18. století. Vystudoval nejprve švédskou univerzitu v Uppsale a posléze si vzdělání doplnil v Lipsku a na holandské univerzitě v Leidenu. Po roce 1681 studoval matematiku a vojenské inženýrství na pařížské Sorbonně. Jeho následná kariéra byla velmi rychlá a během Devítileté války přešel do nizozemských služeb společně s pěším plukem Königsmark. Během Války o španělské dědictví v letech 1702-1712 již byl v hodnosti brigádního generála velitelem významných nizozemských pevností jako Huy, Ypry nebo s'Her-togenbosch. Stal se také plukovníkem - majitelem vlastního pěšího pluku Cronström v holandské státní službě.

V době obležení Bergenu to byl muž úctyhodného věku 86 let, který si přesto podle všech žurnálových textů zachovával plně duševní i fyzické zdraví. Reaktivován a současně povýšen byl v roce 1742 v souvislosti s probíhající válkou. Jediným handicapem, vzpomínaným v žurnálech, byla jeho úplná hluchota, takže se štábními důstojníky i ostatními komunikoval pomocí posunkového jazyka nebo psaných zpráv.²⁸³

V žurnálových textech je popisován výhradně jako „*generál Cronström*“ a nejsou o něm uváděny žádné doplňující údaje, ovšem jeho vojenské kompetence jsou autory žurnálů hodnoceny v superlativech. Pro nás je podstatnější skutečnost, že jak uvidíme později, postava generála Cronströma se ve všech třech žurnálových textech stává silnou reprezentací vojenské cti a zdatnosti a symbolem výrazného dichotomického rozlišení *my/oni* – zvláště v kontrastu vůči francouzskému veliteli hraběti Löwendahlovi.

Guvernérem města pak byl muž, označovaný v pramenech jako „*princ Hesse - P(h)ilipstal*“ (sic). Jednalo se s největší pravděpodobností o lantkraběte (*landgraf*) Karla I. von Hesse - Philippstahl (1682-1770), který většinu své vojenské kariéry strávil v dánské a nizozemské službě.²⁸⁴ Lantkrabě se podle žurnálů také podílel na obraně města v čele blíže nespécifikovaného, zřejmě vlastního pěšího pluku, označovaného pouze jako *Hessenci*. Ve vztahu ke generálu Cronströmovi se však jednalo o v podstatě druhořadou postavu. V žurnálech s jeho postavou nejsou spojeny téměř žádné reprezentace.

Proti nim stál obléhač sbor dalo by se říci „standardní“ francouzské velikosti, to jest něco kolem 30.000 mužů, pod velením hraběte Löwendahla, který se ve Flanderském tažení již vyznamenal v roce 1745, když velel obležení a dobytí Gentu. Löwendahl byl aktivní v císařské říšské, dánské a posléze v ruské službě, kde během 30. let dosáhl hodnosti generálporučíka, velel v rusko - turecké válce a posléze se stal gu-

²⁸³ Cronström se narodil v nobilitované rodině stavu svobodných pánů, pozdější baronský titul byl odměnou za nizozemskou službu. Jeho otec stejného jména byl korunním kontraktorem, který provozoval těžbu mědi a ražbu měděných mincí v oblasti Avesta. Viz „Isaac Cronström“, Riksarkivet sbírka 09 – 1931 – 382, „<http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=15713>“, navštíveno 10. 12. 2014.

²⁸⁴ Viz Carl Eduard Vehse, *Geschichte der Deutschen Höfe seit der Reformation, Band 27* (Hamburk: Hoffman, 1853), 318-319.

verněrem Estonska (Estland). V roce 1743 vstoupil ve stejné hodnosti do francouzských služeb a stal se také plukovníkem – majitelem vlastního pěšího pluku *De Lowendahl*. Sociálně byl profesionálním vojákem v podstatě stejného druhu jako generál Cronström: kariérní důstojník kosmopolitního charakteru, enkulturovaný v západní dobové kultuře války, mající rozsáhlé zkušenosti s dobýváním a obranou fortifikací.²⁸⁵

Bergenu veleli tito dva zmínění muži, mající k dispozici původem dosti různorodou posádku. Ve městě se nacházely pluky holandské, říšské - hessenské, britské - anglické a také britské - skotské horalské. Kontingent vojenských inženýrů byl rovněž smíšený nizozemsko - britský. Dělostřelci byli nizozemští, britští a rakouští a stejně tak se na obraně podílelo mnoho rakouských císařských minérů. Evropské vojenství osvícenské doby však mělo výrazně kosmopolitní charakter a bergenská posádka je toho typickým příkladem. Můžeme bezpečně tvrdit, že výzbroj a výcvik všech přítomných jednotek byl dosti podobný a z hlediska západní militární mechaniky a dynamiky bylo možné bergenskou posádku považovat za vojensky obvyklou.

Do města dorazily první zprávy o hrozícím nebezpečí již dne třináctého července, tedy pouhých jedenáct dní po bitvě u Lauffeldu. Objevil se vojenský posel z obležené menší fortifikace Fort Sandvliet, vzdálené pouhých deset mil od města jižním směrem, která byla přinucena ke kapitulaci za necelých čtyřiaadvacet hodin poté, co ji francouzská vojska pod velením hraběte Löwendahla „nepopsatelně zuřivým způsobem proměnila v trosky palbou z mořdírů“²⁸⁶ ... přičemž bylo nemožné udržet se déle“.²⁸⁷

Tento, takzvaně akcelerovaný způsob dobývání fortifikací, již od konce 17. století, kdy ho paradoxně jako určitou alternativu zavedl hrabě Coehoorn, architekt Bergenu, svědčil v kontextu francouzského vojenského inženýrství buď o velkém spěchu, nebo slabosti konkrétních inženýrských jednotek, neschopných nebo neochotných vést pravidelné obléhání, nebo – ještě jinak – o předpokládaně nízkých kompetencích a nekvalifikovanosti útočníka, který se rozhodl místo pravidelného vaubanovského obléhání pro masový útok pěchoty na vybranou část kryté cesty, kterému předchází masivní dělostřelecká příprava, která samotné pevnostní prvky příliš nepoškodí, ale má za účel přinutit dělové obsluhy a další obránce se skrýt nebo opustit svá postavení. Coehoorn takto roku 1695 překvapivě dobývá pevnost Namur a vyvolává tak nejprve Vaubanovo a posléze mezinárodní pohoršení. Přímocharost a v porovnání se standardní metodikou výrazně vyšší tvrdost tohoto postupu byla obecně interpretována ve francouzské inženýrské a vojenské komunitě jako známka brutality, nepoučené surovosti, coby důkaz nedostatku pravého vojenského umění.²⁸⁸

Nepřítel se po dobytí Fortu Sandvliet nezastavil a některé své jednotky evidentně vyslal severovýchodním směrem, aby Bergen izolovaly od možné podpory ze sousední pevnosti Breda: „V devět hodin ráno (třináctého července) jsme obdrželi další

285 Viz zejména Löwendahlův životopis Marquis de Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal etc.* (Paříž: Bachelin - Deflorenne, 1867).

286 Jedná se o klasické dobové dělostřelecké zbraně pro palbu horní skupinou úhlů, vystřelujících výbušné projektily, bomby.

287 Anon. *An Authentic Journal*, 10: „*inexpressible fury*. Na jiném místě Löwendahl „...*had absolutely laid the Place in Ruins*“. Tamtéž, 11.

288 Na přelomu 17. a 18. století byl patrně nejdiskutovanějším případem opravdu Coehoornův útok na citadelu pevnosti Namur v roce 1695, kterému se za cenu početných obětí na životech podařilo pevnost rychle dobýt. Viz např. Ostwald, *Vauban under Siege*, 114.

*depeše z Bredy, důvěrně sdělující, že nepřítel se roztáhl po celé krajině v tomto směru, vše před sebou ničil a vyháněl obyvatelstvo... a jeho důstojníci nebrali žádné ohledy ve vyměřování válečných kontribucí, takže město bylo již brzy zaplněno sedláky... skrývajícími se před nepřítelem, v jehož šlépějích nekráčí nic než naprostá zkáza“.*²⁸⁹ Griffithův žurnál přináší zprávy o tom, že Francouzi postupně uvalují další nemilosrdné válečné kontribuce na blízké vesnice Buil a Maris a rovněž na město Eindhoven.²⁹⁰

Žurnál zdůrazňuje zvyšující se nervozitu a napětí ve městě, způsobené těmito zprávami. K městu se blíží cosi jako apokalyptická síla. Úderem čtvrté hodiny odpolední se francouzská armáda objevuje před městem a před šestou hodinou večerní jsou na místě všechny Löwendalovy síly a začínají se zakopávat. Začíná pravidelné obléhání a Löwendahl podle Owenova žurnálu vysílá parlamentáře, který nabízí posádce volný odchod výměnou za kapitulaci pevnosti, což je odmítnuto.²⁹¹

Do posledního muže?

Zde se zastavíme. V této chvíli se rodí velké nedorozumění a zmatek v chápání proměnných kultury války mezi útočníky a obránci, prostupující oběma pramennými žurnálovými texty a ovlivňující průběh a strukturu bojového střetu. Problém je očividný z dalšího textu obou žurnálů. Odmítnutí parlamentáře v tomto kontextu není prostě a jednoduše jednotlivá událost v rámci dobývání města. Už na samém počátku tohoto vojenského střetu je nutné pokusit se hlouběji porozumět významu takového jednání.

Vyslání parlamentáře s požadavkem kapitulace pevnosti nepředstavuje pouhý vojensko - historický ornament, nebyla to formalita. Z hlediska francouzské vojenské kultury a vojenského práva je to převelice důležitý moment. Na výzvu ke kapitulaci se přirozeně neočekává kladná reakce, ale zdvořilá a tradicí poučená a formálně i stylově přiměřená odpověď, která do značné míry vymezí následný způsob vedení boje. Toho si však velitel pevnosti podle všeho i s kolegiem vyšších důstojníků nebyl vůbec vědom – a především ani autoři obou žurnálů. Jejich vojenská enkulturace je predisponovala uvažovat a jednat jinak.

Odpověď Löwendahlovi podle Owenova žurnálu taková podle všeho nebyla a dost možná nebyla ani zdvořilá. Žurnál komunikaci zachycuje v následujícím znění: *„Zjistili jsme, že hrabě Löwendahl zablokoval město ve směru od Antverp a zaslal nám tu nejpo-
výšenější zprávu, kterou celým svým srdcem pokládám za nejhloupější výzvu, která kdy mohla*

²⁸⁹ Anon. *An Authentic Journal*, 10: *„From the Rage of an Enemy breathing nothing but Destruction“*. Následuje detailní popis systematického vymáhání velkého objemu sena a ovsy pro koně, přičemž nedodržení objemu kontribucí se trestá automaticky smrtí.

²⁹⁰ Anon. *An Authentic Journal*, 55-56. Zde se v žurnálu nacházejí přepisy dokumentů, označovaných jako francouzské kontribuční výzvy, nebo spíše rozkazy. První adresuje 20. července 1747 francouzský generálmajor Chabrie městům a vesnicím Stavovského Brabantu a požaduje 40.000 dávek ovsy, stejné množství sena, 100 vozů slámy, 400 dubových trámů a také přesný soupis dostupných tažných koní a seznam obyvatel. Druhý dokument adresoval plukovník Olivier de Kermelle Penholt, velitel pluku bretaňských dobrovolníků, stejným příjemcům dne 26. července 1747. Upozorňuje, že předchozí požadavky dosud nebyly splněny a hrozí vypalováním vesnic, pokud válečný materiál nebude do-
dán do francouzského obléhacího tábora do večera 28. července.

²⁹¹ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 12.

*vyjít z úst tak velkého generála, za kterého se považuje. Dostalo se mu však obratem patřičné odpovědi, která jistě popudila muže tak proslule pyšného a marnivého, jakým je. Výzvě... kapitulovat před jeho Pánem jsme se vysmáli, s celou věcí zacházeli s naprostým opovržením a zaslali krátkou odpověď, že jsme odhodláni bránit město až do posledního muže...*²⁹²

Takové jednání však bylo pro francouzskou stranu krajně nezvyklé. V žurnálech není zaznamenána žádná Löwendahlova následná reakce. Právě jeho mlčení však mělo velký význam. Smysl této výměny názorů je očividný. Obránci nepochopili kulturní kontext a smysl výzvy a cítili se jejím obsahem dotčeni na vojenské cti. Jejich odpověď byla následně zformulována tak, aby naopak snížila vojenskou čest velitele obléhatelů. Generál Cronström deklaroval, že pevnost se bude bránit až do posledního muže.

Guvernéři a velitelé francouzských pevností byli každý osobně během uvedení do úřadu seznámeni s písemnými nařízeními, osobně podepsanými a zapečetěnými králem, stanovujícími normy a způsoby obrany dané pevnosti. V dubnu 1705 vydal Ludvík XIV. definitivní soubor takových rozkazů, které vydržely v platnosti beze změny až do roku 1792. Pod zřetelným Vaubanovým vlivem jsou tyto instrukce relativně benevolentní. V podstatě v rozporu s předchozí instrukcí Ludvíka XIII. zapovídají nesmiřitelný dichotomický boj do posledního muže a zřetelně stanovují okamžik, od něhož je čestná kapitulace pevnosti přijatelná a nebude vykazovat žádný negativní vliv na služební záznam velitele. Starší instrukce byla podstatně přísnější a nařizovala odražení minimálně dvou generálních pěchotních útoků do průlomů.²⁹³

Poté, co nepřítel v závěrečné fázi obléhání podle Vaubanova paradigmatu zaútočí ze třetí paralely a uchytí se na kryté cestě, zhotoví průlomové dělostřelecké baterie a prostřílí do hlavního obranného pásma (do líců bastionů) dostatečně široký a schůdný průlom, do kterého už by mohla v závěrečném, takzvaném generálním útoku zamířit pěchota, může být podle instrukce Ludvíka XIV. zahájeno vyjednávání o čestné kapitulaci pevnosti. Útočníci se v takové situaci octnou de facto méně než sto metrů od průlomu, do kterého by směřoval útok, a další odpor byl zvykově hodnocen „*spíše jako svévole než projev cti*“ a další obrana podle dobového normativu neměla příliš nadějí na úspěch.²⁹⁴ Co to ovšem znamená z hlediska militární dynamiky?

Pokud by došlo na útoky do průlomů, nastala by nejkrvavější a vojensky nejtvrdší část pravidelného obléhání. Útočníci se v takové situaci nemohou spolehnout na svoji dosaženou palebnou převahu, ale jejich úspěch závisí na boji zblízka s nejistým výsledkem. Prostřílené průlomy mohou navíc být zesponu z připravených protiminových chodeb několikrát vyhozeny do vzduchu včetně útočících jednotek, což představovalo jednu z nejobávanějších a nejdrastičtějších obranných metod. Pokud by se útočníci přesto probjovali dále, pak je za průlomem na *terrepleinu* bastionu mohl čekat důmyslný systém protipěchotních překážek, většinou takzvaných *fríských koní*, krytý soustředěnou palbou obránců z improvizovaných nebo permanentních *retranchmentů* (další linie záchytných postavení). Počet obětí na straně útočníků při této fázi obléhání mohl významně převýšit jejich veškeré dosavadní ztráty.

²⁹² Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 12.

²⁹³ Wright, „*Sieges and Customs of War*“, 630. Za konkrétní podobou tohoto královského nařízení stál francouzský vojenský inženýr Antoine De Ville.

²⁹⁴ Wright, „*Sieges and Customs of War*“, 631.

Tomu všemu bylo možné se vyhnout po vzájemné dohodě na základě oboustranně srozumitelných a akceptovaných zvykových pravidel, ukotvených v dobové kultuře války. Tento postup obecně předpokládal, že obléhatelé a obránci zůstanou v kontaktu a budou spolu průběžně komunikovat prostřednictvím parlamentářů. Nakonec dobový normativ vešel dospět skrze vyjednávání k písemně vyhotovené dohodě mezi velitelem obránců a útočníků, v ideální podobě stanovující, že posádka dostane určitým způsobem právo volného odchodu, město nebude vydrancováno a civilní obyvatelstvo bude ušetřeno represí a významnějších konfiskací majetku.²⁹⁵ Taková smlouva, podle zvyku stvrzená přípitkem a společným stolováním, následně posloužila i jako doklad pro velitele pevnosti, že dostal své vojenské povinnosti a cti.

Provedení dohody se následně performovalo pomocí složitého rituálu odchodu vojenské posádky z dobyté pevnosti, který měl ustálená pravidla, symbolizující různé stupně vojenské cti, přiznané obráncům: „*Ceremonie kapitulace pevnosti byla vysoce dramaticky významným představením*“²⁹⁶.

Nejvyšší míra přiznané cti a vzájemného respektu²⁹⁷ se demonstrovala opuštěním pevnosti v řádné vojenské formaci pochodovým krokem, s vlajícími prapory, s bubny a flétnami (obecně s hrající vojenskou hudbou), přičemž velmi záleželo na jistých pozicích nesených zbraní. Mušketýři mohli defilovat jako do bitvy se zapálenými luntky v případě doutnákových mušket, plným palebným průměrem (obvykle na 10 výstřelů, granátník mohl nést 1 připravený granát).²⁹⁸ Pikenýři následně mohli píky nést vztyčené²⁹⁹, rovněž ve stylu pohybu ve formaci na bitevním poli. Posádka obvykle mohla naložit určitý počet vozů zásobami a střelivem a případně i dezertéry z řad obléhatelů, kteří se zavázali obsah těchto povozů nekontrolovat. Vítězní obléhatelé pak takovému průvodu v nastoupené jednotce vzdali čest a poskytli vojenský doprovod až na hranici nepřátelského území, kde se eskorta znovu rituálně zdvořile rozloučila. Takový byl obvyklý normativ, všudypřítomný v pramenech ze 17. a 18. století.

Pokud během obrany pevnosti došlo ze strany obránců k jednání, jehož status co do vojenské cti a vojenských zvyklostí byl sporný, promítlo se to do závěrečné dohody. Mohlo tak dojít k určitému snížení symbolického kapitálu cti během rituálu odchodu z pevnosti. Mušketrům mohlo být zapovězeno mít zapálené luntky, pikenýři mohli obdržet zákaz nést píky vztyčené, odchod mohl proběhnout bez hudby, nebo

295 Wright takový typ vojenského rozvažování hodnotí jako dobově přímo humánní a osvícený a na základě dobových sbírek pramenů z Války o španělské dědictví dokládá relativně velmi malý počet vojenských soudů s veliteli pevností, kteří by nedostali svým povinnostem. Problematikou vojenských nařízení a řádů, týkajících se pravidelné obrany pevnosti se zabýval zejména Carnot, „De la défense des places fortes“, in *Bibliothèque historique et militaire*, Ch. Liskenne a Sauvan, eds.: Paříž 1844. Co se týče následků pro civilní obyvatelstvo, mohlo dojít k vypsání kontribucí, nebo také k zabavení všech kostelních zvonů a dalších cenných kovových předmětů, které byly obvykle odměnou pro velitele obléhací artilérie.

296 Wright, „Sieges and Customs of War“, 638.

297 Rituály vyjednávání a kapitulace pevnosti diskutuje také Duffy, viz Christopher Duffy, *Fire and Stone: The Science of Fortress Warfare 1660-1860* (Edison (NJ): Castle Books, 2006).

298 Wright, „Sieges and Customs of War“, 642.

299 Po přelomu 18. století, kdy po třetí fázi První vojenské revoluce z výzbroje evropských armád mizí píka, se tato pravidla dotýkala muškety a jejího bajonetu, jehož nasazení nebo naopak nesení v pouzdře plnilo stejnou symbolickou roli.

dokonce bylo stanoveno, že vojenské prapory posádky musí být neseny obráceně, na žerdi směrem dolů.

Podrobně zachycený proces takového úspěšného vyjednávání včetně návrhů finální smlouvy mezi obránci a obléhateli se v anglickém prostředí zachoval například ze zmíněného obléhačského žurnálu z roku 1695, kdy se Spojenci znovu zmocnili pevnosti a citadely Namur (*An exact Account of the Siege of Namur: with a perfect Diary of the Campaign in Flanders etc.*).³⁰⁰ Ostatně i během francouzské flanderské kampaně v letech 1744-1748, jejíž součástí bylo obléhání a dobytí Bergenu, skončilo 12 z celkem 26 obléhání právě tímto způsobem, s vojenskými poctami (*honneurs de la guerre*) na základě oboustranně přijatelné smlouvy, zaručující posádce volný odchod.³⁰¹

Francouzské vojenské inženýrství bylo nejen vojensky, konceptuálně a institucionálně nejsilnější v Evropě – ale i kulturně. Jeho zakladatel a doyen maršál Vauban byl univerzálně respektován v celém prostoru Západu – a stejně tak jeho nepsané normy vojenské kurtoazie během obléhačské války. Vauban byl znám tím, že se v nejvyšší míře snažil v racionalizujícím inženýrském duchu vyhnout zbytečným a krvavým ztrátám během útoku do průlomů a vždy preferoval dohodu o čestné kapitulaci pevnosti. Jeho prerogativy v tomto případě sahaly i za hranice francouzské monarchie.

Jaký je tedy závěr prvotního, zatím ještě verbálního střetu? Když se před pevností Bergen-op-zoom ráno 12. nebo 13. července objevuje francouzský parlamentář, očekává, že jeho výzva ke kapitulaci pevnosti bude odmítnuta, ale jedním dechem bude deklarováno, jak se bude pevnost bránit. Obvykle se očekávala ustálená formulace, zdůrazňující, že pevnost bude bráněna v souladu s vůlí panovníka, jak velí vojenská čest a povinnost. Takové prohlášení nebylo formální. Bylo kódem, který parlamentář snadno dešifroval jako přistoupení na francouzskou, vaubanovskou normu pevnostní války – tedy, že pevnost nebude bráněna za jakoukoli cenu jakýmikoli nevybíravými prostředky – ale že obě strany budou respektovat obecně uznávané čestné metody v rámci Vaubanova pravidelného útoku na pevnost. V okamžiku prostrlení prvního průlomů do vnitřního obranného pásma pak velitel obléhatelů vyslal parlamentáře podruhé a očekával zahájení konkrétních vyjednávání o čestné kapitulaci pevnosti.

Pokud ale velitel pevnosti jako například generál Cronström oznámí, že výzvy velitele obléhatelů jsou mu lhostejné, nehodlá na ně vůbec formálně reagovat a pevnost bude bránit až do posledního muže, francouzská vojenská tradice takové sdělení chápala coby kód zcela jiného druhu. Takové sdělení nebylo chápáno jako možná exaltovaný, ale přesto srozumitelný projev vojenské cti a zdatnosti. Dešifrovala ho jako urážlivým způsobem vyjádřenou rezignaci na tradiční metody vedení boje a zvykové vaubanovské válečné normy, týkající se obléhání pevnosti. V takovém případě se (jak

³⁰⁰ Anon., *An exact Account of the Siege of Namur: with a perfect Diary of the Campaign in Flanders, from The King's departure from Kensington... to his Return to London etc.* (Londýn: Timothy Godwin, 1695).

Smluvní články včetně vyjednávacích komentářů jsou na str. 14-18 pro městskou pevnost a str. 39-44 pro citadelu.

³⁰¹ Tato problematika bude podrobněji zmíněna v závěrečné kapitole. Další 13 obléhání bylo zakončeno po tvrdém boji smlouvou o bezpečném vydání města a odchodu posádky do zajetí a pouze 1 obléhání (Bergen-op-zoom) nebylo smluvně zakončeno a skončilo útokem do průlomů. Viz Anon. *Plans et Jornaux des Sieges de la Dernière Guerre de Flandres.*

brzy uvidíme) naskýtala široká škála tvrdších a brutálnějších prostředků obléhací války a obláhatelé podle svého přesvědčení nebyli vázáni obvyklými zvykovými pravidly.

Spojenecká strana a zejména velitel pevnosti generál Cronström si však podle žurnálů těchto rozdílů v kulturních kódech evidentně nebyli vědomi. To je první významová rovina symbolického nedorozumění. Druhá rovina se odhaluje ve chvíli, kdy smyslu této výměny názorů očividně neporozuměl ani autor žurnálu a jeho pozdější editor. Strohé odmítnutí francouzského parlamentáře není v obou žurnálech nijak komentováno, k této epizodě se neváží vůbec žádné interpretace, přestože následky byly mnohočetné a závažné.

Zákopy se otevírají

Po příkrém odmítnutí formální komunikace velitel obláhatelů generál Löwendahl pravděpodobně nařizuje provést Vaubanem předepisovaný rituál *otevření zákopů*. Autor Owenova žurnálu třináctého července brzy ráno netrpělivě vyhlíží dalekohledem na okraji kryté cesty a čeká, až se zvedne ranní mlha, aby pozoroval nepřátelské pohyby.³⁰² Dočkal se až následujícího dne, kdy do žurnálu poznamenal: „*Pracovali celou noc až do časného rána patnáctého, kdy jsme již zřetelně viděli, že se zakopávají a začínají stavět své zákopy*“.³⁰³ Autor Griffithova žurnálu podobně reflektuje usilovnou snahu obláhatelů, kteří „*okamžitě otevřeli první zákopy, které dokončili té samé noci*“.³⁰⁴

Samotné otevření zákopů byl další významný rituál, který se tradičně perforoval při zahájení boje o pevnost. Nastoupené jednotky pomalu pochodovaly k vyměřené linii první paralely s vlajícími prapory a hrající vojenskou hudbou. Na předem daném místě vetkly prapory do země a formálně tak zahájily boj o pevnost.³⁰⁵ „*Během otevření zákopu musí být přítomen hlavní inženýr, který musí dohlédnout na to, aby práce byla dobře vyměřena a rozdělena, po hodině se musí vrátit, aby zjistil, zda jsou jeho příkazy vykonávány a každý dělá co má*“, píše Vauban. První noc tak velitel musel učinit ještě několik podobných obchůzek – v raném novověku se podle Vaubana velelo zepředu a hlavní inženýři podstupovali sami nemalé riziko.³⁰⁶ Pokud obléhání řídil sám Vauban, obvykle osobně umístil a naplnil zeminou první gabion a umístil prvních 20 fašin.³⁰⁷

Vaubanův britský protějšek Muller doplňuje, že tradiční rituál otevření zákopů bývá podniknut kolem druhé hodiny odpolední. Nejdříve se slouží vojenská polní mše a pak je zahájena dlouhá vojenská přehlídka před velitelem. Samotný první výkop je uskutečněn až za soumraku, kdy vrchní inženýr pomocí kolíků a provazu vyznačuje trasu první paralely.³⁰⁸

Zahájení boje předchází složitě vojensko - inženýrské úvahy o tom, na jaký úsek se bude útočit. Hlavní inženýr se musí rozhodnout o výběru takzvané *fronty*, vymezené *kapitálami* (myšlenými osami) dvou bastionů. Kapitála mezi nimi ležícího rave-

302 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 13.

303 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 13.

304 Anon. *An Authentic Journal*, 12.

305 Wright, „*Sieges and Customs of War*“, 634-635.

306 Vauban, *A Manual of Siegecraft and Fortification*, str. 46.

307 Ostwald, *Vauban under Siege*, 29.

308 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 32.

linu byla pak osou, na jejímž základě se rýsovaly a připravovaly plány celé bojové akce. Od ní se vyměřovaly parametry pravidelného Vaubanova útoku. V našem případě byla hlavní osou francouzského útoku kapitála ravelinu Didem, který se nacházel mezi bastiony Coehoorn a Pucelle. Jednalo se o de facto jediný potenciální útočný sektor, v jehož předpolí se nerozkládal cíleně zaplavovaný, nebo bažinatý terén, popřípadě rovnou vodní plochy. Fronta bastionů Coehoorn a Pucelle byla jediným úsekem, na nějž bylo možné pravidelně útočit, a proto byla jeho dispozice Coehoornem projektována jako mimořádně odolná. Sousedící bastiony Král Vilém a Belvedere, které mohly rovněž přispět k obraně palbou, byly rovněž velmi silné a ravelin Antwerp napravo od bastionu Coehoorn byl abnormálně rozsáhlý a připomínal spíše velký detašovaný bastion v hlavním příkopu. Disponoval stejnými dvoupatrovými (etážovými) dělostřeleckými bateriemi za orillonem stejně jako bastiony vnitřního obranného pásma. Jeho boční palba v závěrečné fázi obléhání hájila ravelin Didem a prostor před špičkou bastionu Coehoorn.

Vraťme se ale k rituálu otevření zákopů. Výše citované zápisy ze žurnálů nepochybně odkazují na to, že v noci byl dokončen první krok v pravidelném obléhání. Byla vykopána zmíněná první paralela, široký hlavní zákop, umístěný asi 600³⁰⁹ metrů od fronty bastionů Coehoorn - Pucelle, sloužící jako hlavní záchytné postavení pro síly obléhatelů, provizorní kryt pro pohotovostní zásoby, munici a postavení pěších jednotek.

Francouzské vojáky a sapéry čekala neklidná noc plná bojového nasazení, stejně jako obránce města. „*Noc patnáctého července si nezaslouží být nazvána nocí, protože nikdo z nás neusnul... a zůstali jsme ve zbrani*“, protože kolem deváté ráno se ukázalo, že nepřítel zahájil první část pravidelného útoku „*podle forem*“, to jest před první paralelou „*vybudoval několik dělostřeleckých baterií na straně Wosecké brány*“, píše autor Griffithova žurnálu.³¹⁰ Tyto dělostřelecké baterie se okamžitě staly terčem kontrabaterijní palby obránců, kteří rovněž do jednoho z vysunutých prvků umístili baterii vlastních moždírů. Vše tedy zatím v deníku odpovídá postupu z Vaubanova manuálu: po vykopání první paralely postavit během následující noci první dělostřelecké baterie a zahájit palbu na pevnost.

Dělostřelecké baterie měly dvojí účel. Jejich soustředěná palba za prvé měla zničit dělostřelectvo obránců na útočném úseku a za druhé vyhnat obránce především z úseků kryté cesty na vnějším obranném pásmu. Některé baterie tak vedly přímou palbu na dané pevnostní prvky (palba enfilovací) a některé pálily podél jejich dlouhých líců na odraz (zmíněná palba ricochetová).³¹¹ Dělostřelecké baterie byly polní postavení, obvykle podle dobového normativu opatřená mohutným zemním valem o čelní tloušťce nejméně 18 nebo 20 stop a boční 10 nebo 12 stop, aby jej ani nejtěžší děla z

309 Umístění první paralely nebylo striktně normováno a vázalo se na odhadovaný dostřel obléhacího dělostřelectva. První paralela měla být obvykle umístěna tak, aby děla z baterií, které budou před ní dále vybudovány, už mohla efektivně střílet na vnější pevnostní pásmo (vysunuté prvky, krytou cestu a popřípadě také raveliny). Muller například doporučuje kopat první paralelu 300 fathomů, to jest přibližně 560 metrů od pevnosti. Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 76. Znamenalo to ovšem také okamžité vystavení se defenzivní palbě z pevnosti.

310 Anon. *An Authentic Journal*, 12. Posádka pevnosti měla na počátku k dispozici celkem 150 těžkých děl (nejméně 12liberních), která byla povětšinou rozmístěna na úseku, proti němuž byl veden útok.

311 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 22.

pevnosti nemohla prostřelit.³¹² Val byl směrem do pevnosti přirozeně opatřen střílnami a ze zadní strany přibližovacím zákopem směrem na paralelu. Přibližně 20 až 30 metrů za baterií bývalo vykopáno čtvercové postavení pro příruční sklad střelného prachu a dělových projektilů, které je pečlivě zastřešeno mohutnými fošnami a zaházeno zeminou. Baterie bývala, pokud to situace umožňovala, umístěna 5 nebo 6 stop nad úroveň terénu.

Obránci pevnosti na tento standardní postup zareagovali stejně předvídatelně. Dokončili napouštění indundačních kotlin na straně směrem k moři a vytvořili tak rozsáhlou záplavovou oblast, přes kterou francouzské síly nemohly útočit. Celou noc byla z obou stran vedena prudká palba z ručních zbraní (mušket a valových pušek) a malých děl: „*Nesmím zapomenout také na to, že jsme z města pozorovali pány v zákopech a celou noc i ráno jim věnovali pozornost z velkých i malých zbraní, takže mnoho z nich se odebralo na věčnost...*“³¹³ píše autor Owenova žurnálu. Na obléhací baterie se tak okamžitě snesla těžká defenzivní palba z pevnosti, která mířila hlavně na jejich odhalené střílny, které se útočníci snažili po každém výstřelu z děla blokovat gabionem nebo alespoň masivními dřevěnými kryty proti palbě z valových pušek. Začal souboj obranného a útočného dělostřelectva, který v případě obléhání Bergenu trval až do samotného konce.

Palné zbraně a kultura války

Hustá, téměř nepřetržitá palba v prostoru, v němž se vede obléhání, je jedním z rysů militární mechaniky a dynamiky dobývání bastionové pevnosti. Vidíme, že tento prostor má podobu obdélníku o stranách přibližně 600 x 800 metrů. Vauban i další autority během obrany pevnosti doporučovali v podstatě vést neustálou rušivou palbu a každý voják v zákopech dostával předepsaný objem munice, kterou musel za dobu služby vypálit.

Vauban obvykle nařizoval, aby během obrany pevnosti každý voják během své služby vypálil na nepřítele 75-90 mířených ran z muškety, což činilo asi 2,5 libry prachu a 5 liber olova. Pro jeden úsek to znamená asi 3600 liber prachu, neboli 1,2 tuny. Celkem 650 vojáků v první obranné linii tak mělo každý den podle Vaubana vypálit na tomto prostoru 52.000 ran z mušket a valových pušek. Uvážíme-li přibližně stejný objem útočné palby, jedná se o více než 100.000 výstřelů z ručních zbraní denně na prostoru méně než 1 čtvereční kilometr.³¹⁴ Obránci obvykle na pozice v kryté cestě rovněž vytahovali lehčí, tří- až šestiliberní děla a pálili odtud na čela útočných zákopů.³¹⁵ Obvyklé technologické maximum pro soudobá děla činilo na konci 17. století nejvýše 20 výstřelů za hodinu po dobu přibližně osmi hodin. Poté se bronzové hlavně již natolik zahřály, že další palba byla nebezpečná. Z Vaubanových normativů i do-

³¹² Muller, *The attack and Defence of Fortified Places*, 39.

³¹³ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 13.

³¹⁴ Vauban, *A Manual of Siegecraft and Fortification*, str. 144. Pro celé obléhání Bergenu lze podle Vaubanových normativních tabulek uvážit spotřebu minimálně 72 tun střelného prachu a 144 tun olova na straně obránců. Muller dochází k mírně vyšším údajům, jeho uvažovaná spotřeba by přesáhla 100 tun střelného prachu. Muller, *The attack and Defence of Fortified Places*, 137.

³¹⁵ Duffy, *Fire and Stone*, str. 123.

chovaných bergenských situačních plánů z roku 1747 vyplývá, že obléhatelé měli v palebných pozicích na paralelách přibližně 64 děl. To znamená hustotu palby, přesahující 7-8.000 výstřelů ze strany obléhatelů denně. Uvážíme-li podobnou hustotu defenzivní palby, můžeme dojít k závěru, že na útočném úseku mohlo zaznít více než 10.000 výstřelů denně.

Tyto dedukce podporuje i skutečnost, že poté, co pevnost padla, francouzští dobyvatelé pečlivě zaznamenali, že se jako válečné kořisti zmocnili celkem 238 funkčních děl. Z technologického hlediska, zejména kvůli nutnosti chránit děla před přehříváním a střídat je po několika hodinách palby, je tedy současná aktivita více než 130 děl na obou stranách na útočném úseku rozhodně možná.³¹⁶

Palba ze strany obránců mohla být ve skutečnosti ještě intenzivnější. Muller ve 40. letech 18. století rekonstruuje Vaubanovy pokyny a více než trojnásobně zvyšuje normativ defenzivní palby, zejména v souvislosti s technologickým pokrokem dělostřelectva. Přibližně 40 let po Vaubanově odchodu tak uvádí, že během obrany je třeba, aby 1.800 vojáků, držících službu na útočném úseku, vypálilo minimálně 180.000 výstřelů na útočné zákopy obléhatelů denně z ručních zbraní. Co se týče defenzivní palby z děl, Muller doporučuje vystřelit každý den minimálně 600 ran z lehčích děl nebo valových pušek s cílem zabít nepřátelské sapéry v čele útočných zákopů. Obránci Bergenu ovšem nerespektovali obvyklé francouzské i převzaté britské návody na odkládání dělostřeleckého duelu s útočníkem až do závěrečné fáze obléhání a neustále vedli protibaterijní palbu, podle žurnálů srovnatelně intenzivní s palbou útočníka.³¹⁷

Sečteno a podtrženo, před Bergenem je podle žurnálů i dobových normativů vysoce pravděpodobné, že na útočném úseku, menším než polovina čtverečního kilometru, bylo každý den vypáleno více než 200.000 ran z ručních zbraní a více než 10.000 výstřelů z děl. Jaké to mohlo mít důsledky na chování a prožívání vojáků?

Vojáci mají podle žurnálů všudypřítomý strach vyhlížet před valy zákopů, jejich vizuální vjemy jsou výrazně omezeny. Vojáci v zákopech zažívají cosi jako „tunelové“ vnímání. Pohybují se pouze na velmi stísněném a omezeném prostoru, kde jsou zcela odkázáni na expertní znalost a rozkazy vojenských inženýrů. Jakékoli volné prostranství a otevřený prostor na útočném a obranném úseku pevnosti se stávají palebným polem, jsou prostorem, kde bez krytí za nějakou terénní nerovností nebo v zákopu jinak číhá jasná smrt.

Pro jedince z toho plyne určitá bezmoc, vědomí zanedbatelnosti individua vůči masové palebné síle. Během vojenského výcviku se měl voják takové pocity naučit potlačovat a překonávat. Prostor obléhání během první fáze byl palbou doslova přesyten, bylo to místo, kde palba duněla neustále. Strach z pouhého vyhlédnutí přes pališádu kryté cesty se objevuje i v hlášeních britských důstojníků jako podplukovníka Josepha Yorkeho,³¹⁸ který tak několikrát málem přišel o život. Ve svém hlášení z Ber-

316 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII Redige Par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire De L'Armée des Assiegeans*, str. 187.

317 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 136. Žurnálové texty naznačují, že těžiště dělostřelecké palby se nacházelo v ranních a dopoledních hodinách. Owenův žurnál obsahuje řadu referencí o tom, že často kolem poledne palba výrazně ustala, téměř skončila. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 24.

318 Podplukovník Yorke vévodovi z Cumberlandu, Bergen-op-Zoom, 10. srpna 1747. National Archives SP 87/23/124.

genu píše 8. srpna jeho kolega plukovník John Huske, že během bojových akcí panuje „nepřetržitá střelba z našich děl a ručních zbraní“, schopná sama o sobě například nepřítele vytlačit z bojového postavení.³¹⁹

Co je v takové situaci chápáno jako projev vojenské zdatnosti a cti, co je například statečnost? V této konfiguraci militární mechaniky a dynamiky je statečností jakákoliv forma vzdorování masové palebné síle. V obou žurnálech se nacházejí početné poznámky, hovořící o tom, že i pouhé vyhlédnutí přes obranné valy bylo na útočném úseku vysoce riskantní. Statečné a vojensky ctnostné tedy bylo především vydržet na svém postavení, nenechat se zastrašit palebným přívalem a jeho ohlušujícím duněním a překonat související smyslovou deprivaci. V žurnálech je tak mnohokrát oceňována vůle a poslušnost vojáků vydržet na palebných postaveních, překonat hrůzu z děsivého ohromujícího a ohlušujícího hřmění hromadné palby z děl a dalších zbraní na relativně omezeném prostoru.

Vojenská čest a zdatnost se v tomto „moderním“ pojetí v polovině 18. století již podstatně liší od své starší tradiční podoby. Až do přelomu 15. a 16. století se udatnost a vojenská čest stále ještě výrazně odvozovala od úspěšného vedení kontaktního boje převážně chladnými zbraněmi na krátkou vzdálenost, nebo obsluhování zbraní střelných – luků nebo kuší.³²⁰ Rezidua této konstrukce vojenské cti byla zřetelně patrná až do 30. let 17. století, kdy například klasické španělské *tercio* (základní pěší organizační i bojová formace) bylo stále často používáno pro agresivní střetný boj na krátkou vzdálenost.³²¹

V tomto historickém kontextu tedy byl statečný a zdatný pikenýr, neustupující ze své formace, nebo šermíř, kryjící boky své jednotce, případně jezdec, který prokázal odvahu v přímém útoku ve formaci. Po druhé fázi vojenské revoluce v raném novověku, která proběhla v letech 1660-1720, ovšem nastala dominance palných zbraní na bojišti. Důvodem byl příchod univerzální křesadlové muškety, opatřené bajonetem, která se stala standardní zbraní pěšího vojska.³²²

Voják během obléhání Bergenu je v podání všech žurnálových textů především zdatný a ctnostný proto, že donekonečna nabíjí a odpaluje palné zbraně, že je ochoten a schopen se vystavit nepřátelské palbě, to vše navzdory vědomí toho, že jeden z

319 Plukovník John Huske Lordovi Chesterfieldovi, Bergen-op-Zoom, 10. srpna 1747, National Archives SP 87/23/139.

320 Tuto transformaci analyzuje například Jeremy Black, viz Jeremy Black. *European Warfare 1494-1660*. Londýn a New York: Routledge, 2002, zejména Kapitola 5: „European Warfare 1494-1559“. Rozsáhlá diskuse na toto téma je obsažena např. in D. J. B. Trim, ed., *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism* (Leiden a Boston: Brill, 2003), zejména Kapitola 9: „Soldados Platicos and Caballeros: The Social Dimensions of Ethics in the Early Modern Spanish Army“ (Fernando González de León) a Kapitola 10: „Army, Society and Military Professionalism in the Netherlands during the Eighty Year's War“ (D. J. B. Trim). Transformaci během Italských válek v první polovině 16. století analyzují Michael E. Mallet a Christine Shaw in Michael E. Mallet, Christine Shaw, *The Italian Wars 1494-1559: War, State and Society in Early Modern Europe* (Londýn: Routledge, 2012) zejména Kapitola 6: „The transformation of War“.

321 Tímto způsobem nasazená španělská i císařská modifikovaná tercia ještě v roce 1634 rozhodla bitvu u Nördlingen, v níž utrpěla švédská armáda včetně kontingentu protestantských říšských stavů tvrdou a v této fázi konfliktu rozhodující porážku.

322 Viz například diskuse o problematice vojenské revoluce in Black. *European Warfare 1660-1815*, zejména 38-67 a 87-119.

mnoha set tisíc projektilů, bzučících a hřmících nad bojištěm, ho dříve či později na útočném úseku zřejmě zasáhne.

Rozžhavené dělové koule

Obléhání nabíralo na obrátkách. Po vybudování dělostřeleckých baterií před první paralelou začali obláhatelé okamžitě razit na třech místech útočné zákopy směrem k pevnosti, na pomyslné osy bastionů Pucelle a Coehoorn a mezilehlého ravelinu Didem. Jednalo se o mimořádně nebezpečnou fázi obléhání, protože dělostřelecká palba obránců měla stále navrch a ztráty mezi sapéry, kteří kopali tyto zákopy, byly, jak brzy uvidíme, značné. „*Sapěři jsou rozděleni do skupin po osmi mužích*“, píše Muller, „*aby se mohli vzájemně střídát a pracují po dvou čtyřčlenných skupinách, takže jedna z nich pracuje na zákopu a druhá dodává potřebný materiál. Když se první čtveřice unaví, pak je vystřídána druhou*“.³²³ V čele sapy pracují tedy čtyři sapěři, kteří kopají každý jednu čtvrtinu profilu. Bok zákopu okamžitě zesilují gabiony, do nichž se umísťuje vykopaná zemina. Mezi gabiony se umísťují pytle s pískem nebo zeminou a celý val se zpevňuje fašinami. Nejohroženější prostor, to jest samotné čelo zákopu, je kryto buď zeminou napěchovaným gabionem, který je pomalu odvalován dopředu, nebo takzvaným *mantletem*, silným dřevěným krytem, opatřeným dvěma koly a držadlem.

Takový návod se zdá být jasný, metodický a racionální. Na čela třech útočných sap se ovšem soustřeďuje těžká obranná palba z pevnosti z děl středních kalibrů, valových pušek a mušket. Tyto tři body jsou místem, do kterého dopadají stovky a tisíce projektilů. Obránci se snaží kopání sap maximálně ztížit pomocí husté palby a sapěři na čele sap se neustále nacházejí ve smrtelném nebezpečí. Zejména první sapér na čele je v tuto chvíli patrně nejohroženějším vojákem v táboře obláhatelů. Po dvou hodinách byla podle Mullera skupina osmi sapérů na čele sapy vystřídána. Pokud ovšem přežila. Kopání sap směrem k pevnosti se provádí nepřetržitě, dnem a nocí a každý den se teoreticky na čele každého útočného zákopu střídá dvanáct osmičlenných směn. V případě Bergenu tedy na třech přístupech pracuje minimálně 300 sapérů denně. Tolik říká Mullerem převzatý vaubanovský normativ, který ovšem vůbec nediskutuje průběžné ztráty.

V britské armádě se po vzoru francouzské sapérům platilo podle délky vykopané sapy. Zvykové právo tehdy na obou stranách zakotvilo princip rozdělování odměny padlého sapéra mezi jeho přeživší kolegy. „*Tento druh práce je velmi nebezpečný a vyžaduje zručné muže, kteří jsou placeni podle vykopané délky... a pokud jsou zabiti, zbytek skupiny obdrží jejich žold, takže se často stává, že jeden nebo dva lidé dostanou za svoji směnu plat za 24 lidí, až guineu za každého*“, píše Muller o práci sapérů za druhou paralelou.³²⁴ Toto suché vojenské účetnictví nám sděluje, že Muller za běžnou situaci pokládal přibližně 90% úmrtnost sapérů během dvouhodinové směny, při níž je osmičlenná sapérská brigáda třikrát pobita. Kdo přežije, dostane doslova horentní sumu. Na první paralele se podle britských normativů platila půlkoruna (2 šilinky) za jeden vykopaný fathom (1,8 metru), za druhou paralelou jedna guinea (21 šilinků) za jeden fathom. Muller pak

³²³ Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 43.

³²⁴ Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 45.

shrnuje, že občas tímto způsobem nastala situace, kdy za druhou paralelou jeden až dva sapéři, kteří z několika desítek přežili, dostali na konci své směny každý 24 guinejí.³²⁵ Pro srovnání: roční plat námořníka na lodi Východoindické společnosti v 60. letech 18. století činil přibližně 33 guinejí. Pokud by ztráty sapérů nebyly 300%, jak uváděl Muller, ale „jen“ poloviční, obdržel by každý sapér za dvouhodinovou směnu ekvivalent měsíční námořnické mzdy.³²⁶

Těžká palba z pevnosti ovšem nebyla to jediné, co sapérům hrozilo. Večer patnáctého generál Cronström tak nařizuje první výpad proti čelům nepřátelských útočných zákopů: překvapivý útok skupiny těžce vyzbrojených obránců. Tento první výpad se dostal až na první paralelu a skončil krvavým bojem o dělostřeleckou baterii, kdy Francouzi ztrácejí tři sta mužů a padesát zajatců.³²⁷ Jedna z moždířových bomb, vypálených obránci, navíc zasáhla muniční skladiště na předsunutém postavení a zabil celou jeho obsluhu.

Výpady byly jednou z tradičních zbraní v arzenálu obránců pevnosti. Byly pořádány obvykle v noci a představovaly útok menší, těžce vyzbrojené jednotky na důležité místo v obléhacích zákopech, obvykle na jejich čela s cílem pobít sapéry a zasypat část obléhacích prací – nebo na dělostřelecké baterie s cílem poničit obléhací děla. Vauban píše: „*Když chcete uspořádat výpad, abyste zpomalili postup nepřítele, musí guvernér sestavit menší jednotku asi devadesáti mužů, třicet mužů ve třech řadách, a do čtvrté řady umístit dalších třicet granátníků. Na dohled od nepřítele by se měli granátníci vmístit mezi první a druhou řadu, aby mohli při každé příležitosti vyrážet dopředu a vrhat granáty. Všech devadesát mužů by mělo mít přední pancíře, meče a pistole... a nést silné halapartny, vidle nebo podobné zbraně...*“, přičemž těsně za prvním měl následovat druhý oddíl s celkem 180 vojáky. Za druhou vlnou byla připravena třetí vlna, složená z 200 dělníků, připravených ničit nepřátelské obléhací práce, to jest nesoucích pohotově připravené zápalné směsi a také rozžhavené hřebíky a kladiva na zatloukání zátravek obléhacích děl.³²⁸ Výpady představovaly odlišný způsob vedení boje v rámci obléhání a v této první fázi alternovaly s dělostřeleckou palbou, která byla dominantní během dne.

Soudobý francouzský vojensko - inženýrský manuál Guillaume Le Blonda shrnuje, že výpady by měly být pořádány průběžně, aby útočníci byli neustále zneklidňováni, bránilo se jim ve spánku a poškozovaly se jejich obléhací práce: „*Nejlepší doba pro velké výpady nastává dvě hodiny před úsvitem, kdy jsou vojáci unavení a ospalí a je tedy snazší je překvapit a nezможou se na vážnější odpor. Pokud navíc v noci prší a strážé v zákopech tak budou jen stěží schopny použít své palné zbraně, je to další příhodná okolnost...*“³²⁹

Během výpadů se pak hodnocení vojenské ctnosti a statečnosti výrazně měnilo na obrácené diachronní linii: noční výpady byly převážně bojem muže proti muži a statečnost byla chápána „předmoderně“, jak jsem vyložil v předchozím oddíle – ve

325 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 46.

326 Viz například kalkulované životní náklady a příjmy in Elizabeth W. Gilboy, „The Cost of Living and Real Wages in Eighteenth Century England,“ *The Review of Economics and Statistics* 18/3 (srpen, 1936): 134-143.

327 Anon. *An Authentic Journal*, 12.

328 Vauban, *A Manual of Siegecraft and Fortification*, str. 126. Výpadu u Bergenu byly pořádány do značné míry podle Vaubanova manuálu, viz např. relace plukovníka Yorkeho, National Archives SP 87/24/123.

329 Le Blond, *The Military Engineer*, 23.

smyslu boje zblízka chladnými zbraněmi. Tato dichotomie, tento diametrální rozdíl v tom, co je chápáno jako žádoucí a statečné vojenské chování, který nastával obrazně řečeno po každém soumraku, možná představuje jednu z kulturních příčin toho, proč byla pevnostní válka tak náročná pro své účastníky a proč je tak silně v žurnálových textech zdůrazňována její děsivost.

Vraťme se ale k problému odlišného vnímání kultury války. Sedmnáctého července se stalo něco neobvyklého. Obránci pevnosti zjistili, že je proti nim z formálního vojenského hlediska veden zmíněný pravidelný vaubanovský útok, ale neporozuměli následkům svého odmítnutí francouzského parlamentáře a nepochopili, že obléhání pevnosti tedy zřejmě nebude *pravidelné* i z hlediska zvykového válečného práva a kultury války.

Je to patrné zejména z perspektivy autora Griffithova žurnálu. Dělostřelecký duel se zatím jevil jako výhodnější z perspektivy obránců. Obléhání se proto z jejich pohledu stále více odchylovalo od Vaubanova normativu. Obránci neukrývali svá děla před obléhacími bateriemi, ale naopak, vedli na ně silnou a převažující protibaterijní palbu.

Další tah v neobvyklé a abnormální partii však byl na obléhatelích. Autor Griffithova žurnálu tak najednou překvapeně a pobouřeně oznamuje: „*Sedmnáctého nás Francouzi napadli s velmi velkou vervou a navzdory všem našim snahám se uchytili u paty glaucisu... poněkud nás překvapilo, že na nás hrabě Löwendahl začal znenadání střílet bombami a doruda rozžhavenými dělostřeleckými koulemi, které velmi brzy způsobily značný nepořádek. Náš velký a krásný kostel společně s markýzovým palácem a velkým množstvím domů úplně shořel a byl zničen*“.³³⁰

Palba rozžhavenými dělovými koulemi představovala jeden z nejsilnějších „nepravidelných“ útočných prostředků až do nástupu artilérie s drážkovanými hlavními v polovině 19. století.³³¹ V pramenech se poprvé častěji objevuje z roku 1598 během španělského obléhání Rheinbergu v rámci nizozemské Osmdesátileté války za nezávislost, kdy vypjatě konfesionální charakter konfliktu zesiloval používání nezvyklých a brutálních bojových prostředků.³³² Postup byl následující: obléhatelé vykopali příkop, v němž zatopili dřevem nebo dřevěným uhlím a na železný rošt rozmístili dělové koule, které následně spouštěli rozžhavené do hlavní, kde ovšem nejdříve prachovou náplň izolovali dřevěnou ucpávkou, doplněnou vrstvou hadrů a slámy. Pak bylo žádoucí dělo co nejdříve odpálit. „*Projektil byl nejnebezpečnější tehdy, když pronikl hluboko do dřevěné domovní konstrukce a nerušeně založil požár*“.³³³ Duffy zdůrazňuje, že Vauban osobně takovou metodu ostřelování měst, vyvolávající rozsáhlé a dobovými prostředky nezvladatelné požáry, považoval za barbarskou a neefektivní a pokládal ji za přijatelnou pouze v okamžiku, pokud obránci pevnosti nějakým způsobem urazili vojenskou čest útočníků. V dlouhém memorandu z roku 1682 se marně snažil Ludvík XIV. přesvědčit, aby její používání ve francouzském inženýrském sboru zakázal.³³⁴ Po jeho smrti začala být tato taktika francouzskou stranou mnohem častěji používána. Byl

³³⁰ Anon. *An Authentic Journal*, 14. Owenův žurnál odhaduje, že u kostela a radnice bylo zcela vypáleno a zničeno na padesát měšťanských domů. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 20.

³³¹ Duffy. *Fire and Stone*, 100.

³³² Simienowicz, *The Great Art of Artillery*, 306.

³³³ Duffy. *Fire and Stone: The Science of Fortress Warfare 1660-1860*, 100.

³³⁴ Ostwald, *Vauban under Siege*, 224.

to brutální a neobvyklý bojový prostředek. Mohl výrazně zrychlit dobytí pevnosti, ale na druhé straně obléhatelé se potom zmocnili požárem dosti poškozeného prostoru.

O tom, že situace ve městě se výrazně zhoršila, svědčí i to, že branou v bezpečném sektoru byli evakuováni všichni nebojující, ženy, děti a nemocní. Na náměstí byla vztyčena šibenice a na ni přibit nápis, že kdokoli, kdo zanedbá své povinnosti obránce města, bude „*okamžitě oběšen pro výstrahu (in Terrorem)*“.³³⁵ Generál Cronström zároveň oznámil vojsku *taxy* mimořádných finančních odměn pro každého, kdo se významně. Obvykle to znamenalo nemalé sumy ve zlatě pro ty, kterým se během výpadu například podaří vyřadit z boje nepřátelské dělo (zatlouci do jeho zátravky rozžhavený hřebík nebo dubový kolík), případně ukořistit nepřátelskou standardu či vzít důležitého zajatce. Mezitím se na pomalu přibližující nepřátelské útočné zákopy vede nepřetržitě dnem a nocí rušivá palba z lehkých děl a valových pušek, takže „*celá řada z nich opustila obléhání směrem do zástvěti*“³³⁶.

Problém se sapéry

Sedmnáctého července Owenův žurnál zpravuje o tom, že nepřátelští sapéři musí být do práce hnáni násilím. Obránci z prostoru kryté cesty pozorují, jak je ženou granátníci s tasenými šavlemi a dohlížejí na jejich práci (kopání a údržbu útočných zákopů), „*pohánějí je a když se nenechají, oplácejí jim ihned olovem a ocelí*“.³³⁷ Jak jsme již viděli, sapéři byli pro obléhání pevnosti nezbytní. Stejně jako dělostřelci za svoji práci kromě žoldu dostávali významné mimořádné odměny. Ve francouzské armádě v 18. století bylo zvykem například vyplácet veliteli obléhacího dělostřelectva každý den 300 livrů za každé dělo, střílející z paralel. Za každé dělo v průlomové baterii se platilo 500 livrů a konečně 10 livrů denně za každé funkční dělo. Řadoví dělostřelci z těchto vysokých částek měli podle normativu dostávat celou třetinu,³³⁸ přičemž zbytek si rovným dílem rozdělili důstojníci a velitel.

Již víme z britského dobového Mullerova normativu, představujícího pouze uctivou parafrázi Vaubanových rukopisů, že profese sapéra byla velmi riziková, ale na druhou stranu výjimečně honorovaná (podle délky vykopaného zákopu). Obvykle nebyla nouze o dobrovolníky, protože pokud sapér měl štěstí a nebyl zabit hustou defenzivní palbou z pevnosti, mohl si tímto způsobem vydělat značnou sumu. Francouzské záznamy z obléhání Bergenu v souladu s tímto principem udávají, že například práce na druhé paralele v noci z 18. na 19. července „*byla odměňována částkou 1 livru a 10 sou za jeden vykopaný toise*“³³⁹, zatímco za riskantnější práci na třetí paralele poblíž kryté cesty nepřátelské pevnosti dostal sapér 3 livry za toise“, přičemž za nejnebezpečnější úkol, to jest průběžné opravy čela útočných zákopů (sap), poničená defenzivní palbou, byly

335 Anon. *An Authentic Journal*, 14. Owenův žurnál toto potvrzuje a mírně zpřesňuje, že „*nechal vztyčit šibenici, na které, jak slavnostně přísahal, nechá oběsit kteréhokoli muže, ať už důstojníka nebo prostého vojáka, který opustí své stanoviště*“. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 18.

336 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 13.

337 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 14.

338 Wright, „*Sieges and Customs of War*“, 634.

339 1 toise = přibližně 2 metry.

sapérům vypláceny 4 livry za toise.³⁴⁰ To byly opravdu vysoké částky. Například měsíční žold seržanta francouzského pěšího pluku obvykle v této době činil přibližně 15 livrů. Sapér stejné peníze mohl dostat na druhé paralele za necelých osm vykopaných metrů svého dílu zákopu, což měl teoreticky stihnout za čtyři hodiny (standardní francouzská směna byla delší, než britská). Pokud ovšem sapér přežil. Jak jsme již viděli, sapér nekopal zákop v plném profilu, ale pouze jednu jeho čtvrtinu a v čele sapy obvykle byli činní 4 sapéři najednou.

Úvodní dramatická situace násilného nucení sapérů do práce svědčí z hlediska militární mechaniky a dynamiky o tom, že oproti předpokládanému vývoji podle Vaubanova normativu defenzivní palba z pevnosti má stále navrch a je pro sapéry velmi nebezpečná. „*Není nic obvyklejšího, než když sapéři vezmou do zaječích*“, píše Vauban ve své korespondenci.³⁴¹ Donutit sapéry a vojáky, aby se vystavovali takto nebezpečným situacím, bylo leckdy nad lidské síly důstojníků i vojenských inženýrů.

„*Shledal jsem, že je mnohem méně obtížné velet vojákům ve svém pluku... než sapérům, protože v noci mezi nimi panuje značný zmatek a bylo tomu tak i včera. Měli jsme se uchytit u předsunutého příkopu na hraně glacisu, odkud jsme byli předevcírem v noci vytlačeni, a naši sapéři znovu odváděli svoji práci velmi špatně. Francouzům stačilo pouze několikrát způsobit velký hluk, aby vystrašili naše sapéry... kteří okamžitě utekli, takže se mi jich na místě nepodařilo udržet ani třetinu*“, vzpomíná anglický podplukovník John Blackadder na typický průběh své noční služby u sapérů během spojeneckého obléhání silné francouzské pevnosti Douai v roce 1710³⁴².

Scéna, pozorovaná z pevnosti v historickém kontextu svědčila o kritické situaci ve francouzském táboře. S nízkými bojovými kvalitami sapérů, v jejichž sboru díky mimořádnému riziku a vysokým ztrátám rozhodně vítězila kvantita nad kvalitou, se v této době „smířila“ většina velitelů, kteří v takové situaci spíše zvýšili finanční odměny. Pohánění sapérů do práce násilím a případné popravky na místě byly něčím nevídaným a extrémním.

Během obléhání Bergenu bylo francouzským sapérům za jejich práci vyplaceno celkem 93.938 livrů a 10 sou. Dalších 2.862 livrů na místě rozdali vojenští inženýři dobrovolníkům za obzvláště nebezpečné úkoly.³⁴³ Ve srovnání s ostatními náklady to byly mimořádně vysoké částky. Oficiální francouzské záznamy přinášejí podrobné účetnictví, zaznamenávající například zhotovení celkem 86.056 valových košů (*gabionů*) v ceně 10 sous za jeden; dále 7.504 dřevěných rámových hatí³⁴⁴ v ceně 5 sous za

340 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 117.

341 Ostwald, *Vauban under Siege*, 166. Vaubanovi se nikdy nepodařilo přesvědčit krále, aby schválil jeho projekt samostatných ženijních jednotek, zahrnujících také sapéry.

342 Ostwald, *Vauban under Siege*, 168. Blackadderovy podrobné memoáry jsou jedním z nejvýznamnějších egodokumentů profesionálních důstojníků z období raného novověku. Viz např. Andrew Crichton, ed., *The Life and Diary of Lieut. Col. J. Blackader of the Cameronian Regiment, and deputy governor of Stirling castle, who served with distinguished honour in the wars under King William and the duke of Marlborough and afterwards in the rebellion of 1715 in Scotland.* (Edinburgh: H. S. Baynes, 1824).

343 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 118. Pro srovnání, měsíční žold osobních strážců vojenských inženýrů v hodnosti seržanta, kteří je doprovázeli v zákopech, byl 15 livrů. U Bergenu tedy byla řadovým sapérům za jejich nasazení vyplacena částka, odpovídající asi 6.500 měsíčním platům poddůstojníků pěchoty. To by odpovídalo zhruba ročním nákladům na žold pro celý elitní pěší gardový pluk.

344 Dřevěné rámové hatě byly používány pro zpevnění podloží zákopů. Projevilo se totiž Coehoornovo

jednu.³⁴⁵ Bylo vykopáno 25 kilometrů zákopů, což je hodnoceno jako mimořádně mnoho.³⁴⁶ Za gabiony a rámové hatě bylo tedy utraceno necelých 13.000 livrů, téměř osmkrát méně, než kolik bylo rozdáno sapérům na jejich mimořádném žoldu.

Francouzští sapéři podle všeho utrpěli vysoké ztráty. Von Eggersův žurnál se jejich vyčíslení pečlivě vyhýbá, přestože jinak přináší podrobný rozpis ztrát řadových pluků. Na samotné otevření zákopů bylo nasazeno 2.400 sapérů, označovaných jako „dělníci“ (travailleurs).³⁴⁷ Víme, že každý den se jich teoreticky mělo vystřídat na čele sap nejméně 300. V textu obou žurnálů se dále nachází řada zmínek o „pomocnících“ a „dobrovolnících“, kteří jsou nasazováni na sapérské práce ve stylu „lidského materiálu“, kdy ani nebyli rozděleni do označených nebo číslovaných jednotek, neměli vlastní důstojníky apod. V žurnálu rovněž nenalezneme ani jednoho sapéra nebo minéra uvedeného jménem, na rozdíl od celé řady pěšáků, dělostřelců nebo inženýrů.

Mezitím se v zóně, kde působili sapéři, tedy v zemi nikoho, mezi vnější linií glacisu a čely nepřátelských útočných zákopů, rozehrával stále krvavější boj. Večer osmáctého července obránci uskutečnili další výpad, který ovšem není úspěšný a na každé straně padne asi sto mužů. Protibaterijní palba obránců pokračuje a devatenáctého Griffithův žurnál oznamuje rozstřílení a likvidaci dvou francouzských dělostřeleckých baterií. Až do devatenáctého července pokračuje neustálý příval rozžhavených dělových koulí do města, které je téměř celé zničeno, což Griffithův žurnál interpretuje pouze jako faktor, zvyšující morálku obránců, kteří, „protože je město již téměř zničeno... nemusí se již ničeho dalšího obávat“.³⁴⁸ Dvacátého července, zřejmě po doplnění zásob munice, se ale na město znovu snáší „strašlivá sprška těchto žhavých poslů smrti, kteří zcela dokončili rozboření kostela a velkého počtu dosud nedotčených domů“.³⁴⁹ Owenův žurnál shrnuje, že toho dne palba trvala osm hodin bez přestávky a poté, co shořel a zřítíl se k zemi kostel, se palba přesunula na dělostřelecké baterie obránců na ravelinech, ale nezpůsobila jim žádné škody.³⁵⁰

Humanitární ohledy a vojenská čest

Ráno dvaadvacátého (podle Owenova žurnálu třiadvacátého července) se však všechno mění a otevírá se scéna, která je pro nás velmi důležitá z hlediska proměnných kultury války. Velitel obléhatelů hrabě Löwendahl vysílá podruhé své parlamentáře, kteří

zasazení stavby velmi blízko hranici spodní vody. „Hlavní příkop v Bergen-op-zoom, hluboký asi 18 stop, je zasazen jednu stopu nad letní hladinou spodní vody. To jeho překonávání činí nesnadnějším a nebezpečnějším, protože v příkopu není dostatečná hloubka zeminy pro vykopání sapy...“ a příkop by bylo nutné překonávat pomocí vršení takzvaných letmých sap, v podstatě náspů po obou stranách linie postupu. Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 15.

345 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 117.

346 Augoyat, *Apercu Historique*, 427.

347 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 7. Těchto 2.400 mužů bylo „jištěno“ celkem 5 elitními granátníckými prapory, to jest na dva sapéry připadal jeden voják.

348 Anon. *An Authentic Journal*, 14.

349 Anon. *An Authentic Journal*, 16.

350 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 18.

nyní žádají o dočasný klid zbraní, „aby mohli být pohřbeni mrtví“,³⁵¹ což potvrzuje i Owenův žurnál. Taková situace referuje o dvou věcech: za prvé o skutečnosti, že kontrabaterijní, defenzivní palba z pevnosti, vedená z děl, valových pušek a mušket, je velmi účinná a má navrch nad palbou útočníka. Za druhé, následkem toho francouzští sapéři a vojáci již utrpěli velké ztráty. V dramatické bojové situaci se začala zejména na čele útočných zákopů (sap), přibližujících se k pevnosti, hromadit těla padlých. Ta byla v danou chvíli prostě a jednoduše vyhozena ze zákopu ven, ovšem po nějaké době se jich na místě nahromadilo tolik, že další kopání zákopu již nebylo možné kvůli intenzivnímu zápachu z mrtvých těl.

Autor Owenova žurnálu situaci, předcházející žádosti o přerušeni palby, popisuje velmi přímočaře: „*Stále na nás barbarsky střílejí rozžhavenými dělovými koulemi, ale stále jsme tu, abychom se jim mohli odvděčit. Když na chvíli ustala palba z mušket a odvážil jsem se vyhlédnout přes parapet, naskytl se mi zcela šokující pohled, protože jejich linie (paralely) a dokonce zákopy (sapy) jsou plné napuchlých a zduřelých mrtvých těl, což podle mého skromného soudu musí být zcela odporné pro ty, kteří tam musí pobývat*“.³⁵²

Tato děsivá situace ještě prohlubuje úvodní symbolické zmatení, které začalo odmítnutím prvního francouzského parlamentáře. Nyní se naplno projeví a začne ještě výrazněji ovlivňovat boj o pevnost.

Podle Griffithova žurnálu generál Cronström Löwendahlovi žádost stručně a jasně odmítá. Owenův žurnál je podrobnější: „*Kolem jedenácté hodiny jsme obdrželi zprávu od hraběte Löwendahla, o jejímž smyslu jsem v tu chvíli nevěděl... ale zjistil jsem, že starý baron (Cronström) svolal své dělesloužící a vysoké důstojníky, aby se poradil o samotném ob-sahu zprávy a rozhodli společně, jakou vhodnou odpověď poskytnout... veškerá palba na francouzské straně utichla a jejich baterie oněměly*“.³⁵³ Podle autora Owenova žurnálu byla porada relativně krátká a nakonec shromáždění důstojníci dospěli k společnému závěru.

Co tedy bylo Löwendahlovi sděleno? Máme k dispozici dvě verze zprávy, lišící se podle obou žurnálů. Nejprve tedy Griffithův žurnál.

„*Pokud byste zaútočil na pevnost důstojnějším způsobem a projevil přitom více lidskosti, pak bych s Vaším požadavkem jistě souhlasil, jak je obecně zvykem; protože jste ale zahájil obléhání jako sprostý žhář a zapálil a zničil jste celé město, bylo přijato rozhodnutí nepřistoupit na Vámi požadované dočasné příměří, nebo Vás o příměří někdy požádat*“.³⁵⁴

Pozdější editor Griffithova žurnálu v poznámce pod čarou přináší přímočarou vojensko - inženýrskou interpretaci této skutečnosti: obléhatelé zvolili tuto taktiku v prosté naději, že urychlí dobytí Bergenu, protože vedení řádného obléhání by bylo příliš těžké. V kontextu vojenského inženýrství a vojenské vědy 18. století je takováto interpretace jen stěží skrývanou urážkou francouzské strany. Francouzský vojenský inženýrský sbor byl znám svým pečlivým lpěním na kanonických Vaubanových spisech a maximálním důrazem na vedení standardního útoku, odpovídajícího jejich učebnicím. Obvinění z použití nestandardních metod, spočívajících především na nepřiměřeném objemu palebné síly, je jednou ze základních figur vzájemného potýkání se různých vojenských inženýrských škol a tradic 17. a 18. století.

351 Anon. *An Authentic Journal*, 16.

352 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 23.

353 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 25.

354 Anon. *An Authentic Journal*, 17.

Owenův žurnál uvádí, že zpráva, podepsaná baronem Cronströmem, měla následující, mnohem podrobnější znění: „*Jsem vojákem již mnoho let a myslím, že jsem si osvojil dobrou znalost pravidel vedení války („Rules of War“) a způsobů, s nimiž by se k sobě měli chovat obléhatelé a obléhající. Je povinností generálů dobývat města a nikoli je úmyslně a vědomě ničit a takové činy spíše poukazují na divoštvo a zuřivost hodnou Tatarů než na vojenskou statečnost a odvalu a myslím, že s osobami, které jednají v rozporu s pravidly vedení války („Rules of War“), by se nemělo vůbec rozmlouvat a ani jim prokazovat sebemenší laskavost, protože ti místo aby statečně a vznešeně dobývali, kolem sebe jen šíří zkažu. Pan Löwendahl porušil válečné právo („Rights of War“) tím nejvíce šokujícím způsobem a od lidí, k nimž se choval tak hrozně, nemůže čekat žádnou laskavost, protože se choval jako palič a sprostý žhář, když tak barbarsky zapálil celé město palbou rozžhavenými dělovými koulemi, což je praxe, o které dosud nikdo nevěděl... z tohoto důvodu se velitel města, guvernér, Válečná rada i posádka neodvolatelně rozhodli, že nesvolí ke klidu zbraní a neprokáží žádnou laskavost, ani o ni nebudou žádat“.*³⁵⁵

Francouzský parlamentář byl vyslán ke svému veliteli s touto odpovědí a jakmile bylo pozorováno, že vstoupil do francouzských zákopů, obránci města spustili prudkou palbu. To byl kód, symbolizující rozhodné odmítnutí přednesených návrhů.

Odmítnutí humanitárního příměří³⁵⁶ bylo v dobovém kontextu převelice významné. Z poloviny 18. století se zachovalo značné množství pramenů, nasvědčujících tomu, že v tomto období byla obecně kultura války v Západní Evropě co se týče humanitárních ohledů na vcelku vysoké úrovni. Západoevropské důstojnické sbory byly často pokládány za součást osvícenské sociální elity a vykazovaly tendenci se skrze vysokou úroveň vojenské kurtoazie a humanitárních ohledů kulturně vymezovat coby kultivovaná elita svých společností³⁵⁷. Armstrong Starkey shrnuje, že „*zdvořilé výměny stanovisek mezi veliteli byly... běžné. Byly dodržovány vojenské zvyklosti, zajišťující čestné vedené války: propouštění a výměny zajatců, dočasná příměří, péče o nepřátelské zraněné, čestné kapitulace poražených a odmítání vést palbu na nebojující nebo na vrchní velitele“.*³⁵⁸ Jinými slovy: vzhledem k pokroku v technologii výroby palných zbraní a ve vojenské pyrotechnice, činící z pozemní války stále krvavější záležitostí, zde působily kulturní vlivy, které naopak tvrdost války umenšovaly.

Toto období, včetně Sedmileté války, v komparativní vojensko - historické perspektivě vyvstává jako vcelku ojedinělý časový úsek, zejména ve srovnání s francouzskými válkami Ludvíka XIV. nebo napoleonskými válkami. David Bien nebo Christopher Duffy v tomto ohledu souhlasí se Starkeyem a uvádí, že zvláště francouzská armáda poloviny 18. století byla známá dodržováním humanitárních ohledů a vysokou úrovní vojenské kurtoazie. Ve vztahu k důstojnickému sboru všichni tři autoři ovšem

³⁵⁵ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 25-26.

³⁵⁶ Starkey, Bien nebo Duffy dobové „humanitární ohledy“ charakterizují obecně jako projev neochoty vést válku „totálním“ způsobem a schopnost brát ohledy na nebojující jako ženy nebo děti, nebo pečovat o vlastní i nepřátelské zraněné vojáky. Pokud by důstojníci jednali opačně, ve velké většině případů by ohrozili vlastní vojenskou čest. Zejména Starkey. *War in the Age of Enlightenment*, 94-96.

³⁵⁷ Bien, „The Army in the French Enlightenment“, 68.

³⁵⁸ Starkey. *War in the Age of Enlightenment*, str. 94. Christopher Duffy dochází ke stejnému závěru: navzdory tomu, že Války o dědictví rakouské i Sedmiletá válka byly velmi krvavé konflikty, dodržoval se v nich většinou překvapivě vysoký standard humanitárních ohledů. Duffy. *Military Experience in the Age of Reason*, zejména kapitoly 1 a 2. Limitovaný charakter evropského vojenství 18. století a přítomnost humanitárních ohledů potvrzuje i Jeremy Black, viz Black. *European Warfare 1660-1815*.

takové jednání hodnotí spíše než jako projev osvícenského myšlení jako způsob, jak posilovat vlastní vojenskou čest a vymezovat se tak vůči ostatním sociálním skupinám.

O to nezvyklejší a závažnější se jeví nedorozumění mezi obránci a obléhateli, mající za následek nejen drastickou palbu rozžhavenými projektily do města, ale následně rovněž příkré odmítnutí dočasněho humanitárního příměří za účelem posbírání padlých a péče o raněné. V období Slezkých válek existovala jen jedna evropská armáda, o které pruské, francouzské, britské i další důstojnické sbory v této otázce pochybovaly a pokládaly ji za neschopnou dodržovat evropské humanitární hodnoty – a tou byl ruský expediční sbor, který se zapojil do boje proti Prusku během Sedmileté války.³⁵⁹

Griffithův žurnál pokračuje: „*Tato odpověď, jak nás ihned poté zpravili (noví) zajatci, vyvolala mezi francouzskými vojáky značnou nespokojenost. Ti totiž spustili hlasitý pokřik proti svému generálovi kvůli tomu, že obléhání vede zcela svévolně a nebere vůbec žádné ohledy na své vojáky, kteří, jak sami prohlásili, se octli v zoufalé situaci a jsou trháni na kusy, aniž by si zachovali alespoň naději, že jejich tělo spočine v zemi, takže po celých tisících leží a hnijí jak zdechlí psi před pevností*“.³⁶⁰ Jedná se zřejmě o reprezentaci na základě výpovědí zajatců a dezertérů.

Smrt na bojišti byla jedna věc. Kromě toho na autory žurnálových textů silně zapůsobila situace zraněných vojáků a sapérů z řad obléhatelů. „*Tito ubozí nešťastníci... kteří si nemohou pomoci sami, ani jim nepomohli jejich přátelé, jsou ponecháni mezi hromadami mrtvol a pomaličku umírají za velkého utrpení*...“³⁶¹ Griffithův žurnál přidává dilema obránce, pohybujícího se mezi účelově racionálně uchopenou vojenskou zdatností na straně jedné a vojenskou ctí na straně druhé. Zasadit nepříteli v agónii ránu z milosti nebo nikoli? „*Mnohé takové... jsme dennodenně spatřovali z hradeb, ale nemohli jsme jim projevit milosrdenství, i když lidskost o to snažně prosila... to by totiž vůbec neposloužilo našemu účelu, kterým bylo zastrašit nepřátele v útočných zákopech skrze strašlivý osud jejich spolubojovníků*“.³⁶² Kromě toho, munice byla drahá.

Vidíme tak zřetelně, že vojenská čest v obou žurnálech nepředstavuje esenciální kategorii, která existuje vně aktérů, ale že naopak je produktem aktérského rozvažování a vyjednávání, kdy vojáci těžce sami v sobě de facto srovnávají nároky obou druhů cti – externí a interní, jak vykládá Paul Robinson.³⁶³ Interní kapitál cti velí smrtelně zraněné vojáky v agónii zastřelit a umenšit jejich utrpení. Externí kapitál cti nařizuje ponechat je svému osudu. Konkrétní jednání aktérů obléhání je pak výslednicí rozvažovaného poměru těchto dvou složek vojenské cti.

359 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 96.

360 Anon. *An Authentic Journal*, 17. Text v této chvíli na okamžik opouští rovinu dichotomického pohledu a uvádí, že Löwendahlovo nasazení přímé palby zápalnými projektily do města bylo dosti překvapivé, protože „*hrabě Löwendahl byl dosud považován za dobrého velitele... ale tak ukvapeně zahájil bombardování a vypalování města*“. Tamtéž. Str. 19. Owenův žurnál je v hodnocení generála Löwendahla podstatně přísnější, je to „*veliký generál, za něhož se ovšem pouze sám považuje... muž nadmíru pyšný a marnivý*“. Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 12.

361 Anon. *An Authentic Journal*, 17.

362 Anon. *An Authentic Journal*, 17.

363 Viz kapitola, zabývající se teoretickým vymezením textu. Robinson chápe externí zdroj vojenské cti jako úctu a uznání ze strany ostatních vojáků a důstojníků. Interní zdroj vojenské cti chápe jako soulad chování a svědomí. Viz Robinson, *Military Honour and the Conduct of War*, 2-4.

Naše interpretace se ale bude ubírat jiným směrem. Důležité je překročit popisnou rovinu žurnálů a uvědomit si, co nastalo po této výměně vzkazů. Hrabě Löwendahl přestal s palbou rozžhavenými projektily do města. Francouzské velení začalo podle všeho uvažovat o nastalé, velmi nezvyklé situaci. Výsledkem bylo, že podle žurnálových textů „*toho dne palba nepřátel výrazně zeslábla... a zjistili jsme, že si velmi zoufají kvůli osudu svého podniku*“.³⁶⁴ Došlo ke změně dispozic francouzských baterií, které ze svého hledáčky propustily vnitřní město a začaly se po standardním, vaubanovském způsobu zaměřovat na jednotlivé pevnostní prvky jeho obranného krunýře.

Co to vše znamená? Co se vlastně odehrává? Není to nic menšího než popření původního, dichotomicky uchopeného konfliktu, uvozeného v Griffithově žurnálu obrazem biblického boje z Miliona. Pod černobílou dualitou začíná prosvítat něco odlišného. Co to je? Začíná se nakonec sice nepřímě, ale přesto vyjednávat o tom, jakým způsobem bude veden boj. Löwendahl sice může být zobrazován jako Satan z Miltonova eposu a velitel obránců generál Cronström jako esenciálně kladná postava téměř spasitelského, ježíšovského charakteru, ale tato rovina historického textu nás v tuto chvíli nezajímá.

Události z osmnáctého července reprezentují něco na první pohled skrytého za odstavci vojenského žurnálového textu. Na scénu vstupuje vojenská čest jako zásadní proměnná kultury vedení boje. Podle čeho se vede boj? Podle rozkazů a dispozic? Podle učebnic vojenského inženýrství? Podle nějakého racionalizovaného, předem stanoveného plánu co nejefektivnějšího dobytí města?

Ve značné míře jistě ano. Vaubanův pravidelný útok se snažil právě o toto. Nikoli však výlučně. Griffithův žurnál nám v podstatě sděluje, že boj a válka se otáčejí kolem několika os zároveň – kromě vojenské zdatnosti také kolem vojenské cti. Nyní je ovšem třeba položit si otázku, co je to čestný způsob vedení boje? Jak se produkuje takový způsob vedení boje, který jeho aktéři chápou jako čestný, jako jednání, které neohroží jejich vlastní vojenskou čest?

Za prvé je to cosi zvykového, cosi tradičního, přítomného v tehdejší kosmopolitní vojenské vrstvě. Cronström důrazně vytýká Löwendahlovi, že nebojuje obvyklým způsobem, že se nechová, jak je obecně zvykem. „*Pokud by jen ušetřil město a přidržel se obvyklých metod, pak by...*“³⁶⁵ dodává Griffithův žurnál. V tomto případě Cronström evidentně odkazuje na standardní francouzskou vaubanovskou tradici takzvaného pravidelného útoku na pevnost a upozorňuje, že francouzští obléhatelé vedou boj jiným, výrazně tvrdším způsobem. Výraz „*obvyklé metody*“ podle mého soudu zcela jistě znamená klasický vaubanovský postup, který v běžné situaci vylučuje brutální bojové prostředky, jako například palbu rozžhavenými dělovými koulemi. Proti běžným, standardním vaubanovským metodám obléhání pevnosti, jako například ostatním způsobům vedení dělostřelecké palby (palba enfilovací nebo palba ricochetová), ražení útočných zákopů nebo nočním výpadům, Cronström vůbec nic nenamítá. Jejich použití chápe jako běžné a legitimní.

³⁶⁴ Anon. *An Authentic Journal*, 17. Na jiném místě se k devatenáctému červenci celkové prozatímní ztráty obléhatelů odhadují na 5.000 mužů, obránců podle žurnálů padlo 600. Tamtéž, 18.

³⁶⁵ Anon. *An Authentic Journal*, 18.

Za druhé je podle mého soudu možné žurnálové texty interpretovat tak, že čestný způsob vedení boje je kategorie, dotýkající se obecné lidskosti (*humanity*), vůči které je v žurnálových textech postaven pojem barbarství (*barbarity*). Tato dualita *humanity* versus *barbarity* je v žurnálech nejvíce patrná v pasážích, kdy autoři rozvažují nad tím, zdali je možné zasadit těžce zraněným nepřátelským vojákům, ležícím v zemi nikoho, ránu z milosti výstřelem z muškety.

Žurnálové texty, především jejich pasáže, dotýkající se sporu o vedení útočné palby rozžhavenými dělovými koulemi, interpretují tak, že podle žurnálových autorů i dalších aktérů obrany pevnosti válka nepředstavuje negaci lidskosti, není popřením všech norem lidského spolužití, ale musí být lidskostí regulována a řízena. Válku je možné a také nutné vést lidsky. Válka je určitým částečným suspendováním, ale nikoli popřením lidskosti, jak vykládá Griffithův deník na příkladu morálního dilematu stran dobíjení těžce zraněných a umírajících nepřátel v zemi nikoho. Pouze nesprávně vedená válka vyvolává nelidské, nehumánní sentimenty. Pokud by Löwendahl bojoval čestně, pak by nejen „dosáhl více než pomocí tohoto barbarství“, ale nezpůsobil by že jeho jednání „lidi (ve městě) jen ještě více rozzuřilo, dohnalo k zoufalství a naplnilo je neukojitelnou touhou po pomstě“.³⁶⁶ Řečeno pomocí Miltonových veršů, stojících v záhlaví Kinneirova žurnálu, ve srovnání s Löwendahlovým *Infernem* je skutečná válka *Civil’ d Game*, tedy něco sice hrozného a intenzivního, ale stále kontrolovaného a kultivovaného. Má svá jasná pravidla.

Za třetí je podle mého soudu ze žurnálových textů zcela zřetelné, že třetím faktorem, charakterizujícím čestné vedení boje, je vzájemné vyjednávání, že taková norma vzniká intersubjektivně. Jednou z vlastností čestného způsobu vedení boje je to, že se na něm obě strany shodnou. Během obléhání pevnosti Bergen-op-zoom se podle žurnálových textů čestný způsob vedení boje vyjednával a nastoloval v konkrétní interakci, především pomocí výměny písemných vzkazů mezi oběma veliteli, na které druhá strana vždy nějakým způsobem reagovala.

Nejedná se přitom pouze o tuto dvoustrannou polaritu – generál Löwendahl versus generál Cronström, ale do hry vstupují přinejmenším dva další aktéři – ostatní francouzští důstojníci a vojáci, jinými slovy, vojenský stav jako takový. Přinejmenším v žurnálových textech je patrná skutečnost, že velitel obránců generál Cronström vždy v případě formální komunikace s nepřítelem svolával širší kolegium vyšších důstojníků, s nimiž se radil. Oni totiž byli osobami, na nichž mimo jiné řečeno s Robinsonem závisel jeho osobní externí zdroj vojenské cti. Cronströmovi nutně muselo záležet na mínění a respektu ostatních vyšších důstojníků.

Čestný způsob vedení boje tak nepředstavuje nějakou ahistorickou esenciální kategorii. Pouze částečně se odvozoval od struktur a tradic raně novověkého vojenství a jeho normativů. Na druhé straně byl rovněž vysoce závislý na aktérech daného konfliktu. Odvozoval se od jejich prožívání kultury války. Konečný výsledek, určitá konfigurace proměnných kultury války, považovaná během obléhání pevnosti Bergen-op-zoom za řádný a čestný způsob vedení boje, vznikl během vzájemné komunikace a vyjednávání přímého i nepřímého. Je zřetelné, že po většinu doby obléhání pevnosti na řádném a čestném způsobu vedení boje nepanovala explicitní shoda. Jak později uvidíme z dalšího průběhu boje, obě strany po úvodním střetu ohledně vedení palby

³⁶⁶ Anon. *An Authentic Journal*, 19.

rozzhavenými dělovými koulemi a případného uzavírání humanitárního příměří nakonec dospěly k určitému porozumění.

Aspekt konkrétního vyjednávání aktérů v dané situaci je posílen i charakterem dokumentů, na které se ve vojensko - historické literatuře běžně odkazuje. V této době platná verze britských královských *Articles of War* je chápána jako normativ, mající řídit výkon vojenské služby a chování vojáků (*conduct*).³⁶⁷ Pokud je ovšem otevřeme a interpretujeme ve smyslu našeho argumentu, zjistíme, že jsou plné podružných „technikálií“ a formálních předpisů, upravujících především vojákovu každodennost, detaily služby na stráži i v poli a vnitřní sociální kohezi ozbrojených sil ve smyslu subordinace. Pasáže, které by se mohly zabývat tím, jak se náležitě, řádně a čestně vede válka, v nich ovšem zcela absentují. *Articles of War* byly masově tištěny ve formě knížčky, kterou mohl a také měl každý voják nosit u sebe a předpokládalo se, že je schopen se s tímto textem seznámit sám, nebo s pomocí spolubojovníků. Přesto v britských *Articles* nenalezneme žádné poučení o tom, co je válka. Jediným vysvětlením je, že to vojáci již museli částečně vědět a zbytek se dozvěděli během základního vojenského výcviku a začlenění do armády. Dostalo se jim enkulturace do soudobé kultury války. Její symbolický systém si osvojili v praxi, skrze každodennost vojenské služby a války samotné.

Vojenská čest je tak v intencích žurnálů do značné míry závislá na intersubjektivně vyjednané a oboustranně respektované řádné míře suspendovaného lidství. Pálit zápalné projekty do města je „nelidská metoda vedení války, která za sebou zanechává zkázu na každém kroku“, vést stejně intenzivní palbu na palebná postavení obránců je však naprosto legitimní.³⁶⁸ To je zcela zřetelné. Je rovněž zcela zřetelné, že během obléhání Bergenu se vyjednání této míry nepodařilo a že průběh událostí je tímto faktem zásadně ovlivněn.

Interpretačně „silná“ epizoda z devatenáctého až dvacátého července se jedenaadvacátého definitivně uzavírá. Je již zřetelné, jak se bude bojovat – bez vzájemné shody na podstatě vojenské cti. Boj se vede pravidelně, když obláhatelé otevírají nové útočné fronty před Forty Rovere a Pilsen, děje se tak „za účelem otevření regulérního útoku na oba dva zároveň“.³⁶⁹ Když tedy devěťadvacátého července z Fortu Rovere podnikne výpad část britského highlanderského pluku (Murray), je „zkáza, kterou tito highlanderé způsobili mezi Francozi, natolik značná, že tito vyslali parlamentáře, požadujícího klid zbraní, aby mohli být pohřbeni mrtví, což jim bylo odmítnuto“.³⁷⁰

Z hlediska vojenské historie se tedy boj vede pravidelně ve smyslu respektování Vaubanova paradigmatu obléhání pevnosti. Z hlediska historické antropologie války se však bojovalo „nepravidelně“, protože po většinu doby obléhání se útočníci a obránci nedokázali shodnout na tom, co je to válka a jak se v ní lze chovat řádně a čestně. Obě strany si v této otázce nerozuměly a nedokázaly vyjednat oboustranně přijatelnou čestnou metodu vedení boje.

367 Anon. *Rules and Articles for the better government of His Majesty's Horse Guards and all other His Land Forces etc.* (Londýn: John Baskett, 1737).

368 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 20. Povšimněme si toho, jak Owenův žurnál přesně takto popisuje události z 20. července a rýsuje jasnou distinkci.

369 Anon. *An Authentic Journal*, 19.

370 Anon. *An Authentic Journal*, 20.

Není se kam ukrýt

Prostor mezi čely útočných zákopů obléhatelů a vnějším okrajem obranného pásma pevnosti nebyl prázdný. Zejména v noci se v něm odehrávaly téměř neustálé střety průzkumných jednotek obou stran. Muller doporučuje, aby do tohoto liminálního prostoru každou noc směřovaly hlídky 10-12 mužů v čele se seržantem a sledovaly postup obléhacích prací.³⁷¹ Případně je možné nastražit past na průzkumníky obléhatelů a čekat ve formaci, připomínající široké písmeno „U“, otevřené směrem od pevnosti.

První fáze obléhání má z hlediska militární mechaniky a dynamiky tři hlavní součásti. Za prvé jsou na útočném úseku postupně kopány zákopy (sapy a paralely)³⁷², stále blíže k pevnosti. Cílem je dostat se na takzvané třetí paralelu až k úpatí glacisu. Za druhé na pozadí tohoto úsilí neustále probíhá dělostřelecký souboj obléhacích baterií s obránci pevnosti s cílem umlčet defenzivní dělostřelectvo. Za třetí se většinou v noci nebo brzy nad ránem pořádají z pevnosti již zmíněné výpady menších jednotek s cílem poničit čela sap nebo vyřadit z boje nepřátelské dělostřelecké baterie.

Generál Löwendahl měl na počátku obléhání k dispozici celkem 48 těžkých čtyřicetiliberních děl a 30 moždířů.³⁷³ Po dobytí pevnosti zaznamenal Jacob von Eggers ve svém obléhacím žurnálu, že vítězští dobyvatelé se zmocnili jako válečné kořisti mimo jiné 166 bronzových a 72 železných kanónů.³⁷⁴ Od počátku byla palebná převaha evidentně na straně obránců, takže postup k pevnosti byl pomalý a vykoupený početnými ztrátami.

Dne 23. července si tak autor Owenova žurnálu typicky poznamenává: „*Francouzi pilně postupují ve svých obléhacích pracích a snaží se dostat k nám co nejbližší*“.³⁷⁵ Nepřímo potvrzuje pozdější Von Eggersovy údaje a dodává, že ve městě je ve službě 150 těžkých děl, která jsou postupně střídavě nasazována na útočném úseku. Následující dny a noci jsou téměř bez výjimky alternací zákopových prací ve dne a výpadů v noci. Owenův autor má ale velmi optimistickou náladu, cituje názory vojenských inženýrů z pevnosti, hovořících znovu o tom, že defenzivní palba z Bergenu má navrch,³⁷⁶ Francouzům jsou průběžně zasazovány těžké ztráty a pevnost se nemá čeho obávat: „*Naši inženýři jsou jedni z nejlepších, kteří kdy byli nasazeni, a nejen nám dennodenně prokazují své schopnosti a rozhodnost, ale také udržují vysokou bojovou morálku posádky... a prohlašují, že město se klidně udrží proti dvojnásobně početným nepřátelským silám*“.³⁷⁷

Z hlediska militární mechaniky a dynamiky se situace začíná pomalu měnit kolem 25. července. Útočná palba ztichla a autor Owenova žurnálu odhaduje, že Fran-

371 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 49.

372 V textech obou žurnálů jsou často paralely označovány jako *lines* a sapy jako *trenches*.

373 Augoyat, *Apercu Historique*, 416.

374 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII Redige Par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire De L'Armée des Assiegeans*, 187. Železné kanóny mohly pocházet z lodí, původně zakotvených v městském přístavu, které však byly sejmuty a použity k obraně pevnosti. Vzhledem ke svým nízkým lodním lafetám byly snadno použitelné pro palbu z kasemat, například v recesovaných bocích ravelinů ve středním obranném pásmu.

375 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 24.

376 Ve stejný den činí autor Griffithova žurnálu následující zápis: „*Nazítří nepřítel téměř utichl, ne však naše dělostřelectvo, takže mnoho jejich lidí bylo zabito naší palbou, jak nám neustále potvzují dezertéři, průběžně přicházející od rána až do večera*“. Anon. *An Authentic Journal*, 19.

377 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 29.

couzi možná zahájili ražení útočných minových chodeb pod pevnostní glacis. Jsou vydány rozkazy, aby posádka byla v nepřetržité pohotovosti po směnách. Dům, v němž přebýval autor Owenova žurnálu, dostal přímý zásah dělovou koulí, která jej zdevastovala, takže se dostal na lůžko až ve dvě hodiny ráno v náhradním ubytování.

Důvody, proč francouzská palba na chvíli utichla, se ozřejmily ve 4 hodiny ráno následujícího dne – Francouzi zaútočili značnou silou na linie u Kyk en de Potu v čele s několika granátnickými rotami, ale neúspěšně a byli odraženi. Nálada mezi autorem Owenova žurnálu a jeho společníky se ještě zlepšila. Znovu a znovu oceňují dobře cílenou defenzivní dělostřelbu z pevnosti: „*Naše baterie jsou dobře umístěné a skvěle obsluhované a činí mezi Francouzi hroznou paseku...*“.³⁷⁸ Dělostřelců je v pevnosti podle autora asi 350 a v obsluze děl pomáhají také francouzští dezertéři, kterým byla nabídnuta služba v pevnosti, do které přestoupili.

Podle Owenova žurnálu se ve výpovědích dezertérů nachází rovněž rozsáhlá reprezentace válečné cti svého velitele, generála Löwendahla. Ten údajně veřejně chválí posádku pevnosti za skvělou a tvrdou obranu, ale zároveň přísahá, že „*obětuje své vojsko do posledního muže, dokud nedobude město a nepřiměje ho podrobit se svému králi, neboť nyní již není možné se z obléhání čestně stáhnout*“.³⁷⁹

Ustavičná defenzivní palba z pevnosti, která si žádá vysoké oběti na straně útočníka také referuje o jedné na první pohled nesamozřejmé věci: Coehoornova dispozice pevnosti a zvláště jejího vnějšího pásma se ukazuje jako vysoce odolná proti principiální Vaubanově technice, nasazované v této fázi obléhání – již zmíněné dělostřelecké palbě na odraz, *ricochetu*. Evidentně se nedaří takto cílit na úseky kryté cesty, líců ravelinů a líců bastionů. Navzdory tomu, že 28. července obléhatelé budují další dvě dělostřelecké baterie, situace se nemění a úspěchy v podobě umlčení pevnostních děl se nedostavují.³⁸⁰

V rámci alternujícího žánru pořádají obléhatelé v noci 28. velký výpad za účasti vojáků ze skotských pluků, který je podle Owenova žurnálu vysoce úspěšný, a podařilo se těžce poškodit jednu z hlavních obléhacích baterií na druhé paralele.³⁸¹ Třicátého července se tento scénář opakuje a podle žurnálů znovu se značným úspěchem.

Navzdory početným obětem ale Francouzi postupují. Jejich sapéři a minéři podle Owenova autora již dospěli „*do poloviny glacisu před frontou bastionu Coehoorn, což se nám příliš nepozdává*“.³⁸² V této fázi obléhání jsou noční výpady stále častější. Každou noc z pevnosti vyrážejí po půlnoci menší oddíly, aby zaútočily na francouzské sapéry, ale navzdory všem těmto snahám se útočník 6. srpna uchytil na 4 místech přímo u pališádky kryté cesty. Autor Owenova žurnálu neskrývá své napětí a nejistotu. Tato nejistota

378 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 32.

379 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 34.

380 Vysvětlení relativní neúčinnosti jinak velmi obávané palby na odraz poskytuje Bisset: „*U Bergen-op-zoomu, kde ji Francouzi prováděli mimořádně pečlivě a nepochybně na ni nasazovali své nejlepší dělostřelce, projektily obecně létaly příliš vysoko a přestřelovaly bastiony: ty, které přilétaly z velké ricochetové baterie v poli naproti bastionu Král Vilém, zamířené na bastion Pucelle a kurtinu po jeho pravici, obecně zasáhly kurtinu mezi bastiony Belvedere a Coehoorn... nebo pravý bok Pucelle... někdy byly zaměřeny příliš nízko a skončily v líci daného bastionu*“.
Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 2-3.

381 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 37. Více o těchto nočních akcích v následující kapitole, neboť se na nich podíleli prominentně skotští vojáci a souvisí s nimi rozsáhlé reprezentace jejich kulturní vojenské *jinakosti*.

382 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 40-42.

se však záhy rozptýlila, když obléhání vstoupilo do své druhé fáze. Výpady jsou časté a za druhou paralelou se nacházející sapy musí být po každé zatáčce doplňovány o svého druhu miniaturní paralely, na kterých jsou umístěna podpůrné pěchotní jednotky, protože „obležení nyní mohou provést výpad kdykoli se jim zlíbí, aniž by riskovali, že budou na zpáteční cestě odříznuti“, píše Muller.³⁸³

Předtím se amplituda dělostřeleckého souboje znovu vyšvihla nahoru a reprezentace performativní kvality násilí, válečné *hrůzy*, se znovu zesilují. Třicátého července autor Griffithova žurnálu zaznamenává, že od rána Francouzi „zahájili nejpekelnější bubnovou palbu na světě a téměř jsem ohluchl kvůli neustálému hřmění děl a moždířů. Naše baterie také neustále vedou palbu, hlavně kvůli tomu, abychom bránili nepříteli pohřbívat své mrtvé, kteří leží na celých hromadách v čele jejich útočných zákopů a jejichž přítomnost neustále obtěžuje nepřátelské sapéry, aniž by nějak zasahovala nás.“³⁸⁴ Podle autora Griffithova žurnálu to má značný vliv na průběh obléhání. Dne 31. července byl v čele sap obránci pozorován dokonce samotný generál Löwendahl, doprovázen vojáky svého gardového pluku, jak se snaží povzbudit sapéry a pobídnout je k další práci pomocí peněz. Obránci na jeho skupinu ihned začali pálit z děl, která „zabila několik mužů, kteří od něj stáli jen několik kroků“.³⁸⁵

Střelba na vrchního velitele symbolizovala další rovinu odmítání tehdy obvyklých humanitárních ohledů a vzájemného neuznávání vojenské cti.³⁸⁶ Po odmítnutí dočasného příměří za účelem posbírání raněných a pohřbení mrtvých tedy obránci pevnosti nerespektovali ani další dobovou zásadu: nevést úmyslně střelbu na vysoké důstojníky. V obou žurnálech není zmínka o případné reakci z francouzské strany. Ta podle mého soudu takové jednání snadno dekódovala jako potvrzení původního postoje obránců a trvajících nesouladu, týkajících se kultury války a zejména vojenské cti a s ní spjatých legitimních a obvyklých metod vedení boje.

Podzemí se otevírá

Dne 10. srpna 1747³⁸⁷ obléhání vstoupilo do druhé, výrazně dramatičtější a také nejdelší fáze. Obléhatelé zahájili nový způsob vedení boje, začala takzvaná minová válka o vnější obranné pásmo. Obléhatelé přivedli své útočné zákopy po glacisu až na úroveň kryté cesty a pro obránce nyní nastala vhodná doba, aby pod nimi začali odpalovat předem připravené velké nálože střelného prachu, takzvané miny. Byl to jeden z nejúčinnějších prostředků obrany pevnosti, který se kvůli pokroku ve vojenské matematice a pyrotechnice začal používat na přelomu 17. a 18. století, kdy vznikaly první pevnosti s takzvaným permanentním protiminovým systémem, sítí vyzděných podzemních chodeb, pokrývajících celý obvod pevnosti. V této chvíli se postup podle klasického vaubanovského paradigmatu zastavil. Obránci začali zákopy a postavení útočníků vyhazovat do vzduchu.

383 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 46.

384 Anon. *An Authentic Journal*, 20.

385 Anon. *An Authentic Journal*, 21.

386 Viz již zmíněný zejména Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 94-96.

387 Griffithův žurnál událost datuje 7. srpna, ale její reprezentace je téměř totožná, včetně průběhu francouzského útoku, způsobu obrany i výsledku celé akce. Anon. *An Authentic Journal*, 23-24.

První práci, která přinesla koncepční řešení kalkulace objemu a umístění potřebné nálože, vydal francouzský matematik a architekt Francois Blondel již v roce 1688³⁸⁸, kdy u pevnosti Valenciennes proběhly pod Vaubanovým vedením první pokusy s podzemními minami. Ty se však nepodařilo správně matematicky uchopit a otázka přesného stanovení hmotnosti a umístění útočných i obranných min zůstala otevřená. Vojenští inženýři včetně samotného Vaubana se stále museli spoléhat na přibližné odhady a praktické zkušenosti z pole.

Pokročilé teoretické rozpracování mechaniky minové války, včetně poznatku, že exploze nálože nevytváří kužel, ale paraboloid, což výrazně ovlivňuje výpočty, přinesl až francouzský vojenský inženýr Bernard Forest de Bélidor v roce 1727, jehož práce se velmi rychle stala dobovým normativem.³⁸⁹ Minová válka před Bergenem tak již byla vedena na základě relativně sofistikovaných vědeckých poznatků a podzemní nálože mohly být kalkulovány přesně.

Přestože se na Královské vojenské akademii ve Woolwichi minová válka vyučovala již ve 40. letech 18. století, britští vojenští inženýři s ní měli povícero jen historickou zkušenost, ztělesněnou v nejvyšší míře frustrující zkušenosti s dobýváním francouzských pevností Tournai a Lille v letech 1709 a 1710, během Války o španělské dědictví. Tehdy britské jednotky neměly žádné vlastní specialisty, musely se spoléhat na narychlo zmobilizované horníky a utrpěly velké ztráty. Zejména pluk Orkney byl zdemolován v podzemí před citadelou pevnosti Tournai, kde mnoho jeho příslušníků zahynulo kvůli naprosté nezkušenosti s tímto způsobem vedení boje.³⁹⁰

Prvotní snahou útočníka bylo zahájit svoje vlastní podzemní práce a snažit se odhalit podzemní chodby obránců. „*Za tímto účelem jsou poblíž třetí paralely vykopány svislé šachty o rozměru asi 8 čtverečních stop, sahající do hloubky asi 18 nebo 20 stop a pak jsou z nich horizontálně vedeny chodby směrem na krytou cestu, 4 stopy široké a 5 stop vysoké, snažící se napojit na minové chodby obránců*“, píše Muller ve své tehdejší standardní britské učebnici útoku na pevnost.³⁹¹

Obléhatelé krátce po třiadvacáté hodině 10. srpna 1747 detonovali svoji první velkou útočnou podzemní minu u saillantu a kapitály bastionu Coehoorn a okamžitě zahájili útok v síle několika pluků, aby obsadili minový kráter a související část kryté cesty.³⁹² „*Kolem jedenácté hodiny v noci Francouzi odpálili minu, jak jsme předpokládali, u vysunutého úhlu (kryté cesty) bastionu Coehoorn, která jim uvolnila průchod, takže vtrhli na krytou cestu, kde se snažili uchytit. Bojovali neobyčejně odhodlaně... ale vrhli jsme se na ně s takovou zuřivostí a odhodláním, že v okamžiku se rozpoutala ta nejstrašnější jatka, která nemohu k ničemu přirovnat, neboť je jisté, že když nakonec ustoupili z prostoru, kde chtěli zbudovat záchytné postavení, nechali na místě přinejmenším 1.500 mrtvých... během útoku posádka rovněž odpálila protiminu, mající hrozné následky, která v okamžiku vyhodila do vzduchu celé dvě roty*

388 Viz Francois Blondel, *Nouvelle Maniere de fortifier les Places par Monsieur Blondel Marechal de Camp aux Armées du Roy* (Paříž: Nicolas Langlois, 1688).

389 Viz Bernard Forest de Bélidor, *Nouveau cours de mathématiques* (Paříž: Antoine Jombert, 1727), zejména Kniha XIV.

390 Například Schulenburgovy a další relace v Falkner, *Marlboroughs' Sieges*, 167-195.

391 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 57.

392 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 44.

granátníků z pluku Normandie a mnoho dalších mužů stejné jednotky. Naše ztráty dosáhly nanejvýš 350 mužů“.³⁹³

Zahajuje se tím minová válka, která bude trvat déle, než jeden měsíc. V jejím průběhu bude na obdélníku o stranách přibližně 250 x 100 metrů odpáleno mnoho desítek velkých podzemních náloží střelného prachu, podle francouzských záznamů celkem 77. Většina útočného úseku se promění v ruiny, v krvi nasáklé oraniště. Griffithův a Owenův žurnál shodně uvádějí a popisují 27 velkých min a protimin a kromě toho se několikrát bez bližších údajů zmiňují o dalším *velkém množství* odpálených min v rámci intenzivní bojové akce. Francouzské obléhací žurnály, představující mírně odlišný žánr, jsou exaktnější,³⁹⁴ přinášejí podrobný dennodenní rozpis postupu útočníků, uvádějí výrazně vyšší počty a zaznamenávají 76 nebo 77 odpálených min a protimin.

Co se týče poměrně značného rozdílu, dovoluji si přinést následující interpretaci: pramenné anglické obléhací žurnály se spoléhají na zkušenost a paměť jednotlivého aktéra, který byl vždy součástí *službukonajících jednotek*. Strávil tak v první linii v zásadě třetinu, nanejvýš polovinu celkového času obležení, protože po následující jeden či dva dny odpočíval a spal. Oproti tomu francouzský žurnál je obecná publikace, vycházející z pracovních deníků, které vedli inženýři na každém přístupu (jednotlivé útočné zákopy) a které nakonec prošly redakcí hlavního inženýra. V takovém žurnálu je tak logicky zahrnuto mnohem více údajů – v podstatě všechny záznamy ve své úplnosti na základě všech dostupných denních hlášení.

Nálož z desátého srpna patřila k těm větším. Unikla pozornosti obránců, takže musela vycházet z podzemní chodby hlubší než takzvané podpovrchové protiminové větve, které měli k dispozici obránci. Zároveň se musela nacházet ještě nad takzvanými hlubokými větvemi obránců, nacházejícími se nejnižší v pevnostním systému. Epicentrum výbuchu tak mohlo vycházet odhadem z hloubky přibližně 6 metrů pod zemí a vzniklý kráter mohl mít průměr větší než 12 metrů.³⁹⁵ Podle Owenova žurnálu obránci zřejmě počkali, až do útočného prostoru vstoupí dostatek nepřátelských jednotek, a uplatnili standardní postup: hlouběji v terénu, v takzvané hluboké minové větvi odpálili silnou protiminu. Ta byla umístěna 12-18 metrů pod zemí, její detonace zabila velké množství útočníků a vytvořila obrovský kráter. Owenův žurnál v této souvislosti hovoří o dvou rotách a dalších několika desítkách mužů, tedy přibližně 400 francouzských vojáků, kteří zemřeli náhlou smrtí.³⁹⁶

Začátek minové války značí také začátek textu, kdy se více ozřejmuje jedna z našich proměnných kultury války – a to konkrétně performativní kvalita násilí. V tom-

393 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 45.

394 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redigé par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*. V žurnálu jsou všechny miny a protiminy, odpálené útočníky i obránci, číslované průběžně a společně. Druhé vydání žurnálu, viz Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redigé par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire de L'armée des Assiegeans... Nouvelle Edition*, přináší v podstatě stejné údaje, celkem 76 odpálených min a protimin na obou stranách.

395 Podle Vaubanových standardních propočtů byla mina, umístěná přibližně 6 metrů (18 stop) pod povrchem, „nabitá“ minimálně 480 librami střelného prachu, tj. přibližně 240 kilogramy, aby vyvolala kýžený efekt a vytvořila kráter. Velká protimina obránců, která detonovala pod ní, musela být umístěna přibližně 40 stop pod zemí a obsahovat řádově alespoň 5.260 liber střelného prachu, to jest více než 2 tuny. Vauban, *A Manual of Siegecraft and Fortification*, str. 112.

396 Griffithův žurnál uvádí rovněž dvě granátnické roty z pluku Normandie a asi 30 dalších vojáků. Anon. *An Authentic Journal*, 23.

to kontextu a vnímání autorů obou žurnálů prožívaná jako *hrůza*. Samotné zahájení tohoto nového typu pevnostní války bylo v prožívání aktérů obléhání děsivé v nejvyšší míře.

Griffithův žurnál přináší následující zápis o francouzském útoku, následujícím po odpálení útočné miny: „*Zaútočili na nás s takovou vervou, že prorazili na krytou cestu, navzdory tvrdému odporu našich lidí, kteří utrpěli jako nikdy od začátku obléhání. Nicméně po krátkém, ale krvavém boji jsme je vytlačili z kryté cesty během strašného krveprolití, kdy (nepřátelé) ztratili během tohoto střetnutí na 1.500 mužů a naše ztráty dosáhly 357 mužů*“.³⁹⁷ Na prostoru, který lze podle pevnostního plánu vyměřit jako obdélník u vysunutého úhlu kryté cesty před bastionem Coehoorn o stranách přibližně 120 x 60 metrů, po tomto boji zůstalo podle žurnálů ležet přibližně 1.850 mrtvých vojáků. Jedná se o plochu o něco málo větší než standardní fotbalové hřiště.

O závěru tohoto prvního velkého střetnutí zblízka se dozvíme více z Griffithova žurnálu, který dodává, že se podle všeho jednalo o pouhý zastírací manévr, neboť ve stejnou dobu obléhatelé po odpálení dalších útočných min zaútočili také na saillant kryté cesty naproti lunetě Zeeland, těsně nalevo od útočného sektoru, kde se jim podařilo pevně uchytit.

Jaký smysl má v očích aktérů úvodní krveprolití z 10. srpna? Militární mechanika a dynamika se mění tak, že namísto duelu palebné síly ručních zbraní i dělostřelectva přichází kombinace minové války a střetného fyzického boje zblízka. Obléhatelé a obránci už po sobě nestřílejí na dálku a nemohou nalézt alespoň chvilkové bezpečí za pevnostními valy nebo parapety útočných zákopů. Střetávají se tváří v tvář a nejsou si jisti okamžikem, kdy pod nimi vybuchne další podzemní nálož. Bojová akce, která byla dříve rozprostřená v geometrické síti mnoha útočných zákopů a baterií, kasemat a bastionů, se nyní prudce koncentruje, soustřeďuje na malé úseky opevnění, představující klíče k systému vnějšího obranného pásma. Čím více se stahuje a zmenšuje rozměr zóny střetu, tím více se zintenzivňuje boj a jeho prožívání ze strany aktérů.

Relace o krveprolití a brutalitě bojových scén jsou běžnou součástí historické literatury i aktérské zkušenosti s válkou. V případě hned prvního francouzského útoku na krytou cestu pevnosti Bergen se podle všeho v žádném případě nejedná o morbidní nadsázku. Jednalo se o událost, která mimořádně silně působila na aktéry včetně autorů obou žurnálů. Smysl reprezentací v obou žurnálech je podle mého soudu očividný: v této chvíli pevnostní válka dostává rozměr krvavé řeže, které se voják musí naplno účastnit zblízka, ale v konečném důsledku je jako jednotlivec zcela nepodstatný, protože hluboko pod povrchem minéři a vojenští inženýři připravují další *pekelnou* nálož, která může aktérům obléhání následně kdykoli vybuchnout pod nohama.

Pevnostní válka se rekonfiguruje tak, že stále větší váhu získávají bezprostřední masové drastické performance a prožitky, prožívané s notnou dávkou *hrůzy*. Nepřítel už není vzdálená postava, nezřetelně patrná v mířidlech palných zbraní, nepřítel je zde, na dosah ruky, na ránu bajonetem, na seknutí šavlí. Znovu se tak mění jedna z proměnných kultury války, vojenská čest. Její charakter se znovu výrazně posouvá na časové ose zpět, do období předmoderního, kde byla vysoce hodnocena schopnost boje zblízka s použitím chladných zbraní.

397 Anon. *An Authentic Journal*, 23.

Nepřítel ovšem zůstává obráncům nablízku i po smrti v podobě velkého počtu nepohřbených těl padlých, což je faktor, výrazně zvyšující aktérské prožívání hrůzy obléhání. Mezi obránci a obléhateli stále panuje neshoda co do čestného vedení boje, nedošlo k sladění jejich prožívání kultury války a oněch zmíněných 1.850 mrtvých z 10. srpna se nikdo nepokouší odnášet ani pohřbívat. Autor Owenova žurnálu svůj samotný text začíná silnou reprezentací hrůzy, performativní kvality násilí, která pochází nepochybně z minové války o vnější obranné pásmo: „Zde můžete vidět zbytky lidských ostatků, tak rozbitých, že veškerá podobnost k našemu božskému obrazu je ztracena, sežehnutá, zčernalá a rozdrcená tak děsuplným způsobem, že snad i kus koňské mršiny, měsíc tlející v příkopu u silnice by vyhlížel lépe. Na jiném místě zase spatříte nebožáka, v němž ještě doutnají zbytky života skrze jeho zmučeného ducha, jehož vnitřnosti jsou rozházené v okruhu několika metrů, vedle nějž leží jeho vlastní noha a zbytek jeho ubohých údů je rozbit na kusy, takže pokud by vám svědomí nenapovídalo, že by to byl hřích, jste v pokušení mu zasadit ránu z milosti. Vidíte celé houfy lidí napůl pohřbených v zemi po výbuchu miny a vše, co zůstalo nahoře, je strašlivým způsobem pokryto krví, mozky a roztrhanými vnitřnostmi; krátce řečeno, toto místo se neproměnilo na nic jiného, než místo, kde se vám nabízejí jen ty nejstrašnější pohledy. Všechny války mají ve své povaze něco nesmírně mocného, ale takto neúnavně vedené obléhání a takto neústupná obrana představuje nahromadění tolika nejružnějších hrůz, že i ta nejkrvavější bitva, v níž jsem kdy byl, nikdy nepřinesla nic ani vzdáleně srovnatelného...“³⁹⁸

V tuto chvíli minová válka nastoluje určitou *totalizaci* bojového střetu. V kapitole, věnované militární mechanice a dynamice, jsme se již zmínili, že od této chvíle se voják de facto nemá kam ukrýt. Celou „horní“ hemisféru pokrývají ruční zbraně, děla a moždíře (střílející horní skupinou úhlů) a v podzemí se nyní vede minová válka. Základy neposkytují žádnou ochranu před odpalováním podzemních min. Již není možné dospět na základě vojenské zkušenosti k určité strategii chování a pohybu v bojové zóně, která by jednotlivci mohla s vyšší pravděpodobností zajistit přežití. V tomto smyslu se boj o pevnost Bergen stává svého druhu totálním a absolutizovaným.

Minová válka přináší všudypřítomné nepotlačitelné nebezpečí, které se výrazně zrcadlí i v žurnálových zápisech: „Co se týče Vaší další touhy poznat, jak se nám vedlo uvnitř hradeb, potom tedy každou chvíli čelíme nebezpečí smrti a stejně jako všichni ostatní lidé uprostřed tohoto nebezpečí smrti jíme a pijeme a utrháme si dokonce i chvíli spánku, když máme zřídka tak velké štěstí“, píše autor Owenova žurnálu.³⁹⁹

V další rovině militární mechaniky a dynamiky je třeba zmínit, že v této fázi závislost vojáků na expertním vědění vojenských inženýrů ještě výrazněji roste. Prostor předních útočných zákopů se stává prostorem doslova liminálním. Není bezpečný v žádném svém rozměru. Jedinou skupinou, která může mít alespoň nějaké povědomí o tom, jaká zrovna panuje situace, jsou vojenští inženýři. Ti stanovují další postup a ti vydávají rozkazy, které vojáky a minéry nutí sestoupit do tmavého podzemí a prokopávat se k chodbám obranného protiminového systému, „nalézat je v podzemí, otevřít do nich průchod a pak do nich naházet granáty... nebo odpálit malou minu, aby byly zavaleny“.⁴⁰⁰

Příštích 32 dnů obléhání se nese v tomto duchu. Druhá ze tří fází, boj o vnější obranné pásmo, je nejdelší, přináší největší vypětí militární mechaniky a dynamiky a

398 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 2.

399 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 4-5.

400 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 55.

nejnáročnější bojové nasazení pro aktéry konfliktu. Útočníci se krok za krokem probíjejí k takzvané *hlavní galerii*, obvodové podzemní chodbě, lemující vnější, *kontreskarповou* stranu *hlavního příkopu* a postupně oni i obránci anihilují většinu útočného úseku. Každý prvek, z něhož obránci ustupují, se snaží vyhodit do vzduchu a znesnadnit tak postup útočníka přesně v duchu Vaubanovy zásady: „*Pokud navzdory všemu nemohou obránci udržet předsunutý prvek, pak by měly být zapáleny doutnáky demoličních náloží a pozice vyhozeny do vzduchu, aby je nepřítel nemohl použít.*“⁴⁰¹

Následující dny a týdny před Bergenem jsou podle žurnálů z militárního hlediska sobě podobné téměř jako vejce vejci. Minová válka se postupně zakusuje do prostoru, vymezeného kapitulami bastionů Pucelle a Coehoorn, do vnějšího obranného pásma. To je tvořeno vnějším pevnostním valem (glacis), krytou cestou se dvěma velkými lunetami (Utrecht a Zeeland) a mezi nimi v hlavním příkopu ležícím ravelinem Didem. V podzemí se k sobě blíží miněři a vzájemně se pobíjejí odpalováním náloží nebo házením granátů do chodeb, na povrchu probíhají velké pěchotní zteče a protizteče. Dělostřelecká palba poněkud ztrácí na významu, ale přesto duel obléhacích baterií a obranné artilérie na bastionech neustále probíhá.

Vně pevnosti se toho děje pramálo. Obléhatelé dobře zkonstruovali své cirkumvalanční linie, takže když se v sedm hodin ráno 10. srpna pokusil rakouský generálporučík Schwartzenberg⁴⁰² o vyprošťovací útok na tábor obléhatelů, zjistil, že načasování bylo špatné, a vinou omylu v komunikaci s posádkou útočí sám. Po šarvátce, která byla z hlediska obléhání bezvýznamná (Griffithův žurnál se zmiňuje o 100 padlých vojácích), se spojenecké jednotky znovu stáhly. Schwartzbergova akce ovšem umožnila do města proniknout zásobovací koloně.⁴⁰³

Obránci neustupují

Morálka obránců podle obou žurnálů zůstávala stále velmi vysoká. Navzdory dramatickému průběhu obléhání a probíhající minové válce o vnější obranné pásmo se za pevnostními hradbami hlavního pásma, vnitřní linie, cítili stále relativně bezpečně a krutou minovou válku oba žurnály interpretují jako tzv. opotřebovací konflikt, v němž mají obránci zřetelně navrch. „*Soulad a dobrý pořádek panuje mezi posádkou i měšťany a vojáci dodržují nejpřísnější disciplínu a ani v nejmenším nezneužívají zmatku a spěchu, ve kterém se nutně nachází město během obležení*“, píše anglický dobrovolník v Griffithově žurnálu.⁴⁰⁴ Město má stále volné komunikace se zázemím a ranění a nemocní jsou spěšně odsouváni do vojenských nemocnic. Z druhé strany neustává proud francouz-

⁴⁰¹ Vauban, *A Manual of Siegecraft and Fortification*, str. 129.

⁴⁰² Tento velící důstojník se bohužel kvůli nedostatku dalších odkazů v žurnálech nedá identifikovat.

⁴⁰³ Anon. *An Authentic Journal*, 24. Obecně lze říci, že v této fázi boje se projevuje značný rozdíl mezi Griffithovým a Owenovým žurnálem. Jak již víme, Griffithův žurnál byl sepsán někým, kdo je označován jako anglický dobrovolník, podle všeho nižší důstojník, který se zřejmě účastnil boje v řadách své jednotky a měl tak podle všeho možnost podávat detailnější zprávy přímo z boje. Naproti tomu Owenův žurnál, který měl být sepsán vysokým a významným důstojníkem, je obecnější, udržuje si určitou distanci, přináší mnohem méně detailů a navíc v tuto dobu je jeho autor upoután na lůžko s téměř smrtelným zraněním a žurnál za něj píše pravděpodobně jiní vyšší důstojníci.

⁴⁰⁴ Anon. *An Authentic Journal*, 25.

ských dezertérů. Dobrovolník se chvástá: „... máme pečiva, ryb, másla, sýru, tabáku a kořalky podle libosti, zatímco naši nepřátelé nemají ani krajíc tvrdého chleba“.⁴⁰⁵ Posádka podle žurnálů dostává nestandardně velké a kvalitní pravidelné přídělky potravin a alkoholu.

Ve dnech 11. a 12. srpna proběhlo další kolo minového zápasu – obléhatelé odpálili čtyři velké miny, kterým se podařilo konečně na jednom místě přerušit a zdemolovat část hlavní galerie v kontreskarpové straně příkopu, čímž znemožnili plynulou komunikaci a pohyb obránců v tomto sektoru. Ihned nazítří však obránci odpálili na stejném místě, ale ve větší hloubce dvě protiminy, které zničily mezitím vybudované francouzské záchytné postavení.⁴⁰⁶

Ze dne 11. srpna máme k dispozici jednu z ojedinělých relací, přímo zachycující podíl britských vojenských inženýrů na minové válce. Britský vojenský inženýr kapitán William Bontein připravil defenzivní minu pod lunetou Zeeland, kterou se mu podařilo odpálit přímo pod útočícími francouzskými jednotkami a podle denního hlášení z pevnosti takto zabil 200 francouzských vojáků najednou. Sám byl ovšem vážně zraněn do ramene, protože se nacházel příliš blízko výbuchu.⁴⁰⁷ V London Gazette byla v této souvislosti otištěna jeho relace z místa bojů, která znovu a v souladu s reprezentacemi, obsaženými v obou zkoumaných žurnálech, přináší reprezentaci prudkého zintenzivnění aktérského prožívání kategorie *hrůzy* během této fáze obléhání, když inženýr Bontein píše: „... obléhání se proměnilo na ustavičnou scénu plnou hrůzy a destrukce, kvůli ohni a dýmu nebylo vidět ani slyšet téměř nic než neustálé hřmění moždířových bomb a výstřely děl. Celé město již lehlo popelem a zákopy byly jedna velká jatka“.⁴⁰⁸

Dne 13. srpna pak obléhatelé odpalují na stejném místě, kde úspěšně zasáhl kapitán Bontein, svoji další minu, ovšem tak nešťastně, patrně předčasně, že si sami zničili vlastní zákopové práce.⁴⁰⁹

Když poté 15. srpna obléhatelé znovu uspořádají generální útok na lunetu Zeeland, obránci znovu pod jejich jednotkami odpalují protiminu, která zabíjí a vyhadzuje do vzduchu téměř celý batalion, více než 200 mužů, a tvrdý boj tentokrát trvá celou noc až do svítání. Vojenští inženýři obránců upozorňují na první nebezpečí – Francouzi se zmocnili vnějšího valu lunety, ale obránci stále drží dvě její vnitřní obranné linie: retranchmenty a tambour.⁴¹⁰ Tento postup je hodnocen již jako velmi nebezpečný a podrobné informace o neobvykle krutém boji se objevují také v hlášeních britskému vrchnímu velení.⁴¹¹

405 Anon. *An Authentic Journal*, 26.

406 Anon. *An Authentic Journal*, 25.

407 Porter, *History of the Corps of Royal Engineers*, 164.

408 Porter, *History of the Corps of Royal Engineers*, 165.

409 Potvrzují to i bojová hlášení, zasílaná britskému velitelství. Plukovník John Huske Lordu Chesterfieldovi, Bergen-op-zoom, 14. srpna 1747: „Do opevněných linií právě dorazil vojenský inženýr z města a uvedl, že Francouzi včera odpálili útočnou minu, aby zničili naši hlavní galerii v kontreskarpě, která tím značně utrpěla, ale nepodlehla. Výbuch rovněž velmi poničil jedno jejich vlastní postavení na kryté cestě a druhé téměř zlikvidoval. Nepřítel se ihned pustil do oprav...“ National Archives, SP 87/23/144.

410 Anon. *An Authentic Journal*, 27.

411 Plukovník John Huske Earlovi z Chesterfieldu, Flushing 18. srpna: „Hlášení, které jsem dostal z Bergen-op-zoomu, sděluje následující: „Asi v jednu hodinu ráno nepřítel odpálil minu pod lunetou Zeeland a okamžitě na ni zaútočil, zmocnil se průlomem, uchytil se zde a pokračoval v opevňování svého postavení. V tom pokračovali až do osmi hodin ráno, kdy jsme podnikli útok s cílem zmocnit se průlomem, což se nám podařilo a udrželi jsme se asi půl hodiny, během kteréžto doby jsme zničili většinu jejich postavení a postavili proti nim val, ale jakmile se znovu objevil nepřítel, byli jsme zatlačeni zpět... V noci na sedmáctého 4 důstojníci a 100 dobrovolníků podnik-

Hovořili jsme o tom, že jak se zužuje a zmenšuje bojové pásmo a jsou stále intenzivněji používány miny a boj zblízka, zvyšuje se také symbolický význam a prožívání hrůzy, performativní kvality násilí. Při pohledu na dispoziční plán útočného sektoru vidíme, že od vnějšího valu (obou líců) lunety k jejímu tambouru je to asi 20 francouzských toise, tedy necelých 40 metrů. Mezi takto blízko od sebe umístěnými zákopovými postaveními v podstatě nepřetržitě létají granáty. Na francouzské postavení se navíc díky struktuře opevnění snaší těžká palba z výše postaveného ravelinu i obou bastionů.

Noc podle Griffithova žurnálu plná krve, temnoty a ohně, skončila znovu slovy žurnálových autorů jatkami: na ploše asi 60 x 50 metrů zůstalo ležet 600 mrtvých útočníků a nejméně 200 obránců. Performativní kvalita násilí se stává veličinou, které nelze uniknout. Mrtví a krev, trosky a známky devastace, střeptiny od granátů... to vše je v prostoru lunety Zeeland rozseto všude. Boj se stále zintenzivňuje nejen vojensky, ale i z hlediska své kultury.

Lunetu Zeeland obsazuje pěší pluk hessenského lantkraběte v císařské službě a 18. srpna odráží další velký útok, který znovu začal v noci a měl dokonce tři vlny. „*Nepřítel byl odražen, nicméně shromáždil posily a znovu se vrhl do útoku a byl znovu odražen za velkého krveprolití, ale znovu zaútočil potřetí a byl potřetí odražen.*“⁴¹² Během dalšího útoku, na večer stejného dne způsobila vojenská pyrotechnika další hrůznou performanci. Obránci před lícemi lunety Zeeland odpálili další dvě protiminy, které podle žurnálů mimo jiné roztrhaly a vyhodily do vzduchu asi 300 francouzských vojáků. Až do hlavního příkopu tak bylo vymrštno 43 padlých vojáků osobního pluku francouzského vrchního velitele maršála De Saxe, včetně velícího kapitána, který byl obránci identifikován.⁴¹³

Po příští tři dny je stejně krutý boj veden o sousedící lunetu Utrecht, který je znovu z hlediska obránců mimořádně úspěšný. Generál Cronström navíc využívá toho, že se pozice útočníků a obránců téměř navzájem dotýkají a vyhlásil odměnu jednoho zlatého dukátu za každý nepřátelský spálený nebo ukořistěný valový koš (*gabion*). Další dukát se vyplácí tomu, kdo přesně umístí granát do nepřátelského postavení. Hessenští vojáci se podle žurnálů nenechali pobízet, „*téměř každý, kdo se zapojil do tohoto podniku, si vydělal za noc 10 nebo 12 dukátů*“.⁴¹⁴ Dva granátníci z pluku Leuwe, kteří se tímto způsobem mimořádně vyznamenali, byli na místě povýšeni do poddůstojnické hodnosti.

Takto intenzivní a hrůzný boj autory obou žurnálů svým způsobem pohlcuje. I francouzský Von Eggersův žurnál se v těchto dnech zmiňuje o velmi intenzivním používání protimin a smrtících směřovaných zápalných náloží (*fugasů*) ze strany obránců. Ve tři hodiny v noci 21. srpna tak obránci podle Von Eggerse najednou odpálili pět podpovrchových fugasů na klíčových místech útočného úseku, kterým se podařilo zce-

lo výpad z tambouru (postavení v hrdle lunety Zeeland), ale tři z důstojníků byli zabiti nebo zraněni první salvou nepřítel a vojáci propadli zmatku a stáhli se, aniž by čehokoli dosáhli. V noci na sedmnáctého Francouzi třikrát v různou dobu zaútočili na tambour lunety Zeeland, ale Hessenci, bojující mimořádně statečně, je pokadě odrazili. Posádka poté odpálila dvě miny s velmi dobrým účinkem...“ National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/186.

⁴¹² Anon. *An Authentic Journal*, 28-29.

⁴¹³ Anon. *An Authentic Journal*, 29.

⁴¹⁴ Anon. *An Authentic Journal*, 30.

la zdevastovat přední francouzská útočná postavení a usmrtit v nich se nacházející vojáky, sapéry a minéry.⁴¹⁵

O mimořádné tvrdosti boje lze referovat také pomocí dochovaného denního hlášení guvernéra města lantkraběte Karla I. von Hesse-Philippstahl pro britského vrchního velitele vévodu z Cumberlandu. V opevněných liniích u města se ke dni 18. srpna nacházelo celkem 22 těžce pošramocených pěších pluků s celkovým počtem 8.929 aktivních mužů. Běžný tabulkový stav činil více než 26.000 vojáků. Samotnou pevnost drželo 8 pěších pluků (Orange Drente, Lippe, Burmania, Leuwe, Stolberg, Deutz, Thierry a Majorybanks) a dvě švadrony jezdeckva. U Steenbergenu našly útočiště zbytky (*debris*) 3 pěších pluků, které v boji utrpěly devastující ztráty (Cronström, Smisaert a Mulart) a pěší pluk Lindtman.⁴¹⁶

Rekonfigurace My versus Oni

Líčení těchto dnů a týdnů má tendenci omezit se na jedné straně na přesné vojensko-inženýrské zprávy o bojových akcích, ale na druhé straně je zvláštním způsobem ploché, o něco chudší. V obou žurnálových textech přestává být patrný jeden z jejich předchozích podstatných rysů.

Co se děje? Ve srovnání s téměř předchozí žurnálovou produkcí nastává něco velmi neobvyklého. Téměř ustávají dichotomické reprezentace vojenské cti a zdatnosti, odlišující útočníky a obránce, a oba dva texty jsou téměř beze zbytku pohlceny líčením děsu a hrůzných scén. Mizí dichotomické kulturní konstrukty, zobrazující Francouze jako bezectné žháře a násilníky a obránce jako ztělesnění vojenské ctnosti. Jakmile se obránce a útočník do sebe po začátku minové války zaklesnou v takto blízkém, téměř intimním smrtelném zápasu, pak si v obou textech začnou být obě strany téměř kulturně rovnocenné.⁴¹⁷

Tuto interpretaci lze podle mne podpořit ještě dalším způsobem. V denících není náhle vojenská čest rovnocenně přítomna na všech stranách. Začíná se rozlišovat jiným způsobem. Negativní kapitál vojenské cti začne být přisuzován jedné kategorii, společné oběma stranám: to jest vojenským inženýrům, hlavními protagonistům minové války. Ti jsou v těchto pasážích náhle nálepkováni jako „*muži neblahých schopností*“ - a to vojenští inženýři z obou stran.⁴¹⁸ „*Miny jsou odpalovány téměř každou hodinu jednou*

415 Anon. *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur voltantaire de l'Armée des Assiegeans*, 104-105.

416 National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/182. Titulárním velitelem a majitelem pěšího pluku Cronström byl sám velitel pevnosti.

417 Griffithův žurnál se tak rozepisuje o početném zástupu nepřátelských dezertérů, s nimiž je zacházeno podle textu vcelku slušně a je jim nabídnuto přestoupení do holandské služby, nebo jsou převezeni do Amsterdamu nebo Rotterdamu. Tam je jim nabídnuto, aby se stali osadníky v Holandské Východní Indii (dnešní Indonésie), kam jsou následně odesíláni. „*Neupadnou tak znovu do rukou svých krajanů*“ a autor Griffithova žurnálu jim téměř závidí jejich osud. Anon. *An Authentic Journal*, 34-35. Griffithův autor odhaduje dne 6. srpna, že dezertérů do pevnosti přeběhlo něco málo více než 2.000.

418 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 48. Je zajímavé, že v žádném ze žurnálů se nenachází přehled nebo jmenný seznam vojenských inženýrů, kteří se podíleli na obraně pevnosti. Pouze britský plukovník Joseph Yorke se zmiňuje ve svém hlášení z 18. srpna o jednom vysoce postaveném holandském vojenském inženýrovi: „*proslulý plukovník Luttich se osobně na místě vrhl do práce*“. National Ar-

ze stran“,⁴¹⁹ píše se v Owenově žurnálu v další silné a nadnesené reprezentaci hrůzy, performativní kvality minové války – z obou žurnálů i jejich francouzských protějšků vyplývá, že min bylo za měsíc minové války odpáleno „pouze“ nanejvýš 77. Ve srovnání s tím, jak byli v žurnálových textech dříve vojenští inženýři chváleni, nastala změna. Tehdy byli vojenští inženýři velmi kladně hodnoceni profesionálně, na nichž obrana pevnosti přímo stojí a do nichž obránci i autoři obou žurnálů vkládají nemalou důvěru.

Určitý efekt symbolického sbratření a kulturní rovnocennosti dosahuje vrcholu v textech zcela nenápadně. „*Naší hlavní starostí na obou stranách je minování a pokládání protimin*“, píše se v Griffithově žurnálu v pasáži, která není v jiných ohledech ničím zajímavá. Pojdme ale analyzovat detailněji.

Tato pasáž je klíčová, protože vidíme, že dichotomické vymezení bojujících stran zcela mizí a náhle existuje pouze jeden plurál „My“ zcela nového druhu, překračující původní zřetelné vymezení MY versus ONI. V obou žurnálových textech bylo dosud vymezení My versus Oni striktně dodržováno. Nenacházejí se v nich žádné formulace, v nichž by byl použit plurál pro obě strany konfliktu. Plurál „My“ se náhle vyskytuje na „obou stranách“.

Nové žurnálové „My“, tento nový termín, znamená vlastně „*My vojáci*“.⁴²⁰ Ti jsou stále od sebe vzdálení jen několik desítek metrů ve strašlivě zdevastovaných lunetách Zeeland a Utrecht, pokrytých tisíci nepohřbených mrtvol. „My vojáci“ se objevuje jako nová postava žurnálů, vzešlá z hrůzné bojové zkušenosti, vyprávěné absolutizovanými pojmy, sdělované superlativy, které již nejde stupňovat, takže takto prožitá zkušenost vyústí v něco jiného.

Žurnálové zápisy reprezentují něco zcela nového. Mohli bychom to označit opravdu jako *efekt symbolického sbratření*, objevující se v obou žurnálech, doprovázený vymizením reprezentací rozdílů a dichotomií v kultuře války, zejména co se týče kategorie vojenské cti.

Podle mého názoru je tento symbolický posun opřen o význam sdíleného symbolu *pekla*. Peklo je absolutizovaná kulturní kategorie. Aktéři, kteří se v něm octnou, se všichni nacházejí ve stejné situaci. Vždy může vybuchnout další mina, která si nevybírání, ještě další mina může zabit vlastní vojáky, což je v žurnálech opakovaně doloženo. Jakmile se s prvním zášlehem výbuchu podzemní miny otevřou v žurnálech pomyslné brány pekla, všichni vojáci v okolí sdílejí stejný osud. Jsou na tom stejně.

Autoři obou žurnálů si byli v této situaci dobře vědomi skutečnosti, že právě obě lunety jsou klíčovým prvkem Coehoornovy obranné koncepce, útočníci si s nimi neví rady a že pokud budou udrženy, pak bude téměř nemožné přistoupit k další fázi obléhání. „*Náš statečný generál Cronström velmi pilně vydává nařízení, aby pevnost byla bráněna krok za krokem do naprosté krajnosti*“, píše se v žurnálech.⁴²¹ Dříve byla tato figura v žurnálech doprovázena dichotomickými projevy kulturní vojenské nadřazenosti nad Francouzi. Nic takového se už v žurnálech nevyskytuje. Zvláště tón Griffithova žurnálu se významně zklidňuje, což může souviset se skutečností, že jeho autorem má být

chives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/217.

419 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 54.

420 Anon. *An Authentic Journal*, 31.

421 Anon. *An Authentic Journal*, 31.

nižší důstojník, který má přece jen k přímému boji výrazně blíže než autor Owenova žurnálu – důstojník dnešní terminologií vyšší, štábní. Ani Owenův žurnál se ale neubrání zvýšené frekvenci ujišťování se o vlastní sebedůvěře: „*Naše odhodlání je stále neochvějné*“, píše v polovině srpna a na několika dalších místech.⁴²² Situace se však krůček po krůčku zhoršuje.

Ve dnech 21. a 22. srpna frustrovaní obléhatelé přenášejí další dějství minové války do úseku kontreskarpy před ravelin Didem. Vede se jim stejně. Dne 22. srpna posádka následně provádí protiútok a vojáci odnášejí do pevnosti 20 nových valových košů, které měly být umístěné a napěchované zeminou, aby zesílily francouzské postavení.⁴²³ Před pravou lící bastionu Coehoorn je odpálena další protimina, která vyhazuje do vzduchu a usmrcuje v okamžiku téměř celý francouzský batalion – více než 300 mužů. Přesto se nakonec v noci útočníkům podaří dobýt lunetu Zeeland, jejíž tambour opouští poslední zbytky hessenského pluku, a pozice je celá vyhozena do povětří. To je nezanedbatelný úspěch obléhatelů. První ze dvou lunet byla ztracena.

Dne 23. srpna tak plukovník Joseph Yorke ve svém hlášení vévodovi z Cumberlandu odkrývá obavy velitele pevnosti generála Cronströma, když píše, že „*Princ Oranžský dává městu Bergen-op-zoom ještě tři týdny a podrobně mi vysvětlil metody jeho obrany... z dopisu generála Cronströma ze včerejšího poledne. Já bych si ale nedovolil Vaši Královské Výsosti připustit tak dlouhou dobu...*“⁴²⁴ Generála Cronströma přepadaly „*černé myšlenky*“ (*Ideés noires*) a „*bylo velmi těžké je z něj vypudit*“, píše Yorke.⁴²⁵

Z hlediska symbolického zápolení na poli kultury války stojí za zmínku 25. srpna, kdy nastal den Svatého Ludvíka, královského patrona Francie i její armády. Hrabě Löwendahl proto změnil scénář bojových akcí pro daný den. Žádné přímé útoky, ale po celý den do města znovu směřoval příval rozžhavených dělových koulí, které zapalovaly vše ve svém dosahu a způsobily rozsáhlý požár.

Žurnály jsou dále plné dramatických vojensko-inženýrských detailů. Pozornost nepřítele se nyní soustřeďuje na ravelin Didem, který byl Coehoornem dovedně uzpůsoben k obraně prostoru poté, co budou ztraceny lunety. Po celý den je na něj vedena nejprudší palba, která ale posádce díky jeho konstrukci a výškovému zasazení do terénu podle žurnálů téměř neubližuje.⁴²⁶ Luneta Zeeland je definitivně ztracena a 26. srpna probíhá poslední dějství její obrany – z nejhlubší protiminové větve je obránci odpálena mohutná, několikatunová nálož střelného prachu, která celý prostor, již třikrát odpálený, znovu vyhazuje do vzduchu. Nešťastnou náhodou při tom zahyne i 16 minerů z řad obránců, kteří špatně propočítali délku zápalné šňůry.⁴²⁷

Následujícího dne se znovu mění konfigurace militární mechaniky a dynamiky. Situace na útočném úseku je nepřehledná a velitel pevnosti generál Cronström začíná uvažovat o tom, že by mohl provést preventivní hydrotechnický manévr a zaplavit prostor hlavního příkopu z předem připravené zadržované zásoby vody v jiném úseku

422 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 47.

423 Anon. *An Authentic Journal*, 32.

424 National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/216.

425 National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/216.

426 Anon. *An Authentic Journal*, 33.

427 Anon. *An Authentic Journal*, 34.

pevnosti. Je vydán rozkaz, aby byly zkontrolovány všechny propustě a hráze a inženýři drželi neustálou pohotovost.⁴²⁸

Svátek přerušeni palby

Jak ubíhají poslední srpnové dny, jsou žurnály plné *hrůzy, smrti, krveprolití, jatek, zuřivosti a ohně*. Nic z toho ale již v ostrém kontrastu vůči úvodním pasážím a zápisům ze žurnálů není kulturně nálepkováno a přisuzováno v odlišné kvalitě válečným stranám. „Rovnost“ a blízkost se ze zákopů přesouvá i do obecných pojmů a je reprezentována v žurnálech. Dne 29. srpna se výsledkem tohoto vývoje stává něco v dřívějších žurnálových textech naprosto nemyslitelného. Toto nemyslitelné začalo nejprve společným přisuzováním negativního kapitálu cti vojenským inženýrům, demiurgům minové války, metaforicky řečeno *dáblům obsluhujícím peklo*, rovnocenně prožívané řadovými vojáky na obou stranách. Následně se objevil efekt, který jsme pracovně nazvali symbolickým sbatřením.

Nyní bez bližších podrobností v Griffithově žurnálu následuje pasáž o z holé nutnosti vyjednaném a dohodnutém přerušeni palby: *„Dnešek je prvním skutku svátečním dnem, který jsme nepříteli dovolili... neboť jsme již povinni umožnit nepříteli, aby pohřbil svoje mrtvé, protože naši vlastní lidé již příliš trpěli strašlivým puchem z mrtvých těl“*.⁴²⁹ Rozdíly v kultuře války se tak umenšují a nesmiřitelný postoj z počátku obléhání je definitivně pryč. Žurnály sčítají ztráty a na základě sběru mrtvých a informací od dezertérů docházejí k závěru, že nepřátelské pluky jsou na polovičních stavech a před pevností již padlo na 16.000 francouzských vojáků.

Srovnajme diametrálně odlišné postoje velení obránců k první žádosti francouzského velitele z 22. července o vyhlášení krátkého humanitárního příměří za účelem posbírání a pohřbení velkého množství mrtvých. Na základě původního nedorozumění o normativu pravidelného obléhání pevnosti došlo k ostrému střetu v chápání vojenské cti. Obránci de facto označili útočníky za bezectné a odmítli s nimi vyjednávat o jakémkoli příměří a projevování jakýchkoli humanitárních ohledů. Žurnálové zápisy ze dne 29. srpna, popisující humanitární příměří, které muselo být evidentně vyjednané standardním a formálním způsobem skrze vyslání parlamentářů a následnou diskusi, tak reprezentují velmi výraznou rekonfiguraci proměnné vojenské cti v námi diskutovaném smyslu.

V této chvíli se odmlčelo prakticky neustálé hřmění děl, výbuchy min a protimin a rachot palby valových pušek a mušket. Mohli bychom se v pomyslném tichu zamyslet ještě na jednu otázku, která se jeví jako dosti naléhavá v kontextu nyní již podle žurnálových zápisů zcela *pekelné* a jednotlivce překračující intenzity bojového střetu. Proč se do útoku vrhaly neustále nové a nové vlny francouzských vojáků? Bojová zóna vyhlížela podle žurnálů již zcela *dantovsky*, před vojáky se rozevíral pohled na vypálené doutnající město a útočný sektor, pokrytý tisíci rozkládajícími se nepohřbených mrtvol a zahalený kouřem z intenzivní dělostřelby, jejíž hromový rachot

⁴²⁸ Anon. *An Authentic Journal*, 35.

⁴²⁹ Anon. *An Authentic Journal*, 38.

musel být sám o sobě ohlušující a šokující a ještě výrazněji omezující zbytky možností vojáků vnímat a rozvažovat.

V žurnálech je odpověď jasná. Řadové francouzské jednotky jsou zezadu „jištěny“ elitními granátnickými rotami. Pokud sapéři nejsou ochotni pracovat a okamžitě nahrazovat v první linii padlé kolegy, granátníci je na místě zastřelí nebo probodnou šavlí. Generál Löwendahl se podle žurnálů nezdráhá nechat oběsit i důstojníka, který podle jeho soudu nepříliš důrazně bránil jednu z obléhacích dělostřeleckých baterií před výpadem obránců pevnosti.⁴³⁰

Zejména řadoví vojáci tak mají před sebou zřetelnou volbu – na jedné straně téměř jistou smrt, nebo na druhé straně šanci na neobvykle značnou finanční odměnu a vzestupnou sociální mobilitu v podobě možného povýšení přímo v poli do poddůstojnické hodnosti. Jak jsme již uvedli podle francouzských pramenů byly zejména sapérům v první linii rozdány velmi vysoké částky v hotovosti a na každý zvláště nebezpečný úkol byly vypisovány mimořádné finanční prémie.

Na straně obránců, konkrétně britské straně (situace na straně obléhatelů byla v podstatě analogická), lze podle žurnálů vyzorovat dvojí motivaci – negativní a pozitivní. Negativní motivací je pro vojáky přirozeně snaha vyhnout se nejtvrdějším trestům, plynoucím z porušení vojenské disciplíny. Odmítnutí přímého rozkazu v boji se stejně jako na francouzské straně mohlo trestat smrtí na místě.⁴³¹

Na druhé straně je z pramenů patrné, že v případě obránců i útočníků kromě negativní motivace působila také poměrně silná motivace pozitivní, finanční. Takové odvážné kousky jako odnášení francouzských valových košů (*gabionů*) z čela útočných zákopů, přesné házení granátů do nepřátelského postavení nebo účast na úspěšném výpadu – to vše bylo na místě odměňováno nemalými částkami ve zlatě. Pokud se žurnály zmiňují o tom, že si někteří vojáci takto vydělali 12 zlatých nizozemských dukátů za noc, jedná se o částku odpovídající zhruba 48 stříbrným guldenům.

Uvést tuto sumu do srozumitelného poměru s dnešními cenami je složité, ale přesto se o to pokusíme. Pro srovnání: v roce 1747 průměrná cena 1kg chleba v Amsterdamu činila 1 gulden, přibližně 60 kg brambor stálo 13 guldenů, 100 kilogramů nasolených ryb asi 22 guldenů. Vzhledem k tomu, že prostředky historické statistiky odhadovaná struktura výdajů řemeslníků v Amsterdamu zahrnovala asi 60% měsíčních výdajů za potraviny, lze odhadovat, že částka, kterou si tito vojáci vydělali za jednu noc, se mohla přibližovat hodnotě měsíční mzdy kvalifikovaného řemeslníka.⁴³²

430 Jedná se o následky výpadu z 8. srpna, kdy se posádka pevnosti probojovala k baterii čtyř 24liberních děl na třetí paralele, které se podařilo zaklínovat a pobít jejich obsluhu. Dezertéři následně referovali o tom, že hrabě Löwendahl „*zcela jistě nechá popraviti službukonajícího důstojníka jako zbabělce a zrádce*“.
Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 47.

431 Britští badatelé Arthur N. Gilbert nebo G. A. Stepler, kteří se rozsáhle zabývali britskou vojenskou disciplínou a justicí v 18. století, obecně tuto „negativní motivaci“, tedy sankce, hrozící za porušování vojenské disciplíny, hodnotí jako velmi tvrdé. Vojákům hrozily těžké tělesné tresty se smrtícím potenciálem. Viz např. Arthur N. Gilbert, „The Regimental Courts Martial in the Eighteenth Century British Army,“ *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies* 8/1 (jaro 1976): 50-66 nebo G. A. Stepler, „British Military Law, Discipline and the Conduct of Regimental Courts Martial in the Later Eighteenth Century,“ *The English Historical Review* 102/405 (říjen 1987): 859-886.

432 Jan Luiten van Zanden, „Prices and wages and the cost of living in the western part of the Netherlands 1450-1800“, International Institute of Social History (IISH), Amsterdam:
<http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php#biblio>, zvláště Tabulka 3 „Stylized expenditure patterns“. Staženo

Dvanáct zlatých dukátů tak troufám si říci symbolizuje finanční motivaci poměrně značné síly, tím více, že základní žold vojáka řadového pluku představoval spíše podprůměrný příjem.⁴³³

Další důvod podle mého soudu představuje skutečnost, že řadový aktér nikdy neměl poučený celkový přehled o situaci jako například pisatelé našich žurnálů, nebo vojenští inženýři. Nemohl tak například kvalifikovaně a věrohodně odhadovat své šance na přežití.

Řadový voják se dozvěděl to, co mohl vidět nebo slyšet, a to, co mu sdělili jeho důstojníci. My si můžeme s pomocí početných historických pramenů učinit komplexní představu o průběhu obléhání v čase a utrpených ztrátách. Řadový voják, aktér obléhání, však takovou představu rozhodně neměl. Jednotlivé pluky rotovaly obvykle systémem jeden den služby v první linii a poté dva nebo tři dny služby v zázemí. Řadoví vojáci se tak neměli prakticky žádnou šanci dostat ke kvalifikovaným údajům z vojensko - inženýrských žurnálů. To byly strategicky důležité informace, k nimž mělo přístup pouze velení. Možnosti řadových aktérů kvalifikovaně porozumět situaci na útočném úseku, co se týče například jejich šance na přežití, byly velmi omezené. Vojáci rozhodně nemohli s jistotou usuzovat, zdali úsek kryté cesty nebo daná luneta nebo fort, do kterého nastoupili a měli jej bránit, je během jejich služby odsouzen k postupné likvidaci, nebo zdali se pro tento okamžik jedná o relativně bezpečné postavení. Na několika místech jsme také diskutovali výraznou sensorickou deprivaci vojáků na bojových postaveních, praktickou nemožnost být jen vyhlížet delší dobu přes pevnostní val a učinit si nějaký obecnější obrázek.

Poslední, v literatuře víceméně konsenzuálně přijímaný důvod je ten, že většina vojáků, kteří stále převážně byli dobrovolníci, se skládala z příslušníků sociálních skupin, které by se z nejrůznějších důvodů jen stěží uplatnily mimo armádu: vojáci prchali před zákonem nebo patřili k neosedlým a pauperizovaným vrstvám obyvatel a armáda byla jedinou institucí, která jim poskytovala nějakou životní perspektivu a lákavé šance na sociální vzestup.⁴³⁴ Vojáci zkrátka stejně neměli kam jít a na armádě byli existenčně závislí. Až do poloviny 18. století byly nejnižší sociální vrstvy spolehlivým zdrojem „dobrovolně“ naverbovaných vojáků a propracované systémy masových povinných odvodů se objevují až v období těsně před francouzskými revolučními válkami.

Vraťme se ale k pevnosti Bergen-op-zoom. Srpen se přehoupl do září a v sanitárně i symbolicky očištěném útočném úseku se znovu rozpoutalo peklo minové války. Ve dnech 2. i 3. září útočníci i obránci odpálili mnoho min a protimin u lunety Utrecht a ravelinu Didem. Třetího září v noci se minérům poprvé podaří odposlechnout směr ražení nové francouzské útočné podzemní chodby a umísťují do její cesty směrovou nálož, takzvaný *camouflet*, který odpalují tak, aby zášleh výbuchu prošel celou francouzskou chodbou až k jejímu ústí a zabil všechny přítomné minéry, sapéry,

25. 11. 2014.

433 Martines na přelomu 17. a 18. století odhaduje základní žold řadového pěšáka v holandské službě na hodnotu, mírně převyšující polovinu řemeslnické mzdy. To nebylo mnoho, ovšem nizozemský voják si z této částky nemusel obstarávat potraviny, které jinak pohltily polovinu až dvě třetiny běžného příjmu neprivilegovaných vrstev. Martines, *Furies*, 47-49.

434 Bělina, „Raně novověké vojenství,“ 495.

inženýry nebo jiné vojáky.⁴³⁵ Posledních 90 mužů drží tambour lunety Utrecht a sousedící část hlavní galerie.

Třikrát rozstřílená a do vzduchu vyhozená luneta Zeeland se stává jevištěm nového boje. Francouzi se na ní pokoušejí zbudovat postavení pro průlomovou dělostřeleckou baterii, ale obránci se znovu podkopali v hloubce přibližně 20 metrů pod zemí a celé místo vyhodili do vzduchu počtvrté. Se stejnou zuřivostí a důrazem se bojuje u saillantu kontreskapy před ravelinem Didem, kde výbuch miny střídá explozi protiminy. „*Pekelný podzemní útok*“ dospěl do takové fáze, že 8. září již autor Griffithova deníku píše, že „*každou hodinu očekáváme, že Francouzi odkryjí své průlomové baterie*“.⁴³⁶

Závěrečné dějství

Finální fáze obléhání je vymezit od umístění prvních takzvaných průlomových baterií obléhatelů a zahájení přímé palby zblízka do pevnostních prvků vnitřní obranné linie. Již 31. srpna průzkum hlásí obráncům, že obléhatelé zbudovali, ale ještě neodkryli svoji *Královskou baterii*, což je nepochybně označení pro první průlomovou baterii pro těžká děla.⁴³⁷ Toto napjaté očekávání bylo ze strany obránců zcela logické a přirozené. „*Poté, co jsou obránci vyhnáni z kryté cesty, další věci, která má být učiněna, je zbudování baterií, které vytvoří průlom a pokoří tak obranu*“, píše učitel britských vojenských inženýrů John Muller ve svém normativním manuálu, parafrázi Vaubanova spisu.⁴³⁸ První průlomové baterie byly zaměřeny na mezilehlý ravelin Didem, nacházející se mezi bastiony Pucelle a Coehoorn.

Průlomová baterie je taková, která je umístěna již na dobytém vnějším obranném pásmu a pálí přímo na krátkou vzdálenost do pevnostních prvků vnitřního obranného pásma, obvykle do líců bastionů.⁴³⁹ Palba se vedla v salvách, zpočátku do dolní části zdi, jen těsně nad úrovní hlavního příkopu. Měla tak vzniknout první horizontální linie a do příkopu odpadnout první vrstva trosek. Pak byla děla zaměřena o něco výše a opakovat stejný postup.

Cílem průlomové palby bylo destruovat zdivo bastionu tak, aby se do příkopu sesulo dostatečné množství trosek, které by vytvořily nástupní rampu pro generální útok pěchoty do takto vytvořených takzvaných *průlomů*. V rámci Vaubanova normativu to byla již závěrečná fáze obléhání, z níž pro obránce v zásadě nebylo úniku. Prostřílení průlomu podle Vaubana mohlo být hotovo do 48 hodin. Přesto pevnost Bergen odolávala dalších 16 dnů. Důvodem byla mimořádná síla vnitřního obranného pásma podle Coehoorna konceptu ve srovnání s francouzským Vaubanovým standardem. Útočnickům se během obléhání Bergenu nikdy nepodařilo dospět k druhému kroku po zahájení průlomové palby podle Vaubanova manuálu. Kvůli neustávající silné defenzivní palbě pevnostního dělostřelectva se ani nepokusili zahájit takzvané *se-*

435 Anon. *An Authentic Journal*, 41.

436 Anon. *An Authentic Journal*, 44.

437 Anon. *An Authentic Journal*, 39.

438 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 60.

439 Průlomy se střílely asi 20 metrů od saillantu bastionu, tak, aby se jednotky, útočící ze dvou směrů, mohly relativně brzy na bastionu spojit a podporovat – a také, aby se nestřílelo zbytečně do vyčnívajícího orillonu. Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 60.

stoupení do hlavního příkopu směrem na průlomy v ravelinu, aby mohly být podle potřeby rozšířeny pomocí odpálení několika útočných min.⁴⁴⁰

Situace pevnosti byla podle všeho již některými obránci vnímána jako kritická. Minová podzemní válka způsobila prudký pokles počtu sapérů a minérů v řadách obránců pevnosti. Generál Cronström si tak vymohl, že 1. září nizozemská Státní rada vydala edikt, kterým vyzývala dobrovolníky, aby se přihlásili do minérské a sapérské služby v pevnosti, přičemž nabízený plat byl doslova horentní – nejméně 1, nejvíce 4 dukáty denně⁴⁴¹ a v případě zranění byla nabízena státní vojenská penze. Ve stejném dni bylo posádce oznámeno, že pokud budou Francouzi odraženi, bude každému vojáku vyplacena blíže nespecifikovaná značná suma peněz. Žurnál se zmiňuje o tom, že jen v Amsterdamu bylo během jednoho dne pro tento účel vybráno 50.000 dukátů, takže „se zřejmě bude jednat o skutečně značnou sumu“.⁴⁴² Měšťané z Leidenu a Rotterdamu navíc posádce zdarma zaslali obchodní loď, naloženou „čajem, kávou, čokoládou, rýnským vínem, sladkým pečivem a dalšími lahůdkami“.⁴⁴³

Dobrovolníků podle všeho rychle dorazilo poměrně hodně, protože oba žurnály si pochvalují, že následující čtyři dny byli obléhatelé v podstatě pasivní a neodvažovali se větších akcí kvůli těžké obranné palbě z pevnosti a tomu, že posádka při jakémkoli větším pohybu útočníka odpalovala další protiminy a útočné zákopy neustále ostřelovala z moždířových baterií.

Dne 6. září Francouzi náhle odpálili další velkou útočnou minu před ravelinem Didem a podařilo se jim pobořit rozsáhlý úsek kontreskarpy a hlavní galerie v tomto prostoru. Obránci počkali dvě hodiny, až se v okolí kráteru shromáždí dostatečně velký počet nepřátelských sapérů a vojáků, a pak znovu z hluboké protiminové větve odpálili další svoji minu a zničili tak celý pevnostní prvek. „Hodinu za hodinou postupujeme v protiminových pracech a naše dělostřelba je zřetelně silnější než palba útočníků, jejichž úsilí se nyní soustřeďuje pod zem. Vpravdě se obáváme, že tam znovu významně pokročili, neboť nyní vše provádějí v největší tichosti“ a Griffithův žurnál znovu vyjadřuje značné obavy z „pekelných podzemních útoků“.⁴⁴⁴

Poslední fáze obležení pevnosti byla zahájena brzy ráno dne 9. září, kdy se ozřejmilo, co stálo za relativním klidem posledních dnů. „Ráno se nám nepřítel zjevil tím dosud nejstrašnějším způsobem, protože odkryl čtyři své hrozivé dělostřelecké (průlomové) baterie, jejichž palba, jak se obáváme, brzy prostřílí průlomy do naší vnitřní linie“.⁴⁴⁵ Umístění těchto baterií bylo vaubanovsky klasické s tím rozdílem, že ravelin Didem zatím nebyl cílem, protože se díky tvrdé obraně sousedících lunet nepodařilo zbudovat baterie, které by na něj cílily. To byla z hlediska vaubanovského normativu útoku na pevnost závažná komplikace. Existující útočné baterie obsahovaly celkem 16 děl nejtěžšího kalibru, což obvykle znamenalo nejméně 24liberní kusy.

Vzpomeneme-li si, kolik činilo teoretické technologické maximum jejich palby (přibližně 20 ran za hodinu po dobu 5 hodin denně), pak tedy pálily na velmi krátkou vzdálenost asi 50-70 metrů do předem vyměřených bodů až 1.600 projektilů denně.

440 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 63.

441 Anon. *An Authentic Journal*, 39.

442 Anon. *An Authentic Journal*, 40.

443 Anon. *An Authentic Journal*, 40.

444 Anon. *An Authentic Journal*, 42-43.

445 Anon. *An Authentic Journal*, 45-46.

Baterie pálily do všech čtyř líců bastionů Pucelle a Coehoorn. Okamžitou reakcí obránců bylo snažit se podkopat tyto baterie a zespodu je vyhodit do vzduchu. Následujícího dne obránci odpálili několik protimin, ale kýženého efektu zatím nedosáhli. Útočníci s takovým postupem zpravidla počítali a pokud mohli, snažili se sami připravovat minové chodby kolem průlomu a zachytávat a likvidovat protiminové práce obránců.⁴⁴⁶

Dne 11. září útočníci odkryli tři další průlomové baterie, z toho se 2 nacházely na prostoru, kde byla dříve luneta Zeeland, o kterou se sváděl nejtěžší boj. Na malém prostoru útočného úseku nyní duní po většinu dne těžká dělostřelecká palba z děl největších kalibrů. „*Je nemožné popsat slovy zuřivost palby z obou stran poté, co došlo k odkrytí francouzských baterií*“, píše autor Griffithova žurnálu.⁴⁴⁷ „...*skrze oheň a dým není vůbec nic vidět a je strašné a otřesné neustále slyšet nářek zraněných a umírajících, kteří leží na celých hromadách. Jinými slovy, není možné, aby toto nepopsatelné... přetrvalo mnoho dní, než se jedna ze stran konečně vzdá. Celý svět může vidět, že obě dvě strany se chovají velmi udatně*“.⁴⁴⁸ Militární mechanika a dynamika tu znovu demonstuje, jak překračuje rozměr rozvažujícího a jednajícího jednotlivce. Ten je ohlušen a omráčen, nic nevidí, není schopen se řádně orientovat. Jeho smysly jsou přeplněné krajně znepokojivými a silnými vjemy, které výrazně ztěžují jeho rozvažování a rozhodování v bojové situaci.

V předchozím oddíle jsme hovořili o tom, že eskalace bojové situace, použitých technik a palebné síly způsobuje kulturní efekt určité nivelizace, symbolického sbratření obou bojujících stran v žurnálech, že ustávají projevy dichotomické a symbolicky vyjadřované nadřazenosti obránců.

Peklo minové války podle autorů obou žurnálů zařadilo po zahájení finálního dělostřeleckého duelu zblízka ještě vyšší rychlostní stupeň. „*Musím přiznat, že mám nemalý strach, ale stále doufám v to nejlepší a každý je rozhodnut vykonat svoji povinnost až do konce*“, píše autor Griffithova žurnálu ve svém posledním zápise.⁴⁴⁹

Co vlastně probíhalo, nebo mohlo probíhat? Francouzské průlomové baterie nepůsobily bez odezvy ze strany obránců. Nyní se do dělostřeleckého duelu z těžkých děl, který probíhal zblízka, na vzdálenost přibližně 70-100 metrů, zapojily všechny baterie z dvoupatrových, etážových konkávních boků coehoornovských bastionů bergenské pevnosti. Palebný souboj s těmito bateriemi byl prvním dějstvím, které musel útočník úspěšně zakončit. „*Baterie... musí být zbudovány, aby zničily boky bastionů... a musí v nich být naproti nim (bastionům) umístěno co nejvíce děl*“, píše Muller.⁴⁵⁰

To však v případě pevnosti Bergen byl téměř nemožný úkol, jak nyní obléhatelé zjišťovali. Na Bissetových situačních plánech⁴⁵¹ je vidět, že do boje se na straně obránců zapojily zleva od útočného pásma baterie z pravého boku bastionu Král Vilém (7 děl), zprava baterie z levého boku bastionu Belvedere (4 děla) a na útočném úseku baterie z levého boku bastionu Coehoorn (10 děl) a pravého boku bastionu Pucelle (11 děl). Obránci tak palebnou silou útočníka převyšovali nejméně dvojnásobně. Pálili na francouzské průlomové baterie z celkem přibližně 32 těžkých kusů, jejichž hustota pal-

446 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 61.

447 Anon. *An Authentic Journal*, 47.

448 Anon. *An Authentic Journal*, 47-48.

449 Anon. *An Authentic Journal*, 47.

450 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 60.

451 National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/269.

by mohla dosahovat až 3200 výstřelů denně. Připočteme k tomu ovšem palbu z ručních zbraní obránců, tedy mušket a valových pušek. Na útočném úseku tedy v tyto dny zaznělo podle normativních odhadů i dobových situačních plánů na 5.000 výstřelů z těžkých děl.⁴⁵² Britská hlášení udávají, že v protibaterijní palbě se na útočném úseku postupně střídalo na 56 děl nejrůznějších kalibrů.⁴⁵³ To znamenalo z technologického hlediska možnost prakticky nepřetržité palby po dobu 10 hodin, tedy po celou dobu denního světla.

Palba z pevnosti byla úspěšná i navzdory skutečnosti, že podle všeho v Bergenu byl akutní nedostatek těch nejtěžších kanónů a protibaterijní palba se musela spokojit pouze s nanejvýš 12liberními děly. „*Řekl jsem Princi Oranžskému vše, co jsem se dozvěděl o nedostatku těžkých děl... s nimiž by obležení mohli dosáhnout mnohem více a slíbil, že to nechá napravit a stejně tak, co se týká náhradních lafet, neboť je zcela skandální, že v celé pevnosti nejsou nasazena více než tři 24liberní děla*“, píše anglický plukovník Joseph Yorke v dopise vévodovi z Cumberlandu 18. srpna 1747.⁴⁵⁴ V situačním hlášení ze 6. září se rovněž zdůrazňuje, že těžších děl by mohlo být více a obrana pevnosti by s nimi byla snadnější.⁴⁵⁵

Reprezentace hrůzy, performativní kvality násilí, nyní dosahuje svého vrcholu. Z hlediska militární mechaniky a dynamiky také situace v obléhání dospěla do bodu, kdy obránci i útočníci nasadili již veškeré dostupné prostředky. Vidíme, že díky sofistikované konstrukci boků Coehoornových bastionů mají obránci v palebné síle v podstatě dvojnásobnou převahu nad útočníkem. Situace je ještě hrůznější, ale čistě z hlediska militární mechaniky a dynamiky žurnály přinášejí reference o tom, že obránci na tom špatně nejsou. Každou noc se daří odklízet z hlavního příkopu trosky, vzniklé průlomovou palbou, a zatím nebylo uplatněno poslední možné opatření, to jest hydrotechnický manévr vodou a zaplavení hlavního příkopu, což by v podstatě znemožnilo jakýkoli generální útok do průlomů. Obléhatelé by následně museli provést takzvané *sestoupení do hlavního příkopu* a vytvořit v zaplaveném příkopu pod palbou obránců z obou stran krytý přechod směrem na prostřílené průlomky.⁴⁵⁶

Vojenská hlášení z pevnosti, zasílaná britskému vrchnímu velení, tuto situaci potvrzují: „*Pevnostní valy na útočném úseku jsou neustále opravovány a nacházejí se ve velmi dobrém stavu... gabiony, fašiny a kůly jsou dodávány z tábora u Halterenu... Zbrojíři a další řemeslníci čistí, opravují a usazují poškozené zbraně, které jsou poté znovu nasazovány do palebných postavení...*“⁴⁵⁷ Jediná stížnost se týkala občasného váznutí přísunu munice, což podle hlášení ovšem nepředstavovalo vážnější problém.⁴⁵⁸ „*Pevnostní hradby jsou*

452 Podrobnou analýzu, jak obranné baterie obránců v konkávních etážových bocích bastionů převyšovaly palebnou silou průlomové baterie útočníků, přináší zejména Bisset, viz Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 8-9.

453 A Report of the Condition of Bergenopzoom, Wednesday the 6th September 1747. National Archives, SP 87/23/302.

454 National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/216. Náhradní lafety byly rovněž důležité, neboť umožňovaly znovu nasadit jednou poškozená děla.

455 A Report of the Condition of Bergenopzoom, Wednesday the 6th September 1747. National Archives, SP 87/23/303.

456 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 72-73.

457 A Report of the Condition of Bergenopzoom, Wednesday the 6th September 1747. National Archives, SP 87/23/302.

458 A Report of the Condition of Bergenopzoom, Wednesday the 6th September 1747. National Archives,

udržovány v pořádku a čistotě“ a pravidelná inspekce z 6. září našla jen dvě neodklizené koňské mršiny, na které si stěžovali vojáci, že je obtěžují zápachem.⁴⁵⁹

V této situaci symbolicky rovněž končí původní zápisy autora Griffithova žurnálu a editor místo nich zařazuje texty, pocházející z vojenské korespondence, kterou měl k dispozici. Jejich charakter se po odborné stránce žurnálovým textům přinejmenším vyrovná, i když jsou méně podrobné.

Dne 12. září další komentátor potvrzuje panující stav věcí, že protibaterijní palba obránců z boků bastionů je tak efektivní, že nepřítel se zatím ani neodvážil otevřít baterie proti ravelinu Didem, který bylo nutné dobýt ještě před konečným útokem. Zmíněné první dějství průlomové palby se útočníkům vůbec nedaří završit.⁴⁶⁰ V recessovaných bocích ravelinu Didem jsou totiž umístěny kasematové dělostřelecké baterie, které úspěšně zasahují proti průlomovým bateriím útočníků. Jediným prostředkem, jak tato dobře krytá palebná postavení neutralizovat, je dostat se až k nim a vhodit granáty do střelen, jak zdůrazňuje Muller.⁴⁶¹

Obráncům se podařilo zasahovat proti průlomovým bateriím i prostředky podzemní minové války. Cílem takového obranného zásahu, jak později analyzoval Charles Bisset, bylo podminovat průlomovou baterii útočníků a nasměrovat sílu výbuchu tak, aby celá baterie byla pobořena: „*Během... obrany hlavního příkopu... musely být průlomové baterie útočníků zřízeny blízko hrany kontreskarpy, kde byly více vystaveny protibaterijní palbě obránců, kteří vedli sapy pod kontreskarpou a dokázali valy těchto baterií a někdy i jejich děla takto (podminovat, odpálit a) shodit do hlavního příkopu... což se stalo baterií, která střílela do pravé líce bastionu Pucelle, jejíž val včetně kontreskarpové galerie zničil výbuch protiminy obránců*“.⁴⁶²

Obranné baterie z líců obou bastionů totiž mohly střílet příkopem ravelinu přímo do prostoru, kde by se objevily tyto další útočné baterie, je proto nutné „*nejprve demontovat (zničit palbou) všechny naše kanóny na orillonech. Dosud však zaznamenali tak nepatrné úspěchy, že dokonce jejich baterie naproti orillonu (bastionu) Pucelle již byla sama demontována (rozstřílena obránci)... Naši inženýři tvrdí, že se nepřátelských baterií nemusíme příliš obávat, protože nám nepůsobí žádné větší škody a že jim nedovolujeme obsadit větší úseky, aby mohli navýšit počet svých děl*“.⁴⁶³

To je poslední text z Griffithova žurnálu, dotýkající se obrany pevnosti. Další pasáže se zabývají už dobytím pevnosti, které bylo nečekané, mimořádně překvapivé a znamenalo šok pro posádku, spojenecké velení, ale také veřejné mínění. Obléhatelé totiž nestačili ani dospět k dalšímu logickému kroku, předcházejícímu podle dobového paradigmatu závěrečnému útoku, takzvanému sestoupení do příkopu a dobytí ravelinu mezi bastiony.⁴⁶⁴ Podle Vaubanovy metodiky by v takové chvíli k útoku vůbec nemělo dojít.

SP 87/23/303.

459 A Report of the Condition of Bergenopzoom, Wednesday the 6th September 1747. National Archives, SP 87/23/305.

460 Trvající neúspěch útočníků v této fázi obléhání potvrzuje i Bisset ve své pozdější analýze, zejména viz Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 3-5.

461 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 78.

462 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 16.

463 Anon. *An Authentic Journal*, 48-49.

464 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 64.

Pád pevnosti Bergen-op-zoom

Když tedy ve čtyři hodiny ráno 16. září mohutná exploze útočné miny, demolující kontreskarpu naproti saillantu ravelinu Didem, oznamuje zahájení generálního útoku, zpočátku si obránci nejsou vědomi žádného zvláštního nebezpečí. Podle žurnálových textů i dostupných vojenských hlášení byla situace pevnosti hodnocena jako vážná, ale v podstatě bezpečná. Žádné bezprostředně hrozící nebezpečí nebylo rozpoznáno. Pád pevnosti Bergen byl pro aktéry náhlý, šokující a proběhl rychle.

Útok, který začal ráno 16. září, byl ze strany obléhatelů spíše posledním zoufalým pokusem, z nouze ctností. Z hlediska vojenského inženýrství byl nestandardní a pokud by posádka byla připravena v plné pohotovosti, nejspíše by velmi rychle skončil za vážných ztrát. Průlomová palba útočníků byla de facto neúspěšná. Dělostřelecké baterie obránců byly stále funkční a dařilo se jim ničit děla obléhatelů. Kvůli husté defenzivní palbě obléhatelé nebyli schopni provést předposlední krok v rámci vaubanovského normativu, takzvané *sestoupení do hlavního příkopu* a připravit nástupiště pro krok poslední: generální útok pěchoty do průlomů.

Dobové vojenské inženýrské autority byly v této fázi složitého a neúspěšného obléhání, kdy se zatím nepodařilo provést sestup do příkopu ravelinu ani do hlavního příkopu, spíše nakloněny nějakému netradičnímu pokusu o překvapivý přímý útok, a to zejména v případě pokud pevnost měla skrytou slabinu: nepřiliš důkladně zabezpečené komunikační a výpadevé chodby (*poterny*), procházející středem mezilehlé hradby (kurtiny) do hlavního příkopu na útočném úseku. Ty se daly překvapivě prolomit pomocí petardy, směrové nálože střelného prachu. Do nehotových průlomů v tu chvíli měla zaútočit další vlna s pomocí žebříků.

Bergen-op-zoom poterny v kurtinách měl a nejen tam. Na útočném úseku se další dvě nacházely v místech, kde se mezilehlá hradba (*kurtina*) stýkala s boky bastionů. Pokud by v tu chvíli již proběhl připravený defenzivní hydrotechnický manévr a hlavní příkop byl zaplaven vodou, o takovém překvapivém útoku by nemohlo být ani řeči. V hlavním příkopu by podle dobových normativů bylo nejméně jeden a půl metru vody. Útočné jednotky by se složitě a pomalu brodily a představovaly snadný cíl pro defenzivní dělostřelectvo, které by je bez větších obtíží zmasakrovalo pomocí kartáčové munice. V případě zaplaveného hlavního příkopu by bylo již naprosto nevyhnutelné pokusit se přeci jen provést sestoupení do příkopu, což bylo pod těžkou obrannou palbou z boků bastionů Coehoorn a Pucelle v podstatě nemožné. Obléhání by tak z vojenského inženýrského hlediska skončilo ve slepé uličce a francouzská armáda by pravděpodobně byla přinucena od pevnosti odtáhnout.

John Muller překvapivý noční útok, spoléhající se na prolomení komunikačních poteren, doporučoval jako poslední možný pokus v situaci, kdy standardní prostředky selhávají: *„Pokud je generální útok takto dobře zorganizován, jen zřídka selže, pokud jsou obležení překvapeni a neuvědomují si, že útok může být podniknut ještě předtím, než dojde k sestoupení do hlavního příkopu pravidelným způsobem. Francouzi dobyli Bergen-op-zoom právě takto, přičemž posádka ani v nejmenším nepředpokládala, že se octla v nebezpečí,*

dokonce ani nepovažovala průlomů za schůdné“.⁴⁶⁵ Autoři žurnálových textů, ani autoři britských vojenských hlášení nic takového opravdu nepředpokládali. Situace na útočném úseku byla hodnocena jako vážná, intenzita boje pomalu přesahovala výdrž a chápání aktérů, ale pevnost byla podle žurnálových textů stále zabezpečena před přímým útokem.

Autor Owenova žurnálu ve svém dopisu vydavateli, připojenému jako *Postscript*, píše, že o půlnoci 15. září ulehl s prudkou bolestí hlavy a ve 4 hodiny ráno byl náhle probuzen zvukem dělostřelby. „*Pak jsem ale zakrátko uslyšel ten nejstrašnější výbuch miny, po čemž nepřítel jakoby najednou vystřelil ze všech svých baterií, jejichž zvuk se mohl srovnávat jen s tím nejhroznějším zahřměním... vyhlédl jsem z okna a dotázal se kolemjdoucího holandského vojáka, kde mina vybuchla. S bezstarostným úšklebkem na tváři mi odpověděl, že před ravelinem Didem*“.⁴⁶⁶ Nic z toho zatím nebylo nijak neobvyklé. Masivních neúspěšných útoků na útočném úseku proběhlo již několik.

Autor žurnálu se proto oblékl a čekal na případné vyhlášení všeobecného poplachu, protože podle něj bylo třeba počítat se zahájením závěrečného generálního útoku. „*Pokračovala zuřivá palba, ale zdá se, že posádka nebyla připravena odpovědět stejnou mincí*“, až velitel pluku Deutz, který se zrovna vystrojoval, aby vystřídal jednotku, která držela noční službu, vyhlásil všeobecný poplach. Autor Owenova žurnálu vyběhl na hradby a „*teprve tehdy, když lidé spěchali do zbraně, se mi naskytl ten nejděsivější pohled na padesát granátnických rot, podporovaných šestnácti pěšími prapory, jak se vrhají do hlavního příkopu*“.⁴⁶⁷

Exaktně vedený francouzský Von Eggersův žurnál útok zachycuje v množství detailů, které v podstatě odpovídají zápisům v anglických žurnálech. Levá útočná kolona, se skládala ze šesti elitních granátnických rot, za kterými následovaly 3 pěší prapory, 3 sapérské brigády a 300 ženistů, vedených 4 vojenskými inženýry, mající v závěsu další 3 pěší prapory.⁴⁶⁸ Pravá útočná kolona měla totožné složení a třetí, prostřední útočná kolona, která měla vzít útokem ravelin Didem, se skládala ze 2 granátnických rot, jednoho pěšího praporu a 300 ženistů pod velením 5 vojenských inženýrů.⁴⁶⁹ Z hlediska odhadu použitých sil, odhadovaných pisateli anglických žurnálů, se jedná o jednotky přibližně stejné velikosti.

Francouzi zaútočili zepředu průlomem na ravelin Didem, kde se jim na krátký odpor postavila posádka, posílená dvěma granátnickými rotami pluků Thierrí a Starler. Obránci byli ale přesilou rychle zatlačeni a pobiti nebo zajati, ravelin dobyt a pak podle autora Owenova žurnálu nastal zlom: útočníci se probili do jedné z komunikačních poteren v boku bastionu na útočném úseku, do druhé poterny ve středu kurtiny Coehoorn - Pucelle a zároveň s pomocí žebříků zaútočili na všechny čtyři průlomů v lících bastionů Pucelle a Coehoorn.

Pomyslná záplava francouzských vojáků, kterých se podle všeho útoku mohlo účastnit šest až sedm tisíc, se pak podle žurnálových textů rozlila podél kurtin vnitřní-

⁴⁶⁵ Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, 78-79.

⁴⁶⁶ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 65-66.

⁴⁶⁷ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 66.

⁴⁶⁸ Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 170-172.

⁴⁶⁹ Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 180-182.

ho obranného pásma. Útočníci zezadu vpadli na oba bastiony útočného úseku (Coehoorn a Pucelle) a pobili jejich slabé posádky. Na odpor se postavil pouze sešikovaný pluk Deutz pod velením guvernéra města Karla I. von Hesse-Philippstahl společně s částmi obou skotských horalských pluků. Bylo však již pozdě. Odpor pluku Deutz a skotských jednotek útočníky zadržel asi na hodinu. Kolem páté hodiny ranní ale nastala krize a tlak útočících jednotek již nešlo zadržovat. Francouzský Von Eggersův žurnál události popisuje velmi podobně.⁴⁷⁰ V tuto chvíli byl podle dobových normativů i běžného průběhu obléhání bastionové pevnosti její osud zpečetěn. Pokud útočník pronikl vnitřní obrannou linií bastionů a kurtin, znamenalo to finální překonání obranného systému pevnosti.

Autor Griffithova žurnálu píše: „*Ustoupili jsme na náměstí a tam jsme na ně spustili tak prudkou palbu, že si museli vybudovat improvizované záchytné postavení z fašín a gabionů, ale neustále jim docházely posily a naše síly se rozplývaly... tak jsme museli ve formaci ustoupit až ke Steenbergenské bráně a s Boží pomocí jsme jí prošli. Princ Hesse-Philippstal dělal vše, co je v silách velitele, a mě Bergen-op-zoom znovu vtiskl své znamení: svalem na levé paži mi projela kulka z muškety, ale naštěstí nenapáchala více škody, než že prostřelila maso a potrhala šaty...*“⁴⁷¹ Pevnost byla dobyta v náhlém, překvapivém a šokujícím útoku, který neočekával nikdo z generálů, ani velitel pevnosti Cronström.

Griffithův žurnál, jehož autor již nebyl schopen dále psát, se v této chvíli spoléhá na výňatky z vojenské korespondence, která byla do Londýna doručena ještě téhož dne, přinášející zprávu o pádu města. Generálu Cronströmovi se s částí jednotek podařilo ustoupit a připojit se k hlavní části polní armády pod velením vévody z Cumberlandu. Žurnál dále cituje z neupřesněného dopisu z Antverp z 18. září, že pevnost opravdu padla a většina z 1.400 zajatých vojáků nekomplikovaně vstoupila do francouzské služby.⁴⁷² Celá závěrečná útočná akce byla velmi rychlá. Před šestou hodinou ráno již byla pevnost v rukou francouzské armády.

Žurnál ještě cituje nejmenovanou vojenskou relaci z Haagu z 19. září, popisující pád pevnosti v podstatě identicky. Relace přináší celou řadu detailů, svědčících o velkém spěchu a chaosu, panujícím ve městě. Velitel generál Cronström byl údajně zastižen na lůžku, stěží se zachránil před zajetím a útočníkům zanechal celou svoji kancelář a válečnou pokladnu.⁴⁷³ Útočníci měli utrpět značné ztráty a za ustupující posádkou uzavřít Steenbergenskou bránu a nepokoušet se je pronásledovat.

Co se týče britských obránců města, máme k dispozici jen nepočtené relace. Na stejném místě Griffithův žurnál přináší jen pouze jednu anekdotu: uvádí, že britský vojenský inženýr Robert Clerk byl zajat a podařilo se mu přesvědčit francouzské vojáky, aby ho nezabili na místě pomocí tvrzení, že je příbuzným generála Löwendahla. Vojáci ho posléze přivedli před svého vrchního velitele, který si Clerkovu historku osobně vyslechl, ocenil ji jako dobrý žert a vojáky, kteří inženýra zajali, finančně odměnil.

470 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 184-185.

471 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 67-68.

472 Anon., *An Authentic Journal*, 49-50. Von Eggersův francouzský žurnál uvádí velmi podobná čísla: zajatců mělo být spočítáno 1.710. Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 188.

473 Anon., *An Authentic Journal*, 52.

Pád pevnosti byl z hlediska autorů žurnálových textů přinejmenším nečekáný. Důvěra ve vlastní schopnosti a v strukturální sílu Coehoornem projektované pevnosti, která se dosud bránila neobyčejně dlouho a tvrdě, byla stále vysoká. Hlavní příkop nebyl preventivně zatopen vodou, neproběhl žádný hydrotechnický manévr a útočný úsek držely slabší síly, než bylo vhodné.

V tuto chvíli se zcela mění charakter textu Owenova žurnálu. Námi analyzovaný a interpretovaný posun směrem k určitému symbolickému sbratření vojáků, upouštění od dichotomizujících symbolizací vojenské cti a zdatnosti, to všechno je náhle odsunuto stranou a žurnál znovu nabírá charakter, typický pro jeho úvodní stránky.

V žurnálu se objevují rovněž velmi ostrá vymezení vůči holandským spojencům, kteří jsou tvrdě obviňováni z pádu pevnosti a nedostatku vojenské zdatnosti a cti.⁴⁷⁴ Pád pevnosti Bergen totiž podle žurnálového textu ohrozil vojenskou čest nejen žurnálových autorů, ale také všech britských vojáků, podílejících se na její obraně, která se velmi dlouho zdála být úspěšná. V žurnálových textech se tak okamžitě ve vztahu britských a holandských obránců ostře rekonfiguruje zejména poměr vojenské zdatnosti k vojenské cti. Nizozemští vojáci jsou obviňováni z postranních politických úmyslů a tajného vyjednávání s Francouzi.⁴⁷⁵ Mezitím ovšem již déle, než rok probíhalo vyjednávání britských a francouzských zplnomocněnců v nizozemské Bredě, s vědomím a podporou nizozemského stadtholdera Viléma IV. Oranžského. Pevnost Breda se nacházela jen několik desítek kilometrů od Bergen-op-zoomu východním směrem.

V obou obléhacích žurnálech dobytím pevnosti skončily texty charakteru aktérského egodokumentu. Zbytek obou žurnálů je zcela evidentně editorsky doplněn a sestaven převážně z novinových zpráv, v periodickém tisku přetištěných dopisů a také neupřesněné korespondence z bojiště, která se dostala editorům do rukou. Tyto další texty již nejsou svojí povahou vojensko - inženýrské, zcela ztrácejí vojenskou odbornou rovinu a nepředstavují již žánr obléhacího žurnálu. Znovu se v nich objevují velmi ostře kulturně konstruované dichotomie vojenské cti a zdatnosti.

474 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 67-70.

475 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 69-70.

KAPITOLA 5

MY A ONI

Dělení na My (spojenci) a Oni (Francouzi) není v žurnálech zcela jednoznačné. Mezi spojenci, tedy obránci pevnosti z řad nizozemských, britských, rakouských⁴⁷⁶, bavorských, hesenských a jiných říšských⁴⁷⁷ kontingentů, se objevuje i jeden netypický prvek. Tím jsou skotští vojáci, neboť součástí britského kontingentu byla i Skotská brigáda, složená ze dvou horalských (*Highland*) pěších pluků, 43. (Crawford) a 64. (Loudon).

Oba žurnály pojmají spojence a Francouze jako dvě skupiny, jejichž vojenská ctnost a čest se kulturně konstruuje v zásadě stejně, ovšem Francouzi jí nejsou schopni vůbec dostát. Zvláště francouzští velitelé a důstojníci jsou zobrazováni jako lidé, vynazující se především nedostatkem vojenské cti, jako protagonisté nelegitimního, ba přímo zločinného způsobu vedení boje.

Skotští vojáci jsou v tomto ohledu něčím zajímavým a nezvyklým. Jejich obraz je charakterizován ve srovnání se spojenci i Francouzi úplně odlišným druhem vojenské zdatnosti a cti. Jsou něco jiného, co je ale ve svém důsledku pod britským velením schopno prokázat žádoucí služby. V našem pomyslném čtverci proměnných kultury války (my/oni – vojenská čest – vojenská zdatnost – performativní kvalita násilí) představují skotští vojáci zcela singulární prvek a brzy uvidíme proč. Jedinými historickými ekvivalenty v dobovém vojenství poloviny 18. století zůstávají chorvatští hraničáři v rakouské službě a irská žoldnéřská tradice, rovněž bohatě přítomná v císařské, švédské a také francouzské službě.⁴⁷⁸ Tito vojáci tradičně vynikali v nestandardních způsobech vedení boje, přesahujících obvyklou pěchotní lineární taktiku, ať už se jednalo o záškodnický boj, boj ve volné rojnici před hlavní bitevní linií, odstřelování ze zálohy nebo naopak boj zblízka za použití tradičních chladných zbraní.

V rámci evropského vojenství byla v raném novověku kromě neobvykle vysoké vojenské disciplíny, posilované klanovými sociálními vazbami, v případě skotských vojáků dlouhodobě oceňována především jejich schopnost úspěšně vést tvrdý kontakt-

476 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 47. „Dne 12. srpna...Dnes... třicet rakouských minérů přijelo do města a povědělo nám, že zakrátko můžeme očekávat osmdesát rakouských dělostřelců a další rotu jejich minérů.“

477 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 18. „Dne 18. července... Nyní očekáváme, že budeme rychle posíleni 3000 Hesenci ve stavovské službě, neboť jsme byli během dne informováni, že již jsou v Nimegunu...“.

478 Ohledně kulturní konstrukce irských profesionálních vojáků v raném novověku viz např. Ciarán Óg O'Reilly, „The Irish Mercenary Tradition in the 1600s“, in John France, ed., *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages* (Leiden a Boston: Brill, 2008), 383-393.

ní boj muže proti muži s použitím chladných zbraní, v jejichž ovládní byli tradičně výtečně vycvičeni. Skotové se stali vyhledávanými profesionálními vojáky a v Evropě se postupně ve většině významných ozbrojených sil již na přelomu 16. a 17. století vytvořila početná skotská militární diaspora.⁴⁷⁹

Na početný profesionální skotský kontingent se do značné míry spoléhala již švédská armáda krále Gustava Adolfa během Třicetileté války. Celkem třináct skotských pluků (Spens, Ramsay, Cunningham, Meldrum, Hamilton, Mackay, Monro, Conway, Forbes, Hamilton, Lumsdaine, Leslie a Ruthven) tvořilo integrální součást švédského polního vojska během polských a říšských tažení v letech 1624-1637.⁴⁸⁰ Skotští plukovníci Walter Leslie a John Gordon svoji kariéru zahájili pod Albrechtem z Valdštejna a později dosáhli v císařské službě titulů říšských hrabat a obdrželi rozsáhlé statky na českém území.⁴⁸¹ Po roce 1573 se permanentně několik skotských pluků také nacházelo v holandské službě. Ve francouzské královské službě byli skotští vojáci přítomni od poloviny 15. století nejprve ve formě takzvané Skotské gardy (*garde écossais*) a během Třicetileté války do francouzské služby vstoupily skotské pluky Erskine, Hepburn a Douglas.⁴⁸² Ve 40. letech 18. století se skotští vojáci z několika řadových pluků ve francouzské službě zapojili mimo jiné do skotského jakobitského povstání.⁴⁸³

V Owenově žurnálu se nachází pět zápisů, v nichž figurují skotští vojáci a v Griffithově žurnálu potom jeden zápis. Jak uvidíme, všechny pasáže se týkají jednoho z nejdramatičtějších momentů celého obléhání, to jest systematických nočních výpadů, pořádaných s cílem poškodit čela pomalu se přibližujících francouzských sap (útočných zákopů) a v ideálním případě se probít až k francouzské baterii a poškodit nebo zničit zde postavená děla.

Ve chvíli, kdy obléhatelé obkroužili celou pevnost systémem zákopů, jdoucích paralelně po obvodu (paralely), začali se na úseku, vybraném pro útok, přibližovat pomocí sap, přičemž paralely kryly za nimi ležící dělostřelecké baterie, které zahájily palbu na vybrané pevnostní prvky. Blíže k pevnosti byla poté vykopána druhá paralela, na kterou byly umístěny další baterie, a těsně pod úpatím glacis, vlastního vnějšího valu pevnosti, pak vznikala paralela třetí, která se stávala už východiskem pro přímý útok do mezitím (v ideálním případě) prostřílených průlomů v pevnostních hradbách.

Posádka obvykle po zřízení první paralely začala v příhodné okamžiky, hlavně v noci, pořádat výpady menších jednotek směrem na čela sap, s cílem je poničit a také probojovat se až k nějaké dělostřelecké baterii a zaklínovat (*to spike, to nail*) zátravky

479 Viz např. David Worthington, *Scots in Habsburg Service, 1618-1648* (Leiden a Boston: Brill, 2004), 15-17.

480 Zejména v případě pluků Mackay (plukovník – majitel Sir Donald Mackay) a Monro (plukovník – majitel Robert Monro), se jednalo o pěší pluky téměř dvojnásobné velikosti, přesahující obvyklý standard, které čítaly více než 2000 mužů. Z těchto pluků se rekrutovala také osobní stráž Gustava Adolfa. Historie bojového nasazení pluků Mackay a Monro ve švédské službě byla zachycena v unikátním egodokumentu – bojovém deníku pozdějšího velitele obou těchto jednotek generálmajora Roberta Monroa. Viz Robert Monro. *Monro, His Expedition with the Worthy Scots Regiment*, 15-25.

481 Glozier. *Scottish Soldiers in France*, 20.

482 Glozier. *Scottish Soldiers in France*, 39.

483 Christopher Duffy, *The 45 – The Bonnie Prince Charlie and the Untold Story of the Jacobite Rising* (Londýn: Casell, 2003), zejména Dodatek II: „The Jacobite Army in Review“. Jednalo se o pluk *Royal Ecossais* (plukovník Lord George Drummond) a dále o skotské a irské vojáky z pluků Dillon, Lally a Roth, kteří vytvořili pluk *Irish Picquets* (plukovník Walter Stapleton).

děl, to jest zatlouci do nich předem připravené hřeby a klíny a učinit tak dělo neschopným další palby.

Výpady tedy byly něčím jiným, než obvyklým palebným soubojem obránců a útočníků na dálku. Byly především bojem muže proti muži. Během obléhání Bergenu se v řadách obránců nacházely jednotky, které byly na takovou eventualitu specifickým způsobem připraveny.

Skotské vzpoury

Skotský prvek se v britských dějinách a vojenské zkušenosti objevuje v 18. století především v kontextu dvou jakobitských vzpour proti britské svrchovanosti, první z roku 1719 a druhé, největší a také poslední, z let 1745-46. Stuartovský pretendent princ Charles Edward Stuart, vnuk anglického krále Jakuba II. (vládnoucího ve Skotsku jako Jakub VII.), zorganizoval především s francouzskou pomocí vylodění ve Skotsku, kde se mu podařilo získat podporu mnoha, hlavně highlanderských klanů a od července 1745 do dubna 1746, kdy byly jeho síly rozhodujícím způsobem poraženy v bitvě u Cullodenu, vedl občanskou válku.

Oba dva pluky skotské brigády, která bojovala u Bergenu, byly postaveny loyalistickými aristokraty, nicméně jejich výstroj a výzbroj a zejména kulturně specifické prvky horalského vedení boje, byly identické s jednotkami, bojujícími v řadách jakobitů. Obě jednotky pocházely ze stejné kultury, byly zrekrutovány ve stejném sociálním prostředí. Skotský prvek se v britském vojenství 18. století stal velmi důležitým.

Po definitivním začlenění Skotska do Spojeného království a efektivním potlačením jakobitské aristokracie se skotská šlechta v podstatě téměř hrnula do korunních služeb. Armstrong Starkey dokládá, že v roce 1775 téměř 30% držitelů důstojnického diplomu v britských pozemních ozbrojených silách, kterých bylo celkem 4.100, mělo prokazatelný skotský původ.⁴⁸⁴ Vzhledem k demografickému poměru mezi Skotskem a ostatními korunními zeměmi (téměř 1:6) se jednalo o vysoké procento.⁴⁸⁵ Z roku 1810, kdy se blížila kulminace napoleonských válek, máme k dispozici prameny k národnostnímu složení všech britských řadových pluků. Je pozoruhodné, že ve všech 11 řadových plucích, které byly označeny jako čistě anglické, tvořili skotští vojáci nezanedbatelný podíl mužstva, v jednom případě celou čtvrtinu, v dalším případě více než desetinu. Kromě 11 anglických pluků existovalo 6 řadových čistě skotských pluků, kde podíl skotských vojáků kolísal mezi 70-96 procenty.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 75.

⁴⁸⁵ Intenzivnímu rekrutování skotských horalů všech stavů do britských ozbrojených sil v 18. století se věnoval například ve své disertační práci Andrew Mackillop viz Andrew Mackillop, „Military Recruiting in the Scottish Highlands 1739-1815: the Political, Social and Economic Context“ (Ph.D. doktorská práce, University of Glasgow, 1995). Mackillop upozorňuje, že zvýšená snaha získat mužskou populaci pro armádní službu obecně souvisela se snahou o mocenskou kontrolu a pacifikaci Skotska po jakobitských vzpourách ve 40. letech 18. století, viz Kapitola 2: „Recruiting, Social Control and the Issue of Law and Order 1739-85“, zejména 73-97.

⁴⁸⁶ Viz zejména Steven Schwamenfeld, „The foundation of British Strength. National Identity and the British Common Soldier“ (Ph.D. disertační práce University of Florida, 1997), 15-20.

Vraťme se však ke skotským plukům, které se dostaly do boje u Bergenu. První z nich, 43. skotský horalský, *Highland*, byl pro britské služby v roce 1739 sestaven Johnem Lindsayem, hrabětem z Crawfordu. Sestával z deseti rot, původně sloužících od roku 1724 jako *Highland Watch*, svého druhu ozbrojená královská síla policejního, četnického typu, a bylo mu přiděleno pořadové číslo 43. Od počátku se vyznačoval prvky, symbolizujícími horalskou kulturní identitu. Mezi ně patřil zejména důraz na tradiční součásti oděvu jako kilty a typické zdobné barety a také přítomnost nestandardní doplňkové výzbroje. Dokonce i řadoví vojáci měli ve výzbroji kromě běžné křesadlové muškety s bajonetem také tradiční skotský meč – *broadsword*, dýku a křesadlovou pistoli, což byly jinak zbraně, téměř výlučně rezervované pro důstojníky.⁴⁸⁷ To kulturně souviselo se silným podílem nižší šlechty (tzv. *lairds*) ve skotských plucích, jejíž příslušníci běžně sloužili i jako řadoví vojáci, tzv. *gentlemen troopers*.⁴⁸⁸

Druhý brigádní pluk, 64. Highland, byl sestaven v červnu 1745 Johnem Campbellem, hrabětem z Loudonu. Vzhledem k dramatickým okolnostem probíhajícího povstání nestihl projít standardním výcvikem, byl v září 1745 v řadách poražených v bitvě u Prestonpans, poté byl ještě v prosinci 1745 poražen jakobitskými silami u Inverness a společně s několika rotami 43. pluku, které se dostaly pod Loudonovo velení, se neodvažoval větších akcí.⁴⁸⁹ Po porážce povstání byl pluk nakonec převelen do Flander a spojen do Skotské brigády se 43. plukem.

Horalské pluky se vyznačovaly už na první pohled odlišným vystrojením než pluky ze skotských nížin, *Lowland*, nebo pluky, najímané v Anglii. Seznam výdajů za výstroj 64. Loudonova pluku z roku 1745 odhaluje až o jednu třetinu vyšší náklady na výstroj než v případě ostatních pluků, způsobené hlavně honosnějším oděvem a mečem, který byl téměř dvojnásobně drahý než standardní pěchotní šavle.⁴⁹⁰ Dalším „privilegiem“ Loudonova pluku byla skutečnost, že každému vojákovu a poddůstojníkovu bylo přiznáno právo dodatečně nosit jednu krátkou palnou zbraň, křesadlovou pistoli.

Jak je z obou žurnálů patrné, meče nebyly žádnou ceremoniální zbraní a byly během obléhání pevnosti Bergen-op-zoom rutinně nošeny a používány v boji. Výzbrojení řadových vojáků nadstandardní pistolí a mečem byla jasná statusová distinkce, která vojáky skotských horalských pluků odlišovala od ostatních. Reid a Chappell se zmiňují o tom, že oba pluky čítaly poměrně velký počet takzvaných *gentlemen troopers*, příslušníků nižších aristokratických rodin.⁴⁹¹

Zvíře na řetězu

Skoti představují svého druhu nejistý a cizorodý prvek v britském kontingentu. Oba žurnály budují obraz skotských horalů jako lidí hrubých a nevzdělaných, jako ne-

487 Stuart Reid a Mike Chappell, *18th century Highlanders* (Osprey: Londýn 1993), 4-6.

488 Glozier. *Scottish Soldiers in France*, 19.

489 Duffy: *The '45*, 401.

490 Reid a Chappell, *18th century Highlanders*, 11.

491 Reid a Chappell, *18th century Highlanders*, 12.

spoutané, krvelačné síly, divokého zvířete, které je nutné držet na řetězu, ale někdy je výhodné vypustit jej na nepřítele. Bestie vyráží do boje za velmi specifických okolností, kterými jsou převážně v noci pořádané a již dříve diskutované výpady – *sally, sortie*.

V obou žurnálech skotští horalé násilí milují, do boje se těší, nepřátele sekají, rubají, zabíjejí po stovkách, působí nepříteli obrovské škody. O tom svědčí například následující pasáž (zničit nepříteli jednu z obléhacích baterií byl v obléhací válce vsledku mimořádný úspěch): „*Dne 29. července. Toho rána jsme s velkým uspokojením viděli, že stateční Highlandeři naprosto zničili jejich velkou baterii, kterou se nyní snaží opravovat pod naší palbou...*“⁴⁹²

Tento zvláštní vztah k válečnému násilí nás dovádí k tomu, že charakter skotských vojáků v textech vzniká skrze jiný způsob kulturní konstrukce vojenské cti. Válečné násilí je zejména v Owenově žurnálu pro anglického důstojníka - gentlemana něco běžného, ale v určitém ohledu přinejmenším neobvyklého. Čest anglického důstojníka je v obou žurnálových textech vázána v mnoha příkladech právě na odstup od bezprostředního válečného násilí. To je chápáno jako v dané situaci nutné, ale není to nic, co by bylo v obou textech jakkoli glorifikováno. Přestože kolektivní normativ neformálního kódu cti britského důstojníka v této době „*stále, jak by se dalo čekat, cenil odvahy nade vše ostatní*“, musela to být odvaha reflektovaná, „*důstojníci byli především gentlemani*“.⁴⁹³ Paul Robinson se zmiňuje o tom, že čest a ctnost v kontextu důstojníka znamená především kombinaci dvou složek, „*vnitřní a vnější*“, přičemž ona vnější čest „*se dá popsat slovy jako reputace, prestiž...a pověst*“ úspěšného vojáka, ale je provázaná s vnitřní ctí, „*která se dá popsat spíše výrazy jako svědomí a integrita*“ a oba druhy vojenské cti jsou spolu v neustálém dialogu.⁴⁹⁴

Čestný důstojník si přesně v tomto duchu v žurnálech bezprostřední prožitek vítězného, krvavého násilí drží od těla, distancuje se od něj. *Gentleman* je někdo, kdo je schopen nemilosrdného, tvrdého boje, ale válečné násilí rozvažuje, vnímá v kontextu, neraduje se z něj. Britské *Articles of War* z roku 1737 po všech stránkách na důstojníky kladly především nároky rozvahy a zdrženlivosti v úsudku a chování.⁴⁹⁵

Kulturní konstrukce vojenské cti je v případě skotských horalů zcela jiná. Skotští vojáci jsou naopak v obou žurnálech líčeni jako někdo, kdo tuto distanci postrádá. Podle žurnálů skotští vojáci přímo milovali jinými vojáky obávané (noční) výpady, postavené na boje muže proti muži. Anglický důstojník popisoval skotské horaly, jak se radovali jako by šli na taneční zábavu, jak tasili svoje typické atributy - skotské meče, *broadwords* a vrhli se do boje: „*Dne 28. července... byl rychle zorganizován výpad a s velkým potěšením jsem zjistil, že Highlanders budou tvořit většinu zúčastněných: chtěl jsem se chopit velení, pro což jsem okamžitě získal souhlas od velícího důstojníka, ale nakonec jsem ustoupil, neboť jsem byl pouze dobrovolníkem a nechtěl jsem si přisvojit právo, náležející jinému gentlemanovi... a nevím, jestli někdy ve tvářích mužů, spěchajících na ples nebo na zábavu v Anglii, kdy spatřím více radosti, než v tvářích všech těchto Severních Britů, kteří byli velmi netrpěliví vyrazit, a věřím, že netrpělivě počítali minuty, zatímco někteří muži z jiných národů*“⁴⁹⁶ podle

492 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 37.

493 Gilbert, „Law and Honour among Eighteenth-Century British Army Officers“, 76.

494 Robinson, *Military Honour and the Conduct of War*, 2.

495 Gilbert, „Law and Honour among Eighteenth-Century British Army Officers“, 79.

496 Ze žurnálových textů není patrné, zdali jejich autoři Skoty považovali za samostatný národ. V obou textech jsou v souvislosti s nimi používány výrazy *nation*, ale také *North Britons* (Severní Britové).

všeho nebyli touto příležitostí příliš nadšeni. Chvilí před půlnocí jsme vyrazili, ale jak jsme se blížili k francouzskému zákopu, hlídka v předsunutém postavení nás spatřila a spustila poplach: načež jsme se na ně vrhli a zdálo se, že byli na nás připraveni, a rozpoutal se tvrdý boj, v němž se všichni Highlanderé chovali jako hrdinové a porubali a pobili všechno ve svém dosahu, zatímco jiní méně krvelační muži zůstali vzadu. V tuto chvíli jsme je zatlačili téměř až k jejich bateriím, když jsem náhle ztratil z dohledu polovinu mých Skotů, ale zůstal jsem se zbytkem a bojovali jsme nejlépe, jak to bylo možné, a děkuji Bohu za to, že se nám velmi dobře dařilo... ustoupili jsme uspořádaně do fortu a zbytek noci byl velmi klidný... Náš výpad byl mimořádně úspěšný a pouze devět mužů bylo zabito a zraněno a pobili jsme neskutečné množství nepřátel, nejméně tolik, kolik bylo celkem nás...⁴⁹⁷

Polovina 18. století byla svého druhu liminální dobou, kdy z evropských válčíšť mizela poslední rezidua tradičního, předmoderního vedení války a boje. Skotští vojáci podle Owenova žurnálu představují vojáky, mistrně ovládající mnoho z technik tradičního, předmoderního způsobu pěchotního boje, rodem získávají jisté kvality, které se jinde nenajdou:

„Dne 30. července. Minulé noci byl podniknut další výpad a zdá se, že Highlanderé jsou v armádě muži přímo zrození pro tento druh služby a věřím, že Francouzi by velmi rádi viděli spíše nějaké muže, kteří nenosí plédy... ve skutečnosti tito stateční chlapíci, kromě toho že neskutečně poškodili jejich zákopy, zlikvidovali více než 400 (Francouzů) a někteří říkají, že více, než 500“.⁴⁹⁸

O tom, že text neměl na mysli pouze vojáky Loudonova pluku, svědčí i to, že na jiném místě vychvaluje ctnosti skotských vojáků obecně – ze skotské brigády, ale také Skotů v holandské službě.⁴⁹⁹

Pokud hovoříme o tradičním, předmoderním vedení boje, jedná se především o zmíněné noční výpady během obléhání. V rámci dobové militární mechaniky a dynamiky to byla jedna z mála posledních možností, kdy na sebe mohli upozornit vojáci, kteří v takovém způsobu boje vynikali. Bojiště poloviny 18. století již relativně bezpečně ovládala masová palebná síla pěchoty a stále více také dělostřelectva. Úspěšných útoků dalšího distinktivně předmoderního prvku – to jest jízdy – bylo již poskrovnu. V právě probíhající Válce o rakouské dědictví existuje snad jediný příklad, a to devastující útok pruského 5. dragounského pluku Ansbach-Bayreuth (Schulenburg) na rakouskou pěchotu v bitvě u Hohenfriedbergu. Výpady – *sortie*, *sally* - v pevnostní válce, tak byly poslední příklady jasně předmoderní situace, kde se ještě zcela neprosadila dobová dominantní militární mechanika a dynamika, kladoucí důraz na disciplinovaný boj v kolektivu, v jednotce, především s pomocí palebné síly.

Výpad byl něco jiného, bezprostředního, nikoli střet dvou linií řadové pěchoty, podporované dělostřelectvem a jízdou v polní bitvě, kdy se jedná především o souboj palebné síly „na dálku“ a přímé střetnutí na bajonet je spíše výjimkou. Výpad je postaven na momentu překvapení, blízkosti nepřítel, individuálním chaotickým boji muže proti muži převážně s použitím chladných zbraní. Válečné násilí má zde distinktivně jinou, předmoderní, tradiční kvalitu. Nepřítel není možné zastřelit na dálku, je nutné ho *broadswordem* zblízka probodnout.

497 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 36-37.

498 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 38.

499 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 67-68. „Žde máme důkaz, jak cenné služby Stavům prokázali Highlanderé, Skoti v holandském žoldu a všichni další...“

V malém žurnálu se první a jediný zápis o Highlanderech objevuje v zápisu z 18. srpna, kdy se podává zpráva právě o výpadu posádky z Fort Rovere: „*Večer posádka Fort Rover provedla zuřivý a velmi úspěšný výpad, překvapila tři nepřátelská postavení a pobila všechny, na které narazila, kromě asi třiceti zajatců, kteří všichni utrpěli zranění: při této příležitosti se znovu vyznamenali stateční skotští Highlanderi, kteří všechno, co se před nimi objevilo, posekali svými meči (broadswords) a zahnali prchající nepřátele zpátky do jejich vlastních zákopů... Ráno potom 18. srpna skupina dobrovolníků vyhnala Francouze z jejich palisád (zřejmě postavení na jedné z paralel) a zničila jejich práce...*“⁵⁰⁰

Britská zkušenost s *Highland charge*

Britská zkušenost se skotskými horalskými vojáky je dvojznačná. U Bergenu sice highlanderé prokázali cenné služby, ale královská armáda zažila horalský způsob vedení boje hlavně během jakobitského povstání z let 1745-46, a to především v bitvách u Prestonpans a Falkirku, kde jakobité drtivě zvítězili, a posléze u Cullodenu, kde byly jejich síly rozhodujícím způsobem poraženy a povstání de facto skončilo.

U Falkirku jakobitské síly útočily způsobem, který v Evropě 18. století byl již neobvyklý, a lze říci, že již o sto let dříve, během Třicetileté války byl považován za víceméně zastaralý. V evropské vojenské historii je snad jediným historickým ekvivalentem bojová taktika polských takzvaných křídlatých husarů, tedy těžké jízdy, uplatňovaná až do konce 17. století. Švédský historik Peter Englund ve svých *Nepokojných letech* takto analyzuje velmi podobný bitevní střet tradičního a moderního vedení boje během švédsko - polských válek. Tehdy se například v bitvě u Varšavy roku 1656 mohutný útok polské těžké kavalérie již zhroutil v palebné síle disciplinovaných pěších jednotek švédského krále a braniborského markraběte. Přitom ještě v roce 1605 polští křídlatí husaři ještě dokázali opakovanými tvrdými čelními útoky za použití fyzického nárazu drtivě porazit švédskou armádu v bitvě u livonského Kirchholmu.⁵⁰¹ Jestliže Englund nadneseně popisuje poslední masový útok polské šlechtické jízdy roku 1640 u Varšavy jako metaforicky „*posledních osmdesát metrů středověku*“, kdy v závěrečné fázi jízda přecházela do trysku a spoléhala se především na fyzický náraz ve formaci, tak tedy pěší protějšky polských husarů do posledního úroku vyrazily o jedno sto let později v podobě skotských vojáků.⁵⁰² Englundova analýza je ovšem příliš dichotomická a stereotypní, v jeho podání „*disciplína porazila individualismus a moderní technologie nakreslila tlustou černou čáru za koncem středověku*“.⁵⁰³ Englund mimo jiné ignoroval sofistikovanou taktiku křídlatých husarů, schopných útočit ve vlnách a opakovaně a vybavených specializovaným arzenálem chladných i palných zbraní a nezmiňoval ani skutečnost, že husaři se jako nový typ bojové jednotky ustavili až v druhé polovině 16. století. V žádném případě tedy nepředstavovali relikty středověké rytířské

⁵⁰⁰ Anon. *An Authentic Journal*, 28.

⁵⁰¹ Peter Englund, *Nepokojná léta* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2000), 22.

⁵⁰² Englund: *Nepokojná léta*, str. 24.

⁵⁰³ Frost, *The Northern Wars*, 16. Křídlatí husaři byli ještě ve Východní Evropě v 60. a 70. letech 17. století pokládáni za obávanou zbraň. Viz např. Robert I. Frost, *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655-1660* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

jízdy, ale naopak, specializovaný typ kavalérie, vhodný pro východoevropská bojiště, typická nízkou úrovní urbanizace a velkými vzdálenostmi.

Ve skotském případě byla situace z hlediska kontrastu militární mechaniky a dynamiky obou bojujících stran mnohem výraznější. U Prestonpans a Falkirku se hlavní část jakobitských sil téměř bez jakékoli taktické finesy v příhodných podmínkách čelně v uskupeních podle klanů rozeběhla proti britské linii v nesofistikované *Highland charge*, spoléhající na sílu fyzického nárazu a použití v tehdejší době již archaických zbraní v boji zblízka. Jednalo se zejména o chladné zbraně sečné, skotské meče a poté takzvané *Lochaber axe* nebo *bills*, svého druhu lehké sekery na dlouhé násadě. Jimi vyzbrojení vojáci byli v boji zblízka, ve střetu muže proti muži ve výhodě proti dobové řadové pěchotě, vyzbrojené křesadlovou mušketou s bajonetem.

Účinnost takto tradičního vedení boje klesala se schopností moderně vojensky organizovaného protivníka skotskému nepříteli postavit dobře organizovanou linii řadové pěchoty a systematickou palbou v salvách za podpory dělostřelectva zdecimovat útočící klanové kolony. U Prestonpans se to nezdařilo díky mlze a momentu překvapení, u Falkirku díky prudkému lijáku, který promáčel patrontašky britských vojáků. Královskému vojsku pod velením vévody z Cumberlandu se to podařilo až v závěrečné bitvě u Cullodenu.

Poté *Highland charge* a tradiční způsob boje, spoléhající na přímý, fyzický útok, mizí z vojenských dějin nejen Británie, ale také Evropy. S jedinou výjimkou, a tou byly výpady během obléhací pevnostní války. Dalo by se tedy říci, že highlanderé ze scény odcházejí ne v roce 1746 u Cullodenu, ale podle obou pramených žurnálů až v roce 1747 u Bergen-op-zoomu.

V pátek 15. září 1747, v den, kdy francouzské oddíly nakonec překvapivým ranním útokem dobyly pevnost, poté, co s pomocí žebříků nečekaně zdolaly průlomy, prostrílené v lících bastionů Pucelle a Coehoorn, se v Owenově žurnálu nachází poslední zápis o skotských vojácích. Obránci města byli díky načasování a momentu překvapení dezorganizováni a na organizovaný odpor se postavili v ulicích města znovu téměř jen skotští vojáci. Autor Owenova žurnálu jejich poslední bojové vstoupení během obléhání Bergen-op-zoomu zhodnotil následujícími slovy: „*Žde máme důkaz, jak cenné služby Stavům prokázali Highlanderé, Skotové v holandském žoldu a všichni další rodáci z Velké Británie, protože bojovali jak lvi až do úplného zničení svých jednotek, zatímco naši věrní přátelé a spojenci hráli jen druhé housle... vytlačili jsme je znovu na náměstí... ale pak začaly proudit stále nové a nové síly a naše řady se tenčily... a chování Severních Britů bylo takové, že odstranilo předsudek, který jsem proti nim získal v době Vzpouře, kdy jsem si pomyslel, že ve sprostém nevzdělaném Skotovi se nemůže skrývat žádná ctnost, nyní jsem ale poznal, že pokud nejsou svedeni, tak jsou stejně věrní jako stateční: Requiescant in pace. Tak byl tedy ztracen Bergen-op-zoom.*“⁵⁰⁴

504 Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 67-68.

KAPITOLA 6

KREV, ČEST A HRŮZA

„Všechny vědy mají své principy a pravidla.

Válka nemá žádná.“

Maurice de Saxe⁵⁰⁵

Město Bergen-op-zoom bylo po pádu pevnosti francouzskými vojáky důkladně vydrancováno a znovu zapáleno. Francouzské velení podle všeho do značné míry ztratilo kontrolu nad vlastními jednotkami, jejichž vojáci už nebyli schopni ani ochotni dodržovat vojenskou disciplínu poté, co se právě dostali z *pekelných* podmínek nejtvrdšího a nejdrastičtějšího boje. Jinak konfliktní podání žurnálových textů i francouzských pramenů se shoduje na skutečnosti, že vojáci se dopustili násilí na zajatcích a zbylých obyvatelích města, i když jeho rozměr byl patrně mnohem menší, než naznačuje Griffithův žurnál, který píše, že „*masakr byl strašný a Francouzi neušetřili ani ženy, ani děti*“.⁵⁰⁶ Samotné žurnálové texty se však již 16. července zmínily, že z Bergen-op-zoomu byly evakuovány všechny ženy a děti a také nebojeschopní muži.⁵⁰⁷ Francouzský Von Eggersův žurnál navíc informuje o 1.710 zajatých vojácích, kteří následně vstoupili do francouzské služby.⁵⁰⁸

Generál Löwendahl ve své osobní korespondenci násilné vyplenění Bergenu potvrzuje a stručně dodává, že po dobytí pevnosti nebylo v silách jeho ani důstojnického sboru řadovým vojákům bránit v rozsáhlém drancování a město hořelo další dva dny.⁵⁰⁹ Kromě toho platné francouzské královské rozkazy, týkající se obrany a dobývání pevností umožňovaly veliteli nechat vojáky vyplenit dobyté město, jehož velitel odmítl vyjednat s velitelem obláhatelů obvyklé podmínky vedení boje, odvozující se od vaubanovské tradice vojenské kurtoazie.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ De Saxe, *Reveries on the Art of War*, 17.

⁵⁰⁶ Anon. *An Authentic Journal*, 58. Žurnál cituje blíže neurčenou vojenskou depeši z Rotterdamu z 19. září 1747.

⁵⁰⁷ Anon. *An Authentic Journal*, 14.

⁵⁰⁸ Anon. *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*. Amsterdam a Lipsko: Arkstee & Merkus, 1750, str. 188.

⁵⁰⁹ De Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal*, 137.

⁵¹⁰ Wright, „*Sieges and Customs of War*“, 630.

Tisíce francouzských vojáků se zmocnily pevnostních proviantních skladů, v nichž objevily mimo jiné posléze pečlivě katalogizovaných 300 soudků s tvrdým alkoholem nejrůznějšího druhu a přibližně 1.800 tisícilitrových sudů s pivem.⁵¹¹ Löwendahl posléze přesunul do města 1.200 ženistů a sapérů, aby uhasili požár a odklidili trosky z ulic. Vojenské sklady, umístěné ve vzdáleném sektoru města poblíž přístavu, zůstaly relativně nedotčené a francouzská armáda se v nich zmocnila obrovské kořisti na válečném materiálu.⁵¹²

Vzato z hlediska politických dějin, mohli bychom o dobytí pevnosti Bergen-op-zoom prohlásit následující: tato dramatická událost ještě výrazněji akcelerovala vnitřní politickou krizi v Nizozemí, která vyústila ve svěřeni mimořádných pravomocí novému *stadtholderovi*, jehož úřad byl potvrzen dědičně a Nizozemí se tak začalo měnit na klasičtější monarchii.

V roce 1749 nizozemská Státní rada zahájila vyšetřování polního soudu ve věci pádu pevnosti Bergen, který se poprvé sešel 15. ledna 1749 a zasedal do konce března. Výsledný verdikt zněl, že velitel pevnosti generál baron Isaac Cronström s celou posádkou zachovali svoji vojenskou čest a jejich obraně pevnosti nelze nic vytknout.⁵¹³

Co se dále dělo na francouzské straně? Velitel obléhatelů generál hrabě Löwendahl obdržel za dobytí Bergenu nejvyšší pocty. Král ho povýšil do hodnosti maršála a jako prvořadý symbolický důkaz vysoké vojenské cti mu věnoval dva kusy děl z dobytého města. V pařížské katedrále Notre Dame bylo nařízeno sloužit *Té Deum*⁵¹⁴ a král posléze vydal pokyn odsloužit za vítězství u Bergen-op-zoomu *Té Deum* ve všech kostelích všech francouzských diecézí. Dobytá Coehoornova pevnost byla následně pečlivě prostudována francouzskými specialisty a pod dohledem hlavního vojenského inženýra Nicolase de Nézot byla v roce 1751 dokončena její nákladná a podrobná maketa v měřítku 1:600 a zařazena do královských sbírek.⁵¹⁵

Když byla v polovině 80. let královská Galerie bitev (*Galerie des Batailles*) v Louvre doplňována celou řadou děl, zachycujících bitvy a obléhání z Války o rakouské dědictví, Sedmileté války a americké revoluční války, dostal malíř Louis Nicolas van Blarenberghe zakázku od Ludvíka XVI., aby vypracoval dva obrazy, připomínající obležení a dobytí Bergenu, a vznikla tak plátna *Le siège de Bergen Op Zoom* a *Prise d'assault de Bergen Op Zoom*.⁵¹⁶ Obě dvě představují velkolepé reprezentace extrémního vypětí

511 De Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal*, 133.

512 V žurnálových textech se několikrát objevují zmínky o tom, že pevnost byla pravidelně a přímo vytečně zásobovaná. Autoři obou žurnálů vyloženě zmiňují dostatek potravin a alkoholu, rozdávaného posádce. Například viz Anon. *An Authentic Journal*, 40.

513 „Isaac Cronström - Arméofficer, General, Guvernör, Krigsrådsresident“, Riksarkivet, sbírka 09/1931/382. „<http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=15713>“, navštíveno 6. 5. 2015.

514 De Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal*, 140.

515 Tato velká a podrobná maketa je součástí sbírek pařížského Musée des Plans-Reliefs, viz *Berg-op-Zoom (Bergen-op-Zoom) Brabant septentrional Pays Bays, 1751*. Maketa má rozměr 10,2 x 6,55 m a skládá se z 27 panelů. Viz Max Polonovski ed. *Catalogue des cartes, plans et dessins du Musée des plans-reliefs*. Paříž: Cnhms Caisse Nat. Monum., 1993. V současné době je zapůjčena přímo do města Bergen-op-Zoom, kde je přístupná veřejnosti ve městském muzeu.

516 Prvním obrazem je *Le siège de Bergen Op Zoom; du 14 julliet au 15 septemember 1747*, který vznikl v roce 1786, nachází se v Národním muzeu zámku Versailles a Trianonu, INV19360. Druhým je *Prise d'assault de Bergen Op Zoom, le 16 septemember 1747, 4 heures du matin*, nachází se ve stejné sbírce, INV 19362. Další Blarenberghova plátna zobrazovala například obléhání Tournai z roku 1745, Namuru 1746, nebo Maastrichtu 1748 a z americké revoluční války zachytil dobytí Yorktownu 1781.

militární mechaniky a dynamiky a silné *hrůzné* roviny obléhání Bergenu, zejména druhé plátno, zobrazující dobytí pevnosti překvapivým nočním útokem, kterému dominuje masová bojová scéna u průlomu v saillantu ravelinu Didem a všudypřítomný oheň a dým, přičemž temnou noční oblohu křížují komety rozžhavených moždířových bomb, táhnoucích za sebou chvost plamenů a kouře. V druhém plánu je plátno ovšem z hlediska kultury války pozoruhodně „učesané“. Město za krunýřem bastionového opevnění je zobrazeno jako v podstatě nedotčené. Velký kostel sv. Gertrudy, *Sint-Getrudischruch*, který byl během obléhání mnohokrát zasažen rozžhavenými dělovými koulemi, zcela vyhořel a jehož střecha se zřítila, na obraze stále mírumilovně stojí, stejně jako všechny okolní měšťanské domy.

Pád pevnosti, považované v západní Evropě téměř dvě století za zcela nedobytnou, vyvolal silný ohlas v britském veřejném mínění. Samotné obléhání pevnosti bylo vcelku podrobně sledováno v britském tisku, například londýnský *Gentleman's Magazine* mu věnuje značný prostor ve svém sedmnáctém, osmnáctém a devatenáctém čísle (červenec-září 1747)⁵¹⁷. V časopise jsou sáhodlouze rozebírány dostupné vojenské inženýrské zprávy a posléze také teorie o tom, že pevnost byla ztracena podivným, náhodným a podezřelým způsobem a pád Bergenu byl obecně velmi neblahá záležitost, kterou je nutno složitě racionalizovat s ohledem na uchování britské vojenské cti. Pravidelné zprávy se také objevovaly v oficiálním novinovém zpravodaji britské vlády *London Gazette*.⁵¹⁸

Tři roky po konání zmíněného čestného polního soudu nad velitelem pevnosti vynesl nad obranou pevnosti Bergen-op-zoom další, tentokrát spíše pomyslný verdikt britský poručík Charles Bisset, který byl členem britské inženýrské brigády, přítomné ve městě během obléhání. Ve svém odborném vojensko – inženýrském spise *The Theory and Construction of Fortification*, vydaném v roce 1751 v Londýně,⁵¹⁹ věnuje pečlivé analýze průběhu obrany Bergen-op-zoomu celý první oddíl své práce, Kapitoly I, II a III.⁵²⁰ Ve stejném roce v brabantském Nemelaeru skončil dlouhý život velitele obrany Bergen-op-zoom, generála Cronströma, který zesnul na svém zámku.

Bisset postupně dochází k závěru, že co se týče vojenské zdatnosti a cti, nelze obraně pevnosti nic vytknout a celá posádka pod velením generála Cronströma činila vše, co bylo v jejích silách. Na druhou stranu ovšem Bisset uvádí, že několik velmi efektivních možností jak prodloužit obranu pevnosti nebylo vůbec využito. Důvody podle něj spočívaly ve značné sofistikovanosti Coehoornova projektu pevnosti Bergen-op-zoom, který byl natolik vyspělý a netypický, že jej holandští a britští vojenští inženýři, kteří už byli od Coehoorna vzdáleni dvě generace, nebyli schopni pochopit a využít zcela do důsledků.⁵²¹

517 Sylvanus Urban, ed. *Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, Volume XVII For the Year MDCCXLVII*. Londýn: Edward Cave, 1747, str. 328-329, 344-345, 346 (červencové číslo *The Gentleman's Magazine For July 1747*), dále 378-379, 401-402 (srpnové číslo), dále 409-413 (zářijové číslo).

518 *The London Gazette, Published by Authority*. From Saturday September 19, to Tuesday September 22, 1747. No. 8677. Z obléhání jsou pravidelné zprávy od vydání No. 8659 z 18. července 1747.

519 Více o poručíku Bissetovi viz Kapitola 1, kde je rozebírána jeho role v obraně pevnosti.

520 Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 1-37.

521 V této době už nežil nikdo z vojenských inženýrů, kteří se podíleli na Coehoornově přestavbě pevnosti ze začátku 18. století. Je logické, že toho Charles Bisset litoval, protože obecně byla obrana pevnosti pod vedením příslušného projektanta a inženýra pokládána potenciálně za nejsilnější možnou. Nizozemsko - britští spojenci učinili s takovou situací tvrdou zkušenost v roce 1709, kdy

Spojeneční vojenští inženýři podle Bisseta správně pochopili, že je nutné za každou cenu co nejdéle udržet velké Coehoornovy lunety na kryté cestě, protože před jejich dobytím nemohli Francouzi vůbec přistoupit k zahájení průlomové palby do vnitřního obranného pásma.⁵²² Bisset na důležitost obrany prostoru lunet ve svých hlášeních opakovaně upozorňoval britského vrchního velitele vévodu z Cumberlandu. Na druhou stranu podle Bisseta inženýři z řad obránců nevěnovali dostatečnou pozornost skutečnosti, že útočníkům se podařilo na klíčovém úseku pobořit kontreskarpovou zeď a val do takové míry, že se dala použít jako pohodlné nástupiště pro masový útok pěchoty do prostoru hlavního příkopu. V momentě, kdy hrdlo ravelinu Didem na útočném úseku neuzavíral žádný retranchment a obranné dělostřelecké baterie v etážových konkávních bocích bastionů byly poškozené nepřátelskou palbou, bylo podle Bisseta naprosto nutné hlavní příkop řízeně zaplavit a znemožnit tak jakýkoli překvapivý útok.

Bisset dodává, že útok by neuspěl ani tehdy, pokud by obránci věnovali větší pozornost průběžnému doplňování a posilování dělostřeleckých baterií na zmíněných bocích bastionů. Bisset rovněž kritizoval nedostatečné hlídkování na útočném úseku v noční době. Svůj pomyslný odborný posudek uzavírá slovy, že pokud by byla všechna jím navrhovaná opatření přijata, obrana by mohla trvat nejméně 104 dnů místo 64.⁵²³ Nakonec však Bisset dodává, že v rámci svých znalostí a možností obránci udělali vše, co bylo v jejich silách, a jeho text by v žádném případě neměl být interpretován jako snaha snížit jejich vojenskou čest.

V britském a holandském spojeneckém prostředí brzy po pádu pevnosti Bergen-op-zoom vyšlo několik dalších publikací, které se snaží zpracovávat symbolický motiv vojenské cti a jejího uchování či ztráty. V Londýně vyšla tiskem *Balada o dobytí Bergen-op-zoomu* (*Ballad on the taking of Bergen-op-zoom*), v níž je pevnost symbolicky reprezentována jako *panna*, jako ještě nedobytá dívka, která raději sama ukončuje svůj život, než aby se vydala v plen francouzským dobyvatelům.⁵²⁴ Z Nizozemí jsou doloženy podobné tisky stejného žánru, např. *O obležení Bergen-op-zoomu francouzskou armádou*

jejich armády pod velením prince Evžena Savojského a vévody Marlborougha oblehly velkou francouzskou pevnost Tournai, jejíž obraně velel významný Vaubanův kolega, vojenský inženýr hrabě Jean de Mesgrigny, projektant velké pevnostní citadely. Obléhání Tournai se protáhlo na 69 dnů a spojenci před pevností ztratili 5.500 mužů. Obléhání Tournai pak bylo ve vojensko – inženýrské literatuře často uváděno jako ukázkový příklad kvalifikované obrany pevnosti. Viz např. Falkner, *Marlboroughs' Sieges*. Spojeneckému útoku na pevnost Tournai tehdy velel hrabě Schulemburg, pozdější učitel a osobní mentor maršála Maurice de Saxe, přímého nadřízeného generála Löwendahla a francouzského vrchního velitele během flanderského tažení Války o dědictví rakouské. I během tohoto tažení v roce 1745 prokázala pevnost Tournai velkou odolnost proti tentokrát francouzskému útoku a dokázala se držet 41 dnů.

⁵²² Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 9.

⁵²³ Bisset. *The Theory and Construction of Fortification*, 31. Bisset ve svém pozitivním zhodnocení pevnosti Bergen-op-zoom zašel ještě mnohem dále a na základě koncepce Menno van Coehoorna ve svém vojensko - inženýrském spise vyprojektoval celkem devět nových návrhů na systémy bastionové fortifikace, představující dobové rozvinutí jeho myšlenek, zvláště s ohledem na pokročilý vývoj soudobého obléhacího dělostřelectva. Viz tamtéž, *Obrazová příloha II – IX*. Dále kapitoly VII – XV, 88–142.

⁵²⁴ Anon. *Ballad on the taking of Bergen-op-zoom*.

(*Op de belegering van Bergen op den Zoom door de Fransche Krygsmacht*) a *Báseň o Bergen-op-Zoomu 16. září 1747* (*Op Bergen op den Zoom Den 16. September 1747, Klinkdicht*).⁵²⁵

V nizozemském s'Hertogenbosch vychází v německém jazyce s odstupem pouhých několika týdnů spis, napodobující žánr obléhacího žurnálu *Die Ehre der Hollander* („Holandská čest“), v němž je obrana Bergenu prezentována jako zosobnění vojenské cti a zdatnosti a jsou vyvraceny teorie o možné zradě nebo zanedbání vojenských povinností.⁵²⁶ Ve stejném roce je v německojazyčném kulturním okruhu vydána tiskem divadelní komedie *Ztracený věneček bývalé panny BergopZoom* (*Der verlorne Cranz Der gewesenen Jungfer BergOpZoom*)⁵²⁷, prezentující dobytí pevnosti jako frašku, kdy se dívku, reprezentující pevnost, snaží připravit o čest nejen postava francouzského vojáka a agenta, ale také uherský důstojník z vlastní posádky. O autorech a vydání není nic známo – jako místo vydání se nepochybně zlomyslně uvádí Kyk in de Pot, což byl bastionový fort, začleněný do širšího fortifikačního systému pevnosti Bergen.

Z hlediska militárního a konkrétněji operačního se pevnost bránila tak dlouho, že francouzská armáda už nebyla roku 1747 schopna dalších velkých polních operací. Löwendahlův sbor u pevnosti tábořil ještě 10 dnů, 25. září odtáhl opačným směrem na Cáchy a za několik týdnů po pádu pevnosti přešel do zimních kvartýrů. Bergen-op-zoom byl osazen posádkou, čítající 8 pěších praporů, 2 roty minérů a 5 dragounských švadron pod velením generála hraběte De Blet.⁵²⁸ Výrazně oslabená francouzská armáda se nepokoušela o žádné další ofenzivní akce a sousední pevnosti Breda a Bois-le-duc nebyly ani znepokojovány lehkými jednotkami.

Pak přišla zima, klasické období, kdy místo vojáků promlouval diplomatický sbor zúčastněných zemí. Francouzská armáda na jaře 1748 po delším manévrování v podstatě vyklidila operační prostor u Bergenu. V dubnu oblehla další nizozemské město Maastricht, opatřené slabší fortifikací, a za necelé tři týdny si vynutila čestnou kapitulaci pevnosti a odchod posádky.

Pád Bergenu a Maastrichtu urychlil vyjednávací proces, který se v nizozemské Bredě vlekl již od srpna 1746. Dne 24. dubna 1747 bylo zahájeno nové kolo jednání, které tentokrát rychle vyústilo ve vyhlášení příměří a nakonec v Čáský mír, slavnostně podepsaný zástupci Spojeného království, Nizozemí a Francie dne 18. října 1748. Formálně tak skončily Války o rakouské dědictví. V prosinci a lednu 1749 následovaly detailnější mírové smlouvy, podepsané také habsburskou monarchií, Sardinii a dalšími účastníky války. Na jejich základě se francouzská vojska překvapivě zcela stáhla z obou Nizozemí zpět do výchozích pozic a nedošlo ke změně hranice. Svoji roli v tom jistě hrálo to, že obléhání Bergenu a související logistické operace dosti vyčerpaly fran-

525 Rijksmuseum sbírka tisků RP-P-OB-83.966, Tekstblad met een klinkdicht op de val van Bergen op Zoom door de Fransen in juli-september 1747. Blad genomen uit een boek en op beide zijden bedrukt (Nicolaas van Frankendaal) a RP-P-OB-83.964, Tekstblad met een klinkdicht op het beleg van Bergen op Zoom door de Fransen in juli-september 1747. Blad genomen uit een boek en op beide zijden bedrukt.

526 Anon., *Die Ehre der Hollander bey Berg-op-Zoom, Oder Historische Erzählung von der Schicksalen dieser Stadt in den alten etc.* (S'Hertogenbosch: Gerhard Cornelius van den Dreesch, 1747).

527 Anon., *Der verlorne Cranz Der gewesenen Jungfer BergOpZoom. Ein Lust-Spiel etc.* (Kyk in de Pot, 1747). Ve většině francouzských a některých německojazyčných pramenech se používá tento alternativní zkrácený název pro Bergen-op-Zoom: „Bergopzoom“.

528 Anon., *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans*, 197.

couzskou armádu a její schopnost vést bezprostředně následující rozsáhlé ofenzivní akce.

Maršálové De Saxe a Löwendahl stejně jako drtivá většina armádních špiček byli s výsledky mírové smlouvy hrubě nespokojeni a byli přesvědčeni, že stažení z Rakouského Nizozemí, které jejich armády dobyly v řetězci 27 krvavých obléhacích tažení a 3 velkých polních bitev, představovalo strategickou chybu. Jeremy Black situaci komentuje tak, že armádní velení v tu chvíli nevědělo, jak nebezpečně napjaté byly státní finance a jak ekonomicky vyčerpaná byla země v situaci, kdy britské námořnictvo efektivně ochromilo francouzský zámořský obchod.⁵²⁹ Francouzská posádka proto v dobytém Bergen-op-zoomu nevydržela ani jeden jediný rok a stále těžce poškozená a pobořená pevnost byla navrácena původním majitelům.

Obléhání pevnosti Bergen bylo po mnoha stránkách neobvyklé z hlediska dobové militární mechaniky a dynamiky a vymykalo se obvyklé praxi, zejména co se týče mimořádné odolnosti, jakou pevnost prokázala.

Za prvé během obléhání francouzská armáda zaznamenala velmi vysoké ztráty. Plukovník Antoine-Marie Augoyat (1783-1864), oficiální historik francouzského vojenského inženýrského sboru, ve své autoritativní práci přináší zveřejněné údaje francouzského velení, uvádějící 762 padlých a 4.486 většinou těžce zraněných⁵³⁰, ale tato čísla bude vhodné podrobit pramenné kritice. Všechny tři bergenské britské žurnály udávají na základě informací od francouzských zajatců a kalkulací velitele pevnosti, že padlých útočníků před Bergenem bylo odhadem něco kolem 16.000. Pozdější autoritativní britská historická publikace, aniž by uváděla prameny, evidentně přejímá v podstatě beze změny Augoyatovy údaje a hovoří o 5.259 obětech na straně obléhatelů.⁵³¹

Není cílem této práce pokusit se stanovit na základě pramenů nejpravděpodobnější odhad, ale zamyslet se nad důvody takového rozdílu v *rozměru* válečného násilí. Bergenské deníky uvádějí například jen v případě jednoho útoku na lunetu Zealand, po kterém bylo nakonec vyhlášeno příměří a došlo k pohřbení padlých a ošetření zraněných, nejméně 1.500 napočítaných padlých na francouzské a 357 na spojenecké straně.

V tomto smyslu se nabízí jednoduchá interpretace, uvádějící, že míra utrpěných ztrát nepochybně souvisí s kulturní konstrukcí vojenské cti. Francouzské vojenské inženýrství, vybudované generací vojáků a inženýrů pod vedením maršála Vaubana, kladlo důraz na metodický racionální postup v duchu inženýrské maximy dosažení nejlepších výsledků za vynaložení nejmenších možných nákladů. Přehnaně vysoké a neobvyklé ztráty před pevností Bergen by v tomto smyslu působily výrazně negativně na vojenskou čest obléhatelů.

Skrine⁵³² a další klasické vojensko – historické publikace na téma Války o dědictví rakouské, zabývající se také dobytím pevnosti Bergen-op-zoom, podle všeho vycházejí z oficiálních údajů, které přináší například Von Eggersův žurnál. Jeho pečlivé dennodenní zápisy přinášejí seznam padlých a zraněných, rozepsaný podle kategorií

529 Jeremy Black, *From Louis XIV to Napoleon: The Fate of a Great Power* (Londýn: UCL Press, 2001), 99-101.

530 Augoyat, *Apercu Historique*, 427.

531 Skrine. *Fontenoy And Great Britain's Share in the War of the Austrian Succession 1741-48*, 337.

532 Skrine. *Fontenoy and Great Britain's Share in the War of Austrian Succession 1741-1748*, 338.

důstojníků, inženýrů a vojáků. Pokud Von Eggersův text podrobně projdeme a sečteme všechny údaje, dojdeme k oficiálnímu číslu 827 padlých a 4.032 zraněných důstojníků a vojáků a trojici padlých a 18 zraněných vojenských inženýrů.

Je zde ovšem jedna podstatná souvislost. Von Eggersovy údaje podle všeho zahrnují pouze důstojníky, vojáky a inženýry řadových pluků a inženýrských brigád. Na mnoha místech autor zmiňuje, ale vůbec nescítá a statisticky nezahrnuje ztráty minérů, sapérů a dalších pomocných kategorií, označovaných jako pracovníci, dělníci, dobrovolníci a pomocníci (*travailleurs, ouvriers, volontaires* nebo *servans*). To byli moderní terminologií nejrůznější ženisté, kteří stavěli útočné sapy, paralely a dělostřelecké baterie, razili podzemní útočné chodby a vykonávali další podobné práce. To vše pod palbou. Lauro Martines, který se touto profesí v raném novověku zabýval, píše, že „o nich téměř nic nevíme... především kvůli jejich nízkému statusu a vnímané podřadnosti jejich práce, která je odsoudila k mlčení v historických pramenech. Dokonce i vojáci řadových pluků na ně hleděli jako na nebojující, kteří obvykle dostávali ještě menší plat než oni. Usilovné procházení... textů vojenských historiků a sociálních historiků války je v případě 'sapérů' bezvýsledné“, přičemž exaktní údaje o jejich ztrátách máme jen z nemnoha obléhání. Jsou to naprosto ojedinělé a vzácné prameny: například když v roce 1573 francouzská královská armáda obléhala hugenotskou pevnost La Rochelle, z 2.000 nasazených sapérů a minérů akci podle záznamů přežily necelé dvě stovky.⁵³³ Von Eggersův žurnál se zejména od poloviny srpna téměř každý den zmiňuje o bojovnících těchto kategorií, kteří přišli o život palbou obránců během konstrukce útočných zákopů, dělostřeleckých baterií a podzemních minových chodeb, nebo zahynuli a byli zasypáni během explozí obranných protimin.

Podle oficiálních a po dobytí Bergenu nezveřejněných francouzských záznamů, dostupných v archivech Královského vojenského inženýrského sboru, padlo před Bergenem 10 vojenských inženýrů, 6 jich bylo těžce zraněno a 9 lehce⁵³⁴, což bylo pro velení obzvláště bolestné. Během Války o rakouské dědictví padlo celkem 48 inženýrů, což sboru notně pustilo žilou, uvážíme-li, že inženýři vstupovali do války v počtu 272.⁵³⁵ Veřejně uvedené ztráty francouzského vojenského inženýrského sboru tak představují méně než třetinu ztrát, které armádní důstojníci zaznamenali sami pro sebe a s nimiž se nutně muselo počítat. Podobnou disproporci podle mého názoru lze očekávat i v případě přehledu padlých vojáků.

Co tedy říci na závěr k této otázce? Pro naši práci není klíčově podstatná. Zdá se, že důsledná kritika pramenů by mohla čísla značně zpřesnit, ale to není naším cílem. V každém případě je možné bezpečně prohlásit, že pokud by před pevností během 64 dnů celého obléhání padlo „jen“ 827 francouzských důstojníků a vojáků, jak uvádí von Eggersův žurnál, sotva by generál Löwendahl požádal pouze několik dní po zahájení obléhání ráno 22. července o přerušení palby, aby mohly být posbírány a pohřbeny velké počty padlých na jeho straně, nacházejících se kolem útočných zákopů. Podobně by 29. srpna sotva nastalo další dočasné přerušení palby, aby mohli být po-

533 Martines, *Furies*, 12-13. V případě obležení Bergen-op-zoomu ale byly příjmy sapérů potenciálně skutečně vysoké a rozhodně překonávaly žold vojáků i poddůstojníků řadových pěších pluků.

534 Augoyat, *Apercu Historique*, 427.

535 Langins, *Conserving the Enlightenment*, 89.

hřbeni padlí na útočném úseku, neboť jejich počet a přítomnost je pro obě strany již nesnesitelná.

Sám autor Löwendahlova životopisu markýz de Sinety na základě generálovy korespondence a archivu jeho rukopisů uvádí, že francouzský velitel odhadoval vlastní přímé bojové ztráty na minimálně 10.000 mužů, rozhodně o nich neměl přesnou představu a ani se nezabýval snahou je nějak exaktně kvantifikovat.⁵³⁶ Löwendahl například uvedl, že jen během boje o dům, v němž sídlilo velitelství generála Cronströma, padlo při závěrečném útoku na pevnost podle jeho soudu více než 400 francouzských vojáků⁵³⁷. K údajům podplukovníka Von Eggerse, které znal a které kvantifikoval mírně odlišně na celkové ztráty 916 padlých a 4.269 těžce raněných, se markýz de Sinety stavěl podobným způsobem skepticky a nakonec na základě studia dostupných francouzských pramenů odhadl celkové francouzské ztráty na padlých, zemřelých a zraněných na více než 20.000 mužů. Základní analýza rozměru performativní kvality násilí tedy přisvědčuje žurnálovým textům.

Co se týče vojenské mimořádnosti obléhání Bergenu z hlediska operačního, potom tedy francouzský soubor obléhacích žurnálů z Flanderského tažení Války o rakouské dědictví zaznamenává celkem 26 obléhání, vedených francouzskou armádou na tomto válčišti, proběhnuvších mezi léty 1744-1748.⁵³⁸ Jednalo se o následující pevnosti: Menin, Ypry, Fort La Knoque, Furnes, Tournai - město, Tournai - citadela, dále Oudenarde, Dendermonde, Ostende, Nieuport, Ath, Brusel, Anvers, Mons, St. Guilain, Charleroi, Namur - město, Namur - citadela, dále L'Écluse, Sas de Gand, Philippe, Hulst, Axel, Bergen-op-zoom, Fort Lillo a Maastricht.

Celkem 12 obléhání skončilo vyjednáváním čestné kapitulace pevnosti podle Vaubanova normativu v situaci prostřílených průlomů do vnitřního obranného pásma, kdy se další obrana jevila podle tohoto paradigmatu jako v podstatě nemožná. Taková obléhání byla označena jako zakončená s vojenskou ctí (*honneurs de la guerre*) – kdy posádka dostala smluvně potvrzené právo volného odchodu z pevnosti a obléhatelé jí uspořádali příslušný čestný rituál.

Druhou kategorií bylo 13 obléhání, v nichž pevnost odrazila minimálně jeden útok do prostřílených průlomů, teprve poté byla vyjednána kapitulace a posádka se stala válečnými zajatci. Tato forma zakončení je označována jako *prisouniers de guerre*.

Pouze jedno jediné obléhání z těchto 26 skončilo mimořádně, po tvrdém boji, trvajícím 64 dní a bez vyjednaného ukončení přímým útokem do průlomů, který vyvrcholil dobytím pevnosti – Bergen-op-zoom. Tato forma zakončení obléhání se v dotyčných žurnálech uvádí jako *pris d'assaut*.

Kultura a řád války

Nás ale budou zajímat ještě *jiné* následky střetu před pevností Bergen. Pokusíme se shrnout, jak je možné na základě historicko - antropologického čtení pramenů charak-

⁵³⁶ De Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal*, 131.

⁵³⁷ De Sinety, *Vie du Marechal De Lowendal*, 128.

⁵³⁸ Anon. *Plans et Jornaux des Sieges de la Derniere Guerre de Flandres, Rassemblés Par Deux Capitaines Etrangères Au Service de France*.

terizovat dobovou kulturu války, spočívající na konfiguraci čtyř základních proměnných – diferenci My/Oni, vojenské zdatnosti, vojenské cti a performativní kvalitě násilí.

Maršál Maurice de Saxe byl vrchní velitel francouzské armády během Flanderského tažení a přímý nadřízený generála Löwendahla, velitele obláhatelů pevnosti Bergen. Ostatně on sám vydal rozkazy, které tažení takto nasměrovaly. Ve svých známých úvahách o umění války v prosinci roku 1732 poněkud pesimisticky napsal: „*Válka je věda, zahalená do stínů, v jejichž temnotě není možné učinit ani jeden jistý krok vpřed. Její oporou jsou rutina a předsudek, přirozené následky nevědomosti... všichni velcí generálové, kteří o ní kdy psali, se spíše snažili psát zajímavě než poučně, protože mechanika války je nezáživná a nudná.*“⁵³⁹ Přestože intelektuální život v tehdejší britské armádě nebyl v evropském kontextu ničím výjimečným, ani přehnaně intenzivním, maršálovy vcelku náročné úvahy představovaly ve své době obdivovanou a mezi britskými důstojníky široce čtenou klasiku a nacházíme je velmi často v dobových seznamech britských osobních důstojnických i rozsáhlejších plukovních knihoven.⁵⁴⁰

Vojenské inženýrství bývalo v raném novověku svými vlastními aktéry často charakterizováno jako - v oblasti vojenského umění - dosti ojedinělá systematická snaha vykročit z de Saxem zmiňovaných „stínů“, jako úsilí vnést určitý předvídatelný řád do relativního chaosu války a bitvy. Autorem dalšího titulu, který je v 18. století dokládán v britských důstojnických knihovnách, byl nejrespektovanější britský vojenský inženýr a pedagog John Muller. Vzhledem ke struktuře a obsahu odborného vojensko - inženýrského poznámkového aparátu v žurnálových textech pokládám za vysoce pravděpodobné, že s jeho texty byli seznámeni autoři obou žurnálů.⁵⁴¹

Muller koncept války jako nepředvídatelné temnoty v racionalizujícím inženýrském duchu naopak odmítá: „*Úspěch v polní bitvě často závisí na náhodě*“, napsal Muller, „*palba jedné strany je účinnější než strany druhé, nastane výhodná situace, kdy jedna armáda zaútočí z boku na druhou... náhle zaduje prudký vítr nebo se spustí hustý déšť... nastane panika, hrůza, krátce řečeno jakákoli nepředvídatelná událost*“.⁵⁴² Pevnostní válka však podle Mullera spočívá kvalitativně na něčem jiném: nejen na náhodě a odvaze, ale především na kvalifikovaných schopnostech, poučením rozvažování a zkušenosti. „*Pokud by pro umění války postačovala jen statečnost, má kniha by byla zbytečná*“,⁵⁴³ představuje Muller svoji práci, která již v době obláhání Bergenu představovala standardní britskou učebnici vojenského inženýrství, vyučovaného na Královské dělostřelecké akademii ve Woolwichi.

Britští aktéři pevnostní války před Bergenem byli enkulturováni v tom smyslu, že válku mullerovsky chápali jako extrémní, ale přesto stále jasnou formu určitého

539 De Saxe, *Reveries on the Art of War*, 17.

540 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, 86.

541 V Griffithově žurnálu se odborné vojensko - inženýrské informace nacházejí v poznámkovém aparátu na mnoha místech, viz Anon. *An Authentic Journal*, 14, 20, 22, 23, 25, 26, 29, 30-33, 37, 45-46 a 48.

Owenův žurnál oproti tomu takový poznámkový aparát zcela postrádá. Vojensko - inženýrské informace v Griffithově žurnálu jsou z hlediska dobového normativu zasvěcené a přesné. Jejich terminologie je systematická a odpovídá soudobým Mullerovým textům.

542 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, vi.

543 Muller, *The attac and Defence of Fortified Places*, vi-vii.

řádu. Jak jsme již zmínili v třetí kapitole, válka pro ně nebyla všeničivá síla, temnota nebo nepochopitelná hrůza.

Kultura války a rekonfigurace proměnných

V textech obou bergenských žurnálů lze rozpoznat kulturu války ve formě proměnlivé konfigurace jejích hlavních proměnných: diference My versus Oni, vojenské cti, vojenské zdatnosti a performativní kvality násilí. V obou textech je podle mě patrné, že tyto proměnné se musí nacházet v určitém souladu. Není-li tomu tak, začne se aktérské prožívání kultury války během obrany pevnosti výrazně problematizovat.

Pokud bychom podleli pokušení na chvíli odložit Lorenzovo analytické pojetí kultury a přitakat pojetí holistickému,⁵⁴⁴ vidíme, že během celého obléhání by bylo podle obou žurnálových textů, Griffithova i Owenova, možné vzájemný vztah proměnných kultury války interpretovat společně s Mullerem jako určité obecné rostoucí a kolísající napětí mezi řádem a jeho popřením, jako indikátor neustálé aktérské snahy vnést řád do bitvy, umenšovat chaos a hrůzu války skrze vojenskou čest a zdatnost. Kultura války se ukazuje v žurnálových textech jako konfigurace proměnných, která nastoluje určitý řád; jako systém, který umožňuje aktérům rozlišovat a předvídat a vnímat smysl událostí.

Epizoda před Bergenem je plná nedorozumění, vzájemného nepochopení a zmatení v symbolickém systému kultury války, z něhož prosvítá velmi obtížná a často pouze nepřímá snaha obou stran dosáhnout toho, že válka bude vedena předvídatelně a *řádně*. Největší znepokojení autorů obou žurnálových textů pramení ze situací, které byly už tak bezprostředně hrůzné, nezvladatelné a chaotické, že se již nedalo rozvažovat, rozlišovat a předvídat, že již nebyl zřetelný jakýkoli řád a jeho smysl.

Takové situace eskalovaly zejména v druhé fázi obléhání, po zahájení podzemní minové války, a dosáhly svého vrcholu ve fázi třetí, během finálního dělostřeleckého duelu nablízko, vedeného průlomovými bateriemi útočníka a *orillonovými* bateriemi obránců v bocích bastionů. *Hrůza*, zakoušená a reprezentovaná oběma autory v žurnálech, tak podle mého názoru byla nejen fyzická, ale i kulturní.

Podle Lorenzova i Geertzova pojetí kultury je kultura především klasifikačním symbolickým systémem, který umožňuje rozlišovat a diferencovat, což následně orientuje jednání aktérů, kteří se mohou chovat kompetentně a nikoli konfúzně, tedy zmatečně.⁵⁴⁵ V Bergenu v závěrečné fázi obléhání v podmínkách pro aktéry svého druhu „totálního“, nesnesitelně hrůzyplného a již téměř neuchopitelného bojového střetu – jak jsme viděli od zahájení poslední fáze minové války o pevnost – docházelo k několika fenoménům, které podle mého soudu otřásaly enkulturací bojujících aktérů do dobové kultury války.

⁵⁴⁴ Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 106-112.

⁵⁴⁵ Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 41 a 106-112.

Diference My versus Oni

Během obléhání dochází k výrazné rekonfiguraci proměnných kultury války. Intenzita původního dichotomického rozlišení my/oni během akce neustále klesá. Úvodní části žurnálů jsou typické jejím nejostřejším vymezením. Francouzští aktéři obléhání Bergenu se na úvodních stránkách obou žurnálů nacházejí zcela ve stínu svého vladaře a představují pouze nerozlišitelnou masu jeho služebníků. Nevypovídá se o nich nic individuálního, nerozlišuje se vůbec král a jeho generálové a obecně důstojníci a dále jeho vojáci.

Owenův žurnál tak ve své předmluvě vykresluje v zásadě černobílý obraz. Žurnálový text se na samém úvodu věnuje reakcím na prožité hrůzy extrémního válečného násilí, k němuž dochází během velkých obléhání pevností a které autor Owenova žurnálu vysvětluje jako následek primární, zásadně nečestné a zcela hanebné touhy francouzského krále a jeho ministrů po moci a nových državách. Pohled na válečné hrůzy autora dovedl k závěru, že jsou následkem „*divoké a šokující touhy po absolutní a všeobecné moci, neboli, jak tomu Francouzi říkají, po slávě svého ambiciózního vladaře a jeho hnusných ministrů... a celé národy by měly být uvrženy do zoufalství, jen aby uspokojily jeho neukojitelné a nekřesťanské rozmary a muži... by měli být vedeni jak zvířata na porážku a vzájemně si podřezávat hrdla jen proto, aby z tohoto muže učinili věčného diktátora („Dictator“) a vládce celé Evropy*“, který jen „*bezbožně dychtí po nadvládě*“ nad ostatními.⁵⁴⁶

Oproti tomu jsou obránci Bergen-op-zoomu a zvláště Britové charakterizováni jako ti, kteří prostě a jednoduše brání existující stav věcí, který je spravedlivý a řádný. Spojenci jen stojí na straně *statu quo*. Nechtějí si přisvojovat nic cizího, nechtějí dobývat. Jen se brání. Francouzský král je pro ně nelidsky lhostejný k utrpení ostatních lidí, je to „*nejkřesťanštější Veličenstvo, které ve skutečnosti je největším řezníkem na zemi... kterému se svěřil jeden z jeho důstojníků... že pevnost je opravdu silná a vyzařuje takové zdání nedobytnosti, že její dobytí jistě bude krále stát snad celých 100.000 mužů... načež král zcela klidně a nevzrušeně odvětil... že nyní je jeho čest natolik v sázce, že již není možné obléhání přerušit bez veřejného skandálu*“.⁵⁴⁷

Po zahájení samotného obléhání pak nastává situace spojená s úvodním neúspěšným vyjednáváním o metodách vedení boje, následnou francouzskou palbou rozžhavenými dělostřeleckými projektily do města a finálním požadavkem velitele obléhatelů generála Löwendahla na krátkodobé humanitární příměří za účelem posbírání velkého počtu padlých a poskytnutí patřičné péče raněným. Tato komunikace a následné zmatečné a neúspěšné vyjednávání skrze parlamentáře způsobují chaos a nepochopení vztahu vojenské zdatnosti a vojenské cti, což vyvolává ještě výraznější vyostření chápání rozdílu mezi vojenskou ctí obránců a útočníků.

V žurnálech se v této chvíli rýsují jen velmi slabé distinkce mezi francouzským velitelem, jeho důstojnickým sborem a samotnými poddůstojníky a řadovými vojáky. Diference My versus Oni je stále v podstatě obecná a velmi silná.

Proč došlo k tak ostrému nedorozumění a zmatení v otázce legitimních způsobů vedení války a samotné kultury války? Důvody mohou být mnohé. Jedním z nich

⁵⁴⁶ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 3.

⁵⁴⁷ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 4.

je snad i „bojová přestávka“ v letech 1714-1744, kdy po mnohaletém bojovém kontaktu Francie a Británie nastalo třicet let příměří, během něhož nastoupila nová generace velitelů a inženýrů, která již nebyla ve vzájemném kontaktu intenzivně kosmopolitně enkulturována během takzvaných Francouzských válek Ludvíka XIV. v letech 1667-1713.

Důvody mohou být mnohé, ale je důležité uvědomit si, že toto nedorozumění a zmatení nastalo a zřetelně působilo na dynamiku celého obléhání od počátku až do konce. Podstatné je, že proměnná My versus Oni se posléze začíná postupně rekonfigurovat. Společně s eskalací postupu obléhání a neustálým růstem intenzity válečného násilí se původní černobílá diference neustále oslabuje a reprezentace tohoto kontrastu ztrácí na intenzitě.

Nakonec dochází ke zmíněnému efektu *symbolického sbratření* obou bojujících stran v žurnálových textech, k rozmazání a posléze v podstatě k úplnému vymizení reprezentací dichotomie My versus Oni. Totalizovaný bojový střet, jehož militární mechanika a dynamika zcela překračovala jednotlivcovu chápání a vnímání, podle žurnálů všechny odsuzoval do situace, která byla označována jako *peklo*. V tomto pekle si podle žurnálových autorů nakonec byli všichni rovni a jejich vojenská čest a vojenská zdatnost se v podstatě nivelizovaly.

Toto peklo je přitom extrémní hodnotou další proměnné – to jest hrůzy neboli performativní kvality násilí, která je z našich proměnných relativně nejméně problematická – její intenzita a význam během obléhání průběžně rostou v krvavém crescendu až k závěrečné fázi boje o pevnost.

V diskutované bojové situaci je tedy zprvu extrémně důležitá proměnná My/oni, která je v první části deníků klíčová pro reprezentace obou bojujících stran, nakonec přímo potlačena. V textech se objevuje de facto její extrémní podoba, nebo snad přímo negace. Nacházíme zde novou „postavu“ žurnálů. V plurálu se začíná hovořit o „My“ ve smyslu „my vojáci“ na obou stranách konfliktu.

Posléze je zkonstruována nová dichotomie My versus Oni, a to ve smyslu tohoto nového společného vojenského „My“, stojícího proti novému „Oni“: sociální skupině vojenských inženýrů z obou bojujících stran, kteří jsou jednoznačně negativně nálepkováni jako osoby odpovědné za takto strašné bojové prožitky, za onu *pekelnou* situaci. Vojenští inženýři jako metaforicky řečeno oni *dáblové obsluhující peklo*, stanovující postup minové války, odpalující obrovské demoliční nálože, smrtící zápalné a granátové fugasy a řídicí ohlušující a smrtící palbu dělostřelectva, se stávají těmi, proti nimž je třeba se vymezit.

Analýza a interpretace žurnálových pramenných textů nás tedy vede k překvapivému zjištění, že z hlediska prožívání aktérů během konkrétního bojového střetu docházelo k naprosto zásadní rekonfiguraci jedné z proměnných kultury války. Čím tvrdší a drastičtější boj nastal během obléhání pevnosti, tím k sobě vojáci podle žurnálů pociťovali větší sounáležitost a tím méně se v žurnálových textech projevuje tendence chápat protivníka jako nesmiřitelného nepřítele.

Vojenská čest

Vojenská čest „nás“, myšleno obránců pevnosti, je zpočátku setrvale reprezentována jako vysoká. Vojenská čest útočníků ale znovu v aktérském prožívání prochází výraznou rekonfigurací. Z minimálních hodnot na počátku textu se postupně dostane až na v zásadě stejnou hodnotu jako u obránců a dochází k diskutovanému efektu určitého „symbolického sbratření“. Toto určité sjednocování perspektiv a vojenské cti vojáků na obou stranách je v žurnálových textech naznačováno již od počátku, ale prudce akceleruje po zahájení minové války, boje o střední obranné pásmo.

V takovéto *pekelné* situaci, kdy si jsou všichni v podstatě symbolicky rovni, také podle žurnálových textů dochází k prudké rekonfiguraci další proměnné kultury války, kterou je vojenská čest. V závěrečné fázi boje je bojová situace v podstatě *totalizovaná*. Máme tím na mysli takovou bojovou situaci z hlediska militární mechaniky a dynamiky, kdy jednotlivý aktér – voják již sám o sobě z vojenského hlediska nic nezmůže. Jeho přítomnost a působení na bojišti je zcela zastíněno především masovou palebnou silou dělostřelectva a hromadně účinnou vojenskou pyrotechnikou (odpalování min, protimin a fugasů). Jedinci se tak stěží mohou projevit výjimečně, nemohou předvádět rozpoznatelnou individuální statečnost. Podmínky pro prokazování vojenské cti jsou výrazně ztíženy. Totalizovaný bojový střet je v závěrečné fázi obou žurnálů interpretován jako svého druhu *vyšší moc*, stojící mimo dosah jednání aktérů.

V takové situaci se rovněž výrazně omezuje možnost projevit vojenskou zdatnost velké většiny aktérů ve smyslu chovat se tak, aby sociální jednání bylo nějak rozlišitelně viditelné, aby vyčnívalo.

Žurnálové texty pak v retrospektivě na takovou situaci reagují jedním specifickým způsobem. Pokud je pevnostní válka ve své nejtvrďší podobě skutečným peklem, v němž mizí tradiční způsoby konstrukce vojenské cti, je třeba toto peklo nějak obecněji a společně vztáhnout k těm, kteří jím prošli, a jejich vojenskou čest zkonstruovat jinak.

Válka je tak podle žurnálových autorů podstatná pro rovinu cti jako takové v tom smyslu, že vojenská čest je náhle výrazně symbolicky nadřazována jiným typům cti. Autor Owenova žurnálu to v předmluvě k samotnému textu vyjadřuje zcela nepokrytě. V textu, který vznikl na časové ose psaní obléhacího žurnálu jako poslední, autor pokládá válečnou zkušenost za hluboký a zásadně transformativní prožitek: „*Ne-potřebujeme nic dalšího, co by bylo nezbytného k životu, a některé z jeho potěšení si dopřáváme, když na to máme čas, a přestože nevečeřím tak vybraně jako u Lebecka nebo Pontacka, jídlo mi zde chutná lépe než kdy jindy dříve, kdy jsem klidně nechal stát talíř s polévkou. Ujišťuji Vás také, že spím hluboce a stejně dobře jako (u sebe) ve farnosti Sv. Jakuba, pokud mě ovšem neprobudí výbuch miny nebo moždířové bomby. Přeji si, abychom dostali na čas do rukou nějaké ty chlapečky z vaší čtvrti, protože bychom je brzy proměnili na muže, neboť po jediné noci, strávené na hradbách, se muže zmocní bojovný duch... a myslím, že by bylo možné proměnit některé ty fešácké Gentlemany na pravé muže, jsoucí k užitku sobě samým, svému králi a vlasti“.⁵⁴⁸*

Návaznost na poslední proměnnou, performativní kvalitu násilí (*hrůzu*), je jde velmi zřetelná. Válečnou hrůzu a násilné, smrtelné následky vojenské zdatnosti během obléhání Bergenu lze s Hararim interpretovat analogickým způsobem. Harari ozna-

⁵⁴⁸ Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 5.

čuje jako jednu z obecně přítomných kulturních dominant raně novověké Evropy vsu-
dypřítomnost reprezentací smrti a utrpení a stejně tak přesvědčení, že kulturně analo-
gicky k drastickému utrpení Spasitele se skrze smrt a utrpení může lidem vyjevit cosi
podstatného: „*Válka... vytváří formy vědění, nedostupné jiným lidem*“ a ostatně i smrt na
bojišti, pokud proběhla *řádně*, pokud byla obdařena vysokým kapitálem vojenské cti,
mohla být kulturně chápána jako součást *ars moriendi*.⁵⁴⁹ Owenův žurnálový text se
nese zcela v duchu této interpretace. Válka přináší mimořádné prožitky, možnost jinde
nedostupného poznání a hluboké osobní transformace, směřující k osvojení si neví-
daného druhu cti, kvalitativně nadřazeného cti „civilní“.

Vojenská zdatnost

Proměnná vojenská zdatnosti je ze všech proměnných nejméně problematická. V
žurnálových textech není možné analyticky zachytit v podstatě žádnou její konfigura-
ci. Obě strany jsou v žurnálech vnímány jako vojensky kvalifikované, vedoucí boj o
pevnost víceméně *pravidelným* způsobem ve smyslu respektování soudobé praxe
vojenského inženýrství. Dokonce i počáteční francouzská palba do města rozžhavený-
mi dělovými projektily není nálepkována jako negativní ve smyslu francouzské
vojenské zdatnosti. Je prováděna profesionálně a s ní spojený problém se týká sku-
tečnosti, že spojenecká strana v danou chvíli chápala nasazení této bojové techniky
jako nelegitimní a nečestné.

V obou žurnálech nenalezneme žádné zmínky o vojenské nekompetentnosti ak-
térů. I tragické události, které se odehrávaly během minové války o vnější obranné
pásmo typu předčasného odpálení útočné nebo obranné miny, které způsobilo ztráty
ve vlastních řadách, jsou hodnoceny jako prostý fakt, který ve válce čas od času na-
stane. Ani odmítání francouzských sapérů pokračovat v mimořádně nebezpečné práci
kopání přibližovacích útočných zákopů směrem k pevnosti, není hodnoceno jako
jednání, které by snižovalo jejich vojenskou čest nebo ukazovalo na nízkou vojenskou
zdatnost. Je interpretováno jako vcelku přirozená reakce na extrémně nebezpečnou de-
fenzivní palbu z pevnosti a nelidské podmínky, panující v čele obléhacích prací, zejmé-
na velké množství nepohřbených padlých na francouzské straně.

V obou žurnálech nenalezneme žádné hodnotící komentáře, které by se dotý-
kaly určité kategorie aktérů obléhání a označovaly ji jako podřadnou z hlediska
vojenské zdatnosti.

Hrůza – performativní kvalita násilí

Poslední v žurnálech rozpoznaná proměnná kultury války – tedy hrůza, neboli perfor-
mativní kvalita násilí, prochází ve srovnání s ostatními proměnnými nejméně kompli-
kovanou rekonfigurací. V souvislosti s vystupňováním militární mechaniky a dynamiky

⁵⁴⁹ Harrari, *The Ultimate Experience*, 30-31. Harrari buduje celou teorii, že pro západní vojenskou kulturu
této doby je stále ještě charakteristické propojení utrpení a zjevení, ve smyslu poznání, nikoli něja-
kého privilegovaného náboženského nahlédnutí.

střetu je tato proměnná v žurnálových textech stále intenzivnější. Svého vrcholu nabývá během závěrečné fáze dobývání pevnosti – to jest minové války a následně průlomové palby do vnitřního obranného pásma. V souladu s obvyklými interpretacemi dobové militární mechaniky a dynamiky je hlavním faktorem, přispívajícím ke stále hlubšímu a děsuplnějšímu aktérskému prožívání této proměnné především palebná síla obléhací i obranné artilerie a ručních palných zbraní a po zahájení boje o vnější obranné pásmo pevnosti také vojenská pyrotechnika – pokládání a odpalování velkých demoličních náloží střelného prachu – podzemních min a kontramin a povrchových fugasů.

Tato interpretace je rovněž obhajobou historické antropologie v tom smyslu, že je možné strukturovaně analyzovat a interpretovat i takto extrémní situace, že obrazně řečeno i za na první pohled ohlušujícím a nerozlišitelném přívalem kanonády a explozí lze rozpoznávat a rozlišovat něco podstatného, neboť tam dochází k rekonfiguraci proměnných kultury války. V tomto smyslu je pak rozlišovací schopnost historické antropologie jemnější než například u zmíněných konzervativně pojatých dějin války.

Oba dva žurnály se soustřeďují na denní fázi střetu. Noční boje, které nabývaly podoby výpadů silných samostatných jednotek z pevnosti s cílem poškodit nebo zničit nepřátelské obléhací práce, nejsou příliš reprezentovány. Jen v kapitole, věnované skotským vojákům ze spojenecké posádky, je na jednom jediném místě velmi stručně naznačeno, že boj zblízka s převážným použitím chladných zbraní je pro většinu spojeneckých vojáků velmi náročný, ale skotští vojáci ho přímo milují a vyhledávají.

Konzervativní narativ

Pokud bychom zůstali v rovině samotných pramenů, pak by se před námi odehrával vcelku nekomplikovaný dichotomický příběh o perfidních zločinných obléhatelích a hrdinných šlechtných obráncích a nezbyvalo by než operovat s domněle objektivními „fakty“, vzniklými pečlivým studiem dostupných pramenů. Během jejich analýzy bychom pak znovu zjistili očividné a prohlásili, že pevnost byla po tvrdém boji dobyta.

V rámci stále často přítomného konzervativního pojetí dějin války by se jiní autoři zaměřili na obléhání pevnosti Bergen-op-zoom jako na vojenskou operaci a soustředili se na „*popis válečných konfliktů ve stylu umění války*“.⁵⁵⁰ Průběhu a významu obléhání Bergenu je ale podle mého soudu možné hlouběji porozumět tak, že se budeme snažit oprostít od esenciálních dichotomií a stereotypů, kterými často oplývá konzervativní vojensko - historická věda; že se budeme na tento bojový střet dívat v duchu Hartleyho metafory, hovořící o historii jako o cizí zemi.

Výrazná nestandardnost, nezvyklost a drastičnost obléhání Bergenu nepramenila prostě a jednoduše z nějakých stereotypních vlastností například francouzských vojáků, z nějakých kvazi-národních typů vojenství, ani z následků nasazení zdokonalených typů artilerie a pokročilé vojenské pyrotechniky. Podle mého soudu nelze konflikt před Bergenem vysvětlovat ani podle osobních kvalit jeho hlavních aktérů

⁵⁵⁰ Storchová, *Koncepty a dějiny*, 283.

generálů Löwendahla a Cronströma, ani z nějakých nadčasových pravidel umění pevnostní války.

Pokud bychom zůstali na rovině dostupných pramenů, mohli bychom být v pokušení též uvést, že po dobytí pevnosti bylo povražděno mnoho civilistů i zajatců, jak se zmiňují diskutované relace v Griffithově žurnálu. Ze samotného jádra žurnálu, z původního textu ale vyplývá, že dávno před pádem Bergenu byla drtivá většina nebojujících – civilistů – z pevnosti evakuována.

Příkladem takové konzervativní a tradiční konceptualizace obléhání a dobytí Bergenu, vůči kterému lze postavit konceptualizaci historicko – antropologickou, je jeho podání v jedné ze stále nejautoritativnějších publikací, zpracovávajících téma pevnostní války v raném novověku – knize *Siege Warfare Volume II – The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* britského vojenského historika Christophera Duffyho.⁵⁵¹ Zde vidíme výklad vojenské historie primárně z konstantních národních stereotypů a dichotomií a osobních kvalit aktérů.

Duffy píše: „*Spojencům ve snaze znovu získat svoji vojenskou čest pomohly tři okolnosti. První z nich byla neústupná povaha guvernéra (sic), 86letého Cronstruma (sic)*“, po čemž následuje citace z Owenova deníku, přinášející Cronströmovu symbolickou promluvu, že raději panensky nedotčené město Bergen spálí nebo vyhodí do vzduchu, než aby jej nechal poskvřnit a zneuctít „*bezvěreckým Galem*“.⁵⁵²

Drsná dichotomie na základě osobních kvalit aktérů následuje ihned poté. Duffy o Cronströmovi píše: „*Žde stál dokonalý protivník bezohledného mezinárodního dobrodruha Löwendahla, který přísahal, že pokud bude potřeba, obětuje polovinu své armády, aby pevnost dobyl*“.⁵⁵³ Velitel pevnosti generál Cronström přitom nebyl o nic méně „mezinárodní dobrodruh“ než hrabě Löwendahl. Ten byl dánského původu a bojoval postupně v říšské, saské, ruské a francouzské službě. Cronström sám byl švédského původu a postupně bojoval ve švédské, říšské a holandské službě. Byl frankofonní a s nadřízenými a britskými spojenci komunikoval výhradně ve francouzštině.⁵⁵⁴

Kromě toho Duffy nekriticky přebírá reprezentaci o obětování poloviny armády, což je z jiných pramenů nedoložené a nelze to považovat za objektivní fakt, ale pouze za reprezentaci, dotýkající se kulturní proměnné vojenské cti. Tato figura je obsažena pouze v Owenově žurnálu jako informace z doslechu, z údajně zadržené Löwendahlovy korespondence.

Ve snaze zvýšit vojenskou čest britského kontingentu Duffy dále rýsuje stereotypní národní dichotomii, týkající se finálního dobytí pevnosti, mající reprezentovat vinu na straně nizozemských vojáků. Během závěrečného útoku do průlomů: „*Francouzi rychle porazili slabou stráž a dostali se do města, kde bojovali déle, než půl hodiny před domem, kde sídlilo Cronströmovo velitelství, než se starý hluchý generál probudil, neboť 'Holandané si občas rádi přispí'. Pak bylo příliš pozdě na zorganizování účinné obrany*“.⁵⁵⁵ Všechny

551 Duffy, *Siege Warfare Volume II*.

552 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 107. Jedná se o citaci z Owenova deníku, viz Anon., *An Authentick and Accurate Journal*, 54.

553 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 107.

554 Zejména National Archives SP 87/23/136, plukovník John Huske Lordu Chesterfieldovi, cituje z Cronströmova dopisu v originále. Dále například hlášení o stavu jednotek, hájících město, z 18. srpna 1747 pro vévodu z Cumberlandu, National Archives SP 87/23/182.

555 Duffy, *Siege Warfare Volume II*, 110.

tři žurnály přitom závěrečný útok a dobytí pevnosti interpretují výrazně odlišně a vojenské cti generála Cronströma se nijak nedotýkají, ba právě naopak.

Závěrem

Pokud bych se měl pokusit na tomto místě shrnout *smysl historické antropologie války*, pak bych řekl, že celý předchozí text snad přinesl dostatečné množství evidencí, nasvědčujících tomu, že právě *kultura války* je klíčem k porozumění tomuto konkrétnímu konfliktu a že člověka je řečeno s Geertzem opravdu možné chápat jako bytost, zachycenou v pavučině významů. Dešifrování tohoto významu je následně tou hlavní aktivitou, zvyšující naše poznávací schopnosti. Historicko - antropologické etnografické čtení historických pramenů je podle mého soudu dobrým prostředkem pro jejich kritické „rozmluvení“.

Domnívám se, že historii pádu pevnosti Bergen není možné porozumět, aniž bychom neuchopili především zásadním *nedorozumění* ve smyslu kultury války. Průběh obléhání pevnosti Bergen nelze charakterizovat na základě analýzy a interpretace, vycházející z tradičních prostředků: esenciálních vlastností aktérů, teoretických standardů operačního umění a vojenské technologie, nebo národních stereotypů vojenství. Průběhu, dynamice a smyslu obléhání pevnosti Bergen lze lépe porozumět, pokud využijeme vyšší explanační sílu historicko - antropologického konceptu kultury války.

Kultura války se na počátku jevila v případě aktérského prožívání obléhatelů a obránců pevnosti jako rozpolcená, jako dva v mnohých bodech nekompatibilní a navzájem nesrozumitelné symbolické systémy. Jejich jednání bylo v kulturním smyslu - řečeno s Janem Horským - nikoli kompetentní, ale konfúzní, zmatené.⁵⁵⁶

Nejen velitel obránců generál Cronström a velitel obléhatelů generál Löwendahl, ale evidentně i širší kolegia jejich důstojníků si vůbec nerozuměli, jejich formální komunikace byla zmatečná a dysfunkční. Orientovali se na významy, které druhá strana vůbec nesdílela. Proto například na začátku obléhání přistoupila francouzská strana k nebývale drastické bojové technice – palbě rozžhavenými dělostřeleckými koulemi do města, které následně téměř celé vyhořelo.

Nedorozumění mezi aktéry se začala umenšovat teprve v průběhu boje o pevnost, a to zvláště v souvislosti s vystupňováním militární mechaniky a dynamiky boje (skrze jejíž rastr se kultura války projevuje). Došlo k tomu v souvislosti s eskalací konfliktu ve třetí fázi až do absolutní, vše pohlcující a totalizující kulturní kategorie *pekla*.

Kultura války se začala jevit jako něco sdíleného, jako symbolický systém, jehož významy jsou veřejné ve smyslu oboustranné srozumitelnosti pro útočníky i obránce. Teprve poté se začala vyhlášovat krátká příměří a obě strany spolu začaly de facto znovu komunikovat, což je v žurnálových textech nepřímo doloženo. Tehdy se obrazně řečeno aktérsky prožívaná kultura války ve svých proměnných na obou stranách sladila tak, že bylo možné takovou konfiguraci kultury války chápat v „pravém“ geertzovském smyslu jako „*kontext, v jehož rámci mohou být srozumitelně*“ popisovány a vní-

⁵⁵⁶ Viz Horského rozlišení Weberova a Geertzova způsobu rozumění, Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 41.

mány probíhající události.⁵⁵⁷ Vojáci a vojenští inženýři na obou stranách si znovu začali rozumět až tváří v tvář (dobově aktérsky) nejintenzivněji prožívaným hrůzám pevnostní války.

To je podle mého soudu mnohem plausibilnější vysvětlení než prosté přitakání pramenům a prohlášení, že podle obou obléhacích žurnálů bylo příměří nakonec vyhlášeno pouze kvůli konkrétní krizové situaci na bojišti, která zasahovala obě strany konfliktu (přítomnost velkého počtu nepohřbených padlých vojáků). K příměří však došlo právě ve chvíli, kdy se v žurnálech zmnožují a zesilují reprezentace výrazné rekonfigurace proměnných kultury války, zdůrazňující stejný osud vojáků, jejich *blížkost* v *pekle* bitvy, jejich symbolické sbratření na základě již rovnocenně vnímané vojenské cti.

Kromě toho lze v obou žurnálech zachytit i zmíněné dočasné zhroucení a znejasnění kultury války, kdy v závěrečné fázi boje dochází v souvislosti s extrémním vypětím militární mechaniky a dynamiky k výrazné a drastické rekonfiguraci proměnných kultury války, především nesnesitelnému vystupňování kategorie hrůzy – performativní kvality násilí. To mělo hluboký dopad na aktéry a jejich prožívání a jednání

Aktéři tohoto vojenského konfliktu byli v jeho průběhu zcela viditelně zachyceni v *pavučině významů*, které se jim často jevily jako nesrozumitelné a nesouladné. Tato disonance je zřetelnou kauzační silou, stojící za mimořádnými a dramatickými událostmi, k nimž došlo v průběhu obléhání pevnosti Bergen-op-zoom v létě roku 1747.

Jsem přesvědčen, že pečlivé historicko – antropologické čtení bergenských žurnálů nasvědčuje tomu, že válečnému konfliktu je možné jen obtížně porozumět tradičním konzervativním způsobem. V bergenských žurnálech je možné dešifrovat a spatřit složitý a propletený průběh událostí, které se odvíjely na základě dynamické rekonfigurace proměnných kultury války v jejich aktérském prožívání. Obléhání pevnosti Bergen-op-zoom bylo událostí, strukturovanou diferencí *my versus oni*, vojenskou ctí, vojenskou zdatností a performativní kvalitou násilí.

Metaforicky řečeno, obléhání Bergenu v podání anglických obléhacích žurnálů je možné dešifrovat jako dramatický příběh o krvi, cti a hrůze. To jsou symboly a kulturní kategorie, s jejichž pomocí je možné odhalit hierarchii významových struktur v žurnálových textech. Pevnostní válka, vedená o Bergen-op-zoom, byla prvořadě příběhem konkrétních aktérů, lidí, kteří se i v takto extrémní formě války snažili nalézat určitý řád a kteří z hrůzyplného pekla války hodlali tím či oním způsobem odejít se cti.

557 Horský, *Historiografie mezi vědou a vyprávěním*, 41.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

V celé práci byla pro poznámkový aparát a odkazy použita tzv. Chicagská norma, vyvinutá a používaná nakladatelstvím University of Chicago Press, tedy Chicago Manual of Style (CMOS), ve svém aktuálním 16. upraveném vydání. Pro více informací viz www.chicagomanualofstyle.org.

Prameny

Anon. *An Authentick and Accurate Journal of the Siege of Bergen-op-Zoom with a Plan of Town etc.* Londýn: W. Owen, 1747.

Anon. *An Authentic Journal of the Remarkable and Bloody SIEGE of BERGEN-OP-ZOOM by the FRENCH under M. De LOWENDAHL In the Year 1747 etc.* Londýn: R. Griffiths, 1747.

Anon. *An Authentic Journal of the Remarkable and Bloody SIEGE of BERGEN-OP-ZOOM by the FRENCH under M. De LOWENDAHL In the Year 1747 etc.* Dublin: Joshua Kinneir, 1747.

Ancell, Samuel. *A Journal of the Blockade and Siege of Gibraltar from the Twelfth of September, 1779 to the Tenth of March, 1783 etc.* Londýn: A. Edwards, 1793.

Anon. *An Accurate and Authentic Journal of the Siege of Quebec 1759. By a Gentleman in an eminent Station on the Spot.* Londýn: J. Robinson, 1759.

Anon. *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redige par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'Armée des Assiegeans.* Amsterdam a Lipsko: Arkstee & Merkus, 1750.

Anon. *Journal du Siege de Bergopzoom en MDCCXLVII. Redigé par un Lieutenant-Colonel Ingenieur Volontaire de L'armée des Assiegeans... Nouvelle Edition.* Amsterdam a Lipsko: Arkstée & Merkus, 1770.

Anon. *Rules and Articles for the better government of His Majesty's Horse Guards and all other His Land Forces etc.* Londýn: John Baskett, 1737 (British Library BS 24e/155).

Bibliothèque nationale de France, <http://www.gallica.fr>

Bisset, Charles. *The Theory and Construction of Fortification, illustrated with several new Designs. By Lieutenant Charles Bisset, Late an Engineer Extraordinary in the Brigade of Engineers which served in the Netherlands in the last War.* Londýn: A. Millar, D. Wilson a R. Dodsley, 1751.

Cobham, Claude Delaval, překl. a ed. *Travels in the Island of Cyprus. Translated from the Italian of Giovanni Mariti... with contemporary accounts of the sieges of Nicosia and Famagusta.* Cambridge: Cambridge University Press, 1909.

Coehoorn, Menno van. *Nieuwe Vestingbouw, Op een natte of lage Horisont.* Hendrik Rintjes: Leeuwarden, 1685.

Dögen, Matthias. *Matthiae Dögens heutiges Tages übliche Kriges Bau-kunst : mit vielen ausserläsenen, so wol alten als neuen Geschichten bewähret und mit den vornämsten Fästungen der Christenheit lehr-bilds-weise aussgeziet.* Amsterdam: Ludwich Elzeviern, 1648.

Goulon, Louis. *Memoirs of monsieur Goulon being a Treatise on the Attack and Defence of a Place. To Which is added a Journal of the Siege of Ath in the Year 1697.* Londýn: C. Bathurst a A. Milan, 1745.

Haestens, Henrick L. van. *De bloedighe Belegeringhe Der Stadt Oostende in Vlaenderen etc.* Leiden: Henrick Haestens, 1614.

Haestens, Henrick L. van. *De Bloedige ende strenge Belegeringhe Der Stadt Oostende, in Vlaenderen.* Leiden: Henrick van Haestens, 1613.

Koehoorn, Minno Baron of. *The New Method of Fortification. Translated from the Original Dutch etc.* Londýn: Daniel Midwinter, 1705.

Le Blond, Guillaume. *The Military Engineer: or, A Treatise on the Attack and Defence Of all Kinds of Fortified Places etc.* Londýn: J. Nourse, 1769.

London Gazette, ročník 1747.

Muller, John, *The attac and Defence of Fortified Places. In three parts... The Second Edition, Corrected and very much Enlarged etc.* Londýn: J. Millan, 1757.

Muller, John. *The attack and defence of forthfied places. In three parts... To which are added, Belidor's new method of mining and De la Valliere's treatise on countermines.* Londýn: 1791.

Muller, John. *A treatise containing the elementary part of fortification, regular and irregular. With remarks on the constructions of the most celebrated authors, particularly of Marshal De Vauban and Baron Coehorn.* Londýn: 1799.

National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/22 a 87/23.

National Archives UK, War Office, Out Letters 4/43.

National Archives UK, Maps and Plans MR 1/164.

Rijksmuseum, sbírka tisků RP-P-OB.

Urban, Sylvanus, ed. *Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, Volume XVII For the Year MDCCXLVII.* Londýn: Edward Cave, 1747.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traitté des sièges et de l'attaque des places.* Ne-signovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B.

Vojenský historický archiv Praha, Sbírká rukopisů IIR.

Prameny – mapy a plány

„Bergen op Zoom - Berga, ad Somam, Brabantiae Opp: a fluvi olo sic dicto etc.“, Jacob van Deventer, 1599, podle Fussel, Stephan a Koolhaas, Rem, eds. *Civitates Orbis Terrarum*. New York: Taschen America, 2008 (reprint Braun, Georg a Hogenberg, Franz. *Civitates Orbis Terrarum*. Kolín nad Rýnem: Braun a Hogenberg, 1572-1617, 6 svazků).

„Berghen op Zoom“, In: Blaeu, Joan. *Novum Ac Magnum Theatrum Urbium Belgicae Liberae Ac Foederatae*. Amsterdam: Joan Blaeu, 1649.

„Tabula Bergarum and Zomam Stenbergae et novorum ibi operum“. Franciscus van Schoten. In Blaeu, Willem a Blaeu, Joan. *Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum, Editae a Guiljel et Ioanne Blaeu*. Amsterdam: Joan Blaeu, 1645.

Literatura

Anon., *A Catalogue of the Library of the Royal Artillery at Woolwich, Instituted November 1st, 1806*. Woolwich: M. Coleman, 1825.

Bailey, Anthony. *Velázquez and The Surrender of Breda: The Making of a Masterpiece*. Londýn: Maxmillan, 2011.

Baugh, D. A. *The Global Seven Years War 1754-1763: Britain and France in a Great Power Contest*. Cambridge: Pearson, 2011.

Bien, David. D. „The Army in the French Enlightenment: Reform, Reaction and Revolution“. *Past & Present* 85 (listopad 1979), 68-98.

Black, Jeremy. *European Warfare 1494-1660*. Londýn a New York: Routledge, 2002.

Black, Jeremy. *European Warfare 1660-1815*. Londýn: UCL Press, 1994.

Black, Jeremy. *From Louis XIV to Napoleon: The Fate of a Great Power*. Londýn: UCL Press, 2001.

Bonavita, Helen Vella. „Key to Christendom: The 1565 Siege of Malta. Its Histories and Their Use in Reformation Polemic.“ *The Sixteenth Century Journal* 33/4 (zima 2002), 1021-1043.

Cracraft, James. *The Petrine Revolution in Russian Culture*. Cambridge a Londýn: Harvard University Press, 2004.

Dalton, Charles ed. *Life and Times of General Sir Edward Cecil, Viscount Wimbledon, Colonel of an English regiment in the Dutch service 1605 – 1631 etc.* Londýn: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1885.

Darnton, Robert. *The Great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York: Basic Books, 1999.

Darnton, Robert. „The symbolic element in history.“ *Journal of Modern History* 58(1), 218-234.

Davies, Brian J., ed. *Warfare in Eastern Europe 1500-1800*. Leiden a Boston: Brill, 2012.

- De León, Fernando Gonzalez. *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders 1567-1659*. Leiden a Boston: Brill, 2009.
- Duffy, Christopher. *Fire and Stone: The Science of Fortress Warfare 1660-1860*. Edison (NJ): Castle Books, 2006.
- Duffy, Christopher. *Military Experience in the Age of Reason*. Londýn a New York: Routledge & Kegan Paul, 1987.
- Duffy, Christopher. *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*. Londýn a New York: Routledge, 1996.
- Duffy, Christopher. *Siege Warfare Volume II – The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*. Londýn: Routledge & Kegan Paul, 1985.
- Duffy, Christopher Duffy. *The '45 – The Bonnie Prince Charlie and the Untold Story of the Jacobite Rising*. Londýn: Casell, 2003.
- Englund, Peter. *Nepokojná léta*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2000
- Falkner, James. *Marlboroughs' Sieges*. Brimstone: Spellmount, 2007.
- Falkner, James. *Marlboroughs' Wars. Eyewitness Accounts 1702-1713*. Barnsley: Pen and Sword, 2005.
- Frost, Robert I. *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721*. Londýn a New York: Longman, 2000.
- Gat, Azar. *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Geertz, Clifford. *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství – SLON, 2000.
- Gilbert, Arthur N. „Law and Honour among Eighteenth-Century British Army Officers.“ *The Historical Journal* 19/1 (březen 1976), 75-87.
- Gilbert, Arthur N. „The Regimental Courts Martial in the Eighteenth Century British Army.“ *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies* 8/1 (jaro 1976), 50 – 66.
- Glozier, Matthew. *Scottish Soldiers in France in the Reign of the Sun King*. Leiden a Boston: Brill, 2004.
- Guilmartin, John Francis. *Gunpowder and Galleys. Changing technology & Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century*. Londýn: Conway Maritime Press, 2003.
- Harari, Yuval Noah. *Renaissance Military Memoirs. War, History and Identity, 1450-1600*. Woodbridge: Boydell Press, 2004.
- Harari, Yuval Noah. *The Ultimate Experience. Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture 1450-2000*. Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Havelka, Miloš, ed. *Max Weber. Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoy-menh, 2009.
- Helden, Albert van; Dupré, Sven; Gent, Rob van a Zuidervaart, Huib. *The origins of the telescope*. Amsterdam: KNAW Press – Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2010.
- Heppner, Harald a Schmale, Wolfgang, eds. *Festung und Innovation - Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich Band 20*. Vídeň: Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, 2005.

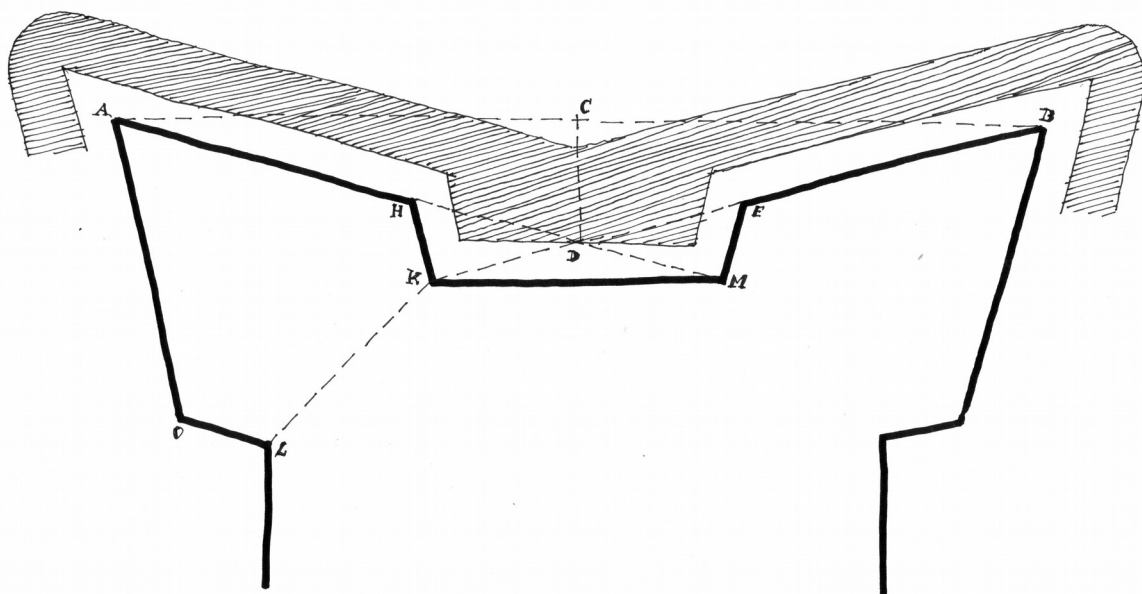
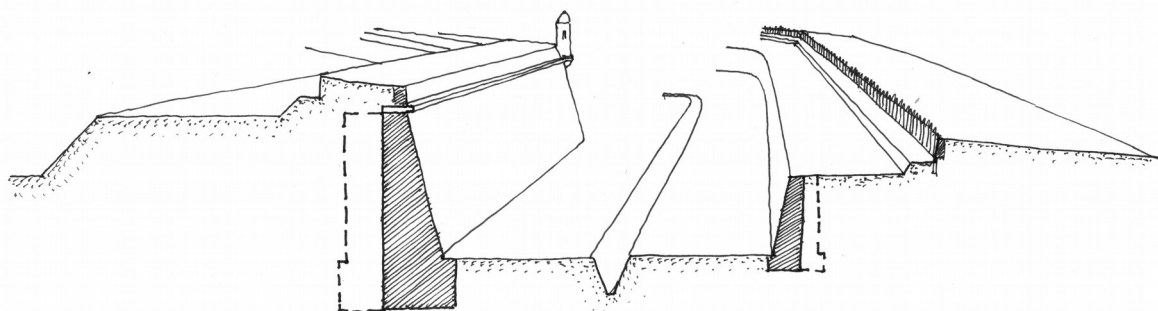
- Hindley, Geoffrey. *Medieval Sieges & Siegecraft*. New York: Skyhorse Publishing, 2009.
- Hoeven, Marco van der, ed. *Exercise of Arms. Warfare in Netherlands 1568-1648*. Leiden, New York a Kolín nad Rýnem: Brill, 1997.
- Horský, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha: Argo, 2009.
- Israel, Jonathan I. *Conflicts of Empires. Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy 1585-1713*. Londýn a Rio Grande: The Hambledon Press, 1997.
- Israel, Jonathan I. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Keegan, John. *A History of Warfare*. New York: Vintage Books, 1993.
- Landsberg, Hermann von. *Herrn Obristen von Landsberges neue Grund-Risse und Entwürffe der Kriegs Bau-Kunst*. Drážďany a Lipsko: Friedrich Hetel, 1737.
- Langins, Janis. *Conserving the Enlightenment: French Military Engineering from Vauban to the Revolution*. Cambridge, Massachusetts a London: The MIT Press, 2004.
- Lynn, John. „Toward an Army of Honor: The Moral Evolution of the French Army, 1789 – 1815.“ *French Historical Studies* 16/1 (1989), 152 -173.
- Mackillop, Andrew. „Military Recruiting in the Scottish Highlands 1739-1815: the Political, Social and Economic Context.“ Ph.D. disertační práce, University of Glasgow, 1995.
- Martines, Lauro. *Furies: War in Europe 1450-1700*. Londýn: Bloomsbury Press, 2013.
- Morillo, Stephen a Black, Jeremy a Lococo, Paul. *War in World History. Society, Technology and War from Ancient Times to the Present. Vol. II. Since 1500*. New York: McGraw - Hill - Higher Education, 2009.
- Mortimer, Geoff. *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618-48*. Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Nimwegen, Olaf van. *The Dutch Army and Military Revolutions, 1588-1688*. Toronto: Boydell Press, 2010.
- Ostwald, Jamel. „Like Clockwork? Clausewitzian Friction and the Scientific Siege in the Age of Vauban,“ in *Instrumental in War: Science, Research and Instruments Between Knowledge and the World*, ed. Walton, Steven A., 85-118. Boston a Leiden: Brill, 2005.
- Ostwald, Jamel. „Vauban’s Siege Legacy in the War of of the Spanish Succession, 1702-1712.“ Ph.D. disertační práce, Ohio State University, 2002.
- Ostwald, Jamel. *Vauban under Siege: Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of Spanish Succession*. Boston a Leiden: Brill, 2006.
- Paret, Peter ed. *Makes of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1986.
- Pichichero, Christy. „Le Soldat Sensible: Military Psychology and Social Egalitarianism in the Enlightenment French Army.“ *French Historical Studies* 31/4 (2008): 553-580.
- Pollak, Martha. *Cities At War In Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Potter, David. *Renaissance France at war. Armies, culture and society ca. 1480-1560*. Woodbridge: Boydell Press, 2008.
- Porter, Whitworth. *History of the Corps of Royal Engineers Vol I*. Londýn: Longmans, Green & Co., 1889.
- Punčochář, Roman. „Turecké obléhání Vídně a každodenní život v metropoli habsburského soustátí roku 1683 očima Jiřího Vojtěcha Felixe Novodvorského.“ Bakalářská práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2013.
- Reid, Stuart a Chappel, Mike. *18th century Highlanders*. Londýn: Osprey, 1993.
- Richardson, John. „Imagining Military Conflict during the Seven Years' War.“ *Studies in English Literature, 1500-1900* 48/3 (2008) („Restoration and Eighteenth Century“): 585 – 611.
- Roberts, John L. *The Jacobite Wars. Scotland and the Military Campaigns of 1715 and 1745*. Polygon at Edinburgh: Edinburgh, 2002.
- Robinson, Paul. *Military Honour and the Conduct of War. From Ancient Greece to Iraq*. Londýn a New York: Routledge, 2006.
- Rogers, Clifford J. *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Oxford: Westview Press: 1995.
- Rothrock, George A. „The Musee des Plains-Reliefs.“ *French Historical Studies* 6/2 (podzim 1969): 253-256.
- Sarkamo, Ville. „Honour, Masculinity and Corporality in the Officer Corps of Early Eighteenth-Century Sweden.“ *Sjuttonhundratalet – Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 7 (2010): 32-49.
- Saxe, Maurice de. *Reveries on the Art of War*. Mineola, New York: Dover Publications, 2007.
- Scheper-Hughes, Nancy a Bourgeois Phillippe I. Eds. *Violence in War and Peace: An Anthology*. Londýn: Wiley a Blackwell, 2003.
- Schröder, Ingo W. a Schmidt, Bettina E., eds. *Anthropology of Violence and Conflict*. Londýn a New York: Routledge, 2001.
- Schwamenfeld, Steven. „The foundation of British Strength. National Identity and the British Common Soldier.“ Ph.D. disertační práce, University of Florida, 1997.
- Simoni, Anna E. C. *The Ostend Story*. Amsterdam: Hes & De Graaf Publishers BV, 2003.
- Sinety, markýz de. *Vie du Marechal De Lowendal etc*. Paříž: Bachelin – Deflorenne, 1867.
- Skrine, Francis Henry. *Fontenoy And Great Britain's Share in the War of the Austrian Succession 1741-48*. Edinburgh a Londýn: William Blackwood and Sons, 1906.
- Specklin, Daniel. *Architectura von Vestungen, wie die zu unsern Zeiten, an Stätten, Schlössern und Claussen, zu Wasser, Land, Berg und Thal mit ihren Boltwercken, Cavaliren, Streichen, Gräben und Läuften mögen erbawet etc*. Štrasburk: Lazarus Zetzner, 1599.
- Starkey, Armstrong. *War in the Age of Enlightenment*. Westport, Connecticut a Londýn: Praeger, 2003.
- Steppler, G. A. „British Military Law, Discipline and the Conduct of Regimental Courts Martial in the Later Eighteenth Century.“ *The English Historical Review*, 102/405 (říjen 1987): 859-886.

- Storchová, Lucie, ed. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014.
- Sturm, Leonhard Christoph. *Architectura militaris hypothetico-eclectica, oder Gründliche Anleitung zu der Kriegs-Baukunst : aus den Hypothesibus und Erfindungen der meisten und besten Ingenieurs dargestellt*. Norimberk: Peter Conrad Monath, 1736.
- Sturm, Leonhard Christoph. *Freundlicher Wett-Streit Der Französischen / Holländischen und Teutschen Krieges-Bau-Kunst*. Augsburg: Jeremiáš Volffens, 1718.
- Urban, William. *Matchlocks to Flintlocks: Warfare in Europe and Beyond 1500-1700*. Barnsley: Frontline Books, 2012.
- Vauban, Sebastien LePrestre de. *A Manual of Siegecraft and Fortification*, překl. a ed. George A. Rothrock. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1968.
- Walsh, Michael J. K. a Edbury, Peter W. a Coureas, Nicholas eds. *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History*. Londýn: Ashgate, 2012.
- Whitaker, Shirley B., „The First Performance of Calderón’s El sitio de Bredá.“ *Renaissance Quarterly* 31/4 (zima 1978): 515 – 531.
- Williams, Allan. *The Knight and the Blast Furnace. A History of the Metallurgy of Armour in the Middle Ages & the Early Modern Period*. Leiden a Boston: Brill, 2003.
- Worthington, David. *Scots in Habsburg Service, 1618-1648*. Leiden a Boston: Brill, 2004.
- Wright, John W. „Sieges and Customs of War at the Opening of the Eighteenth Century.“ *The American Historical Review* 4/39 (1934): 629-644.
- Zurawski, Simone. „New Sources for Jacques Callot’s Map of the Siege of Breda.“ *The Art Bulletin* 70/4 (prosinec 1988): 621-639.

OBRAZOVÁ A PLÁNOVÁ PŘÍLOHA

Plánová a obrazová příloha 1

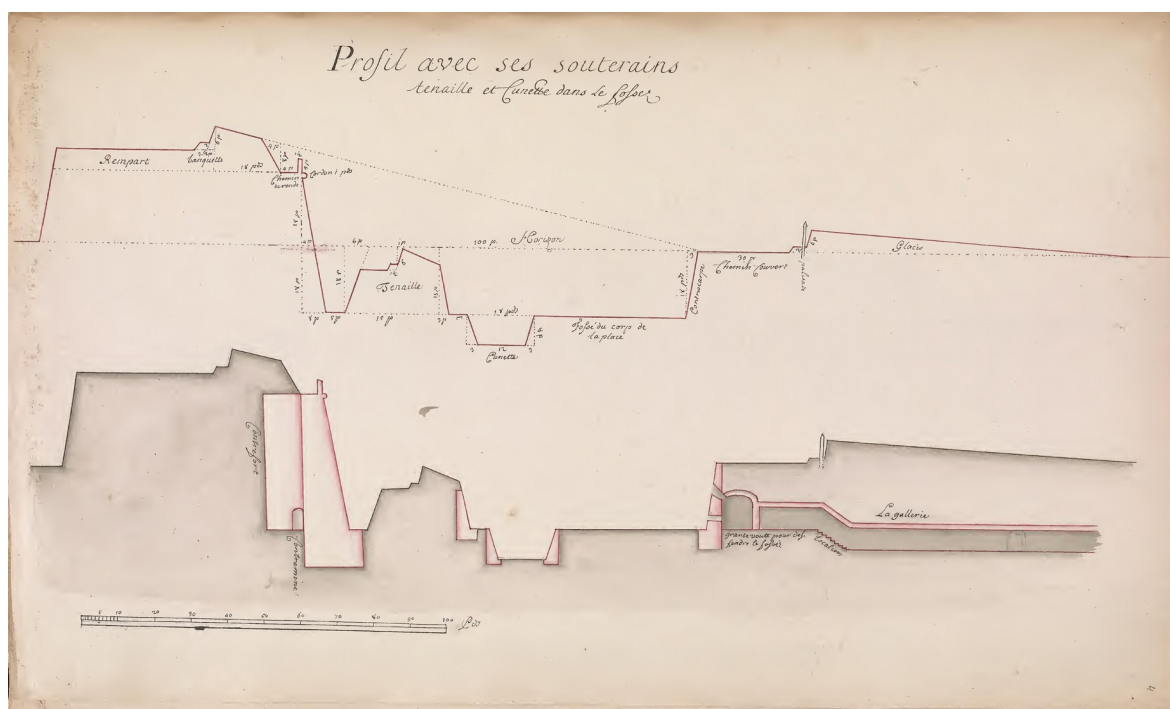
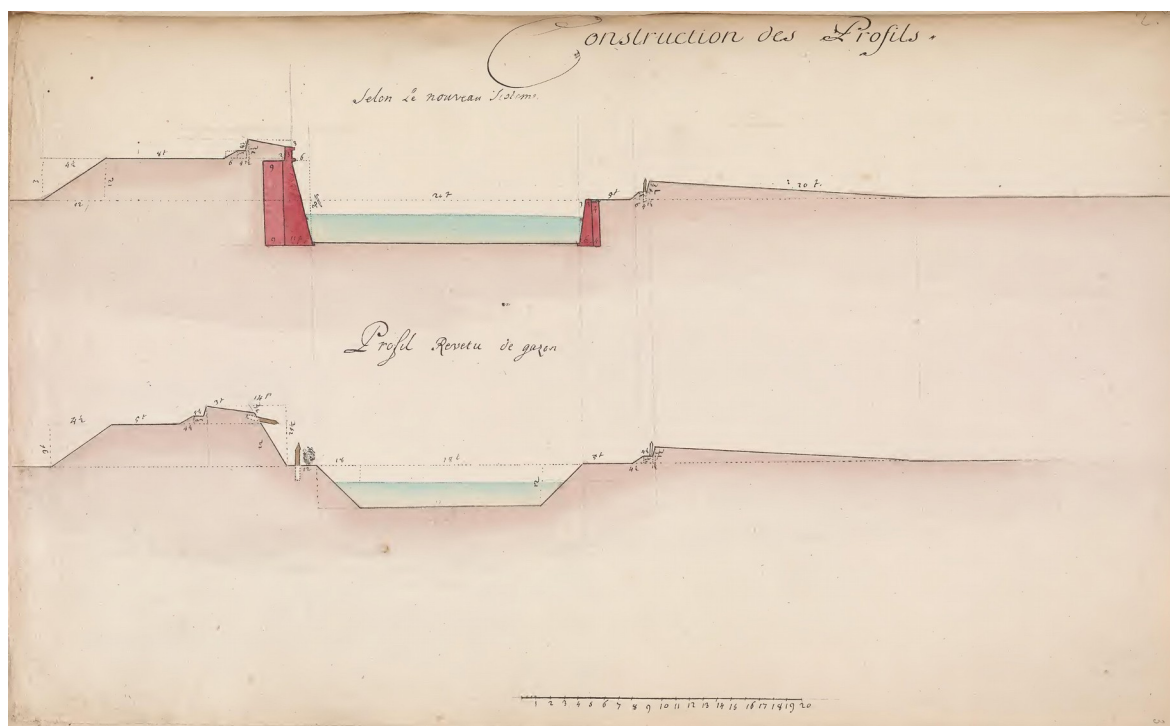

Základní profil a půdorys bastionového opevnění. Vidíme, že bastionová pevnost je složitě geometricky složená z obezděných zemních valů, dovedně zasazených do terénu. Zde vidíme náčrt hlavní, vnitřní obranné linie, složené ze dvou pětiúhelníkových *bastionů* a mezilehlé hradby, takzvané *kurtiny* (KM). Bastiony jsou uspořádány tak, aby se mohly navzájem ze svých boků (KH) krýt palbou a nikde nevznikal mrtvý prostor, který by palbou nebyl pokryt. Na lících bastionů (AH) se nacházela další dělostřelecká postavení.

Před touto linií se nachází takzvaný *hlavní příkop*. Na jeho vnější, *kontreskarpové* straně, se mohla ve valu nacházet i *hlavní galerie*, chodba, procházející po celém obvodu pevnosti. Za kontreskarpou se nachází *krytá cesta*, komunikace, krytá před zraky nepřítele z předpolí, po které se mohli přesouvat obránci. Krytá cesta je opatřena pěchotním obranným postavením, krytým palisádou. Za krytou cestou se směrem od pevnosti pozvolna svažuje vnější pevnostní val, *glacis*, zbavený všech terénních nerovností, aby nic nerušilo palebné pole.

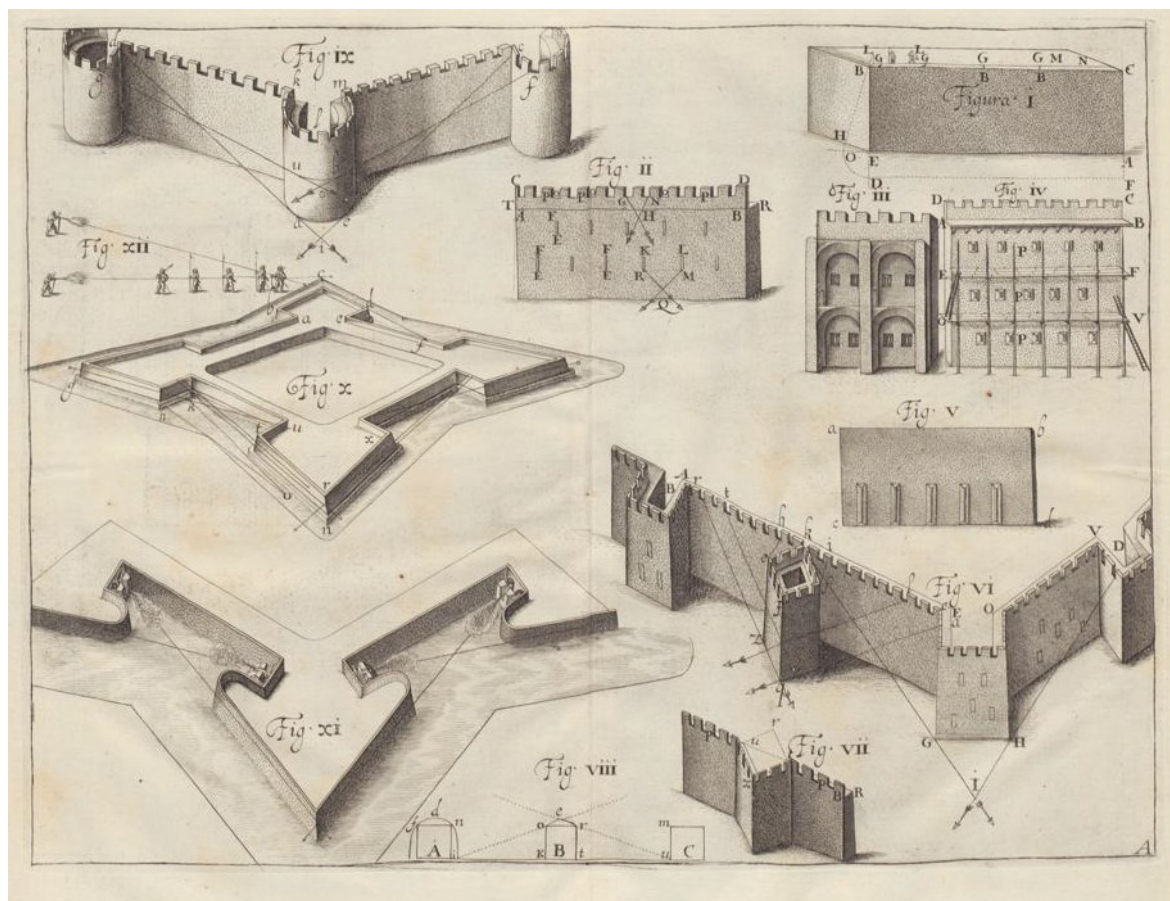
Kresba ing. arch. Lukáš Hudák.

Plánová a obrazová příloha 2

Základní profil bastionové fortifikace podle Vaubana. Nahoře vidíme standardní profil, opatřený zděnými prvky a s naznačeným zavodněným hlavním příkopem. Dolní profil představuje zjednodušenou verzi bastionového opevnění podle staroholandské školy, kde opevnění je čistě zemní. Dolní ilustrace ukazuje podrobnější náčrt profilu, vybaveného ještě v hlavním příkopu dodatečnými opevňovacími prvky, takzvanými kleštěmi. Z kontreskarpy jsou naznačeny podzemní protiminové chodby, vyrážející pod glacis směrem k nepříteli.

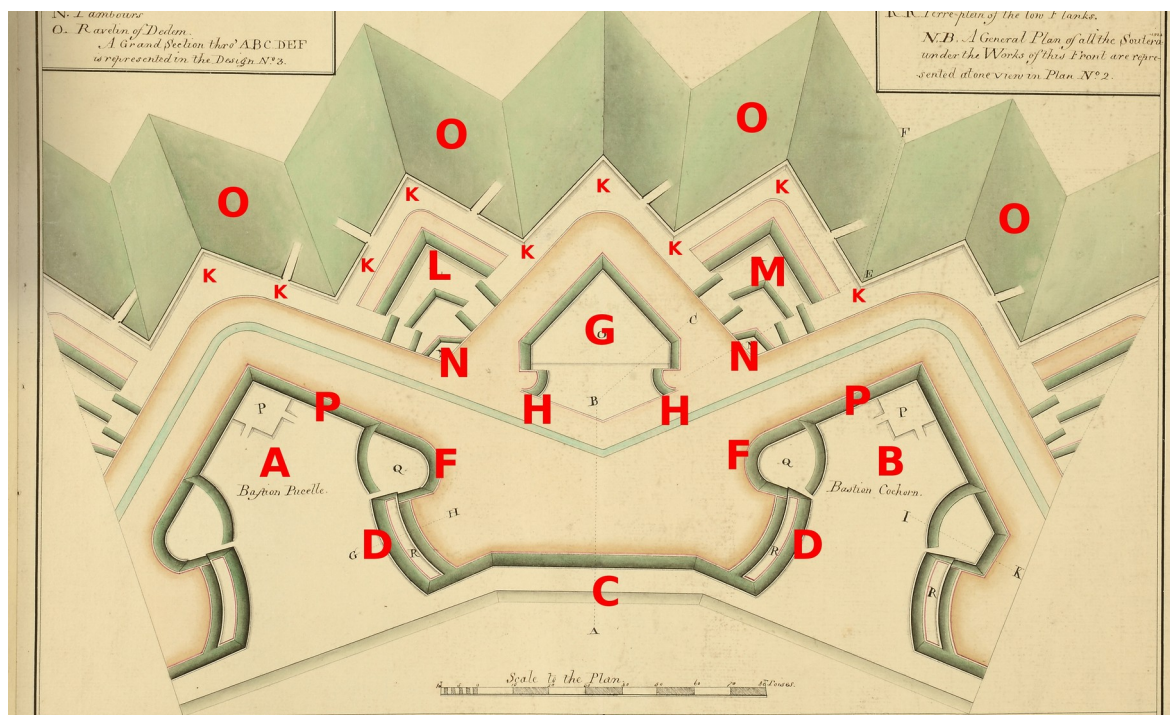
Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. „Construction des Profils“ a „Profil avec ses souterrains“.

Schematické srovnání starého „středověkého“ a nového bastionového způsobu opevnění v koncepčním spise braniborského vojenského inženýra Matthiase Dögena z roku 1648. Dögenovy náčrty zdůrazňují charakteristické znaky bastionové fortifikace: její zapuštění do terénu, základní linii pětibokých bastionů a spojovacích kurtin a její geometrický charakter, vylučující v opevnění existenci prostorů, nepokrytých palbou sousedních pevnostních prvků.

Dögen, Matthias. *Matthiae Dögens heutiges Tages übliche Kriges Bau-kunst : mit vilen ausserläsenen, so wol alten als neuen Geschichten bewähret und mit den vornämsten Fästungen der Christenheit lehr-bilds-weise ausgezieret*. Ludwigh Elzeviern: Amsterdam, 1648.

Plánová a obrazová příloha 4

Vysvětlení jednotlivých pevnostních prvků a pojmů v bastionové pevnosti podle Menno van Coehoorna, na příkladu pevnosti Bergen-op-zoom.

A – bastion Pucelle

B – bastion Coehoorn

C – mezilehlá hradba – kurtina. Bastiony a kurtiny spolu tvoří takzvané **vnitřní obranné pásmo**. Po jeho proražení je pevnost efektivně dobytá.

D – dvoupatrové (*etážové*) konkávní boky bastionů, sloužící jako dělostřelecká postavení pro boční (*flankovací*) palbu (*traditory*). Tyto baterie efektivně chrání ravelin, obě lunety i související úseky kryté cesty. Chrání také celý prostor hlavního příkopu.

F – přechínající *orillon*, chránící boky bastionů (D) před přímou palbou obléhatele z předpolí

G – *ravelin* Didem. Ravelin je umístěn v hlavním příkopu, jehož středem je vedena vyzdřená odvodňovací strouha (*kyneta*). Hlavním úkolem ravelinu je chránit za ním se nacházející kurtinu (C), podporovat obě lunety (L, M) a vést palbu do předpolí na obléhací práce.

Po obvodu hlavního příkopu v kontreskarpové zdi (na straně směrem k nepříteli), je vedena hlavní galerie, vyzdřená chodba se střílnami, z níž vyrážejí podzemní chodby pod glacis (O). Hlavní příkop, ravelin a hlavní galerie tvoří **střední obranné pásmo**.

H – *zasunuté (recesované)* boky ravelinu Didem, v nichž byly umístěny kasmatové dělostřelecké baterie. Zde umístěná děla chrání prostor hlavního příkopu.

K – *krytá cesta*. Valem a palisádou krytá komunikace, sloužící jako bojové postavení pro pěchotu. Z kryté cesty se neustále vede palba na přibližující se útočné zákopy (*sapy*).

L – luneta Zeeland. Smyslem lunety je bránit prostor kryté cesty a nedovolit nepříteli se zde uchytit, aby po dobytí lunety mohl na hraně kryté cesty zbudovat průlomové dělostřelecké baterie a začít pálit zblízka do ravelinu a bastionů.

M – luneta Utrecht

N – *retranchmenty* (dodatečné zesilující valy) a *tambour* (zděná bašta) v lunetách

O – glacis – svažující se pevnostní val, zbavený všech terénních nerovností a kompletně podminovaný, opatřený sítí podzemních chodeb. Lunety, krytá cesta a glacis spolu tvoří **vnější obranné pásmo**.

P – líce bastionů, sloužící jako dělostřelecká postavení pro dalekou palbu do předpolí

Město Bergen-op-zoom, zachycené v podobě s pozdně středověkým opevněním kolem roku 1599. Je patrná základní dispozice města se stabilními markantami: přístavem vlevo a kostelem sv. Gertrudy vpravo. Je patrná rovněž významná role hydrotechnických překážek a staveb v obranném systému města. Především ty umožnily městu v letech 1574 a 1588 odolat španělskému obléhání.

„Bergen op Zoom - Berga, ad Somam, Brabantiae Opp: a fluvi olo sic dicto etc.“, Jacob van Deventer, 1599, podle Fussel, Stephan a Koolhaas, Rem, eds. *Civitates Orbis Terrarum*. New York: Taschen America, 2008 (reprint Braun, Georg a Hogenberg, Franz. *Civitates Orbis Terrarum*. Kolín nad Rýnem: Braun a Hogenberg, 1572-1617, 6 svazků).

Město Bergen-op-zoom již jako bastionová fortifikace, strukturovaná podle normativu takzvané staroholandské opevňovací školy. V této podobě Bergen odolal v roce 1622 velkému obléhání španělskou Flanderskou armádou. Obranný systém je výrazně sofistikovanější. Na severo- a jihovýchodě vidíme mnohem rozsáhlejší využití inundací. Bastionové opevnění města je nepravidelné a spoléhá se na velké vysouvané rohové hradby, za nimiž se nachází rozsáhlé raveliny nebo bastiony, plnící de facto funkci retranchmentů. Po nástupu nových útočných technik v poslední čtvrtině 17. století, zejména Vaubanovy takzvané ricochetovací palby, se defenzivní hodnota pevností, opatřených staroholandským obranným systémem výrazně snížila. I to byl jeden z důvodů pozdější kompletní přestavby pevnosti.

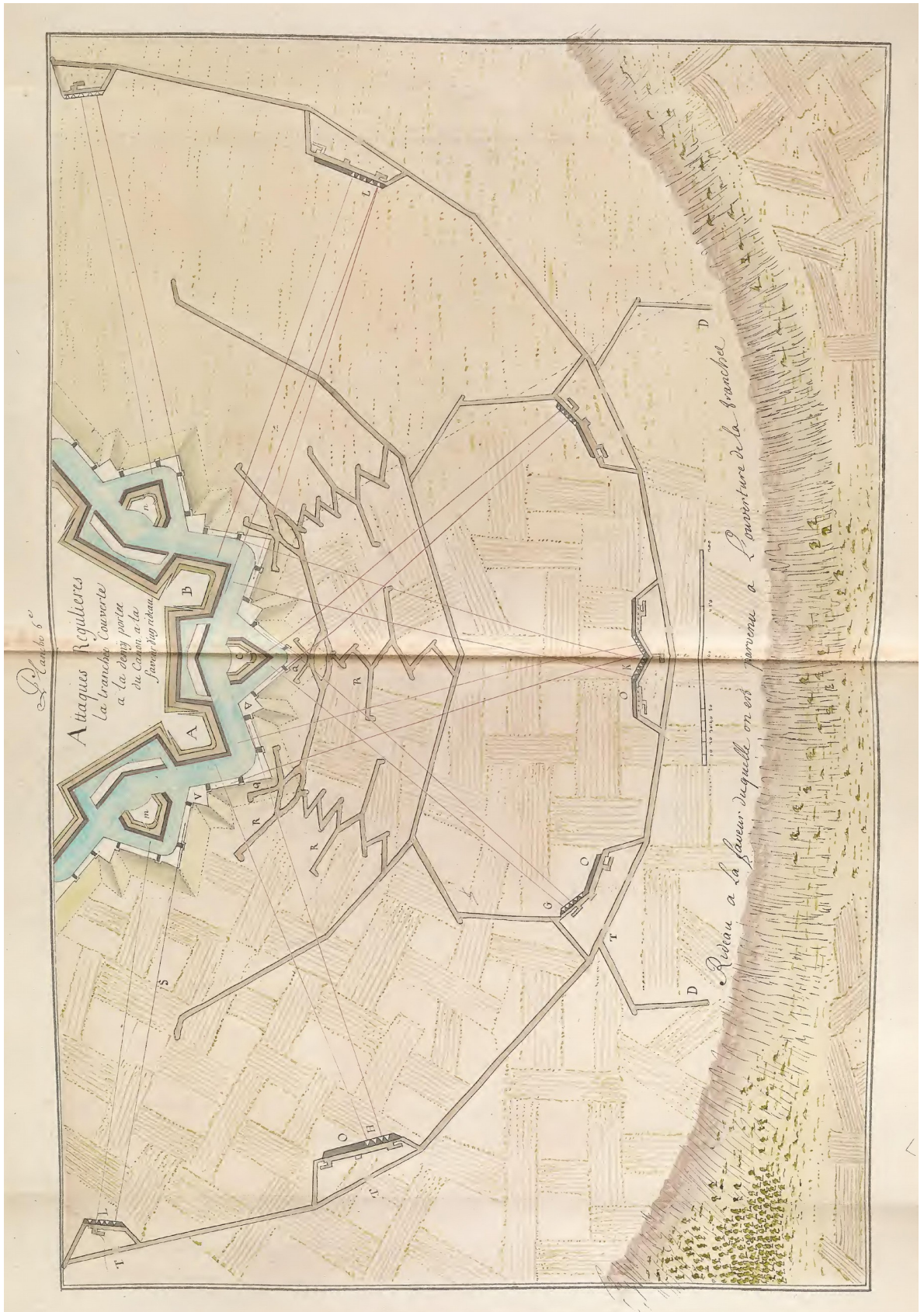
„Berghen op Zoom“, In: Blaeu, Joan. *Novum Ac Magnum Theatrum Urbium Belgicae Liberae Ac Foederatae*. Amsterdam: Joan Blaeu, 1649.

Na předešlé stránce:

Situace pevnosti Bergen-op-zoom a souvisejících fortifikací v roce 1645. Severním směrem se od Bergenu táhly opevněné linie malých bastionových fortů Moermont, Pinsen a Rovere až k velkému fortu Steenbergem a nepojmenovanému fortu na polderu Hendricx. Tyto opevněné linie se opíraly o rozsáhlé bažinaté a zaplavené plochy a chránily týlové komunikace pevnosti směrem na sever. Severozápadně od pevnosti je rovněž viditelná vesnice Halteren, která během obléhání z roku 1747 sloužila jako logistická a opravárenská základna pro pevnost.

„Tabula Bergarum and Zomam Stenbergae et novorum ibi operum“. Franciscus van Schoten. In Blaeu, Willem a Blaeu, Joan. *Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum, Editae a Guiljel et Ioanne Blaeu*. Amsterdam: Joan Blaeu, 1645.

Na předchozí stránce:

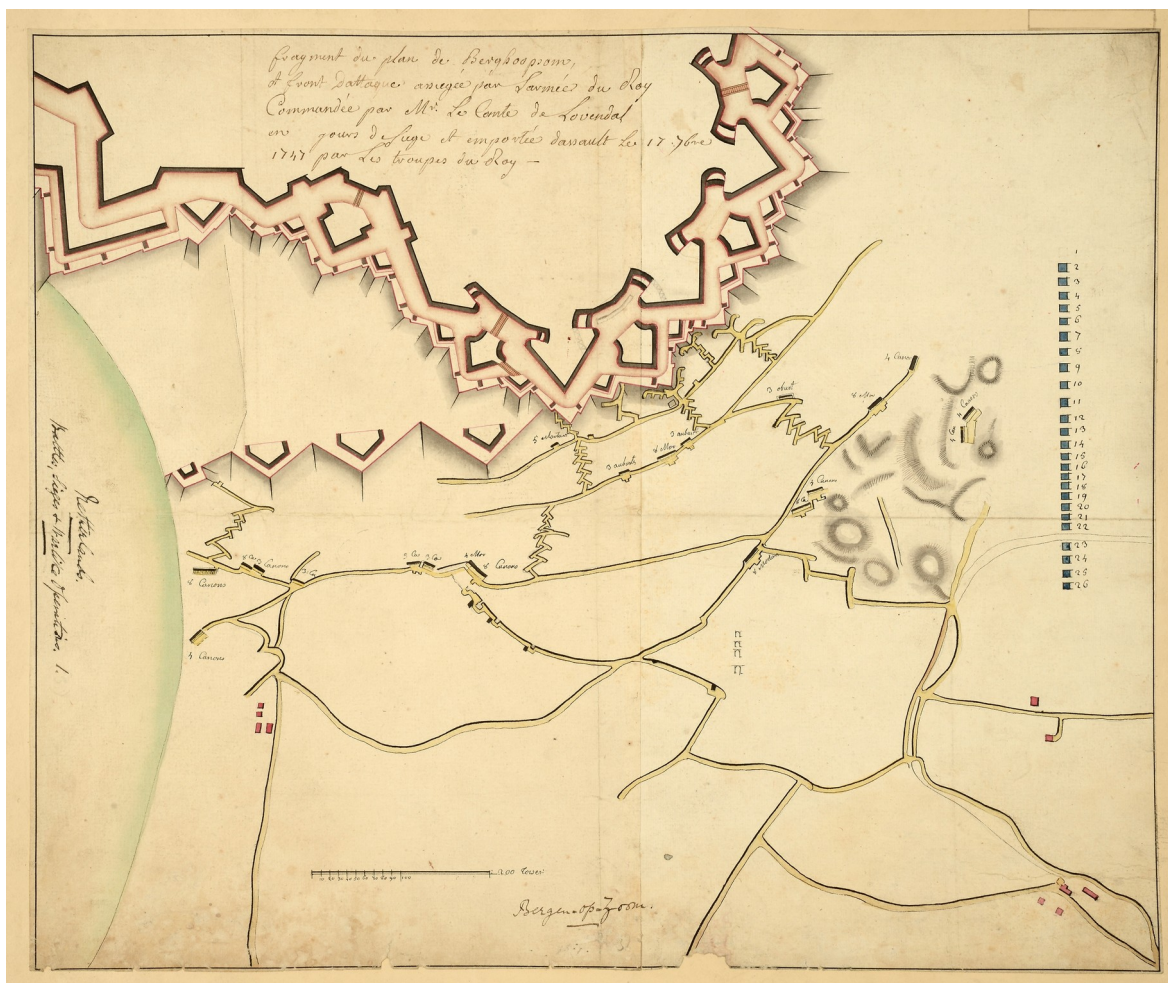
Vaubanův schematický náčrt pravidelného útoku na pevnost. Zřetelné jsou tři *paralely* (zákopová postavení), tvořící pomyslné kruhové výseče. Před první paralelou jsou umístěny dělostřelecké baterie, zaměřované na jednotlivé pevnostní prvky buď přímo (palba *enfilovací*), nebo po délce jejich líců a pálící na odraz (palba *ricochetová*). Paralely jsou propojeny klikatými sapami – útočnými zákopy, které se směrem k pevnosti kopaly nepřetržitě od prvního dne obléhání.

Mezi druhou a třetí paralelou, která je již umístěna na hraně vnějšího obranného pásma pevnosti (u paty vnějšího valu - *glacisu*), ze sap vyrážejí na obě strany takzvané půlparalely. Na nich byly umístěny dodatečné jednotky, bránící v této fázi obléhání sapéry před výpady pevnostní posádky. Těsně před vystupujícími úhly kryté cesty jsou zákopové kavalíry. Vaubanův normativ byl obecně respektován až do poloviny 19. století.

Povšimněme si, že Vaubanův normativ nepočítal se silným vnějším obranným pásmem a v tomto i dalších schématech vůbec neuvažuje krytou cestu, vybavenou zesilujícími prvky, například lunetami, retranchmenty a blockhausy, což byl případ pevnosti Bergen-op-zoom.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 6: „Attaques Regulieres la tranchee Couverte a la demy portee de Canon a la faveur d'un rideau“.

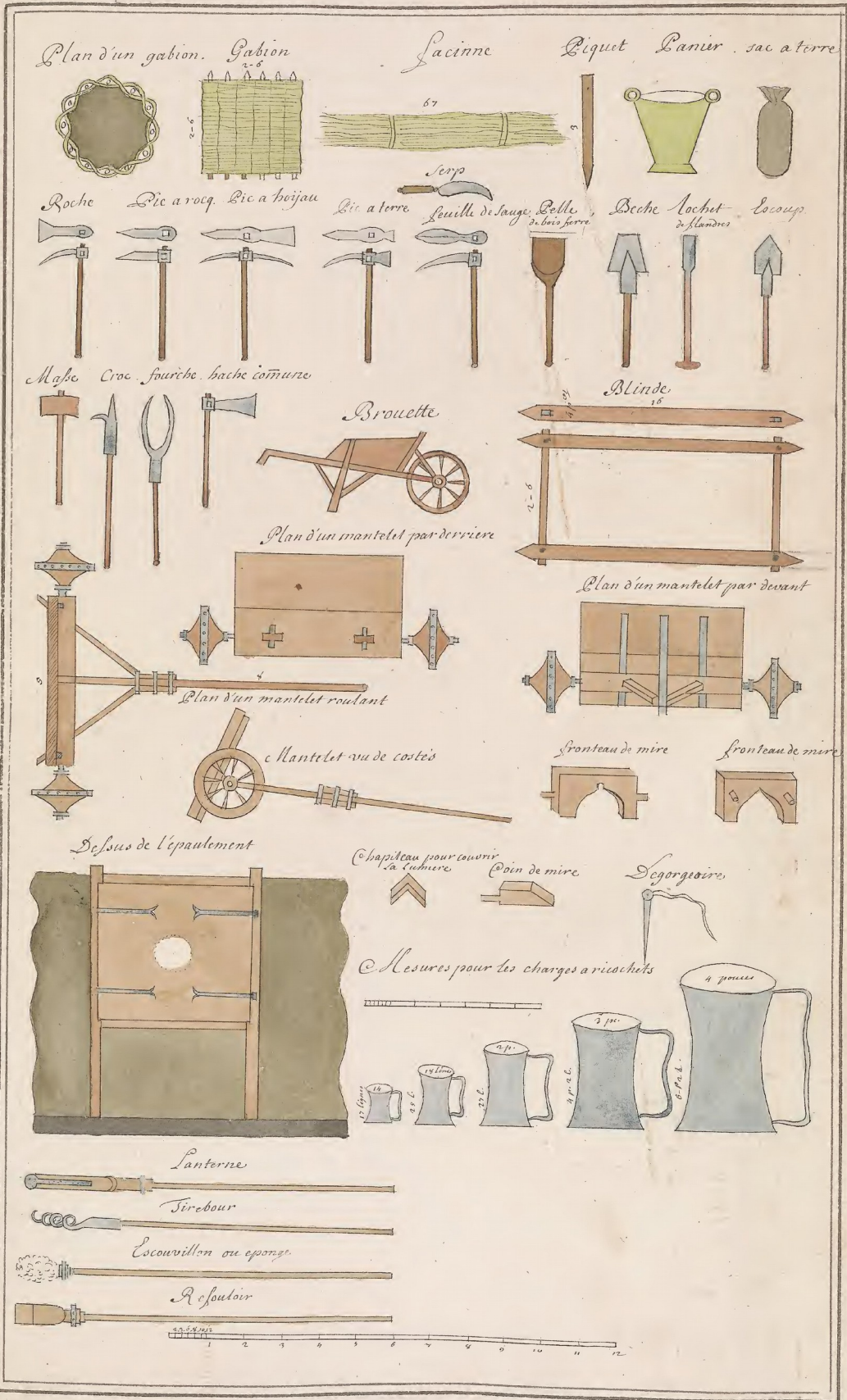
Plánová a obrazová příloha 9

Přehledový britský vojensko - inženýrský plán francouzských obléhacích prací před Bergenem roku 1747. Je patrné, že osou útoku byla kapitála ravelinu Didem, rozkládajícího se v hlavním příkopu mezi bastiony Coehoorn a Pucelle. Vidíme zřetelně tři obléhací paralely podle Vaubanova normativu, propojené klikatými sapami. Dělostřelecké baterie jsou umístěny víceméně standardně. Třetí paralela se nachází již na úpatí pevnostního glacisu a před ní jsou zhotoveny zákopové kavalíry. Právě v této chvíli se metodický postup podle Vaubanova normativu zastavil, protože obléhatelé narazili na nestandardně strukturované a silné vnější obranné pásmo pevnosti, s nímž si po dlouhou dobu nevěděli rady.

National Archives UK, Maps and Plans MR 1/164/11. „Fragment du plan de Bergopzoom etc.“

Machines et outils Planche 4e qui doivent se trouver dans le parc

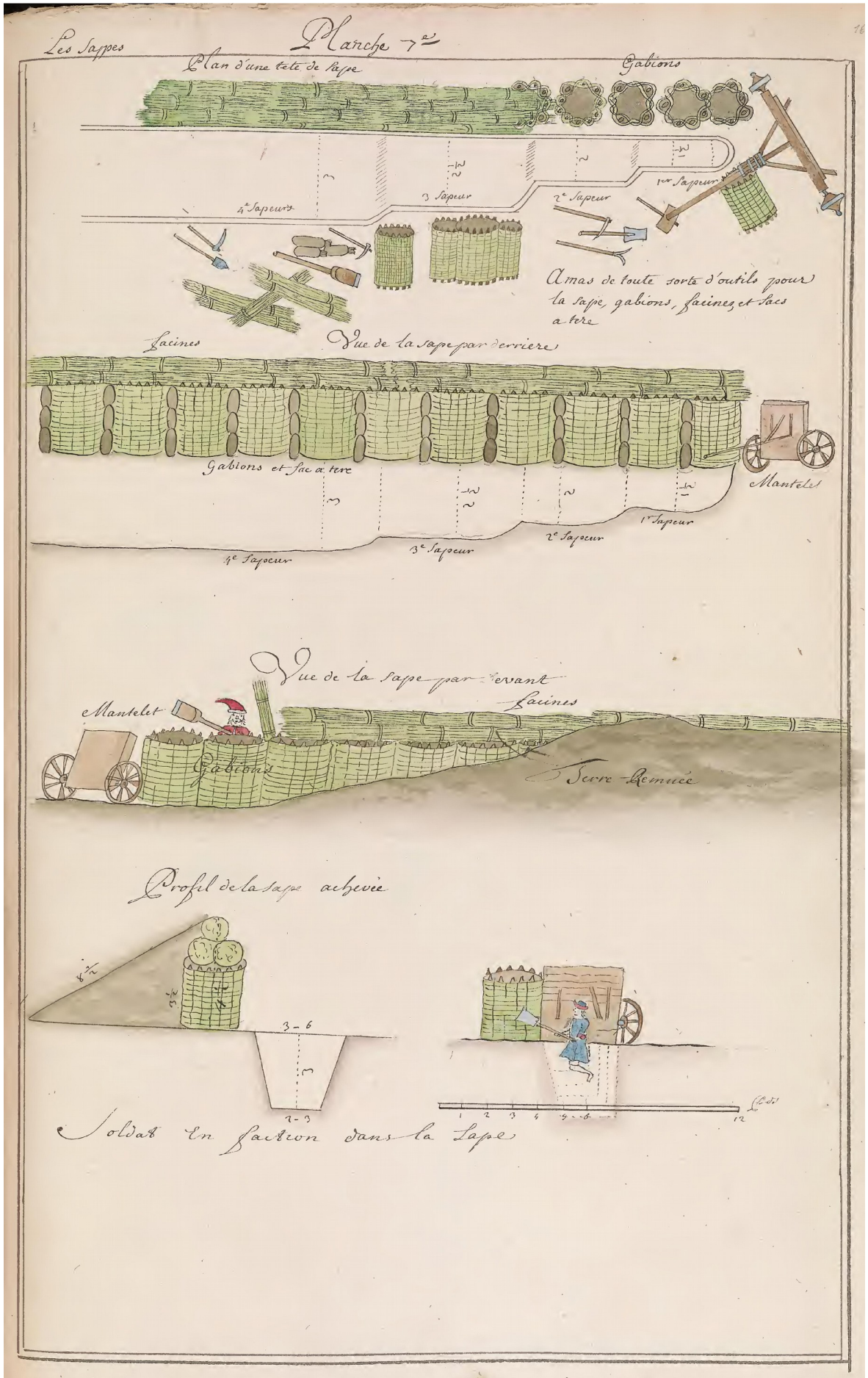

Na předchozí stránce:

Vyobrazení sapérského a dělostřeleckého nářadí a pomůcek, potřebných k obléhání pevnosti. Muller ve svém normativu, diskutovaném v textu, předpokládal spotřebu nejméně 40.000 kusů nářadí během 30 dnů obléhání pevnosti.

Vlevo nahoře vidíme z půdorysu a bokorysu *gabiony*, neboli valové koše, zhotovované na místě z proutí a naplňované zeminou. Gabiony byly základním stavebním materiálem zákopových valů (*sap i paralel*). Byly dále zpevnovány fašinami (*facinne* - svazky proutí) a dále pytli se zeminou (*sac a terre*). Uprostřed vidíme *mantlet*, posuvný kryt předního okraje sapy, který měl teoreticky chránit sapéry před palbou lehkých děl a ručních zbraní. Dole vpravo vidíme různé měrky na střelný prach pro dělostřelectvo, pálící ricochetovou palbou a dole vlevo vidíme nabíják, vytěrák a další pomůcky dělostřelců.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 4: „Machines et outils etc.“

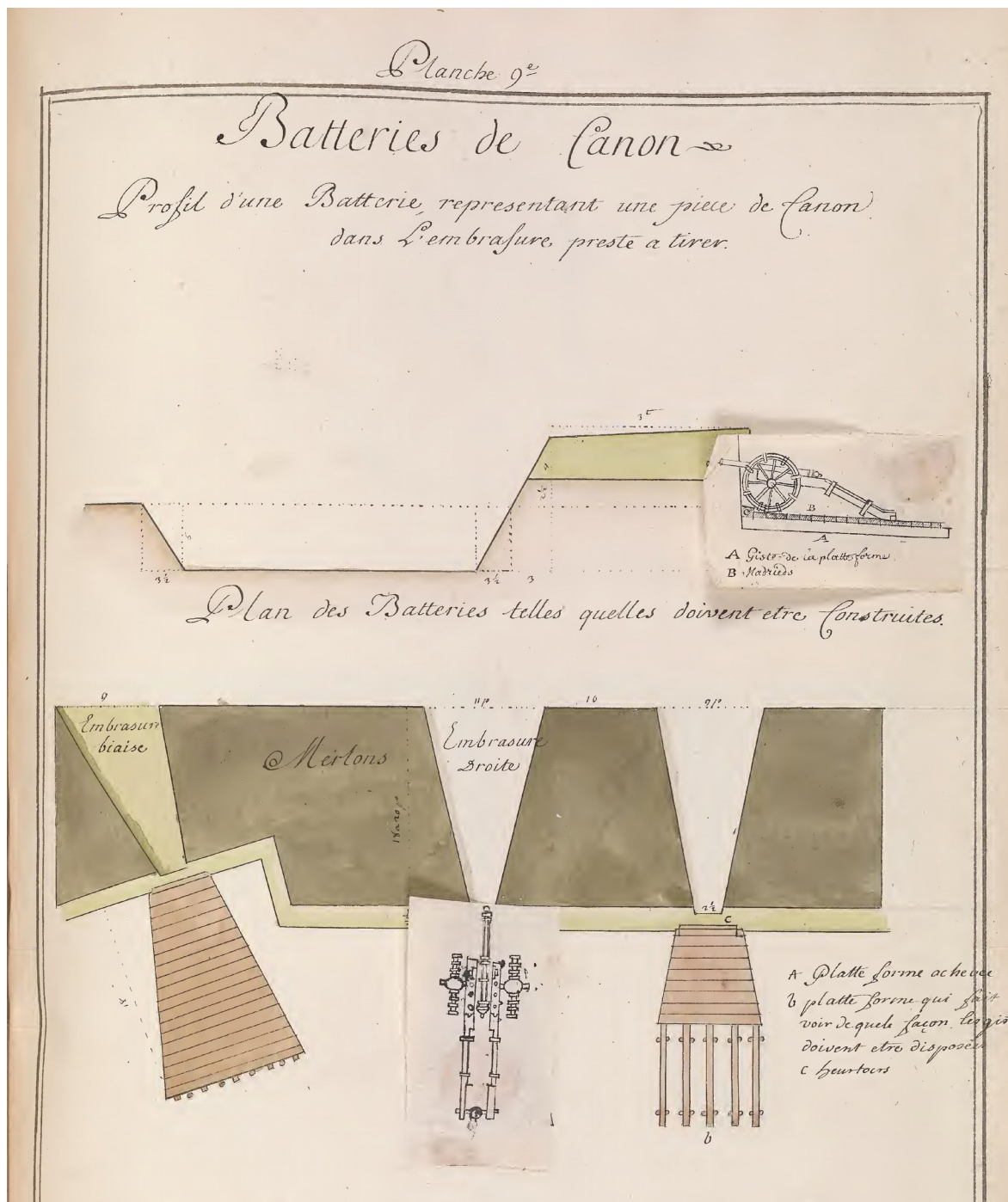

Na předchozí stránce:

Postup kopání útočného zákopu – sapy. V čele sapy byli aktivní čtyři sapéři najednou a z nákresu je patrné, že každý kopal pouze čtvrtinu výsledného profilu sapy. Vykopaná zemina byla umisťována do gabionů, které byly následně pokryty fašínami, zpevněny pytli se zeminou a znovu zaházeny. Směrem k nepříteli tím vznikl val, schopný odolávat palbě z ručních zbraní a částečně i dělostřelectvu.

Exponované čelo sapy bylo chráněno posuvným krytem (*mantlet*), za který se často umisťoval ještě zeminou napěchovaný gabion. Tyto pomůcky mohly sapéry ochránit před palbou z ručních zbraní, nikoli však před dělostřelectvem. Na čela sap, pomalu se blížících k pevnosti, se soustřeďovala nejtěžší defenzivní palba a ztráty sapérů byly vysoké.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B, Planche 7.

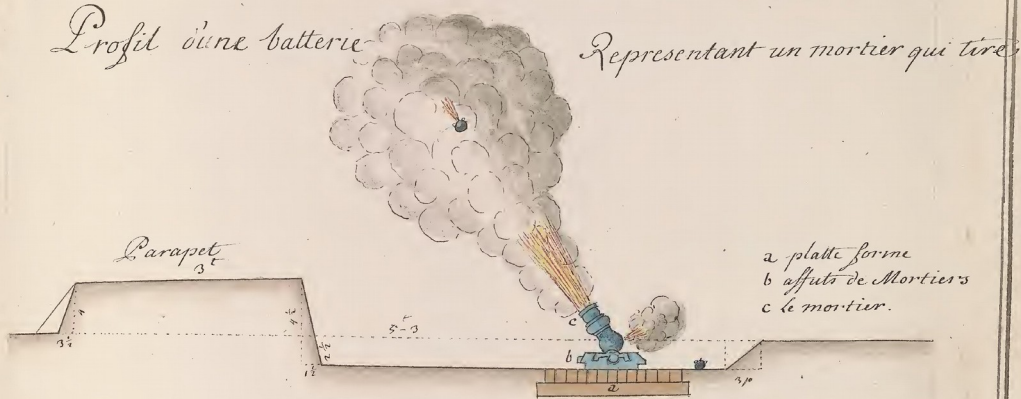

Dělostřelecká baterie obláhatelů. Podle Vaubanova normativu byly baterie umístěné mírně před první paralelou a okamžitě zahájily v podstatě nepřetržitou palbu na pevnost. Samy se ovšem octly v dostřelu pevnostního dělostřelectva. Obránci pevnosti Bergen-op-zoom vedli po celou dobu obláhání těžkou defenzivní protibaterijní palbu, která měla navrch nad palbou útočníka. Ochranný val baterie byl Vaubanem dimenzován tak, aby jej nebylo možné prostřelit ani těžkým dělem.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 9: „Profil d'une Batterie, representant une piece de Canon dans L'embrasure preste a tirer.

Planche 10.
Batteries des mortiers

Profil d'une batterie Representant un mortier qui tire

Plan des Batteries telles qu'elles doivent être construites.

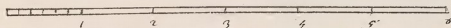
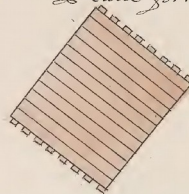
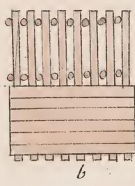
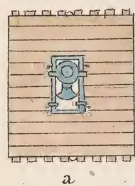

Rempart

Platte forme droite

Platte forme imparfaite

Platte forme biaisee

- a Platte forme adossée avec les mortiers dessus
- b Platte forme qui fait voir de quelle façon les giottes doivent être disposées
- c Madriers qui couvrent les giottes.

Na předchozí straně:

Moždířová baterie. Moždíře, technologicky předchůdci pozdějších minometů, byly dělostřelecké zbraně pro palbu horní skupinou úhlů, střílející výbušné bomby se zpožděnou iniciací. Moždíře začaly být skutečně efektivně používány přibližně v polovině 17. století a představovaly obávanou zbraň, schopnou zničit i jinak dobře chráněná obranná postavení. Jejich palba však byla velmi pomalá, moždíře byly nepřesné a obvykle se nacházely rovněž v arzenálu obránců. Ústová rychlost moždířových bomb byla navíc nízká a jejich trajektorie se dala sledovat prostým okem.

Moždířová palba byla v polovině 18. století vysoce efektivní proti zastaralým pevnostem, které nebyly vybaveny rozsáhlejšími kasematovými prostory. Během flanderského tažení v letech 1744-1748 dobyla francouzská armáda řadu menších zemních fortifikací ve stylu takzvané staroholandské školy čistě jen s použitím moždířové palby, po které následoval důrazný pěchotní útok.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 10: „Batteries des mortiers“.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Situační vojensko - inženýrský plán pevnosti Bergen-op-zoom francouzské proveniencí z roku 1758.

„Plan de Bergop-zoom et de ses environs“. Bibliothèque nationale de France, département Arsenal, MS-6462 (660). Collection géographique du marquis de Paulmy; 2316. Akvarel o rozměrech 57,5 x 90 cm.

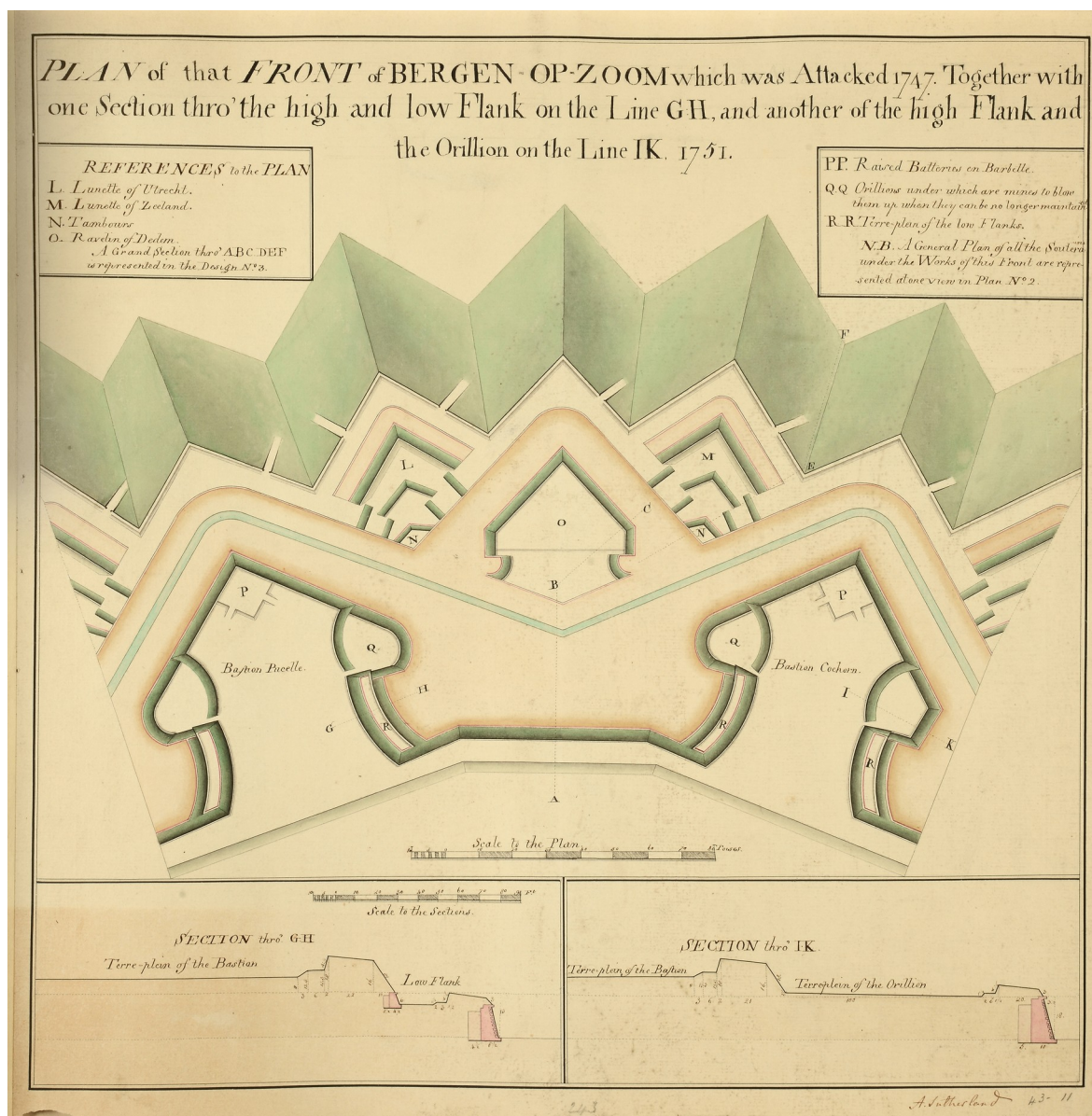

Situační vojensko - inženýrský plán pevnosti Bergen-op-zoom francouzské provenience, pocházející z roku 1748.

Útočný úsek, ohraničený bastiony Coehoorn a Pucelle a mezilehlým ravelinem Didem, se nachází vpravo dole.

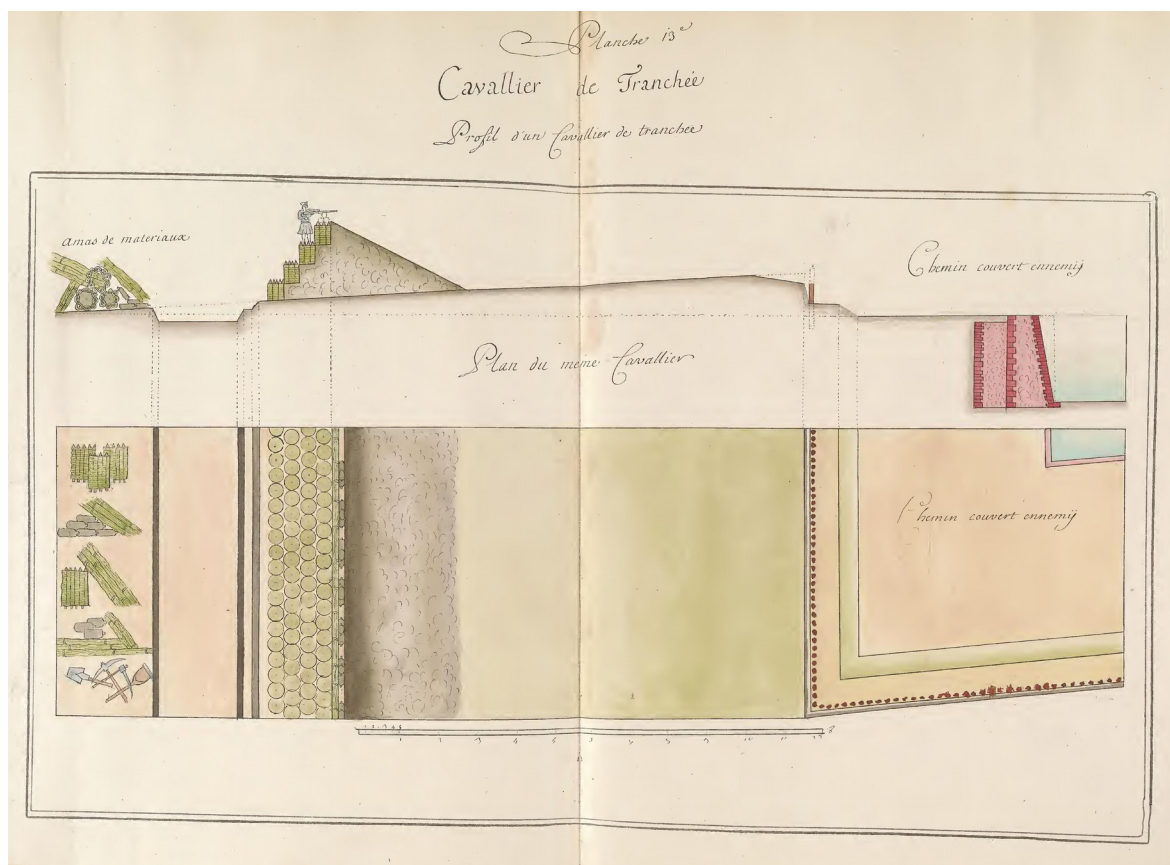
„Plan de Berg-op-zoom levé en 1748“.
Bibliothèque nationale de France, département Arsenal, MS-6462 (663). Collection géographique du marquis de Paulmy; 2319.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

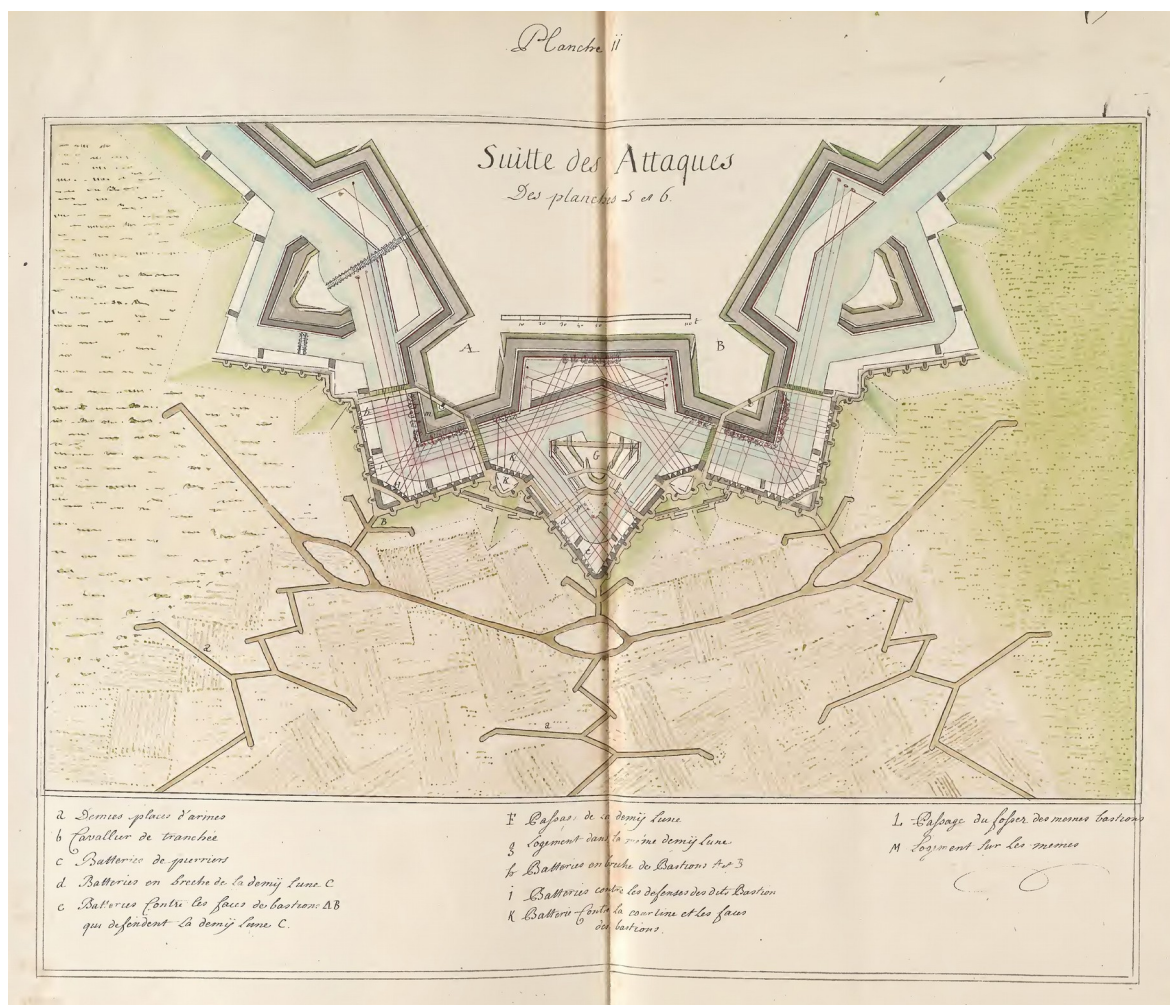
Britský vojensko - inženýrský plán z 50. let 18. století, zachycující v idealizovaně symetrické podobě již částečně zrekonstruovaný útočný úsek z roku 1747. Vnitřní obranná linie je tvořena velkými bastiony Pucelle a Coehoorn a mezilehlou kurtinou. V hlavním příkopu se nachází ravelin Didem. Před jeho líci jsou do kryté cesty vetknuty velké sofistikované lunety Utrecht a Zeeland, vybavené druhu *retranchmenty* (dodatečnými valy) a *blockhausem/tambourem* (zděným fortifikačním prvkem), kryjícím vstup do *hlavní galerie* (obvodové podzemní chodby, kopírující vnější kontreskarpovou linii hlavního příkopu). Před nimi je *glacis* – vnější pomalu se svažující val, který byl v případě pevnosti Bergen-op-zoom kompletně podminovaný.

National Archives UK, Maps and Plans MR 1/164/13.

Zákopové kavalíry. Jedna z Vaubanových inovací, uměle navržené valy, umístěné těsně před krytou cestou. Zákopové kavalíry sloužily jako palebná postavení, která v závěrečné fázi boje o pevnost umožňovala útočníkovi s převahou výšky vytlačit palbou zbylé obránce kryté cesty.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 13: „Cavalier de tranchée“.

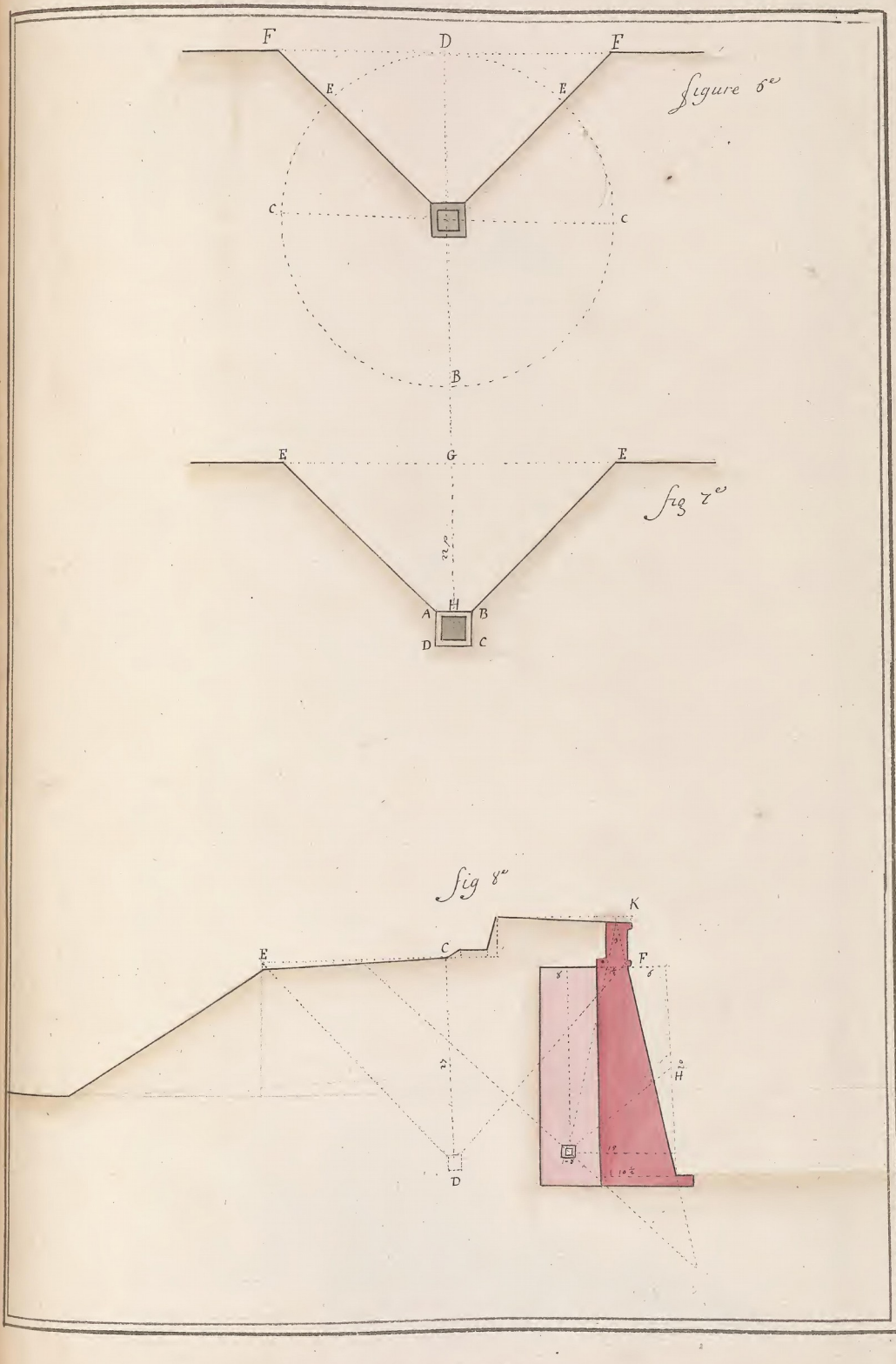

Vaubanovo schéma takzvané průlomové palby. Poté, co se útočník zmocní kryté cesty a provede takzvané její *korunování* (obepne ji vlastním zákopem, sloužícím jako jeho palebné postavení), může postavit takzvané průlomové baterie. Zde umístěná těžká děla pálí zblízka do pevnostních prvků střední a vnitřní obranné linie (ravelinu a dvou bastionů) s cílem zničit jejich cihlové opláštění, které se sesune do příkopu. V něm se postupně vytvoří svažující se hromada trosek, takzvaný průlom, po němž může v závěrečné fázi zaútočit pěchota.

Průlomová palba se v případě obléhání pevnosti Bergen-op-zoom útočníkům dlouho nedařila. Obránci proti průlomovým bateriím vedli těžkou obrannou palbu z vlastních baterií v bocích bastionů Coehoorn a Pucelle. Vaubanův normativ předpokládal prostřelení schůdných průlomů během 48 hodin. Před pevností Bergen-op-zoom tato fáze obléhání trvala pětinasobek předpokládané doby a nedosáhla předpokládaného výsledku.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 11: „Suite des Attaques“.

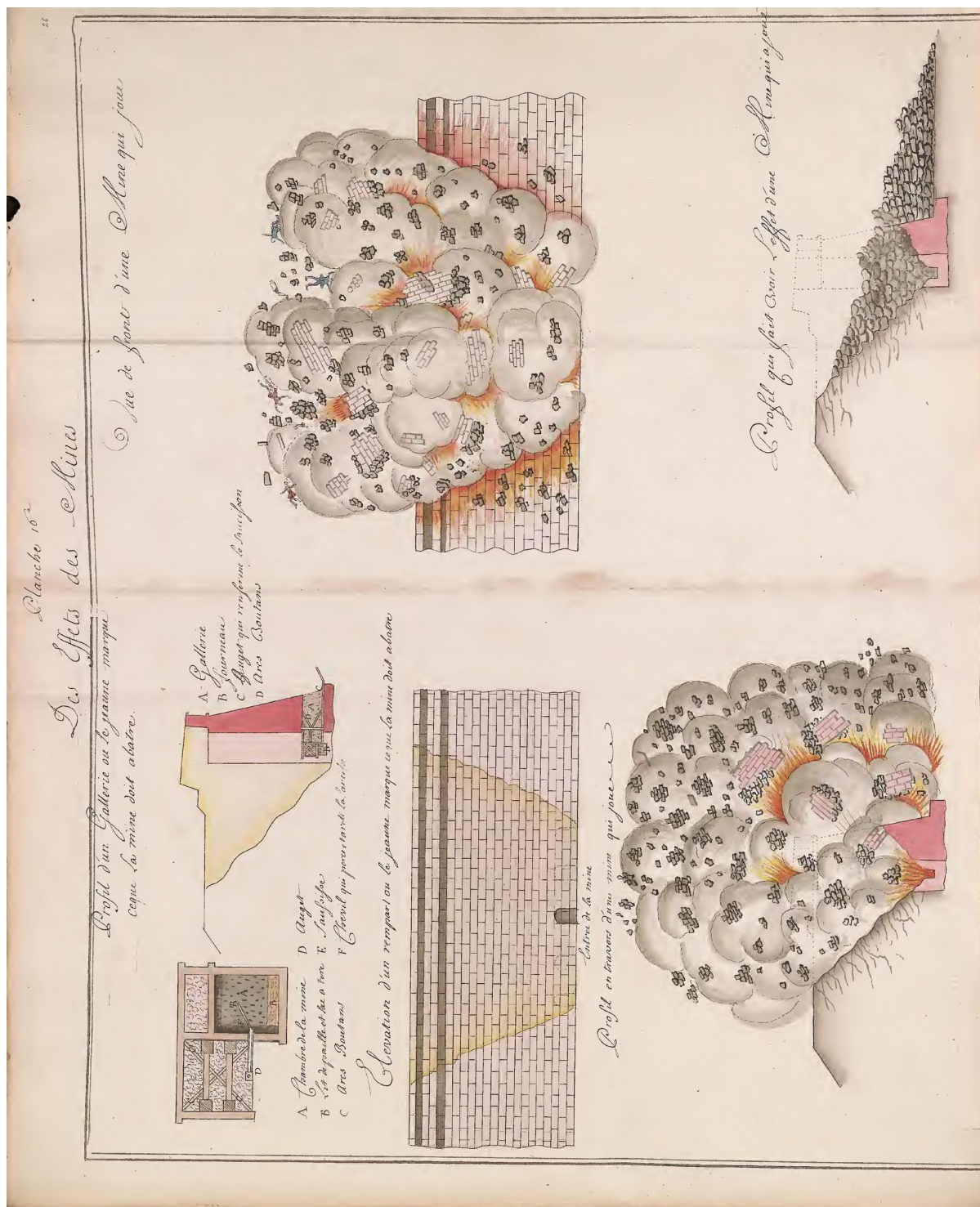
Planche 15 bis
Des Effets de La Poudre

Na předchozí straně:

Vaubanova schémata zakládání a působení podzemních útočných min. Vauban ještě nedisponoval teoretickým matematickým inženýrským věděním, které by tuto stránku vojenské pyrotechniky umožnilo přesně kalkulovat. Jeho náčrty a propočty byly přibližné a vycházely z praxe. Vauban chybně uvažoval tlakovou vlnu ve tvaru kužele, zatímco ve skutečnosti má tvar paraboloidu, což může výrazně ovlivnit výpočty síly a umístění podzemní miny.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 15: „Des Effets de la Poudre“.

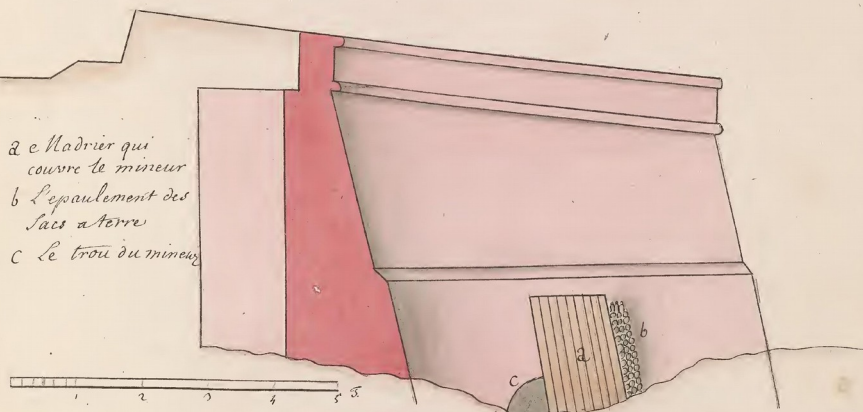

Vaubanem názorně graficky ztvárněné účinky odpálení podzemní útočné miny na pevnostní prvek. Vpravo dole je žádoucí výsledek: pozvolna se svažující hromada trosek, takzvaný *prûlom*, po kterém již může zaútočit pěchota.

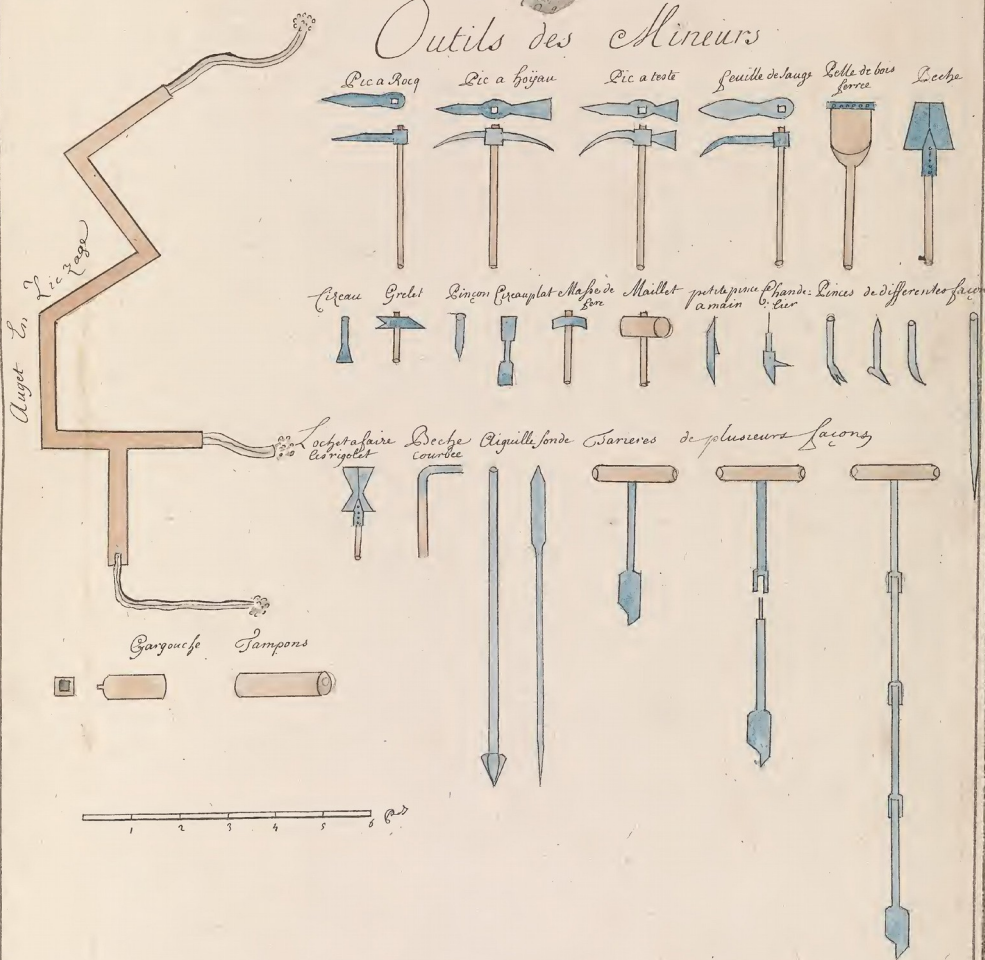
Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 16: „Des Effets des Mines“.

Planche 17^e

Profil pour faire voir l'attachement du mineur

Outils des Mineurs

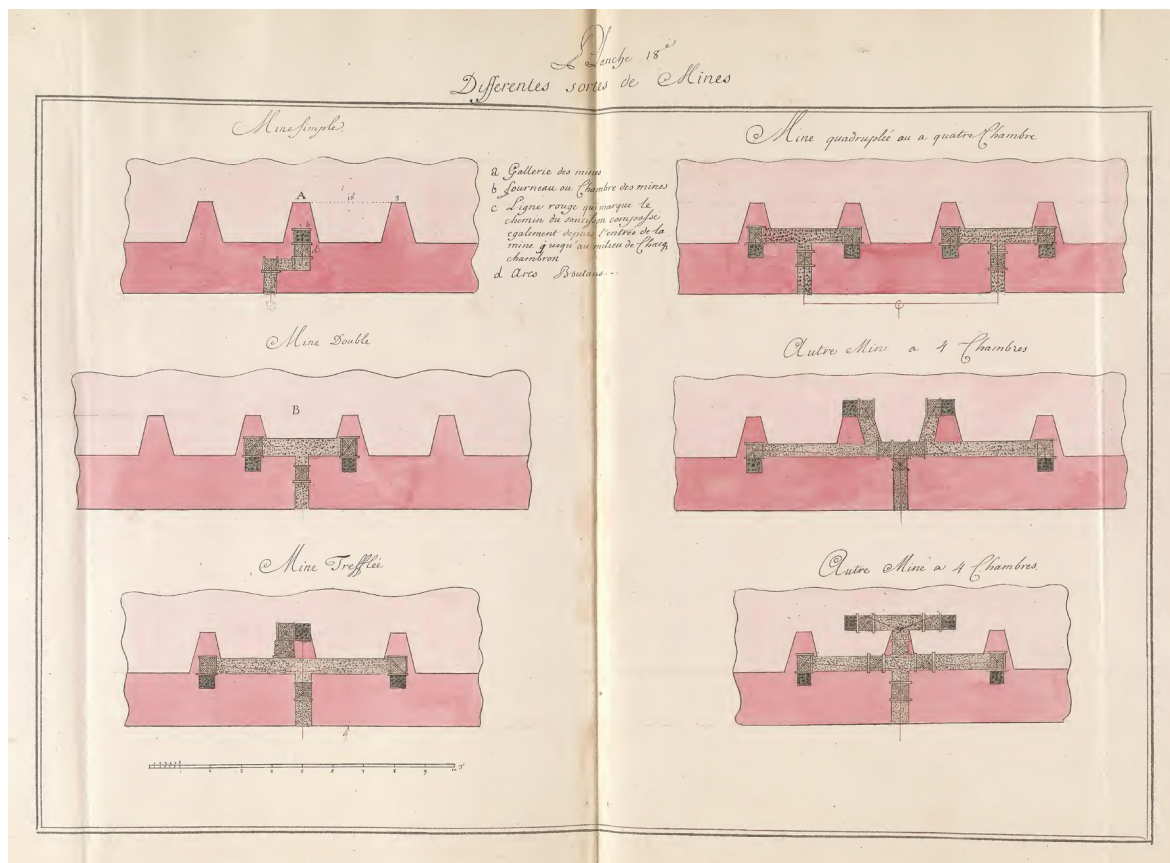

Na předchozí straně:

Vaubanovo schéma kopání podzemní útočné miny pod základy některého pevnostního prvku a minérské náradí. Odpálení útočné miny předchází přivedení útočné podzemní minové chodby pod základy pevnostního prvku. Následně je připravena takzvaná minová komora, kde je umístěna demoliční nálož střelného prachu.

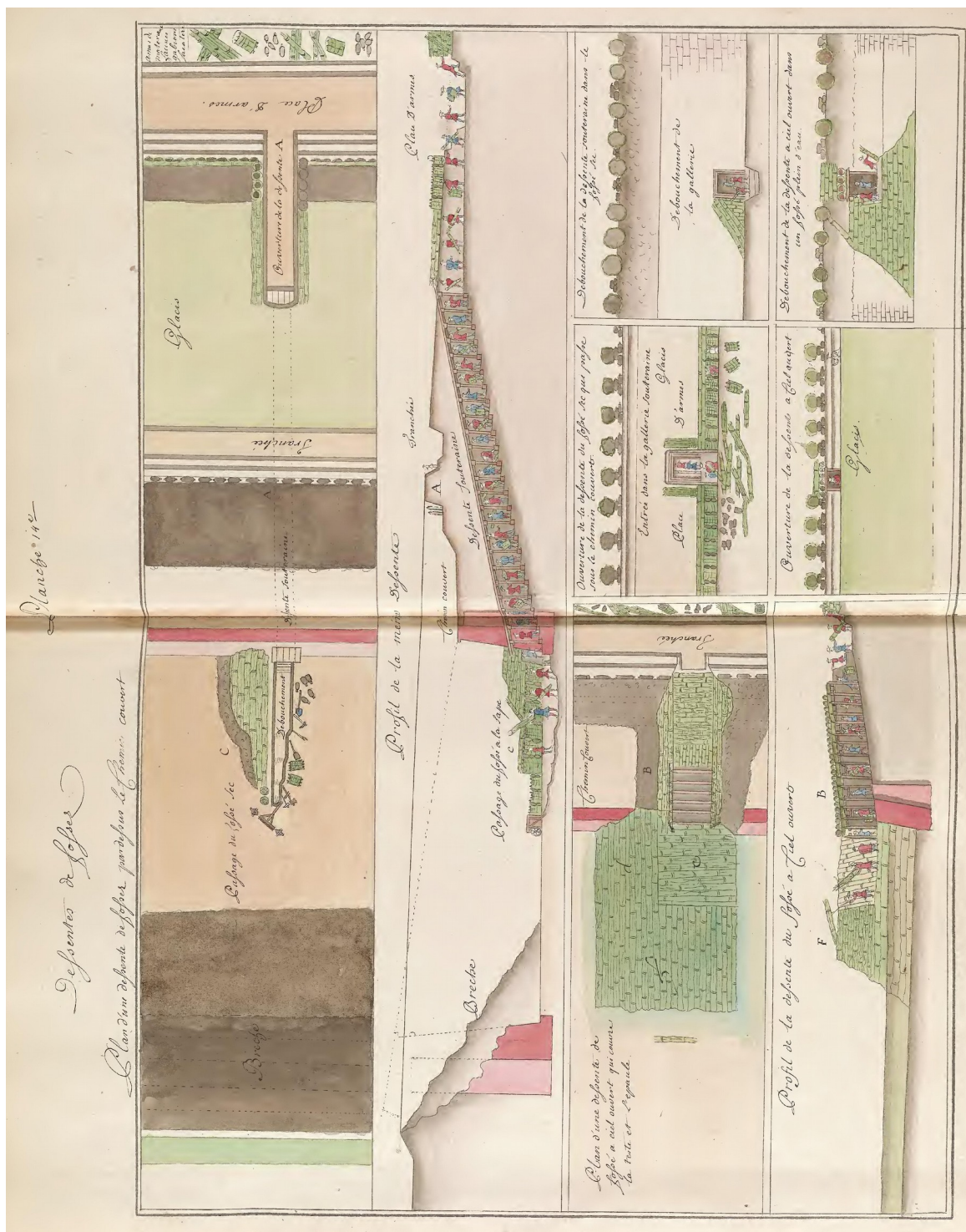
Povšimněme si explicitně lomeného profilu minové chodby. Důvodem byla ochrana minérů před případnými protiminami obránců, kteří se mohli snažit do útočné minové chodby odpálit směrovanou nálož, takzvaný *camouflet*. Zášleh výbuchu pak nesměl projít celou chodbou až k jejímu ústí.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche: „Profil pour faire voir L'attachement du mineur“.

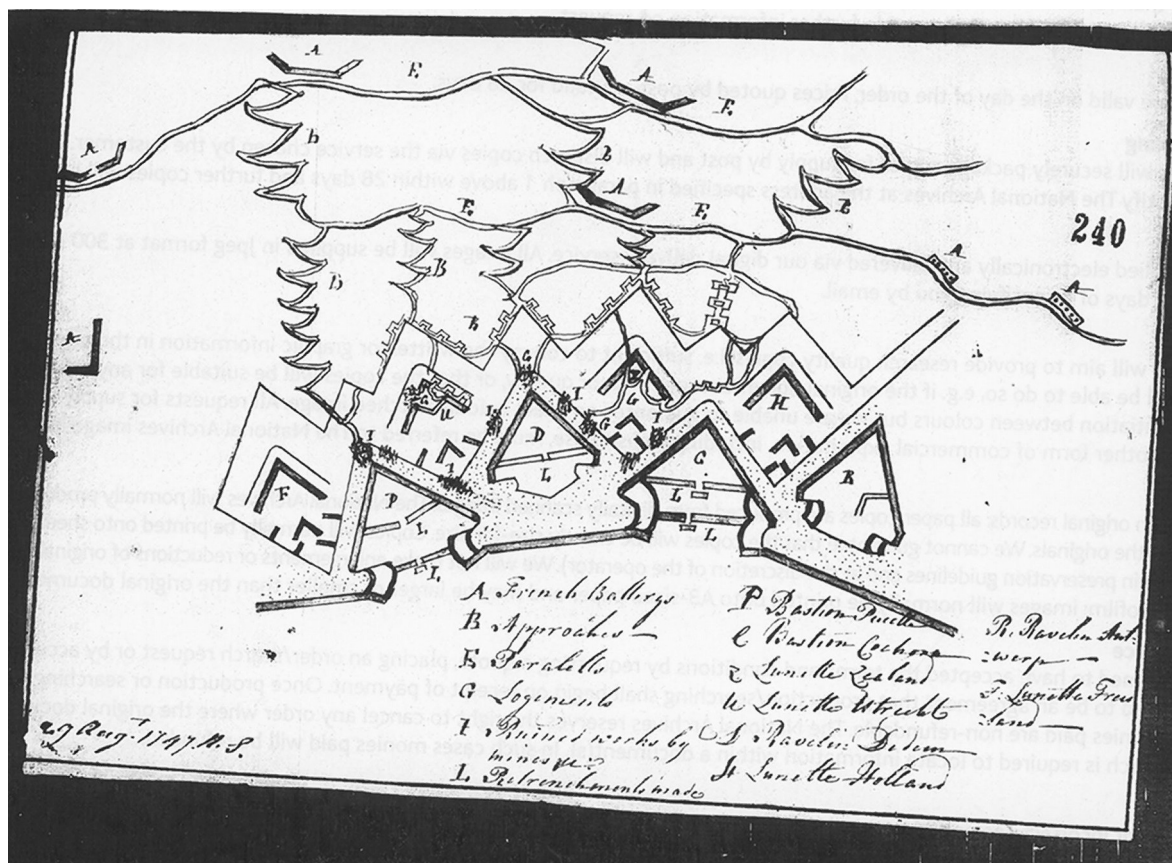
Vaubanova schémata různého umístování minových komor pro útočné miny do základů pevnostních prvků v závislosti na jejich mohutnosti a rozměrech. Povšimněme si, že Vauban vždy upřednostňoval minovou komoru v opěrných pilířích bastionové konstrukce, takzvaných *countrefortech*.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 18: „Differentes sortes des Mines“.

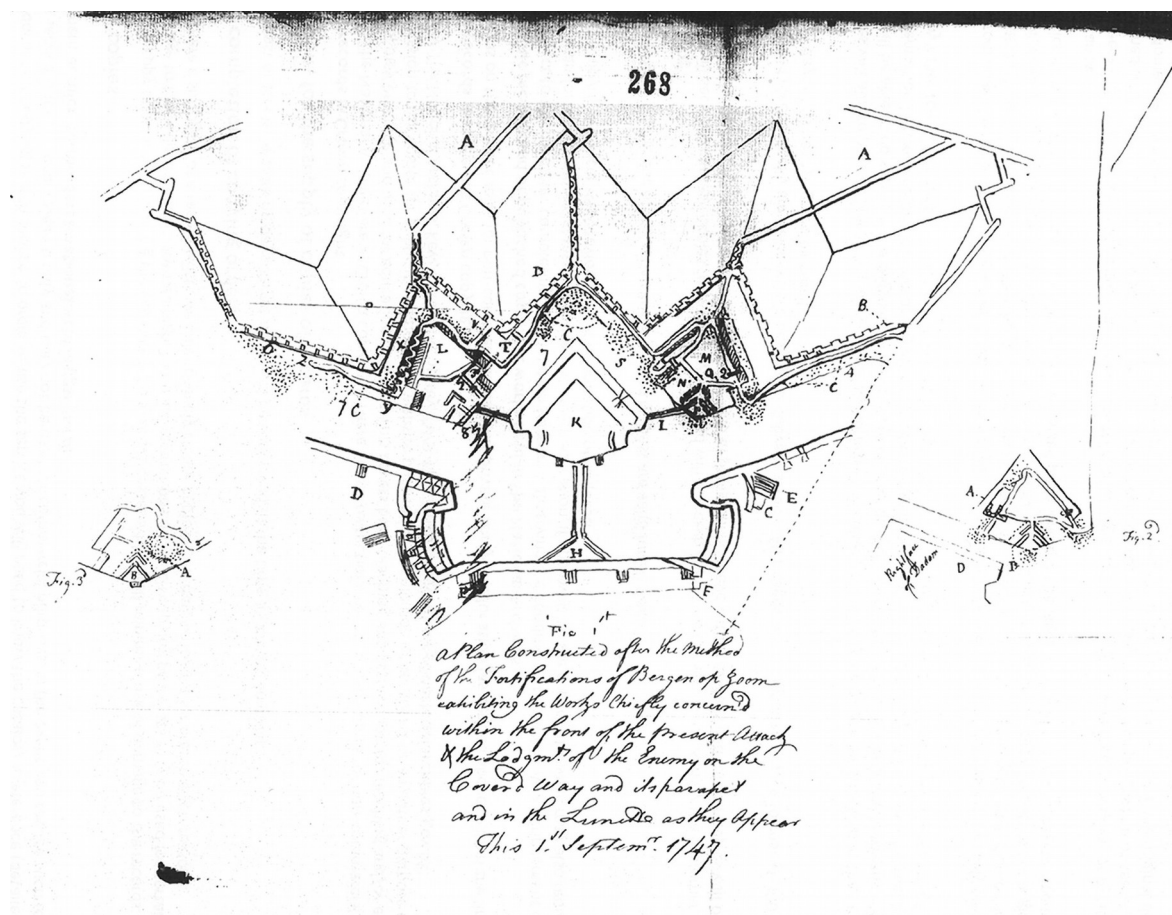
Takzvané *sestoupení do hlavního příkopu* směrem na průlomky ve vnitřním obranném pásmu. K této fázi během obléhání Bergen-op-zoom vůbec nedošlo kvůli těžké defenzivní palbě obránců, která měla převahu nad palbou útočníka. Na tomto dvojitém nákresu vidíme postup jednak v suchém příkopu, ale je zde rozkreslena z půdorysu a bokorysu varianta, pokud by bylo nutné překonávat příkop zavodněný, přes který je v podstatě nutné vršit hráz.

Vauban, Sebastien LePrestre de. *Traité des sièges et de l'attaque des places*. Nesignovaný a nedatovaný rukopis cca 1700-1707. Smithsonian Libraries, Dibner Library of the History of Science and Technology, MSS 001303 B. Planche 14: „Dessentes de fossés“.

První ze série tří zachovaných vojensko - inženýrských situačních plánů. Nákres zachycuje útočný úsek pevnosti Bergen-op-zoom ze dne 29. srpna 1747. Na plánu jsou již rozkresleny hromady trosek, odpadlých do prostoru hlavního příkopu, vzniklé odpalováním útočných min. Ještě však nedošlo k odkrytí průlomových dělostřeleckých baterií. Vedou se těžké boje o obě lunety (Zeeland a Utrecht) na útočném úseku.

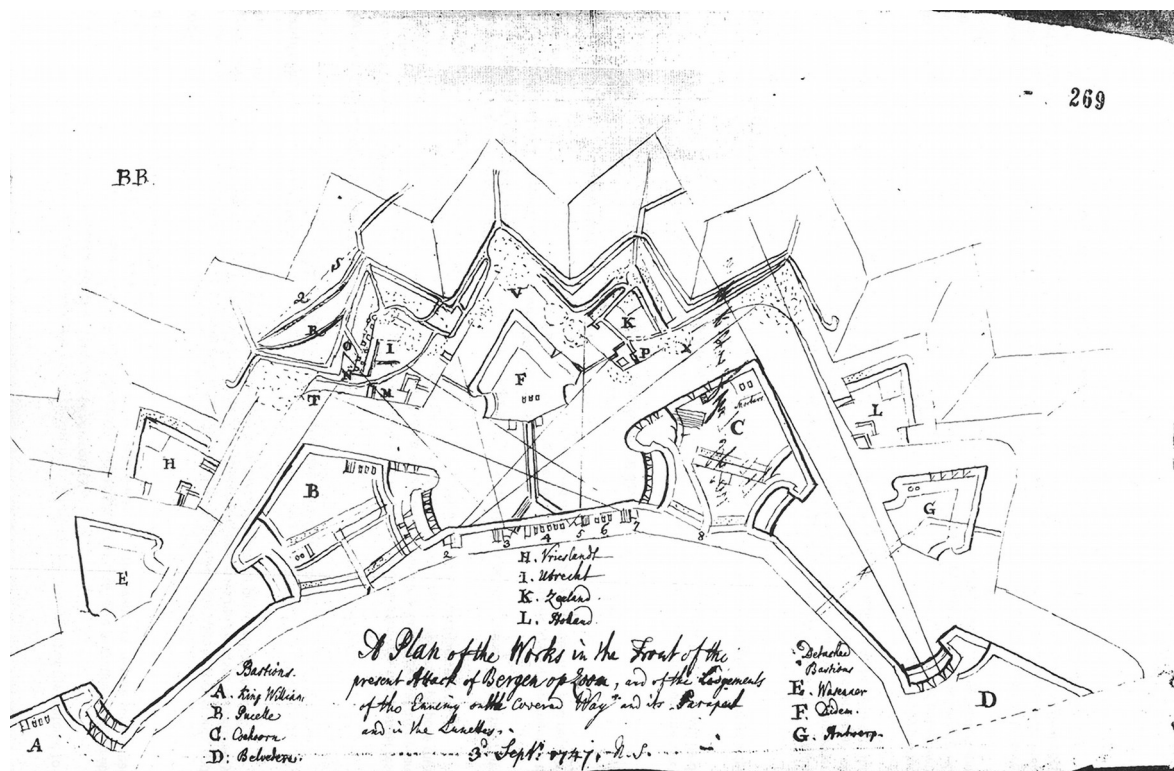
National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/240.

„A Plan Constructed after the method of the Fortifications of Bergen op Zoom exhibiting the Works chiefly concerned within the front of the present Attack and and Lodg(e)m(en)t of the Enemy on the Covered Way and its parapet and in the Lunette as they appear. This 1st September 1747.“

Situační vojensko - inženýrský plán z 1. září 1747, zachycující pokračující intenzivní minovou válku o vnější obranné pásmo, především pak velké lunety Utrecht a Zeeland na kryté cestě. Vidíme, že došlo již k takzvanému *korunování kryté cesty*, protože útočníci její průběh po celém útočném úseku obepnuli takzvanou dvojitou sapou, opatřenou traverzami na ochranu proti palbě z pevnosti. Podle kreslířského stylu se podle mého soudu jedná o plán, vypracovaný osobně Charlesem Bissetem.

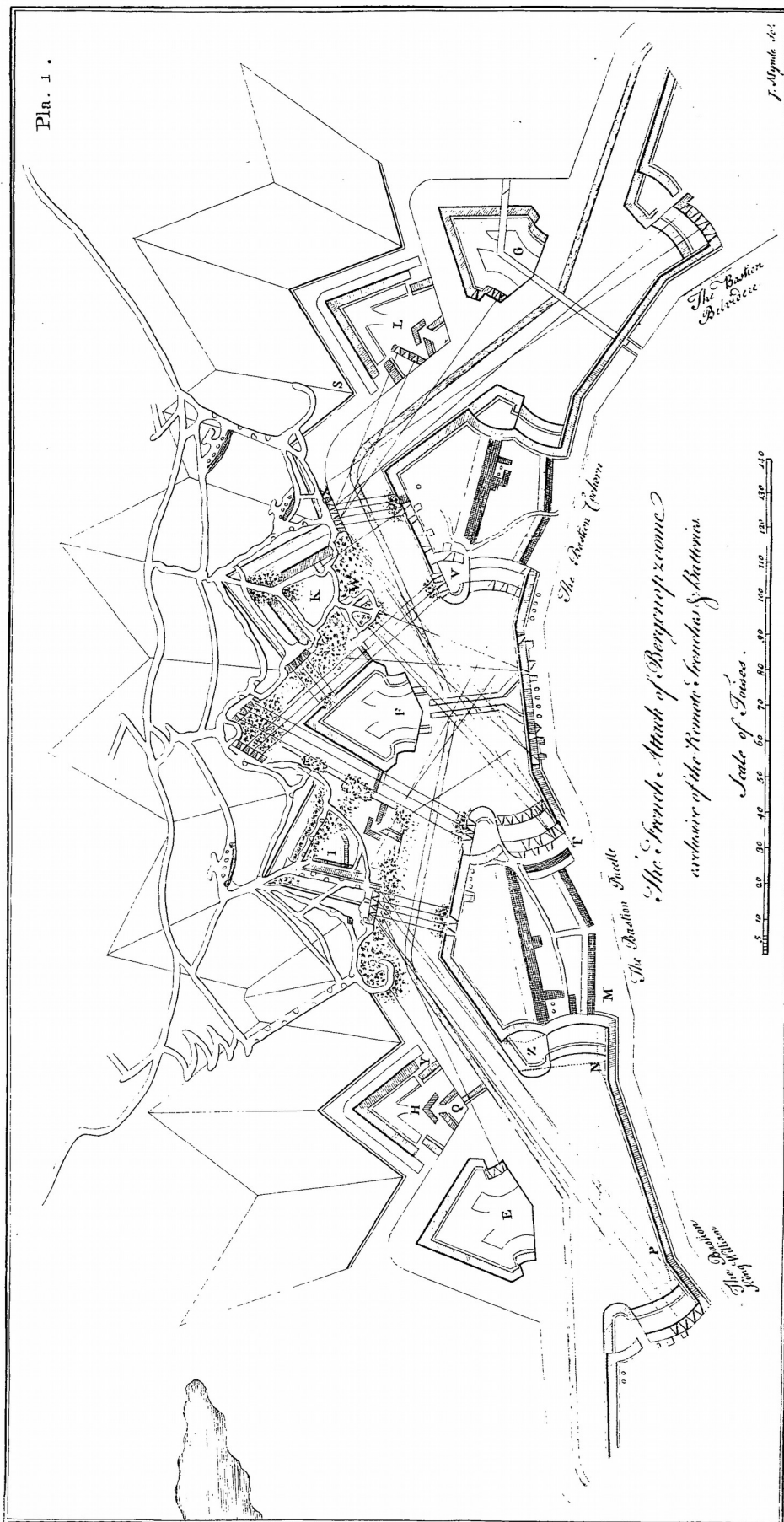
National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/268.

„A plan of the works in the front of present Attack of Bergen op Zoom and of the Lodgements of the enemy on the Covered Way and its Parapet and in the Lunettes.“

Situační vojensko - inženýrský záznam bojové situace na útočném úseku ze dne 3. září 1747, pořádaný zřejmě Charlesem Bissetem. Vidíme, že obě lunety před ravelinem Didem ještě nebyly dobyty. Na plánu je naznačena podpurná flankovací palba ze sousedících bastionů Král Vilém (A) a Belvedere (D) do prostoru obou lunet na kryté cestě. Plán zachycuje intenzivní minovou válku a většina prostoru kryté cesty v okolí obou lunet je graficky znázorněna jako krátery a hromady trosk po vybuchlých minách a mezi nimi se proplétající útočné zákopy.

National Archives UK, State Papers Foreign, Military Expeditions, 87/23/269.

Na předchozí straně:

Pozdější situační plán útočného úseku v závěrečné fázi průlomové palby útočníků a protibatérijní palby obránců, vypracovaný poručíkem Charlesem Bissetem a začleněný do obrazové přílohy jeho publikace *The Theory and Construction of Fortification etc.*, publikované v Londýně roku 1751. Na plánu je patrná rozsáhlá devastace útočného úseku pomocí mnoha desítek odpálených útočných i obranných min (tečkované oblasti), včetně hromad trosek, sesutých do prostoru hlavního příkopu.

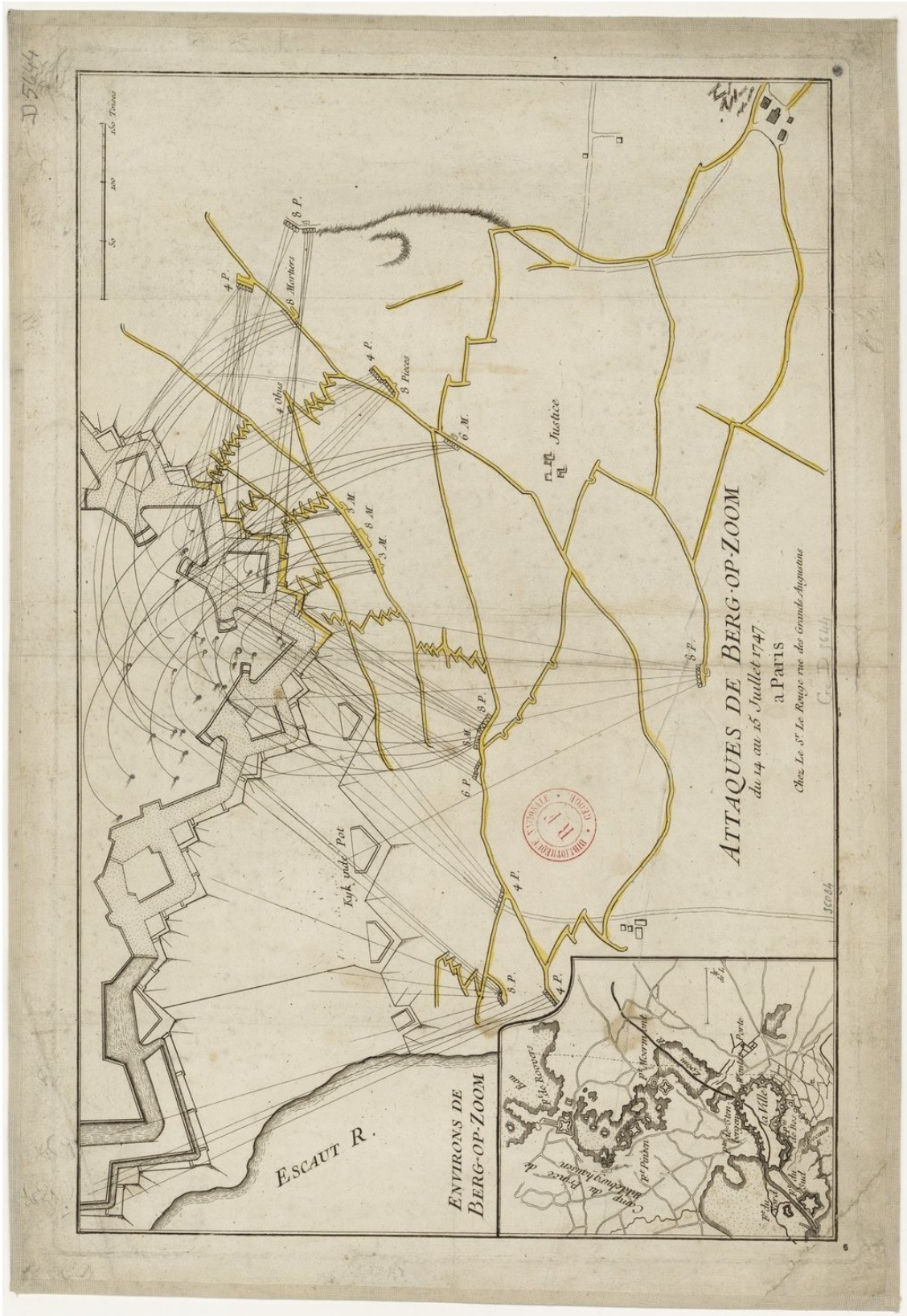
Bisset, Charles. *The Theory and Construction of Fortification, illustrated with several new Designs. By Lieutenant Charles Bisset, Late an Engineer Extraordinary in the Brigade of Engineers which served in the Netherlands in the last War.* Londýn: A. Millar, D. Wilson a R. Dodsley, 1751, Plán I.

Obraz Louise Nicolase van Blarenberghe s názvem *Le siège de Bergen Op Zoom; du 14 julliet au 15 septembre 1747*, který vznikl v roce 1786 a nachází se v Národním muzeu zámku Versailles a Tri-anonu, INV19360. Plátno bylo vypracováno na královskou zakázku.

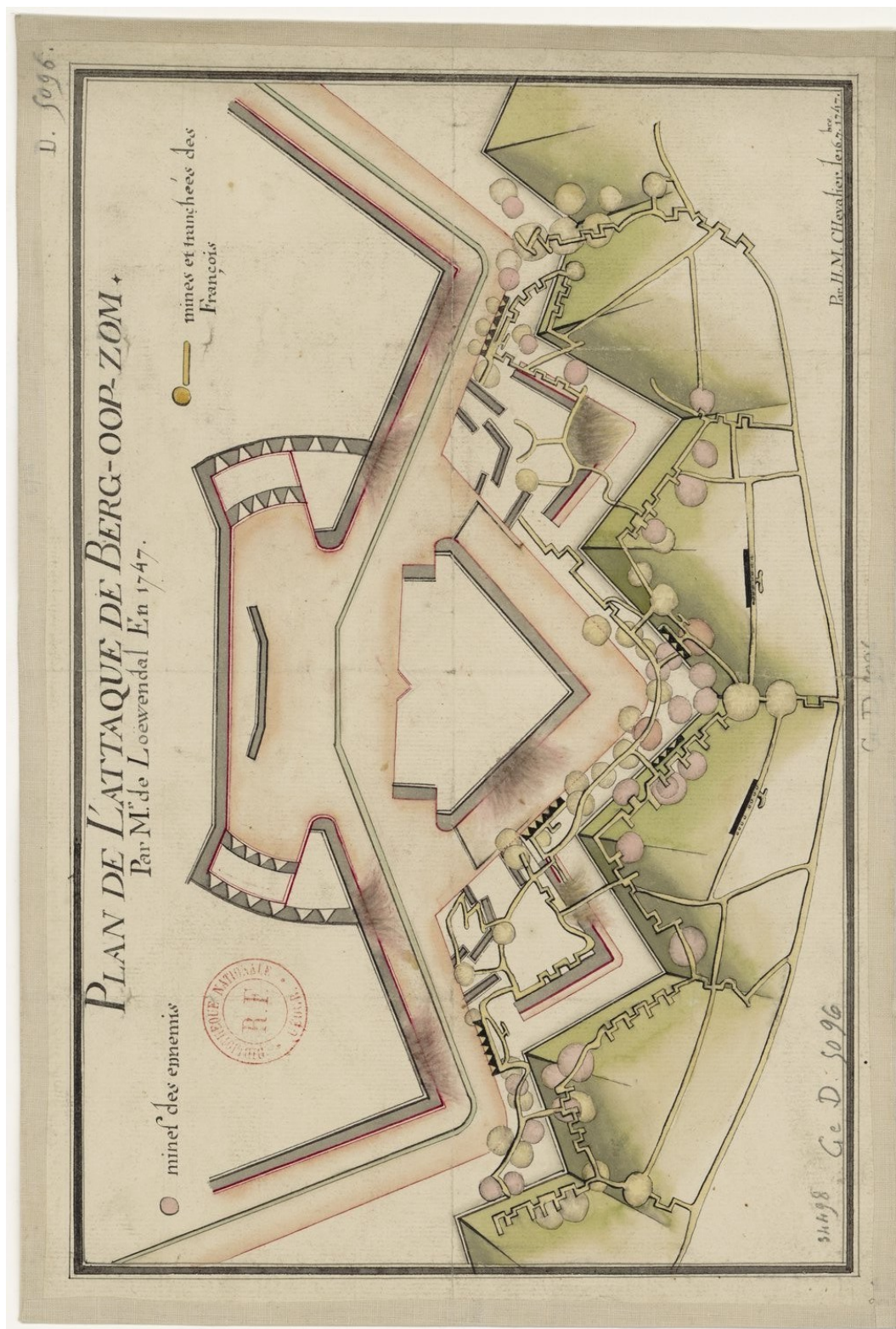
Druhé plátno Louise Nicolase van Blarenberghe z roku 1786 zachycuje překvapivý závěrečný útok na pevnost: *Prise d'assault de Bergen Op Zoom, le 16 september 1747, 4 heures du matin*, nachází se ve stejné sbírce, INV 19362.

Na předchozí stránce:

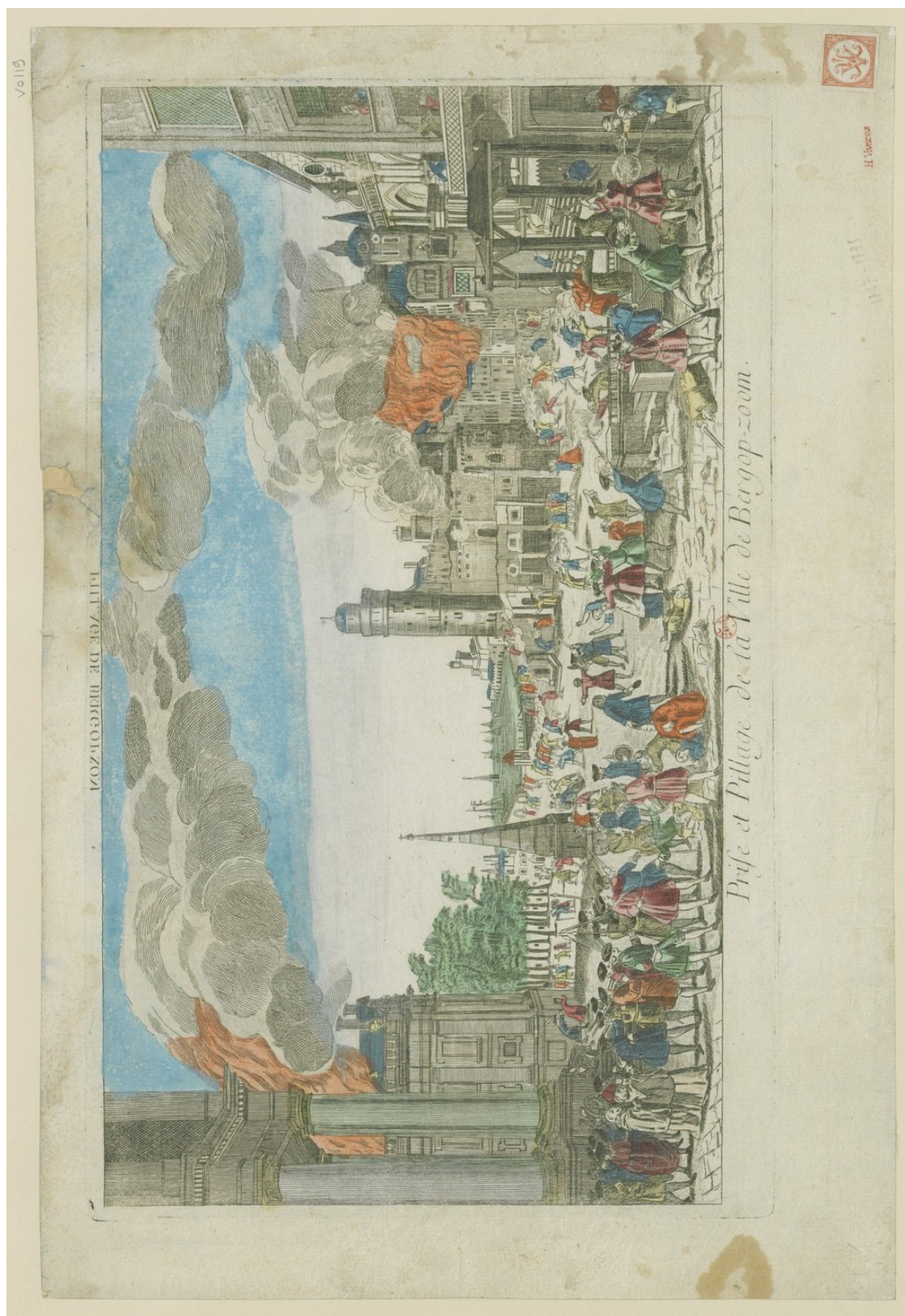
Dobový francouzský tisk obléhacích prací před Bergenem. Nákres vcelku věrně odpovídá situačnímu plánu britské provenience a zachycuje klasicky vaubanovsky strukturovaný pravidelný útok na pevnost. Rozložení obléhacích prací je v zásadě identické.

„Plan de l'attaque de Berg-op-Zoom / par M. de Lövendal ; en 1747 par H.-M. Chevalier, le 16 7bre 1747“. Bibliothèque nationale de France, GED-5096.

Dobový tisk, zachycující následky intenzivní minové války na útočném úseku pevnosti Bergen-op-zoom mezi bastiony Coehoorn a Pucelle a ravelinem Didem.

„Attaques de Berg-op-Zoom du 14 au 15 juillet 1747“. Bibliothèque nationale de France, GED-5644.

Dobový francouzský barevný tisk s tématem dobytí a vyplenění města Bergen-op-zoom.

„Prise et pillage de la ville de Bergop-zoom : [2 juillet 1747].“ Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, LI-72 (6)-FOL.

B E R G E N O P Z O O M

Na het Leven afgebeeld, met alle derzelve Fortificatien, omleggende Steden, Dorpen en Sterkten, als ook de Beleggering der Franſchen, zo als die door hun is ondernomen op den 16. van de maand July 1747, en waar mede nog gecontinueerd werd op den 16. September van dit zelve Jaar, breder aangetoond in de aanwyzinge met de volgende Nummers.

- N°. 1. De Beleggering van Bergenopzoom door de Franſchen, welkers gekwetſten worden weg gevoert, onder 't opzigt hunner Officieren.
2. De Stad Bergenopzoom met alle zyne Veffingen.
3. Wourſe Poort, en Batteryen die de Franſchen daar het eerſte hebben geplaatſt, als ook de Tranchéen door hun geopend, om de Stad te Bombarderden met gloeiende kogels.
4. Boſch Poort, gaande na Antwerpen, zynde het middelpunt, daar de Franſchen ook hunne attacques met de linie van circumvallatie hebben begonnen, om met hunne Batteryen deez volgende Sterkten te beſchieten, als het Baſtion Pucelle, en Coehoorn, ook de Kyk in de Pot, op welke zy een vreeslyk vuur maakten, doch wierden telkens met verlies afgelagen.
5. De waterſchans en oude en nieuwe Haven na de Stad.
6. Kyk in de Pot en derzelve Lunetten.
7. Slyk Fort om de lage Flanken te beſtryken, en aan dien kant de Waterſchans te dekken.
8. De Poort van Steenberg en nieuw aangelegde Fortificatien.
9. Bek af.
10. Waterpoort.
11. Het Fort Moermond.
12. Het Fort Pinſen.
13. Het Rovers Fort, dat verſcheide malen door de Franſchen geattacqueert is, doch vrugteloos.
14. Het ſpringen van een Myn door de Belegerden waar mede zy vele Franſchen in de lugt deeden ſpringen.
15. Tranchéen en Batteryen der Franſchen voor het Fort de Rover.
16. Linie, gaande van Bergenopzoom, voorby alle de Forten, tot aan de zoute innundatie van Steenberg,
17. De wegen na Tholen, Steenberg, en alle de Forten, enz. langs welke dagelyks toevoer word gebragt.
18. De Stad Tholen, met een klein Werkje op den Dyk van de Polders.
19. Schipbrug over de Rivier de Eendragt, lopende voorby de Stad Tholen van Philipland tot in de Schelde na Bergenopzoom.
20. De Schelde, die dagelyks beveren word door een menigte van Proviant Schepen, die de Ingezetenen van gantsch Nederland by aanhoudende afzenden, ten behoeven van het wakkere en nooit volprezene Guarnizoen van Bergenopzoom.
21. Het ſpringen van een Kruid Magazyn der Franſchen.
22. Uitval der Belegerden en 't verjagen der Franſchen.
23. Het Fontynje, ſtaande op de Glacis.
24. De Heerlykheid Burgvliet.
25. Het geregt van Bergenopzoom.
26. Het Dorp Wouw, alwaar de Franſchen hun Hoofdkwartier hebben, fierk geretranchieert en met paliffaden voorzien.
27. Het Fort Zelandia.
28. Het Ravelyn Dedem, waar op de Franſchen bres zogten te ſchieten.
29. Het Dorp Nieuw Vollemaar, alwaar de Couriers af- en aanryden, van Holland, en Bergenopzoom.
30. Dyk van Tholen na Steenberg.
31. Het Dorp Halfteren, alwaar het Hoofdkwartier der Geallieerden is.
32. Het Gehugt Noordgeeft.
33. Nieuw Bek af.
34. 't Bolwerk Boere.
35. Zoete innundatie die uit de Heyde door de Veenen komen, lopende van Fort tot Fort, en die door middel van verhoole Sluyzen konnen opgehouden worden.
36. De Auvergne Polder, leggende voor de Stad Tholen om in cas van nood te kunnen worden doorgeſtoken, en waarvan 'er eenige reeds zyn geinnundeert.
37. Gezaaide Landen met allerlei Granen.

Te Amſterdam by STEVEN VAN ESVELDT, Boekverkooper in de Beurs-ſteeg, het tweede Huis van den Dam. 1747.

Dobový nizozemský tisk, zobrazující obléhání pevnosti Bergen-op-zoom. Fortifikace je zachycena i se svým okolím (fortovými liniemi) z vojenského inženýrského hlediska zcela chybně ve své podobě z první poloviny 17. století.

Rijksmuseum RP-P-OB-77.489. „Het beleg en bombardement van de stad Bergen op Zoom door het Franse leger onder Löwenthal“.

Rytina nizozemské produkce, zachycující hořící město dne 1. srpna 1747. Rijksmuseum RP-P-OB-83.935. „Het bombardement van Bergen op Zoom door de Fransen op 1 augustus 1747“.

Nizozemská rytina, zobrazující zničený kostel sv. Gertrudy v Bergenu. Rijksmuseum RP-P-OB-83.936. „De ruïnes in de Hoogstraat vanaf de wal gezien, bij de Bospoort en toren van de Grote Markt te Bergen op Zoom, na de plunderingen en beschieting van de Fransen in 1747“.

Na zcela zničený městský kostel se po obléhání soustřeďovaly obrazové reprezentace. Dvě nizozemské rytiny Simona Fokkeho z roku 1772. Rijksmuseum RP-P-OB-83.937. „Bezoekers bij de ruïnes van de Grote Kerk (Sint-Gertrudiskerk) van Bergen op Zoom in het jaar 1748.“ a Rijksmuseum RP-P-OB-83.939. „Ruïne van het interieur van de Grote Kerk (Sint-Gertrudiskerk) van Bergen op Zoom in het jaar 1748“.

Reliéfní model pevnosti, vystavený v Městském muzeu v Bergen-op-zoom. Archiv autora.

Detail reliéfního modelu pevnosti, demonstrující jeho mimořádnou podrobnost.

